

PTE ÁJK-KTK Könyvtár

KH 1431

DOKTORI ÉRTEKEZÉS

GULYÁS LÁSZLÓ

PÉCS

2003. OKTÓBER

OT KTK
338(001)
G 73

DOKTORI ÉRTEKEZÉS

KÉT KÖZÉP-EURÓPAI RÉGIÓ - FELVIDÉK, VAJDASÁG –
FEJLŐDÉSE A NEMZETKÖZI ÉS A NEMZETI REGIONÁLIS
STRUKTÚRÁK ÁTALAKULÁSÁNAK HATÁSÁRA

GULYÁS LÁSZLÓ

Készült a Pécsi Tudományegyetem
„Regionális politika és gazdaságtan Ph.D. program” keretében

Témavezető: Hajdú Zoltán (D.Sc.)

PTE Egyetemi Könyvtár

P000818786

Pécs

2003. október

2 db
melléklettel

x

TARTALOMJEGYZÉK

BEVEZETÉS	1.old.
1. fejezet	
A TÖRTÉNELMI MAGYARORSZÁG STRUKTURÁLIS JELLEMZŐI ÉS A REGIONÁLIS FEJLŐDÉS HELYZETE A SZÁZADFORDULÓN	4. old.
1. A regionalitás megjelenése a történelmi Magyarországon	
1.1. A fogalmak tisztázása	4. old.
1.2. Regionális kihívások felülről	5. old.
1.3. Regionális kihívások alulról	9. old.
1.4. A gazdaság önfejlődéséből fakadó regionalitás	14. old.
2. fejezet	
A KISNEMZETI SZÉTTAGOLTSÁGHOZ VEZETŐ ÚT 1914-1920	19. old.
1. Az Osztrák-Magyar Monarchia és a hadicélok alakulása	19. old.
2. A magyar-csehszlovák és a magyar-jugoszláv határ születése	24. old.
3. fejezet	
REGIONÁLIS FEJLŐDÉS A KISNEMZETI SZÉTTAGOLTSÁG ÁLLAPOTÁBAN 1920-1938	34. old.
1. A békekonferencia által teremtett helyzet	34. old.
2. Csehszlovákia regionális problémái	36. old.
2.1. A csehszlovák állam adottságai, avagy előnyök és hátrányok	37. old.
2.2. Szlovenszko problematikája és a csehszlovák állam	41. old.
2.2.1. A politikai dimenzió 1. A szlovák kérdés	42. old.
2.2.2. A politikai dimenzió 2. A magyar kérdés	44. old.
2.2.3. Szlovenszko fejlődésének gazdasági dimenziói	47. old.
3. Jugoszlávia regionális problémái	52. old.
3.1. A jugoszláv állam adottságai	52. old.
3.2. A jugoszláv állam problematikájának politikai dimenziói	53. old.
3.3. A jugoszláv állam problematikájának gazdasági dimenzió	57. old.
3.4. A Vajdaság problematikája és a jugoszláv állam	60. old.

4. fejezet

A NÉMET ÚJ REND KÖZÉP-EURÓPÁBAN 1938-1945	65. old.
1. Az „Új Rend” születése	65. old.
1.1. A német behatolás Közép-Európába 1930-1941	65. old.
1.2. Csehszlovákia szétesése	67. old.
1.3. Jugoszlávia feldarabolása	71. old.
2. Az „önálló” szlovák állam regionális fejlődése 1939-1945	73. old.
3. A Vajdaság regionális fejlődése világháború alatt	76. old.
3.1. Egy papíron maradt régió, avagy a délvidéki német állam terve	77. old.
3.2. A Vajdaság gazdasági élete a világháború alatt	78. old.

5. fejezet

REGIONÁLIS FEJLŐDÉS A SZOCIALIZMUS IDŐSZAKÁBAN 1945-1990	83. old.
1. A regionális fejlődés általános jellemzői Köztes-Európában 1945-1990 között	83. old.
1.1. Szovjet kísérlet a térség gazdasági-politikai megszervezésére	83. old.
1.2. A régiók fejlődésének gátjai: nacionalizmus és határmenti izoláció	87. old.
2. A csehszlovák regionális fejlődés jellemzői 1945-1990	89. old.
2.1. A csehszlovák politikai elit első válasza: a kassai kormányprogram	89. old.
2.2. A cseh-szlovák viszony 1948-tól a bársonyos forradalomig	93. old.
2.2.1. A politikai dimenzió	93. old.
2.1.2. A gazdasági dimenzió	97. old.
2.3. A magyar kérdés Csehszlovákiában	98. old.
2.3.1. A politikai dimenzió	98. old.
2.3.2. A gazdasági dimenzió	102. old.
3. Jugoszlávia regionális fejlődésének problematikája 1945-1981	104. old.
3.1. A jugoszláv politikai elit válaszai 1943-1948	104. old.
3.1.1. Az első válasz: etnikai tisztogatás	104. old.
3.1.2. A második válasz: a föderatív jugoszlávizmus alapjainak lerakása	106. old.
3.2. A gazdasági, a politikai és a nemzeti kérdés hármas összefonódása	111. old.
3.3. A Vajdaság problematikája 1948-1987	117. old.
3.3.1. A Vajdaság problematikája	117. old.
3.3.2. A politikai dimenzió	119. old.

6. fejezet

RENDSZERVÁLTÁSOK UTÁN: A REGIÓK FELTÁMADÁSA	122.old.
1. Csehszlovákia felbomlása	122.old.
1.1. A bársonyos forradalomtól a nemzeti ellentétek kiéleződésig	122.old.
1.2. Az első szabad választástól a szétválásig	122.old.
2. Az önálló Szlovákia fejlődésének néhány jellemző vonása	128.old.
2.1. A belpolitikai fejlődés sajátosságai	128.old.
2.2. A kisebbségi kérdés	129.old.
3. A jugoszláv állam felbomlása	132.old.
3.1. A szerb nacionalizmus újjáéledése a 80-as években	132.old.
3.2. A nemzeti programok küzdelme: a szétesés	135.old.
3.3. A Vajdaság és a jugoszláv állam széthullása	147.old.
4. A regionális fejlődés általános tendenciái a rendszerváltó Közép-Európában	153.old.
4.1. Köztes-Európa és Nyugat-Európa regionális fejlődésének eltérő vonásai	153.old.
4.2. Az eurorégiók megjelenése Nyugat-Európában és Köztes-Európában	155.old.
4.3. Egy konkrét példa: A Duna-Körös-Maros-Tisza Eurorégió szerveződése	160.old.

7. fejezet

KONKULZIÓK	165.old.
1. A regionális fejlődés főbb csomópontjai Közép-Európában	165.old.
1.1. Az Osztrák-Magyar Monarchia kísérlete a térség megszervezésére	165.old.
1.2. A kis nemzetek ún. „nemzetállami” kísérlete a térség megszervezésére	166. old.
1.3. 1938-1945: Német ún. „Nagyter” kísérlet a térség megszervezésére	170.old.
1.4. A szovjet kísérlet a térség megszervezésére 1945-1989	172.old.
1.5. 1989 után	177.old.
JEGYZETEK	180.old.
BIBLIOGRÁFIA	205.old.

ÁBRÁK ÉS TÁBLÁZATOK TARTALOMJEGYZÉKE

1. Ábrák jegyzéke

1. ábra II. József közigazgatási területrendezése 1786. Forrás: Hajdú Zoltán: Magyarország közigazgatási földrajza. Dialóg Campus Kiadó. Budapest-Pécs 2000. 117. oldal	6/b old.
2. ábra Bach Sándor közigazgatási beosztása 1854. Forrás: Hajdú Zoltán: Magyarország közigazgatási földrajza. Dialóg Campus Kiadó. Budapest-Pécs 2000. 124. oldal	7/b old.
3. ábra Aurél Popovici terve, 1906 Forrás: Aurel Popovici: Die Vereinigten Staaten von Gross-Österreich. Politische Studien zur der nationalen Fragen und Staatsrechtlichten Kriesen in Österreich-Ungarn. Leipzig, Elischer 1906	8/b old.
4. ábra A Magyar Királyság nemzetiségei 1910-ben. Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Osiris. Budapest 2000. 46. oldal	10/b old.
5. ábra A Magyar Királyság etnikai összetétele 1900-ban. A szerző saját szerkesztése	10. oldal
6. ábra A Magyar Királyság etnikai összetétele 1900-ban (Horvátország nélkül). A szerző saját szerkesztése	10. oldal
7. ábra A Triasmappa 1910. Forrás: Pozsonyi levéltár, Tóth István szívességéből	13/b old.
8. ábra A Kárpát-medence régió Tóth József szerint. Forrás: Forrás: Tóth József: Régiók a Kárpát-medencében. In. Papp Norbert-Tóth József (szerk): Európa politikai földrajza. JPTE TTK Általános Társadalomföldrajzi és Urbanisztikai Tanszék és a JPTE TK Kiadói Iroda – University Press, Pécs 1997. 227. oldal.	14/b old.
9. ábra Modernizációs zónák a századelő Magyarországn. Forrás: Beluszky Pál: Egy fél siker hét stációja (avagy a modernizáció regionális különbségei a századelő Magyarországn. 319. oldal Id. mű Dövényi Zoltán (szerk.): Alföld és Nagyvilág. MTA Földtudományi Kutató Központ Földrajztudományi Kutató Intézet. Budapest, 2000.	14/b old.
10. ábra Titkos egyezmények 1915-1916 Forrás: Köztes-Európa 1763-1993. Szerk. Pándi Lajos. Osiris Századvég. Budapest. 1995. 267. oldal	20/b old
11. ábra Amerikai elképzelések – Seymour 1918 – a Monarchia átszervezéséről Forrás: Köztes-Európa 1763-1993. Szerk. Pándi Lajos. Osiris Századvég. Budapest. 1995. 280 oldal	21/b old
12. ábra A Hodza-Barta vonal és a belgrádi konvenció vonala Forrás: Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Osiris. Budapest 2000. 114. oldal	25/b old
13. ábra Az ún. Csehszlovák-jugoszláv korridor Forrás: Köztes-Európa 1763-1993. Szerk. Pándi Lajos. Osiris Századvég. Budapest. 1995. 372. oldal	30/b old
14. ábra Trianon következtében megszülető magyar etnikai tömbök a határok mentén Forrás: Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Osiris. Budapest 2000. 144. oldal	33/b old

- 15. ábra**   **A kisebbségek területi elhelyezkedése Csehszlovákiában a két világháború között**   40/b old.
 Forrás: Romsics Ignác Nemzet, nemzetiség és állam. Napvilág Kiadó. Budapest. 1998. 208 old
- 16. ábra**   **A jugoszláv állam területének kialakulása**   52/b old.
 Forrás: Sokcsevits Dénes – Szilágyi Imre – Szilágyi Károly: Déli szomszédaink története. Bereményi Könyvkiadó. Budapest 1993. 258. old.
- 17. ábra**   **A jugoszláv bánságok 1929-ben**   55/b old.
 Forrás: Sokcsevits Dénes – Szilágyi Imre – Szilágyi Károly: Déli szomszédaink története. Bereményi Könyvkiadó. Budapest 1993. 231. oldal.
- 18. ábra**   **A Horvát Bánság 1939-ben**   55/b old.
 Forrás: Forrás: Köztes-Európa 1763-1993. Szerk. Pándi Lajos. Osiris Századvég. Budapest. 1995. 393. old
- 19. ábra**   **A Magyarországtól Jugoszláviához csatolt területek**   60/b old.
 Forrás: A jugoszláviai magyarság helyzete. Államtudományi Intézet. 1941. Melléklet.
- 20. ábra**   **Csehszlovákia felosztása 1938-1939**   69/b old
 Forrás: Köztes-Európa 1763-1993. Szerk. Pándi Lajos. Osiris Századvég. Budapest. 1995. 434. oldal.
- 21. ábra**   **Az önálló Szlovák Köztársaság 1939-1945**   69/b old.
 Forrás: Dusan Kovac: Szlovákia története. Kalligram. Pozsony. 2002. 206. oldal
- 22. ábra**   **Jugoszlávia felosztása 1938-1939**   95/b old.
 Forrás: Romsics Ignác Nemzet, nemzetiség és állam. Napvilág Kiadó. Budapest. 1998. 248. oldal
- 23. ábra**   **A Prinz Eugen Gau néhány jellemzője**   77/b old
 Forrás: Rónai András: Térképezett történelem 288-289. oldal
- 24. ábra**   **A KGST-országok határmenti régióinak kapcsolattartási lehetősége**   88. oldal
 Forrás: Tóth József id. mű 232. old.
- 25. ábra**   **Az egy főre jutó nemzeti jövedelem Jugoszláviában 1981**   113/b old
 Forrás: Kocsis Károly: Egy felrobbant etnikai mozaik esete. Teleki László Alapítvány. Budapest. Melléklet
- 26. ábra**   **A Cseh és Szlovák Szövetségi Köztársaság címere**   125. oldal
 Forrás: Dusan Kovac: Szlovákia története. Kalligram Kiadó. Pozsony 2001. 304. old
- 27. ábra**   **A volt Jugoszlávia területén lévő kommunák etnikai megoszlása**   140/b old
 Forrás: Kocsis Károly: Egy felrobbant etnikai mozaik esete. Teleki László Alapítvány. Budapest. Melléklet
- 28. ábra**   **Magyarok a Vajdaságban 1991-ben**   150/b old
 Forrás: Arday Lajos: Magyarok a Délvidéken, Jugoszláviában. Budapest. 2002. 386. old
- 29. ábra**   **Interregionális együttműködések Európában 1995**   154/b old
 Forrás: Horváth Gyula könyvét Európai regionális politika. Dialog-Campus. Budapest-Pécs 1998. 254. old.
- 30. ábra**   **A Duna-Körös-Maros-Tisza Eurorégió**   160/b old
 Forrás: Csongrád Megye. Helyzetkép az ezredfordulón. Szerk. Mészáros Rezső. Szeged 1999. 445. old

2. Táblázatok jegyzéke

1. ábra	Térszerkezeti szintek Magyarországon Süli Zakar István szerint	4. oldal
2. ábra	Térszerkezeti szintek Nemes-Nagy József szerint	4. oldal
3. ábra	A térhierarchia szintjei Tóth József szerint	5. oldal
4. táblázat	Az Osztrák-Magyar Monarchia foglalkoztatottsági megoszlása 1910-ben	15. oldal
5. táblázat	Az Osztrák-Magyar Monarchia bruttó nemzeti termékének megoszlása.	15. oldal
6. táblázat	Tóth József és Beluszky Pál „régios” elképzelésének összehasonlítása.	18. oldal
7. táblázat	Köztes-Európa államai a világháború előtt és után	34. oldal
8. táblázat	Államnemzetek és a kisebbségek aránya %-ban az 1920-as évek elején	34. oldal
9. táblázat	A tíz legnagyobb nemzeti kisebbség Köztes-Európában a 20-as években	35. oldal
10. táblázat	Csehszlovákia lakosságának gazdasági szektorok szerinti megoszlása	37. oldal
11. táblázat	A különböző gazdasági szektorokban foglalkoztatottak tartományok szerinti megoszlása % 1921-ben	38. oldal
12. táblázat	A városi és a falusi lakosság megoszlása, és az írástudatlanság tartományok szerinti megoszlása % 1921-ben	38. oldal.
13. táblázat	Az analfabéta lakosság aránya Köztes-Európában	38. oldal
14. táblázat	Csehszlovákia etnikai megoszlása I. (anyanyelv szerint)	39. oldal
15. táblázat	Csehszlovákia etnikai megoszlása II. (anyanyelv szerint)	40. oldal
16. táblázat	Szlovákia lakosságának nemzetiségi megoszlása 1910-1930	44. oldal
17. táblázat	Jugoszlávia etnikai megoszlása 1921-ben és 1931-ben	52. oldal
18. táblázat	Jugoszlávia lakosságának vallási megoszlása 1921-ben	53. oldal
19. táblázat	A Duna Bánság etnikai összetétele	56. oldal
20. táblázat	Az agrárnépesség aránya a jugoszláv állam egyes területein	57. oldal
21. táblázat	Az analfabéta lakosság aránya a jugoszláv állam egyes régióiban	57. oldal
22. táblázat	A Magyarországtól Jugoszláviához csatolt területek adatai	60. oldal
23. táblázat	A Vajdaság etnikai viszonyai 1921-ben	60. oldal
24. táblázat	Egy lakosra jutó állami egyenesadó összege az egyes bánságokban	63. oldal
25. táblázat	A német kisebbség szereplése az 1935. évi választásokon	68. oldal
26. táblázat	Szlovákia etnika összetétele 1940	73. oldal
27. táblázat	A visszatért Délvidék nemzetiségi képe.	79. oldal
28. táblázat	Magyarország áruforgalmának megoszlása 1949-1985	84. oldal
29. táblázat	A német és a magyar kisebbség Csehszlovákiában 1930-ban és 1950-ben	92. oldal
30. táblázat	Szlovákia részesedése Csehszlovákia gazdaságából 1949-1979	97. oldal
31. táblázat	A szlovák és a magyar lakosság száma és aránya Szlovákiában 1930-1991	99. oldal
32. táblázat	A mezőgazdaságban dolgozók számaránya 1921-1991	102. oldal
33. táblázat	A 15 éven felüli lakosság iskolai végzettsége Csehszlovákiában 1970-ben	103. oldal
34. táblázat	Regionális különbségek a szocialista Jugoszláviában	113. oldal
35. táblázat	A magyarok száma és százalékos aránya a Vajdaságban 1948-1991	117. oldal
36. táblázat	Az egy főre eső nemzeti jövedelem növekedési üteme	121. oldal
37. táblázat	Szlovákia etnikai megoszlása 1991	129. oldal
38. táblázat	Koszovó etnikai arányainak változásai 1921-1991	132. oldal
39. táblázat	Bosznia-Hercegovina népességének nemzetiségi megoszlása (1921-1991)	140. oldal
40. táblázat	A magyarok és szerbek száma és %-os aránya a Vajdaságban 1981-2001	150. oldal

BEVEZETÉS – a disszertáció célkitűzése

1526 és 1918 között Közép-Európát¹ a Habsburgok állama uralta. A közel négy évszázados stabilitást azonban a „rövid 20. században” rendkívül gyors államszerkezeti változások követték. A korábban Habsburgok uralma alatt álló területeken² nyolcvan év alatt négy nagy államszerkezeti váltás történt:

- 1918-20-ban az I. világháborút lezáró versailles-i békerendszer az Osztrák-Magyar Monarchia helyén kis és közép nagyságú nemzetállamokat hozott létre. Megszületett a korábban nem létező Csehszlovákia és Jugoszlávia, egyesült a széttagolt Lengyelország, megvalósult Nagy-Románia, míg a Monarchia két korábbi uralkodó nemzete a kicsiny Ausztria, illetve Csonka-Magyarország keretei között folytatta életét.
- A versailles-i rendszer a masszív német gazdasági behatolás következtében már a 30-as évek elejére megrendült Köztes-Európában, majd az évtized végén összeomlott (csehszlovák, illetve a jugoszláv állam megszűnése). 1938 és 1944-45 között a terület a náci Németország által létrehozott „Új Rend” keretei között élt és működött.
- A II. világháború után a térség közel fél évszázadra (1945-1990) szovjet érdekszférába került. A Szovjetunió megpróbálta a térséget politikailag-katonailag (Varsói Szerződés) és gazdaságilag (KGST) is megszervezni.
- 1989-90-ben megkezdődött a Szovjetunió és az általa uralt szocialista tömb dezintegrálódása. A szovjet nyomás megszűnése a nacionalizmus újabb hullámát indította el, és ez konkrét államszerkezeti változásokat eredményezett. Csehszlovákia békésen megszűnt, Jugoszlávia egy véres polgárháború során elemeire hullott, a balti államok ismét elnyerték függetlenségüket.

A nacionalista hullámmal párhuzamosan Közép-Európában politikai és gazdasági rendszerváltás ment végbe. A térség összes országában – természetesen eltérő mértékben – a tervutasításos rendszert a piacgazdaság, az autoriter egypártrendszert a többpárti demokrácia váltotta fel (vagy legalábbis annak valamiféle halvány mása).

A térség országainak döntő része ma minden tekintetben a kontinens nyugati feléhez próbál hasonlítani, megpróbál csatlakozni az Európai Unióhoz (néhány ország igen előrehaladt ezen az úton), illetve a NATO-hoz (ez már néhányuknak sikerült is).

Tóth József szerint a 19. század folyamán az Osztrák-Magyar Monarchia keretei között körvonalazódni kezdtek a regionális fejlődés magterületei, elkülöníthetők bizonyos régiókezdemények, melyekből zavartalan fejlődés esetén minden bizonnyal definitív régiók alakulhattak volna ki.³ De az Osztrák-Magyar Monarchia formálódó régióit a fentebb említett négy államszerkezeti váltás erősen érintette. Jól mutatja ezt, hogy a dualista Monarchia magyar felében formálódó kilenc régióból a versailles-i békerendszer csupán kettőt hagyott meg teljes egészében Magyarországnak, míg hét régiót vagy államhatárral vágott ketté, vagy teljes egészében más országnak adta (Erdély, Horvátország).

A következő államszerkezeti váltások ehhez hasonló módon, azaz oda- és visszacsatolások révén érintették ezeknek a régióknak a sorsát.⁴

A fentebb felvázolt államszerkezeti váltások folyamatának történeti-politikai vetületeit történészeink már alaposan feltárták.⁵ A számos feldolgozás közül alpműnek tartjuk Bibó István: A kelet-európai kisállamok nyomorúsága című munkáját, amely a középkortól az 1945-ös párizsi békéig követi nyomon a térség meghatározó történéseit.⁶ Meghatározó jelentőségűnek tarjuk Bibó alábbi sorait: „Közép- és Kelet-Európa területi státusának az összezavaródása és politikai kultúrájának deformálódása a legsúlyosabb következményekkel az itteni nemzetek egymásközi viszonyában járt. A távoli szemlélő ezt úgy fogalmazta meg, hogy e terület politikai élete tele van kicsinyes és kibogozhatatlan területi ellentétekkel, és minden itteni nemzet úgyszólván összes szomszédaival az állandó viszálykodás állapotában van.”⁷

Bibó idézett művében a területi ellentéteket alapvetően ideológiai-eszmei okokra vezette vissza (primitív lelkiállapot, eltorzult zsákutcás alkat és fejlődés). Amellett, hogy elfogadjuk ezen „puha kategóriákat”, rá kell mutatnunk Bibó István gondolatrendszerének legnagyobb hiányosságára, nevezetesen arra, hogy magyarázatában nem ejtett egyetlen egy szót sem a közép-európai területi ellentétek gazdasági okairól, illetve az Osztrák-Magyar Monarchia egykori régióinak gazdasági fejlődéséről, vagyis figyelmem kívül hagyta az államszerkezeti váltások belső regionális fejlődésre gyakorolt hatását. Véleményünk szerint pedig ez az aspektus mind a mai napig rendkívül fontos szerepet tölt be a közép-európai történelemben. Bibó István teljesen figyelmen kívül hagyta a Versailles-ban meghúzott közép-európai határok regionális kapcsolatokat, sőt azt is, hogy működő régiókat vágtak ketté, illetve ezzel párhuzamosan eltérő fejlődésű, struktúrájú régiórészeket zártak össze egy-egy ország határai közé. Ráadásul a versailles-i béke által létrehozott új államok közötti ellenségeskedések kimondottan hátráltatták az államhatárokon átnyúló nemzetközi regionális együttműködéseket.

Disszertációmban fel kívánjuk tární az államszerkezeti váltások gazdasági és regionális vetületét, és ezen belül hangsúlyt kívánunk fektetni az Osztrák-Magyar Monarchia egykori régiói által az elmúlt nyolcvan évben bejárt fejlődési útra.⁸

A pozitív fejlődési útra kiváló példa Tirol. Az egységes tiroli régiót Versailles-ban kettévágták. Dél-Tirol Olaszországhoz került, északi része pedig Ausztriához. Viszont napjainkban az egyik legjobban működő eurorégió, amely mintegy felszámolta az osztrák-olasz határt, azaz az Osztrák-Magyar Monarchia egyik tartományából a Régiók Európáját felépítő eurorégióvá vált, miközben a határt légiesítette.⁹ Ezzel szemben a régiók túlnyomó többsége negatív fejlődési utat járt be. Példaként említhetjük az egykori Felvidéket, amely a dualizmus korában az egyik legdinamikusabban fejlődő régió volt ezzel szemben az 1918-as ún. államfordulat után Csehszlovákia részeként gyors hanyatlásnak indult.

Disszertációmban terjedelmi kereteit azonban szétfeszítené, ha valamennyi az Osztrák-Magyar Monarchia keretei között megszülető régiók fejlődését részletesen feltárnánk, ezért a régiók közül kettőt választottunk ki, a Felvidéket és a Vajdaságot.

- A Felvidék 1918-ban teljes egészében egy másik országhoz – a megszülető Csehszlovákiához – került és ennek keretei között próbált meg fejlődni. 1938 és 1945 között megpróbálkozott az „önálló” állami léttel, majd 1945-ben visszakerült az újjászülető csehszlovák állam keretei közé. 1968-ban egy felemásan sikerült föderációs átalakítás eredményeképpen megnövekedett önállósága és végül 1993-ban az egykori régióból önálló államként született újjá.
- A Délvidéket, illetve az Alföldet a trianoni határok kettévágták, csupán egy része maradt Magyarországon. A Jugoszláviához került részeket¹⁰ a két világháború között a nemzetiségek arányának csökkentése végett nagy kiterjedésű ó-szerbiai részekkel a Belgrád székhelyű ún. Dunai bánságba vonták össze. 1941-44-ben a Délvidék egy része visszakerült Magyarországhoz, de a terület 1945-ben ismét az újjászülető Jugoszlávia részévé vált, mely a Szerbia részeként megalakított Vajdaság Autonóm Tartományba sorolta be. A Tito-i Jugoszláviában ez a terület töltötte be az állam éléskamrájának szerepét. Titó halála után a Vajdaság és különösen az ottani magyarság politikai helyzete jelentősen romlott, mert egy soknemzetiségű közösség helyett – a Titó-i Jugoszlávia – az egyre jobban nacionalizálódó és egyre inkább szerb nemzetállammá váló jugoszláv államba kellett élnie.

Úgy véljük, ezen két régió figyelemreméltó fejlődési utat járt be az elmúlt nyolcvan évben, ezért sorsuk vizsgálata és felvázolása hozzájárul a régiók fejlődésének jobb megértéséhez.

1. fejezet

A TÖRTÉNELMI MAGYARORSZÁG STRUKTURÁLIS JELLEMZŐI ÉS A REGIONÁLIS FEJLŐDÉS HELYZETE A SZÁZADFORDULÓN

1. A regionalitás megjelenése a történelmi Magyarországon

1.1. A fogalmak tisztázása

Indulásképpen a régió fogalmat kell tisztáznunk, ugyanis jelenleg Magyarországon a régió kifejezés nagyon sokféle szóösszetételben bukkan fel. Beszélünk világgazdasági régióról, makró-, mezo- és mikrorégióról, kistrégióról, fejlesztési régióról és így tovább. Azaz félkontinensnyi területet, országrészt és néhány falu határát is régiónak titulálnak.¹ Az alábbiakban három olyan térkategória rendszert tekintünk át, melyben szerepel a régió mint kategória. Süli-Zakar hét térszerkezeti szintet különít el:

1. táblázat Térszerkezeti szintek Magyarországon Süli Zakar István szerint

1.	Országos
2.	Regionális (teljes értékű regionális szint)
3.	Nagyterségi (részleges regionális szint)
4.	Kisterségi (városkörnyéki szint)
5.	Települési
6.	Lakókörzeti
7.	Háztartási

Forrás: Süli-Zakar István: Régiók a földrajzi térben. Comitatus 1997. VII. 3-4. old.

Ezzel szemben Nemes-Nagy József tizenegy térszerkezeti szintet különít el:

2. táblázat Térszerkezeti szintek Nemes-Nagy József szerint

Makroterek	1. Világ (Föld)
	2. Országcsoport
	3. Ország
Regionális terek	4. Nagyterseg (országreszt)
	5. Mezokörzet (gazdasági körzet, megye)
	6. Kistérés (kistáj, városi vonzáskörzet)
Lokális terek	7. Település (helyi önkormányzat)
	8. Lakókörzet (településrészt, kerület)
	9. Szomszédság
Mikroterek	10. Család (háztartás) – munkahely
	11. Egyén

Forrás: Nemes-Nagy József: Régió, regionalizmus. Educatio. 1997. VI. 3. old.

Ugyanekkor Tóth József négy szintet különít el:

3. táblázat A térhierarchia szintjei Tóth József szerint

1.	Ország
2.	Régió
3.	Vonzáskörzet
4.	Település

Forrás: Papp Norbert-Tóth József: A regionális fejlődés elméleti kérdései a Kárpát-medencében. Limes 1999/3-4. szám 135. old.

A fentiekből kiindulva disszertációnkban a régió fogalma alatt a Süli-Zakar István-féle 2. szintet, a Nemes-Nagy József-féle 4. szintet, illetve a Tóth József-féle 2. szintet értjük. Gyakorlatilag a nemzetállami szint alatti területi szintet nevezzük régiónak, azaz ha az Európai Unió felosztását használjuk, akkor az ún. NUTS-II. szintet.

Ennek megfelelően teljes egészében elfogadjuk a Papp Norbert-Tóth József szerzőpáros régiókkal kapcsolatos megállapítását, mely szerint: „a régiók csak attól kezdve értelmezhetőek, amikor a termelőerők fejlődési folyamata eljutott abba a fázisba, amelyben a munkamegosztás területi aspektusának megfelelően olyan térségek különülnek el egymástól, amelyeknek saját fejlődési ívük, struktúrájuk, jövőjük, így fejlesztési problémáik is vannak, amelyek bizonyos belső kohézióval rendelkeznek, textúrájuk a magterületen sűrű és a perifériák felé ritkul, az ott élő lakosság tudatában entitásként tükröződnek, bizonyos komplexitásuk van.”²

Mindezek alapján úgy véljük, hogy a Magyar Királyság keretei között a regionalitás – ez alatt értve a régiók megjelenését és fejlődését – a 18-19. században három területén próbált a felszínre törni, úgymint:

1. A regionalitás felülről, azaz a Habsburg-uralkodóktól kiinduló regionális átszervezési kísérletek.
2. Regionalitás alulról, azaz a kibontakozó nacionalizmusok területiális törekvései.
3. A gazdaság belső önfejlődéséből születő régiók megjelenése.

1.2. Regionális kihívások felülről

A Habsburg világbirodalom⁴ – mely a 16. században még az óceánon is átfelt – közép-európai területeiből 1526-ban született meg az ún. dunai birodalom,⁵ mely közel négyszáz évig, 1918-ig állott fent. Véleményünk szerint a Habsburg Birodalom 1526-os megszületésétől kezdve a területszervezés, a közigazgatás szempontjából – nevezzük ezt most egyszerűen regionalitásnak –, két markáns részre osztható. A birodalom Lajtán-túli területeinél

I. kerület szh.:
NYITRA

1. Pozsony vm.
2. Nyitra vm.
3. Trencsén vm.
4. Bars vm.

II. kerület szh.:
BESZTERCEBÁNYA

6. Turóc vm.
8. Zólyom vm.
7. Horát vm.
8. Liptó vm.
9. Gömör vm.
10. Árva vm.

III. kerület szh.:
KASSA

11. Szepes vm.
12. Sáros vm.
13. Abaúj-Torna vm.
14. Zemplén vm.

IV. kerület szh.:
MUNKÁCS

15. Ung vm.
16. Bereg vm.
17. Szatmár vm.
18. Ugocsa vm.
19. Máramaros vm.

V. kerület szh.:
NAGYVÁRAD

20. Szabolcs vm.
21. Bihar vm.
22. Békés vm.
23. Csanád vm.
24. Csongrád vm.
25. Arad vm.

VI. kerület szh.:
TEMESVÁR

26. Temes vm.
27. Krassó vm.
28. Torontál vm.
29. Bács vm.

VII. kerület szh.:
PEST-BUDA

30. Pest vm.
31. Heves vm.
32. Nógrád vm.
33. Borsód vm.
34. Fehér vm.
35. Kiskunság
36. Jászszág
37. Nagykunság

VIII. kerület szh.:
GYŐR

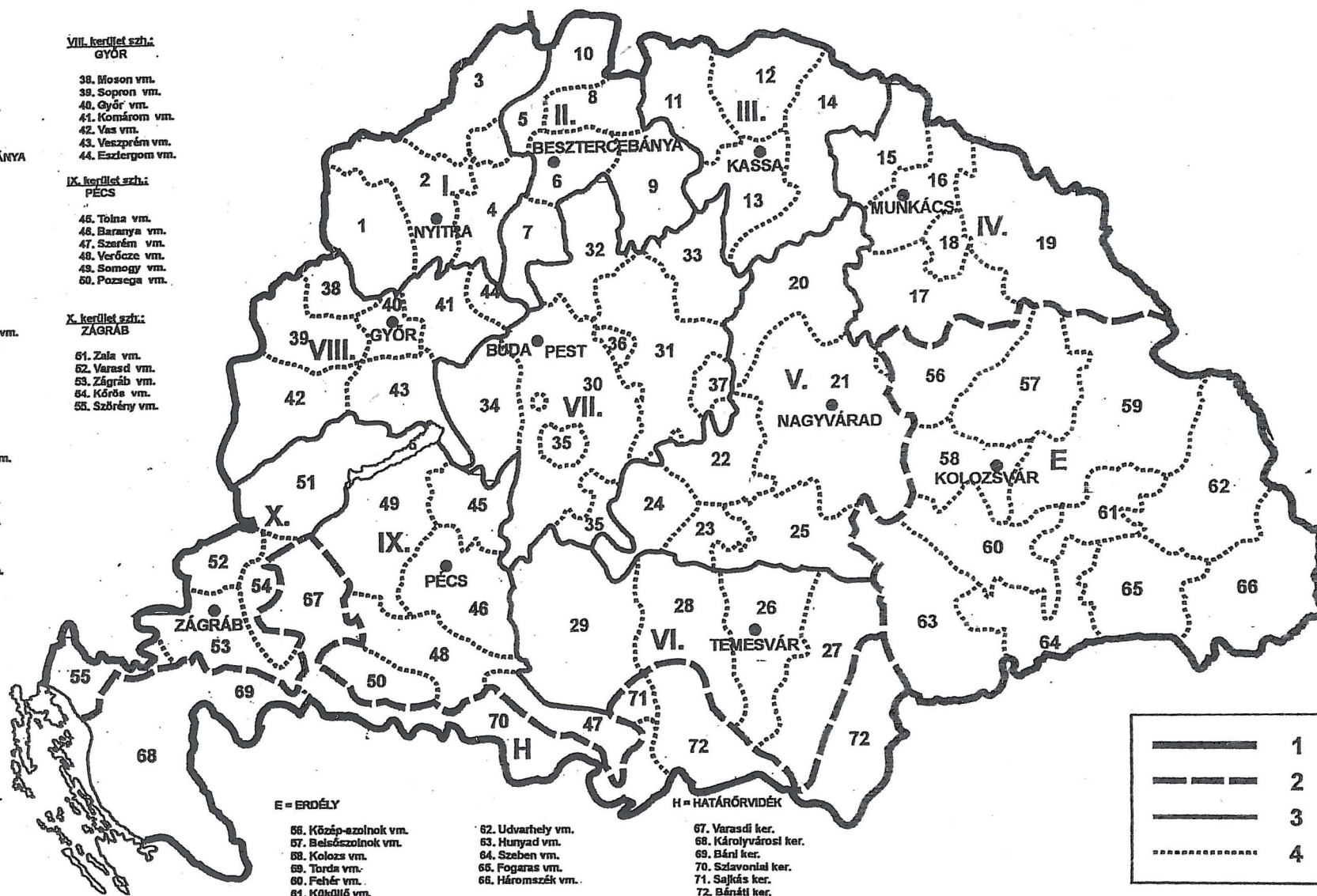
38. Moson vm.
39. Sopron vm.
40. Győr vm.
41. Komárom vm.
42. Vas vm.
43. Veszprém vm.
44. Esztergom vm.

IX. kerület szh.:
PÉCS

45. Tolna vm.
46. Baranya vm.
47. Szarém vm.
48. Verőce vm.
49. Somogy vm.
50. Pozsega vm.

X. kerület szh.:
ZÁGRÁB

51. Zala vm.
52. Varsád vm.
53. Zágráb vm.
54. Kőrös vm.
55. Szörény vm.

E = ERDÉLY

H = HATÁRÓRVIDÉK

56. Közép-azolnok vm.
57. Belső-azolnok vm.
58. Kolozs vm.
59. Torda vm.
60. Fehér vm.
61. Kiskőrös vm.

62. Udvarhely vm.
63. Hunyad vm.
64. Székely vm.
65. Fogaras vm.
66. Háromszék vm.

67. Varsád ker.
68. Károlyvárosi ker.
69. Bány ker.
70. Szalvóniai ker.
71. Sajkás ker.
72. Bány ker.

—————	1
—————	2
—————	3
.....	4

Jelmagyarázat: 1 – Történeti országhatár; 2 – Erdély, katonai határőrvidék határa; 3 – Kerülethatár; 4 – Megyehatár

a tartományi tagozódásnak, és ily módon a regionalitásnak mély történelmi gyökerei voltak. Ezzel szemben a magyar közigazgatás történetileg legfontosabb és egyben legsajátosabb területi egysége a megye, illetve a megyerendszer volt.⁶

A 18. század folyamán a nemesi megye lényegében elérte hatalmi állásának csúcsát: a törvényhozás részese, az igazságszolgáltatás letéteményese, a területi közigazgatás meghatározó szintje és egysége, azaz tényleges hatalmi pozíciókkal és történetileg kialakított technikákkal rendelkező saját területén érdekei képviselője tekintetében.⁷

A tradicionális magyar közigazgatás regionális átszervezésének első kísérletét az ún. felvilágosult abszolutizmus hajtotta végre.⁸ Hajdú Zoltán mutat rá, hogy az ún. nemesi megyék a 18. század folyamán fokozatosan kiléptek a szűk nemesi nemzet szemléletből, s a magyar nemzeti gondolat, a nemzeti sajátosságok és hagyományok letéteményeseivé váltak az osztrák központosító törekvésekkel szemben.⁹

Ennek tudható be, hogy 1786-ben II. József (1780-1790) a modernizáció és a centralizmus jegyében megszüntette a nemesi megyék autonómiáját és hozzáfogott egy radikális közigazgatási reform végrehajtásához. A szűkebb értelemben vett Magyarországot – Erdély és a katonai határőrvidék különállása fennmaradt – tíz kerületre osztották (1. ábra). A kerületek élére királyi biztosokat neveztek ki, akiket a racionalizálás végrehajtása érdekében szinte korlátlan hatalommal ruháztak fel.¹⁰

II. József reformjai következtében pattanásig feszült a birodalom és a magyar nemesség közötti viszony, Magyarországon lázadás készülődött.¹¹ II. József halála után (1790) utóda, II. Lipót megszüntette a kerületi rendszert és helyreállította a megyerendszert. Utódai hasonló kísérletekkel jó ideig nem próbálkoztak, azaz a Magyar Királyság a Habsburg Birodalmon belül külön közjogi részt alkotott.

1848-49-ben Magyarország megpróbált kiszakadni a birodalomból, de a kísérlet elbukott. Válaszképpen egy másfél évtizedes centralista kísérlet következett. Az osztrák abszolutizmus 1849-ben először ideiglenesen, majd 1854-ben „véglegesen” is rendezte az ország közigazgatási területbeosztását. Ez volt az ún. Bach Sándor-féle közigazgatási beosztás.¹² A történeti magyar államterületet öt koronaterületre darabolták, és ezen belül az ún. Magyar Királyságot további öt kormánykerületre osztották, úgymint Pest-Budai kerület, Pozsonyi kerület, Soproni kerület, Kassai kerület, Nagyvárad kerület (2. ábra).

Úgy véljük, hogy a Bach-féle felosztás politikai célja azt volt, hogy Magyarországot széttagolja, azaz az országot egymástól elidegenített tartományokra bontsa. Az öt ún. kerületi székhely (Sopron, Pozsony, Kassa, Nagyvárad és Pest-Buda) kijelölése annak figyelembevételével történt, hogy a lehetőségek határai közt német túlsúlyú, illetve nem

I. PEST-BUDAI KER.:

1. Pest-Pilis vm.
2. Solt vm.
3. Fejér vm.
4. Esztergom vm.
5. Kiskunság vm.
6. Jászszág
7. Nagykunság
8. Heves vm.
9. Borsod vm.
10. Szolnok vm.
11. Csongrád vm.

II. POZSONYI KER.:

12. Pozsony vm.
13. Felső Nyitra vm.
14. Alsó-Nyitra vm.
15. Trencsén vm.
16. Túróc-Arva vm.
17. Liptó vm.
18. Zolyóm vm.
19. Nógrád vm.
20. Hont vm.
21. Bars vm.
22. Komárom vm.

III. SOPRONI KER.:

23. Győr vm.
24. Sopron vm.
25. Moson vm.
26. Vas vm.
27. Veszprém vm.
28. Zala vm.
29. Somogy vm.
30. Tolna vm.
31. Baranya vm.

IV. KASSAI KER.:

32. Szepes vm.
33. Gömör vm.
34. Sáros vm.
35. Abaúj vm.
36. Zemplén vm.
37. Ung vm.
38. Bereg-Ugocsa vm.
39. Máramaros vm.

V. NAGYVÁRADI KER.:

40. Szabolcs vm.
41. Szatmár vm.
42. Észak-Bihar vm.
43. Dél-Bihar vm.
44. Békés-Csanád vm.
45. Arad vm.

E = ERDÉLY:

46. Szilágy-Somlyó ker.
47. Kolozsvári ker.
48. Déli ker.
49. Besztercel ker.
50. Marosvásárhelyi ker.
51. Udvarhelyi ker.
52. Gyulafehérvári ker.
53. Szászvárosi ker.
54. Székely ker.
55. Brassói ker.

magyar népességű területek által körülvelt városok legyenek a kifejlesztendő új tartományok székhelyei. Somogyi Éva mutat rá, hogy a bécsi kormányt az a politikai elképzelés vezette, hogy a felszabdalt Magyar Királyság, ahol a részek (azaz az öt kerület) között, nincs szorosabb kapcsolat (mint Ausztriában az egyes koronatartományok között), idővel olyan szervesen épül be a birodalomba, mint az ausztriai tartományok.¹³

Noha helyiel-közzel érvényesültek e szabályozás során racionális közigazgatási és gazdasági szempontok is, a fő cél a „magyar elem” háttérbe szorítása, részleges beolvasztása volt. Így kényszerült a majdnem egész Dunántúlt felölelő, németnek szánt kerület központjává tett távoli Sopronba utazni ügyes-bajos dolgait intézendő a szekszárdi vagy pécsi lakos, hasonlóképpen Pozsonyba, mint kerületi székhelyre az, aki Balassagyarmaton lakott. Noha a balassagyarmatiak, illetve szekszárdiak Pest-Budát töredék fáradtsággal érhatték volna el.

1859. augusztus 22-én Ferenc József felmentette Bach Sándor belügyminisztert, rendszerét felszámolták, Magyarországon mind tartalmában, mind formájában visszaállították a történeti jellegű közigazgatást.

Az 1867-es osztrák-magyar kiegyezéssel a birodalomból dualista állam, azaz Osztrák-Magyar Monarchia lesz.¹⁴ Jogi szempontból a kiegyezést két alaptörvény alkotja, a bécsi Reichsrat által megalkotott Reichsgesetzblatt 146, illetve a magyar országgyűlés által megalkotott 1867. évi XII. törvénycikk.¹⁵ Ezek értelmében az Osztrák-Magyar Monarchia két államból állt, a Szent István-i Magyarországból (a továbbiakban a Magyar Királyság kifejezést használjuk, G.L.), Ciszlajtániából (a továbbiakban az Osztrák Császárság kifejezést használjuk, G.L.).

Hajdú Zoltán mutat rá, hogy Magyarország szempontjából a kiegyezés részben megteremtette a Magyar Királyság belső területi konszolidációjának részleges lehetőségeit. Az átstrukturálódás lényege abban fogható meg, hogy Erdély ismét egyesült az Anyaországgal, az 1868-as magyar-horvát kiegyezéssel pedig rendeződött a társország belső területi és alkotmányos struktúrája.¹⁶ Szintén Hajdú Zoltán mutat rá¹⁷, hogy a kiegyezés ellenére a Monarchia két része között továbbra is fennálltak területi viták (Dalmácia kérdése, illetve 1878-tól kezdődően Bosznia-Hercegovina helyzete).¹⁸

Itt kell felhívunk a figyelmet arra, hogy a dualizmus korszakában is érte egy felülről jövő kihívás a magyar politikai elitet. Ez abból fakadt, hogy Ferenc Ferdinánd trónörökösét élénken foglalkoztatta a Monarchia helyzete, lehetőségei és további sorsa.¹⁹ Politikai meggyőződésének három sarkalatos pontja a klerikalizmus, az antidemokratizmus és a magyarellenesség volt. A kiegyezést és a reá épülő dualista rendszert elvetette, abban a magyar túlhatalom eszközét látta.²⁰ Hamarosan egy új politikai központot alakított ki maga

körül a Belvedere-palotában – ez volt a rezidenciája – a dualizmus ellenfeleiből. Ez az ún. „Grossösterreich-csoport” – amely Ferenc Ferdinánd „nemzetiségi műhelyének” szerepét töltötte be – fontosabb tagjai az alábbiak voltak: a szlovák Milán Hodza, a cseh Ottokar Czernin, a román Vaida-Voevod és Aurel Popovici, a bánsági német politikus Steinacker, a horvát Ivo Frank, továbbá a magyar Kristóffy József.²¹

Ferenc Ferdinándnak, illetve az általa létrehozott csoportnak voltak bizonyos trialista tevei, bár azt nem tudták eldönteni, hogy a három központúvá fejlesztendő birodalom harmadik súlypontjába a délszlávok, a csehek vagy a lengyelek kerüljenek.²² 1903 és 1905 között például a trónörökös felkarolta és támogatta a Horvátország bevonásával alkotandó trializmus koncepcióját, majd 1905 őszén elvetette azt. Ferenc Ferdinánd tulajdonképpen a trializmusnak éppúgy elvi ellenzője volt, mint a dualizmusnak. Véleményünk szerint Ferenc Ferdinánd „reformelképzeléseinek” lényege a tartományokra támaszkodó „föderalizmussal” álcázott centralizmusban ragadható meg. A Monarchia országainak és tartományainak olyan „föderációját” kívánta létrehozni, amely a császári centrális hatalmat jobban az előtérbe helyezte volna. Koncepciójában megpróbálta összeegyeztetni a föderalizmust (Kronlandföderalizmus) az erős központi hatalommal (Zentralgewalt), melynek eredményeképpen a Monarchia átalakult volna egy tartományi beosztású centralizált állammá.

Ferenc Ferdinánd egy alkalommal Margutti bárónak – egyik legközelebbi bizalmasa – az alábbi hasonlattal világította meg elképzelései lényegét: „Éppen úgy, amint a megbízhatóan és tulajdonképpen határtalanul tartós beton előállításánál a nagyobb köveket és kavicsokat széttörik, hogy a betonmasszát átható cement az összeilleszkedő köveket homogén módon összeforrasztassa és belőle mesterségesen egy széttörhetetlen kötömböt alkothasson, ugyanúgy egy föderációs állam elemeinek is egyneműeknek és egyenértékűeknek kell lenniük ahhoz, hogy tartósságát a szilárd és minden antagonizmus feltörését kizáró összetartást biztosíthassa. Ezért szeretném a jelenlegi Magyarországot négy vagy öt ilyen államelemre, a mai Csehországot két, a jelenlegi Galíciát ugyancsak két részre széttagolni: akkor a német nép Magyarországon és Csehországban éppúgy megerősödhet, mint a tulajdonképpeni osztrák anyatartományban.”²³

Ferenc Ferdinánd „reformelképzelései” a magyar politikai elit körében heves ellenállást váltottak ki, a trónörökös Magyarországon mélységesen gyűlölték. A „Grossösterreich-csoport” által kidolgozott tervek közül rendkívül fontos Aurél Popovici terve – melyet 1906-ban német nyelven publikált Lipcsében²⁴ –, hiszen ebben már konkrét belső határookra is javaslatot tett. Popovici tizenöt, nemzetileg lehetőleg egységes, autonóm tagállamra kívánta osztani a Monarchiát (3. ábra) Ha a Popovici által javasolt tagállami

határokat megnézzük, megállapíthatjuk, hogy lényegében az etnikai-nemzeti elvet követve kijelölésükkor, pedig ezeket az etnikai határokat sokszorosan átszelték a gazdasági határok. Popovici terve azonban papíron maradt, maga Ferenc Ferdinánd se támogatta. Hiszen a nagy egységek kisebb egységekre való bontása a trónörökös gondolatrendszerében többnyire nem nemzeti egységekre való osztódást jelentett, azaz nem volt híve a nemzeti elvre épülő – nyelvhatárok szerinti – belső tagozódásnak. Ehelyett inkább a történelmileg kialakult tartományi tagozódást támogatta.²⁵

1.3. Regionális kihívások alulról

Az előző alfejezetben láthattuk, hogy a regionális átszervezési kísérletek Magyarországot mintegy fölülről érték, a bécsi udvar politikai-hatalmi szempontok miatt próbálkozott meg Magyarország regionális átszervezésével. Emellett azonban a 19. század folyamán egyre markánsabban jelentkezett az általunk „regionalizmus alulról” elnevezésű folyamat, ami alatt regionális etnikai nacionalizmust értünk.

A Magyar Királyság etnikai jellemzőit jól mutatja az alábbi három ábra, melyekből az alábbi fontos következtetések vonhatók le a Magyar Királyságra vonatkozóan:

- Magyarországon (Horvátország nélkül) a magyar nemzeti elem aránya 51,1% volt, azaz alig haladta meg az 50%-t.
- Magyarországon (Horvátország nélkül) a magyar elem mellett három nemzeti elem aránya haladta meg a 10%-ot. Ráadásul ezek közül kettő erős területi koncentrációt mutatott:
  - A történeti Erdélyben, a tág értelemben vett Partiumban és a Bánság keleti részén honos románok száma közel hárommillió (16,6%),
  - A Felvidéken kétmillió (11,9%) szlovák élt.
  - A román és a szlovák után a harmadik legerősebb nemzetiség a német volt (11,9%), amely a Délvidéken, a Dunántúlon, a Felvidéken és Erdélyben szétszórtan élt.

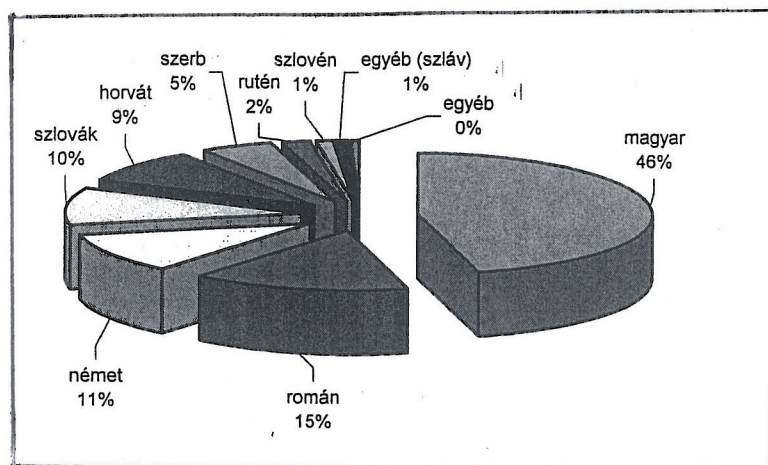

3. ábra Aurél Popovici átszervezési terve 1906

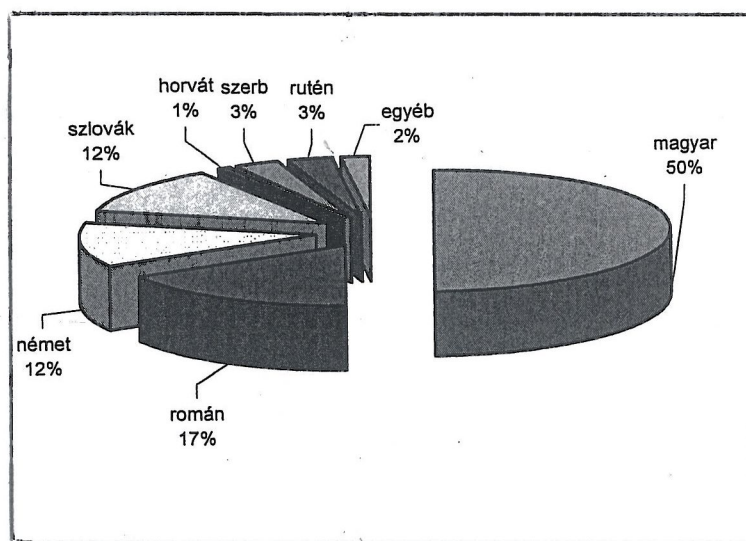
5. ábra

A Magyar Királyság etnikai összetétele 1900-ban

Forrás: Saját szerkesztés. A kördiagram megszerkesztéséhez az alábbi forrást használtuk: Történeti és statisztikai idősorok 1867-1992. 1 kötet Népeség- népmozgalom. Budapest. 1992. KSH 236.

6. ábra

A Magyar Királyság etnikai összetétele 1900-ban
(Horvátország nélkül)

Forrás: Saját szerkesztés. A kördiagram megszerkesztéséhez az alábbi forrást használtuk: Történeti és statisztikai idősorok 1867-1992. 1 kötet Népeség- népmozgalom. Budapest. 1992. KSH 236.

Megállapíthatjuk, hogy a Magyar Királyság soknemzetiségű ország volt, de azt is le kell szögeznünk, hogy ennek ellenére a magyar uralkodó osztályok egységes nemzeti államnak tekintették. Felfogásuk szerint Magyarország különböző nemzetiségei politikai szempontból egyetlen nemzetet alkotnak, „az egységes magyar politikai nemzet” tagjai. Ez a politikai-jogi fikció alkotta a „magyar állam eszme” elvi alapját, amely a dualizmus korában pártok felett álló, szent és sérthetetlen dogmává vált.²⁶

Ennek megfelelően a magyar uralkodó osztályok – a horvátok kivételével – nem ismerték el a magyarországi nemzetiségek külön nemzeti létét, elutasították a nemzeti autonómiát, csupán korlátozott, helyi nyelvhasználatot engedélyeztek. A törvényhozásból és az államigazgatásból teljesen kiszorították a nemzetiségek képviselőit, és a nyelvi és kulturális magyarosítást erőltették.²⁷

Mivel disszertációnk a Felvidék és a Vajdaság sorsát kíséri végig, jelen fejezetben a szlovák nacionalizmus példáján keresztül mutatjuk be a területiális nacionalizmus kihívásait.

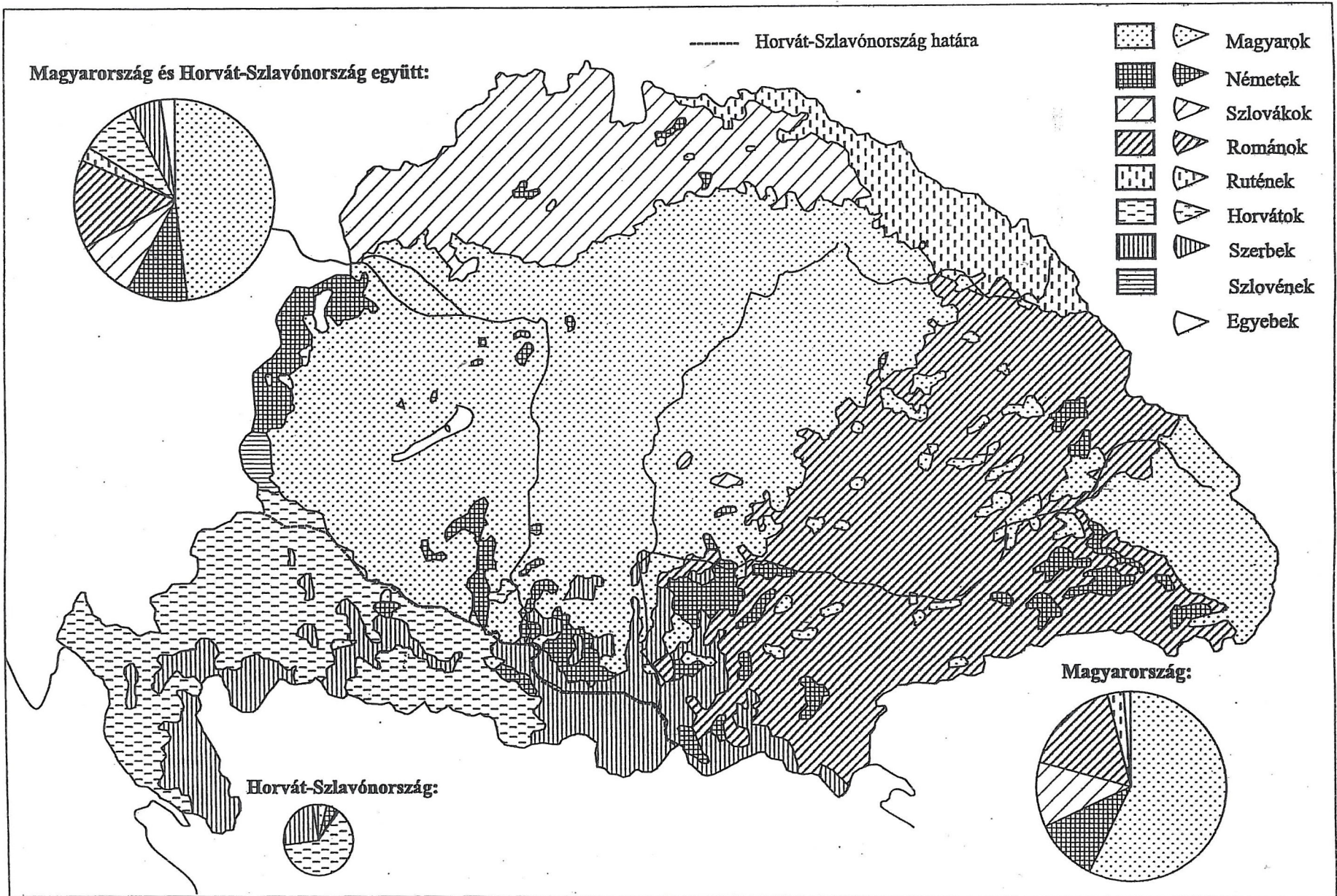
A magyar és a szlovák nép több évszázadon keresztül élt békésen egymás mellett a történelmi Magyarország állami keretei között. A középkor folyamán a magukat kitüntető szlovák fegyverforgatók várjobbágyok lettek, a nemesi megyék kialakulásakor pedig a köznemesség soraiba emelkedtek, s így a feudális magyar nemzet, a „natio Hungarica” tagjaivá váltak.²⁸ Magyar és szlovák nemzeti ellentétéről a 19. századig nem nagyon lehetett szó, mivel a szlovák feudális uralkodó osztály a „natio Hungarica” tagja lett, semmiféle igény nem merült fel a területi elhatárolódásra. Ennek következtében a szlovákság nem rendelkezett területi privilégiummal, tucatnyi magyar nemesi megye fennhatósága alatt éltek. E békés egymás mellett élésben nagy változás következett be a 19. században, amikor a nagy francia forradalom nyomán Európa keleti felében is megjelent a nacionalizmus.²⁹

A nacionalizmus első szakaszát kulturális szakasznak nevezzük. E szakaszban mindenütt jelszóvá vált, hogy nyelvében él a nemzet, a nemzeti nyelv kiművelése és terjesztése érdekében mozgásba jött az egész társadalom. Költők, történetírók fedezték fel országaik dicsőségét, hogy a lanyha utókort a hősök példájával sarkalják nemes tettekre.

A nacionalizmus második szakasza az ún. politikai nacionalizmus, amelyre az jellemző, hogy nem elégszik meg a nyelvi és kulturális sajátosságok hangsúlyozásával, hanem különállásának területi formában is kifejezést kíván adni. A költők helyét a „térképrajzolók” foglalják el, akik megrajzolják a „nagy térképeket” (Nagy-Románia, Nagy-Szerbia etc.)

A nacionalizmus fenti általános jellemzése a szlovák nacionalizmusra is igaz. A szlovák nacionalizmus első szakaszában a szlovák történetírók munkáiban megjelenik Pribina

és Szvatopluk (Árpád fejedelem kortársai) nagymorva birodalma. Kollár és Holly a szlávok dicső múltjáról énekelnek eposzaikban,³⁰ miközben óriási nyelvharok folynak a szlovák irodalmi nyelvért, egyrészt a magyar állammal, másrészt a beolvasztó cseh törekvésekkel szemben.

Kitűzött témánk szempontjából azonban sokkal érdekesebb a szlovák nacionalizmus második, ún. politikai szakasza. Mint a bevezető sorokban említettük, a szlovákok eltérően a szászoktól vagy horvátoktól, semmiféle területi privilégiummal nem rendelkeztek, így a területiális igények – előképek nélkül – viszonylag későn jelentkeztek.

A Népek Tavaszán, 1848. március 21-én Liptószentmiklóson ült össze egy nagy szlovák nemzeti gyűlés, amely megfogalmazza a „Szlovák nemzet követeléseit” című kérvényt. Ebben foghatjuk meg először a szlovák területiális nacionalizmust, ugyanis az egyik pontban kimondják, hogy állapítsanak meg a szlovákság és a magyarság között etnográfiai határt a célból, hogy létrehozassanak egy szlovák etnográfiai körzetet.³¹

Kossuth – a magyar politikai elit nevében – azonban azt válaszolta, hogy becsukat mindenkit, aki a liptószentmiklósi követelésekhez hasonló hangot hallat. 1849-ben a liptószentmiklósi kérvény készítői újabb kísérletet tettek, de már Bécsben. A petícióban, amelyet a szlovák küldöttség Ferenc Józsefnek átadott, azt kérték, válasszák le a szlovák területeket Magyarországról, és az így kialakított „Szlovákiának” legyen saját országgyűlése és saját közvetlenül Bécsnek alárendelt államigazgatása. Ezen az autonóm területen a hivatalos nyelv a szlovák legyen.³²

Tervezetüket azonban a bécsi udvar is elhárította, a birodalom olyan típusú decentralizálása, amely figyelembe vette volna a szlovák igényeket, nem állt Bécs szándékában.

1861-ben, amikor Ferenc József a februári pátenssel ismét visszatért az alkotmányossághoz, a szlovák nacionalizmus újból megfogalmazza igényét a területi elhatárolódásra.³³ A nagygyűlést ezúttal Turócszentmártonban tartották meg 1861. június 6-7-án, ahol a szlovákság összes vezető személyisége egybegyűlt, hogy megvitassák és kihirdessék a szlovákok politikai programját. Az itt elfogadott dokumentum a „Szlovák nemzet memoranduma” nevet kapta. Ebben Pozsony, Nyitra, Bars, Hont, Nógrád, Gömör, Torna, Abaúj és Zemplén vármegyék szlovák lakta részeit az ún. felső-magyarországi szláv kerületté – szlovákul okolie – kívánta kikerekíteni. E kerület fővárosául Besztercebányát nevezték meg.³⁴

A magyar országgyűlés az ezeréves történelmi állam területi egységét védte, így az azt sértő szlovák követeléseket elutasította. Magyarország akkori politikusai – a nagy generáció:

Deák, Eötvös – úgy látták, hogy a nemzeti létprobléma (a nemzetiségi kérdés) megoldására csak két út kínálkozik: 1. kiegyezés a Habsburgokkal a nemzetiségek ellen. 2. kiegyezés a nemzetiségekkel és szembefordulás a Habsburgokkal.

1867-tel – azaz az osztrák-magyar kiegyezéssel – az első számú lehetőség valósult meg. A dualista korszakban egyedül Jászi Oszkár munkásságában találhatók olyan elemek, amelyek a nemzetiségekkel való kiegyezés irányába mutatnak. Jászi 1905 nyarán-őszén kezdte komolyabban tanulmányozni a nemzetiségi kérdést.³⁵ Három évvel később, a „Huszadik Század” 1908 decemberi számában mintegy egyív terjedelemben publikálta addigi eredményeit, „Nemzetiségi politikánk iránya” címmel. Cikkének fő mondanivalója, Magyarország soknemzetiségű, de nagy történelmi múltra visszatekintő egységes állam.³⁶ A cikket fokozatosan könyvvé fejlesztette. Így született meg 1912-ben „A nemzeti államok kialakulása” című vaskos könyve, melyben feltárja a nemzeti mozgalmak és nemzeti államok geneziséjét.³⁷ Kiinduló kérdése: Hogyan és honnan jönnek a modern nemzetek és nemzeti mozgalmak?

Jászi kiinduló tétele: A középkori feudalizmus leküzdéséből és megdöntéséből születtek meg a mai nemzeti államok.³⁸ Majd gondolatmenete továbbszövéseként kijelenti, hogy: „Ezért állítom a nemzetiségi kérdés a magyar demokrácia és állami függetlenség archimedesi pontja”³⁹ Hangsúlyozni szeretnénk, hogy ekkor még Jászi elutasítja a Monarchia föderatív átszervezését, sőt élesen támadja a Grossösterreich elképzeléseket.

Jászi a fenti diagnózis után egy egyszerű terápiás javaslattal állt elő, a nemzetiségi béke megvalósításának javaslata szerint két feltétele van: „jó iskola, jó közigazgatás, jó bíraskodás a nép nyelvén.”⁴⁰ Jászi úgy vélte, hogy a magyarországi nemzetiségek anyanyelven folyó oktatása, közigazgatása és bíraskodása minimális program, azaz a kezdet, amely majd elvezethet egy jövőendő föderalizáláshoz. Meg kell jegyeznünk, hogy még ez a minimális program is sok volt a korabeli magyar közvéleménynek, amely Jászi könyvét ellenségesen fogadta és hazaárulásnak minősítette. Még a mérsékeltebb kritika is az államegység bomlasztását vetette a szemére.⁴¹

Visszatérve a szlovák területiális nacionalizmusra, azt mondhatjuk, hogy a magyar politikai elit elutasító magatartása eltorlaszolta az utat a szlovák követelések – és persze a többi nemzet követelése – megvalósítása előtt. Ez a magyarázata annak, hogy 1867 és 1918 között olyan nagy szlovák javaslatokat – a tárgyalásokra az etnikai határok megvonásáról –, mint amilyen a turócszentmártoni és a lipótszentmiklósi, nem találunk.

Természetesen ez nem azt jelenti, hogy a szlovák nacionalizmus feladta volna területiális céljait, az igények megfogalmazása tovább folyt. A helyzetet úgy kell

7. ábra

A Triasmappa 1910

elképzelnünk, hogy kisebb-nagyobb súlyú szlovák csoportok megfogalmazzák a maguk elképzeléseit, jobb esetben térképeket rajzolgatnak, míg a magyar államhatalmi szervek le nem csapnak rájuk. Az előbb vázolt viszony egyik tipikus terméke az ún. Triasmappa (7. ábra). E térképet egy szlovák csoport megbízásából Heinricha Hanau rajzolta 1910-ben, Bécsben adta ki Freytag és Berndt Kartográfiai Intézet. A térképen Hanau meghúzta a magyar-szlovák etnográfiai határt, így jelölve ki Szlovenszkó déli határait. A későbbi trianoni döntés ismeretében azt mondhatjuk, hogy e térkép mértéktartó volt. Természetesen ez a „mértékletesség” nem befolyásolta a magyar államhatalmat. A magyar államegység eszméjének és szuverenitásának sértő módon való ábrázolása miatt a postai szállítás és terjesztés jogát a magyar korona országaira nézve megvonta.⁴²

Összefoglalva azt mondhatjuk, hogy 1914 előtt volt egy nagyon erős szlovák törekvés, hogy valamiféle etnográfiai határt meghúzzanak a szlovák és a magyar nemzet között és létrehozzanak valami területi különállást. A 19. századi magyar politikai elit előtt azonban a nemzeti állam eszménye lebegett. Amikor a magyarság 1867-ben pozíciókat szerzett – a Monarchia egyik uralkodó nemzete lett –, a nehezen megszerzett pozíciót nem volt hajlandó azokkal a nemzetiségekkel megosztani, akik 1848-49-ben az ellenlábasai voltak.

1918 előtt nem jött létre semmiféle hivatalos, etnográfiai határ, hivatalos regionális elkülönülés a magyarok és a szlovákok, illetve a többi nemzetiség között (kivéve a horvátokat). Ez a tény később, a békekonferencián súlyosan visszaütött Magyarországra.

1.4. A gazdaság önfejlődéséből fakadó regionalitás

A Habsburg Birodalom – 1867-től Osztrák-Magyar Monarchia – a térség munkamegosztását magas szinten megszervező politikai tényező volt.⁴³ A Monarchia egyik legfontosabb sajátosságaként említhetjük, hogy minden más európai országnál vagy birodalomnál összehasonlíthatatlanul nagyobb mértékben önálló egységet alkotott.

A Monarchiában mintegy kicsiben figyelhetők meg az európai munkamegosztás általános rendezőelvei. A birodalom saját keretein belül készíti az iparosodott területeket késztermékek exportjára és tőke kivitelre, az ugyanezen birodalomban elhelyezkedő elmaradottabb agrár és nyersanyagszállító területek piacaira, s az utóbbiak is a Monarchia fejlettebb iparosodott területeinek lesznek jellegzetes peremvidékei.⁴⁴ Ennek következtében jelentős szintkülönbségek jöttek létre a fejlettség színvonalában a Monarchián belül, amelyet az alábbi két táblázat szemléltet:

4. táblázat Az Osztrák-Magyar Monarchia foglalkoztatottsági megoszlása 1910-ben

Terület	Mezőgazdaság	Ipar, kereskedelem és szállítás
Felső és Alsó Ausztria és az alpesi vidékek	35,0 %	46,0%
Cseh-Morvaország és Szilézia	34,0 %	51,5%
Karintia és Isztria	53,9 %	31,3%
Magyarország	64,5 %	23,4%
Galícia és Bukovina	72,7 %	18,6%
Dalmácia	82,5 %	9,4%
Horvátország	78,8 %	13,4%

Forrás: Berend T. Iván – Ránki György 1987. 413. oldal

5. táblázat Az Osztrák-Magyar Monarchia bruttó nemzeti termékének megoszlása

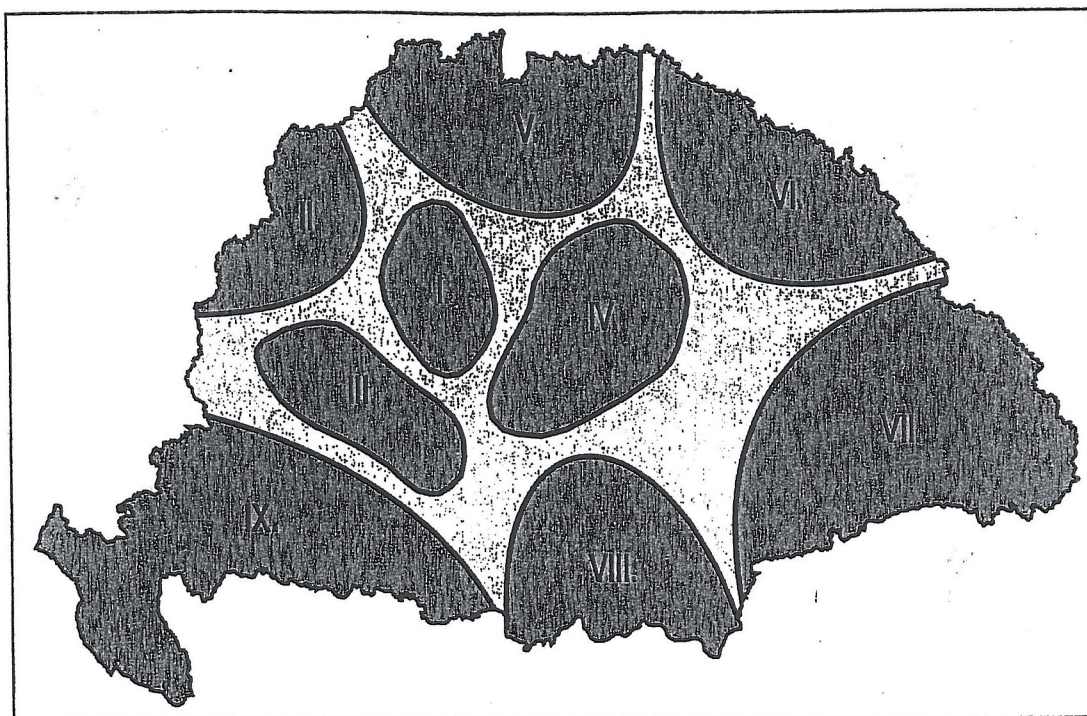
Terület	Egy főre jutó jövedelem koronában	A monarchiai Átlag %-ban
Osztrák területek	790	180,0 %
Cseh-Morvaország	630	143,8 %
Magyarország	327	74,6 %
Dalmácia és Szlovénia	300	68,7 %
Bukovina	300	68,4 %
Galícia	250	57,0 %
A Monarchia átlaga	438	100,0 %

Forrás: Berend T. Iván – Ránki György 1987 417. oldal

A foglalkoztatottság megoszlása és az egy főre jutó bruttó nemzeti termék megoszlása jól kirajzolják a belső munkamegosztásból származó éles területi különbségeket.

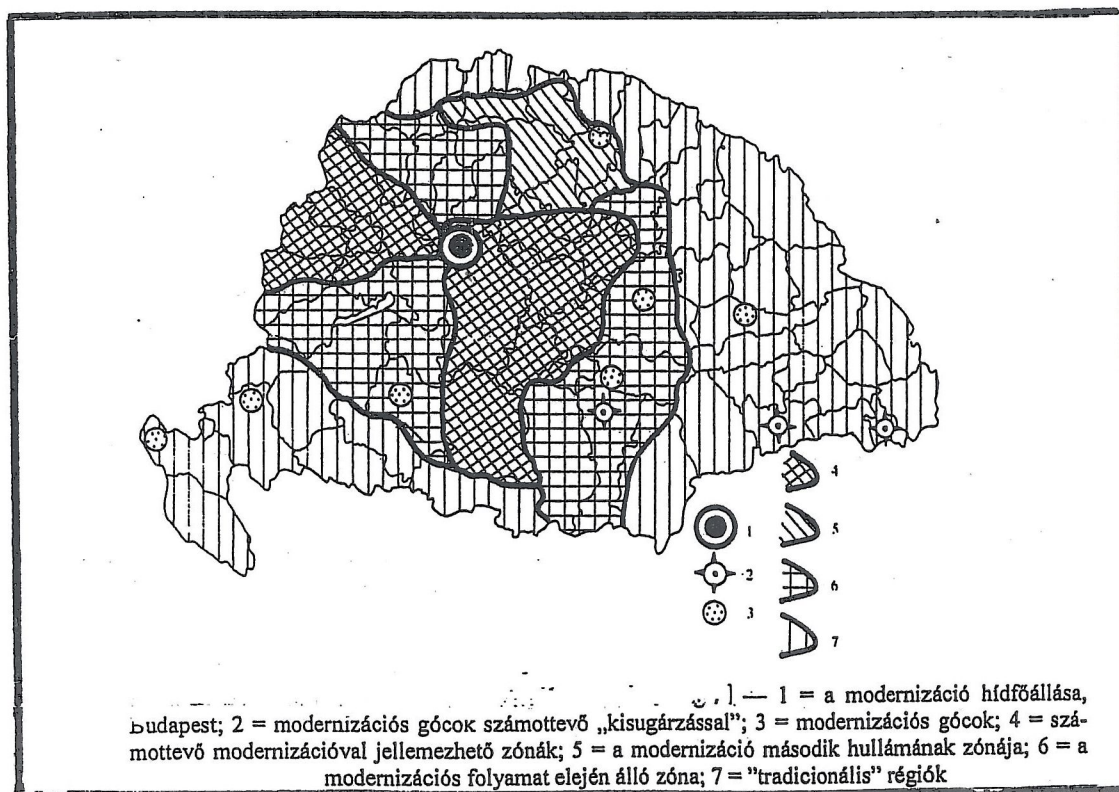
Az osztrák területek, valamint Cseh és Morvaország nyugat-európai szerkezetre utaló 34-35%-os mezőgazdasági és 50% körüli ipari-forgalmi foglalkoztatottsági aránya élesen elütött a legelmaradottabb európai régiókra utaló 75-80% körüli agrárfoglalkoztatottságtól és az ún. ipari népesség 10-20%-os arányával jellemezhető galíciai, bukovinai, sőt akár horvátországi arányától, vagy eme két véglet között elhelyezkedő, s már az iparosodási kimozdulást tükröző magyarországi gazdaság szerkezetétől.

A Monarchia nyugati területei tehát ipari jellegűvé váltak, Magyarország útban volt az agrár-ipari szerkezet kialakulása felé, míg a keleti, délkeleti területek még a hagyományos agrár struktúrát őrizték.⁴⁵ A vagyoni különbségek ugyanezt a képletet mutatják. Az európai átlag körül mozgó egy főre jutó átlagos jövedelmen belül a szűkebb értelemben vett osztrák területek és Galícia között több mint háromszoros fejlettségbeli szintkülönbség húzódott meg. Miközben a cseh és morva területek szintje kétszer olyan magas volt, mint a magyarországi, ez utóbbi viszont kerekén egyharmaddal haladta meg a galíciai szintet. Miközben az Osztrák-Magyar Monarchia bruttó nemzeti terméke lényegileg azonos volt Franciaországgal, a birodalmon belül komoly fejlettségbeli szintkülönbségek alakultak ki.⁴⁶

8. ábra

A Kárpát-medence régió Tóth József szerint.

9. ábra

Modernizációs zónák a századelő Magyarországon
Beluszky Pál szerint

A következőkben azt vizsgáljuk meg, hogy a Magyar Királyságon belül konkrétan milyen jellegű volt a regionális fejlődés a századfordulón.

Arra vonatkozóan, hogy a történelmi Magyarországon milyen régiók, illetve régió kezdemények alakultak ki a századfordulón, az eddigiek során két megközelítés született meg, Tóth József⁴⁶, illetve Beluszky Pálé.⁴⁸

Tóth József szerint a történelmi Magyarországon a 19. század végére, a 20. század elejére körvonalazódni kezdtek a regionális fejlődés magterületei, elkülöníthetők bizonyos régiókezdemények, melyekből zavartalan fejlődés esetén minden bizonnyal definitív régiók alakulhattak volna ki. Ennek megfelelően kilenc régiót rajzolt meg (8. ábra).

A másik megközelítés Beluszky Pálé, aki a 19. századi magyarországi modernizációra kiterjedő vizsgálódásai során arra a következtetésre jutott, hogy a 20. század elején számottevő regionális különbségek bontakoztak ki a történelmi Magyarországon belül. Véleménye szerint kilenc régiót (pontosabban nyolc régiót és egy ún. „köztes zónát”) lehet elkülöníteni. Ezt a kilenc régiót Beluszky öt csoportba sorolta (9. számú ábra), úgymint:

- **Első csoport: A modernizációs központ**

Ebbe a kategóriába egyedül az ország fővárosa, Budapest került, melynek rohamos gazdasági fejlődése, lakosságának gyors gyarapodása ténylegesen a 19. század második negyedében indult meg. Ekkor emelkedett ki minden értelemben az ország városai közül azzal az igénnyel, hogy a gazdasági élet centruma legyen.⁴⁹

- **Második csoport: A számottevő modernizációval jellemezhető régiók**

Ebbe a kategóriába három régió került:

1. **Nyugat-Magyarország**, mely Pozsony, Moson, Sopron, Győr, Komárom, Esztergom megyéket, továbbá Vas és Veszprém megyék északi sávját foglalta magába.
2. **Az Alföld**, mely Pest-Pilis-Solt-Kiskun, Bács-Bodrog, Csongrád, Békés, Jásznagykún-Szolnok és Hajdú megyéket, továbbá Heves és Borsod déli harmadát foglalta magába. A régióban a városi lakosság aránya feltűnően magas volt (a legtöbb megyében meghaladta az 50%-t). Ez a tény pedig elősegítette a modernizáció terjedését. Ráadásul a 19. század második felének modernizációjában kiemelkedő szerepet játszott az agrárgazdaság, márpedig annak súlypontja a jelentős agrárfelesleget produkáló Alföldre esett.⁵⁰

3. **Közép-Felvidék,**⁵¹ mely Turóc, Liptó, Szepes, Gömör és Kishont, Abaúj-Torna továbbá Borsod megyéket, foglalta magába. A régióban a modernizáció motorjának szerepét a gyáripár töltötte be. A viszonylag magas iparosodottsági szint már századelőn további modernizációs elemeket vonzott, ezt mutatja az igen élénk pénzintézeti tevékenység.

Harmadik csoport: közepesen modernizált régiók

Ebbe a kategóriába két régió került:

1. **Közép- és Dél-Dunántúl,** mely Zala, Somogy, Baranya, Tolna, Fejér megyéket, továbbá Vas megye Zala megyével határos sávját és Veszprém megye déli kétharmadát foglalta magába. A régió „relatív” elmaradt a modernizációban az ország többi régiójától.

2. **Nyugat-Felvidék,** mely Nyitra, Bars, Hont, Nógrád, Zólyom megyéket foglalta magába. A 17 600 km²-en mintegy 1 millió 165 ezer lakos élt 1910-ben. Ez a régió a „közepesen modernizált” régiók közé tartozott. Ezt a minősítést kétarcúságának köszönheti. Egyrészt Zólyom és Nógrád megyékben az országos átlagnál fejlettebb volt a gyáripár. Zólyom ekkor az egyik leginkább gyáriparosodott megyéje az országnak. Másrészt az urbanizáció szintje alacsony volt, egyetlen regionális centrum sem alakult ki a régióban, csekély volt a városlakók aránya.

• **Negyedik csoport: köztes zóna**

A Szabolcs, Bihar, Arad, és Temes megyékből álló köztes zóna még nem szerveződött régióvá. A zóna mind gazdaság- és településtörténeti szempontból, mind a lakosság nemzetiségi (például Temes vármegyében a lakosság nemzetisége községről, községre változott) és vallási összetételét tekintve, mind természetföldrajzi szempontból rendkívül heterogén volt. Így nem jött létre belső kohézió. Növelte a zóna kiegyensúlyozatlanságát, hogy az idetartozó, rohamosan növekvő, modernizálódó nagyvárosok – Nagyvárad, Arad, Temesvár – környezete modernizációban hátramaradott térség volt.

• **Ötödik csoport: Tradicionális, alig modernizálódó régiók**

Ebbe a kategóriába két régió került:

1. **Kelet-Magyarország,** mely régió Beluszky felfogásában három területből áll:

A). Északkelet-Felvidék: Trencsén, Árva, Szepes, Sáros, Zemplén továbbá Kárpátalja (Ung, Bereg, Ugocsa, és Máramaros megyék).

B) A „szűkebb értelemben vett” Erdély, azaz 16 megye

C) Krassó-Szörény vármegye

2. Horvát-Szlavónország, mely az egész Kárpát-medence legkevésbé modernizált régiója. Bár maga Zágráb modern vidéki nagyváros – Budapesthez hasonló a helyzete Horvátországban –, de kisugárzó hatása csekély, csak úgy, mint a régió másik modern városának Fiumének.

Hasonlítsuk össze egy táblázat segítségével Tóth József és Beluszky Pál régióbeosztását:

6. táblázat: Tóth József és Beluszky Pál „régios” elképzelésének összehasonlítása

Kategória	Tóth József	Beluszky Pál
Minkét kutatónál azonos tartalommal szerepelnek	Központi Körzet Kis-Alföld és Nyugat- Dunántúl Közép- és Dél-Dunántúl Horvátország	Budapest Nyugat-Magyarország Közép- és Dél-Dunántúl Horvát-Szlavónország
Kisebb eltérésekkel szerepelnek mindkét kutatónál	Felvidék Ruténföld Erdély Alföld	Közép-Felvidék, Nyugat-Felvidék Északkelet-Felvidék (mint a kelet-magyarországi régió alrégiója) Kárpátalja (mint Északkelet-Felvidék része) „Szűkebb értelemben vett Erdély” (mint a kelet-magyarországi régió alrégiója) Alföld
Csak egyik kutatónál szerepelnek	Délvidék - -	- Kelet-Magyarország Köztes zóna

A táblázatból látható, hogy a két kutató véleménye néhány ponton markánsan eltér egymástól a régiók lehatárolása kérdésében. De ennél sokkal fontosabbnak tarjuk felhívni a figyelmet arra a tényre, hogy mindkét kutató álláspontja szerint a 19. század végére a Magyar Királyság keretei között körvonalazódni kezdtek a regionális fejlődés magterületei, elkülöníthetők bizonyos régiókezdemények, melyekből zavartalan fejlődés esetén minden bizonnyal definitív régiók alakulhattak volna ki.

1. Az Osztrák-Magyar Monarchia és a hadicélok alakulása

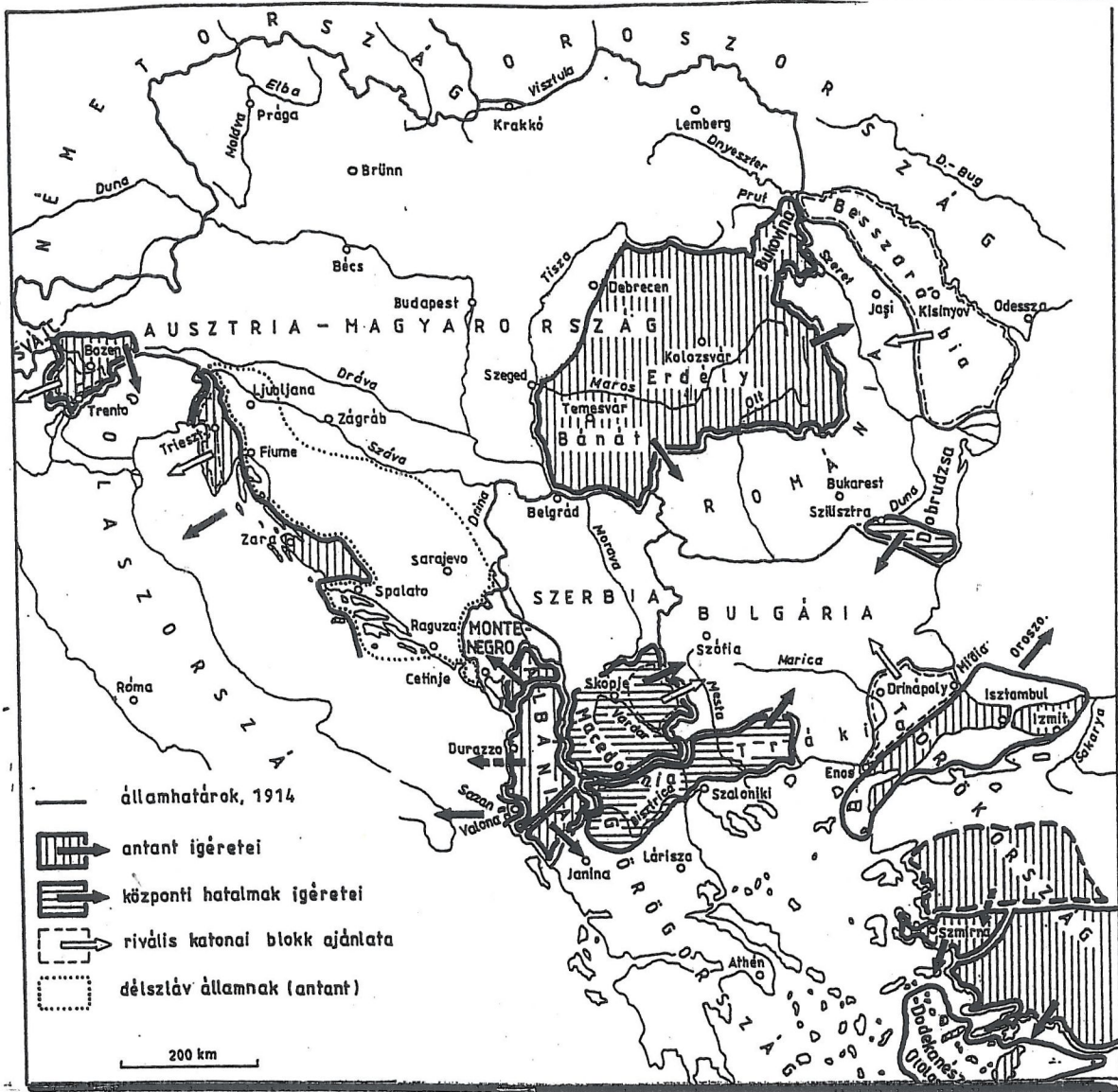
Az Osztrák-Magyar Monarchiával kapcsolatban – a területi kérdéseket illetően – az antantot alkotó hármast, az angol, a francia és az orosz fél több különféle tervet, elképzelést – az egyszerűség kedvéért ezeket a következőkben forgatókönyvnek nevezzük – fogalmazott meg.¹ Véleményünk szerint ezeket három csoportba sorolhatjuk, úgymint:

- A megcsonkítás forgatókönyvei
- Az átszervezés forgatókönyvei
- A feldarabolás forgatókönyvei

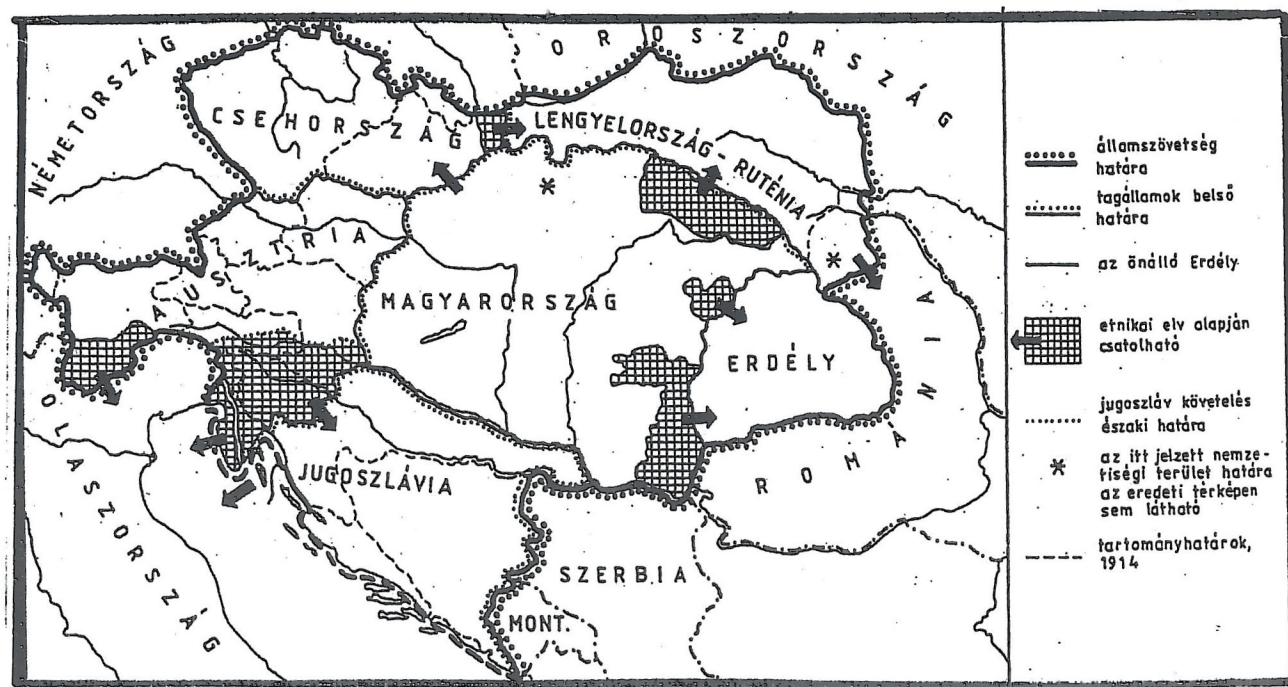
A három antant hatalom – Franciaország, Anglia és Oroszország – úgy vélte, hogy a háború sikeres megvívásához minél több és minél eltökéltebb szövetségesre van szükség. Ebből következően hajlandóak volt az olasz, a román és szerb területi igényeket elfogadni és garantálni, azaz a Monarchia területéből jelentős darabokat számukra odaígérni. A „hármast” országainak ebből a Monarchiával kapcsolatos álláspontjaiból az alábbi közös politika bontakozott ki. Egyrészt az 1915. április 26-i londoni titkos egyezményben a hármast Olaszországnak ígérte – amennyiben az háborúba lép az antant oldalán – a Monarchia területéből Dél-Tirolt, Trieszt körzetét, Goróziát, Isztriát szigeteivel és Észak-Dalmáciát Zárával.² Másrészt az 1916. augusztus 17-i bukaresti titkos egyezményben a hármast Romániának ígérte – szintén a hadba lépésért cserébe – Bukovinát, Erdélyt, Bánátot és a Tisza bal partján lévő teljes magyar területet.³

A két titkos szerződés mind formailag, mind tartalmilag a hagyományos diplomáciai eljárások keretébe illett. Gyakorlatilag nem jelentettek egyebet, mint katonai szövetséges szerzését egy ellenséges hatalom megcsonkítása fejében (Az ígéretekről lásd a 10. számú ábrát). Ilyen típusú forgatókönyvek tucatjai valósultak meg a történelem folyamán. Mind a londoni mind a bukaresti titkos szerződés jelentős területeket helyezett kilátásba Olaszország és Románia számára, de nem irányozta elő a Monarchia feldarabolását. Úgy véljük, ha a háború végén „csupán” a londoni és a bukaresti szerződés valósult volna meg „valamilyen formában” az Osztrák-Magyar Monarchia megmaradt volna, bár árnyéka lett volna korábbi hatalmának.

10. ábra Titkos egyezmények 1915-1916

11. ábra Amerikai elképzelések – Seymour 1918 – a Monarchia átszervezéséről

A hármas antant tagjai a Monarchia területi megcsonkítását tartalmazó forgatókönyveik mellett újabb forgatókönyvekben is készítettek. Ezen elképzelések közös jellemzője a Monarchia belső berendezkedésének „átszervezése” volt.

Ezen „átszervezési” forgatókönyvek közül a legelső az oroszoké volt, amikor 1914 őszén Szazonov – orosz külügyminiszter – tájékoztatta angol és francia partnereit a hivatalos orosz területi célokról, azt is leszögezte, hogy a Monarchia megmaradt területét osztrák-magyar-cseh trialisztikus berendezkedésű állammá kell átalakítani.⁴

Az angol külügyi vezetés más körülményeket mérlegelve jutott el a Monarchia föderalizálásának tervéhez. Egyrészt féltek Közép-Európa „balkanizálódásától”, másrészt a háborút oly módon akarták hamarabb befejezni, hogy különbékét kötnek a Monarchiával.⁵

Elképzeléseik az 1917. február 12.-i Drummond-féle ún. első memorandumban öltöttek testet. Eszerint a dualizmus rendszerét egy négyes államszövetség váltaná fel, amelyben Csehország (de nem Csehszlovákia!) és Jugoszlávia Ausztriával és Magyarországgal egyenlő jogokat élvezne a Monarchia keretei között.⁶

Lloyd George – angol miniszterelnök – támogatta ezen elképzeléseket, sőt Arday szerint Lloyd George számára az Osztrák-Magyar Monarchiával kötendő különbéke több volt, mint kedves eszme, vagy a győzelemhez vezető egyik lehetséges út, ez uralta egész külpolitikai irányvonalát 1918 márciusáig.⁷

A francia politikusok gondolatvilágában – hasonlóan angol kollégáikhoz – 1917-ben messzemenő elgondolások születtek a Monarchia missziójáról részben az ellensúly nélkül maradt Németország ellenében, részben az új „keleti veszedelem”, a bolsevizmus feltartóztatójaként. Az Osztrák-Magyar Monarchia egységének megőrzése, mint újra felismert francia érdek, azon az elképzelésen alapult, mely szerint a Monarchia részét képezheti a franciák Németország erejét fékezni szándékozó háború utáni politikájának.⁸ Ezen elképzelés jegyében a francia diplomácia nem csupán a Monarchia csorbíthatatlanságát ajánlotta fel IV. Károlynak, hanem még területi növekedést is kilátásba helyezett. Az osztrák-francia titkos tárgyalások során a francia fél kilátásba helyezte Szilézia, illetve Bajorország Monarchiához történő csatolását.⁹

Itt kell szólnunk a hármas antanthoz csatlakozó és ezzel a háborút eldöntő nagyhatalom, az USA elképzeléseiről. Wilson – az Amerikai Egyesült Államok elnöke –, 1917 szeptemberében egy kutatócsoportot hívott életre – a „The Inquiry”-t – a békétárgyalások előkészítésére.¹⁰ Az Inquiry-ben 150 tudós dolgozott, akik elkészítettek 2000 jelentést, dokumentumot és legalább 1500 térképet rajzoltak meg. Az osztrák-magyar részleg vezetője, Charles Seymour 32 éves egyetemi docens lett, aki korábban az Monarchia

nemzetiségi problémáival foglalkozott. Seymour eredetileg a Monarchia föderatív átalakításának volt a szószólója, még 1918 áprilisában is a Monarchia föderatív átalakítására dolgozott ki terveket.

Tervezetében a Monarchiát hat föderális állammá kívánta átszervezni. (11. ábrát). Ez a föderáció a következő államokból állt volna: Ausztria, Magyarország, Jugoszlávia, Erdély, Csehország és Lengyelország-Ukrajna. A hat egységen belül természetesen éltek volna kisebbségek is, de ezek számára biztosították volna a kisebbségi jogokat. A szlovákok és a ruszinok Magyarországhoz, a szlovének Jugoszláviához tartoztak volna. Bár Seymour arra az álláspontra helyezkedett, hogy amennyiben igénylik a szlovákokat a csehekhez, a ruszinokat pedig Lengyel-Ukrajnához is oda lehet csatolni.¹¹

Megállapíthatjuk, „átszervezéses” forgatókönyvek – leszámítva az orosz változatot –, megvalósulása esetében a Monarchia területileg megnagyobbodva, befolyásában megerősödve, a kontinentális hatalmi egyensúly egyik fontos elemeként kerülhetett volna ki a háborúból, ha hallgat a csábításra, és hajlandó lett volna különbékét kötni. Az antant által kínált alku egyértelmű volt, Károly szakadjon el Németországtól, kössön különbékét és ennek fejében a Monarchia nemcsak nem szenved területi veszteséget – azaz az antant eláll a román, olasz és egyéb nemzetek által benyújtott igények kielégítésétől –, hanem még további területi nyereségeket is elkönnyelhet. Ezek a föderalista forgatókönyvek azonban nem valósultak meg. Ennek fő oka véleményünk szerint az, hogy nem sikerült leválasztani a Monarchiát Németországról, nem sikerült vele különbékét kötni, és ezért az antant vezetői más megoldások felé orientálódtak.

Az eddig bemutatott irányvonalak mellett azonban létezett egy nagyon markáns Monarchia-ellenes vonal is, amely mindenféleképpen a Monarchia feldarabolása mellett érvelt.

Angliában az ún. „Új-Európa kör” képviselte a Monarchia-ellenes irányvonalat. A csoport két meghatározó tagja két újságíró Robert Seton-Watson¹² és Henry Wickham Steed.¹³ Mindketten a 20. század első éveiben érkeztek meg Bécsbe, mint újságírók, és mint a Monarchia esküdt ellenségei hagyták azt el a világháború előestéjén. Álláspontjuk szerint a háború megpecsételte a Monarchia sorsát, a békés reformok – átalakulás trializmussá vagy pentarchiává – már nem segítenek. A Monarchiát szét kell zúzni, és helyén nemzeti államokat kell létrehozni. Közép-Európa átrendezése jogos, igazságos és egyezik az érintett népek vágyaival. Ezt a gondolatkört számos újságcikkben fejtették ki az általuk létrehozott „Új-Európa” című folyóiratban, a Times-ban és egyéb angol újságokban, illetve legalább egy tucat könyvben.¹⁴ Az angol Külügyminisztérium tisztségviselőinek egy jelentős része

magáévá tette a „Új-Európa kör” gondolatmenetet és ennek megfelelően meg befolyásolni a külügyminisztert és a miniszterelnököt.¹⁵

Franciaországban szintén létezett egy erős Monarchia-ellenes irányzat. Ennek központi alakja Ernest Denis a Sorbonne szlavisztika professzora, akinek a világháború alatti szerepét Rácz Kálmán így értékeli: „Jelentős része volt abban, hogy a francia közvélemény megtelt német gyűlölettel, s ennek igazolását a szláv probléma rendezetlenségében kereste.”¹⁶ A francia Monarchiaellenes irányzat – hasonlóan angol eszmetársaihoz – szintén megpróbálta a francia Külügyminisztériumot megnyerni saját álláspontjának. Ez sikerrel járt, a francia Külügyminisztériumban rövidesen a Monarchia-ellenes irányzat vált uralkodóvá.

Fejtő Ferenc szerint a Monarchia-ellenes irányzat felülkerekedésében jelentős részt vállaltak a francia szabadkőművesek, akik az élcsapat szerepét játszották abban, hogy a világháború ideológiai háborúvá változzon abból a célból, hogy Európát köztársasággá alakítsák át. Olyan köztársasági Európává, mely Népszövetségbe tömörül, miután levágták a klerikalizmus és a militarista monarchizmus hidrájának fejét. Úgy vélték, ha szétdarabolják a Vatikán és a monarchizmus támpillérét, az Osztrák-Magyar Monarchiát, hozzájárulnak egy olyan szent misszió teljesítéséhez, amelyet a Gondviselés bízott a forradalom népére, a franciákra, és előkészítik a ragyogó jövőt.¹⁷

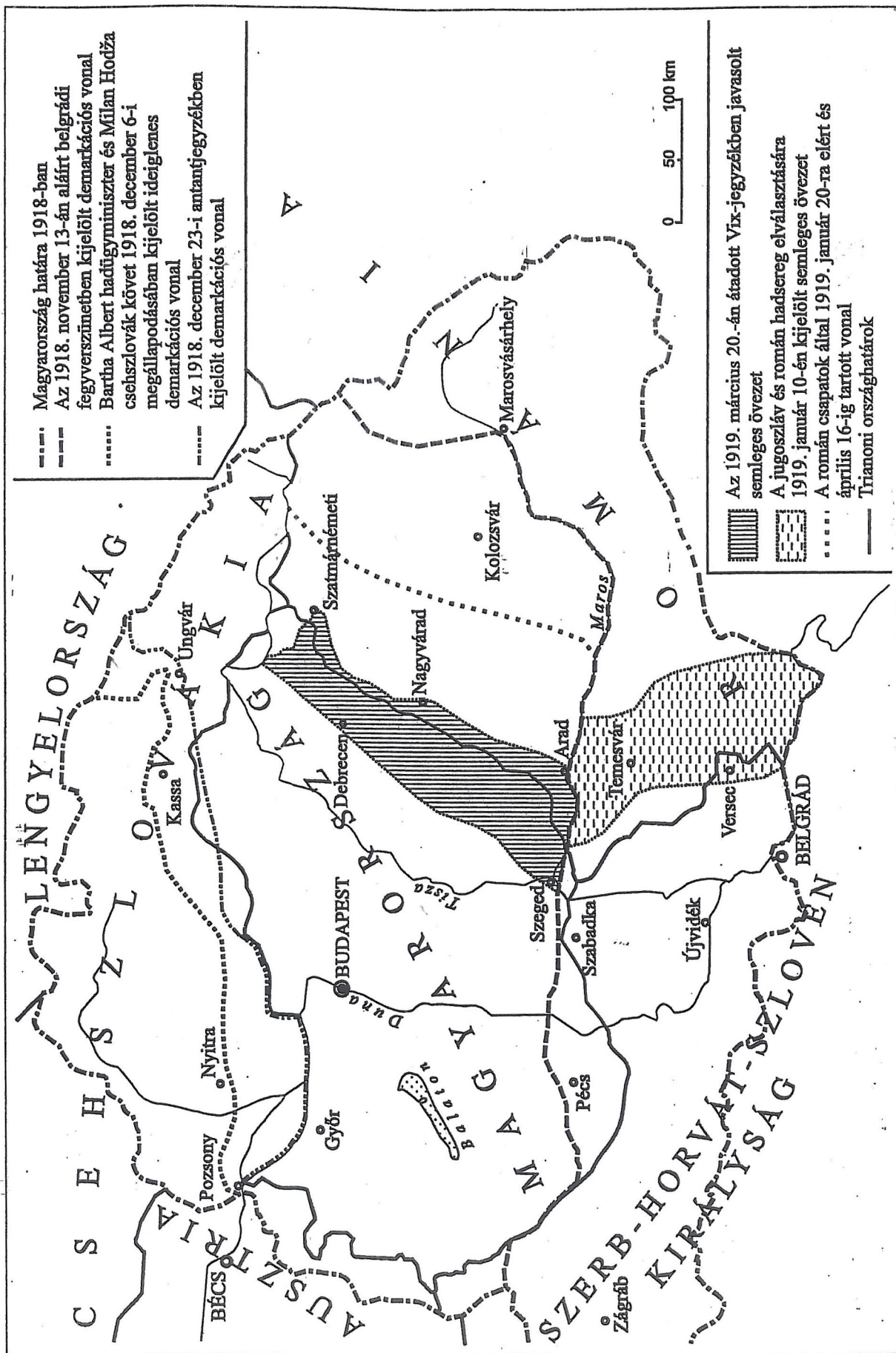
Fejtő rámutat arra is, hogy a szabadkőművesek infrastruktúrájukat és befolyásukat a csehszlovák, a jugoszláv a többi emigrációs bizottságok propagandájának rendelkezésére bocsátották és a világháború egész ideje alatt segítettek a Masaryk-Benes-féle és a többi Monarchia-ellenes emigrációt. Jól példázza ezt, hogy a Szövetséges és Semleges Országok Szabadkőműves Kongresszusa, amely 1917. június 28-30. között ült össze Párizsban, határozatai közé felvette az olasz, csehszlovák és jugoszláv követelések teljes skáláját. Ezeket az Osztrák-Magyar Monarchia szétrombolását célzó követeléseket elküldték a szövetséges és semleges kormányoknak.¹⁸

Jól mutatja a Monarchia-ellenes irányzatok előretörését, hogy az antant hatalmak diplomáciájának szókincsében 1916-tól megjelenik meg a „kis elnyomott nemzetek szabadságáért folytatott a küzdelem” motivuma.¹⁹

1918 tavaszán az antanton belül kiújult a Monarchia-barát és a Monarchia-ellenes politikai körök belső küzdelme, mely küzdelem Monarchia-ellenes erők győzelmével zárult.²⁰

Galántai hívja fel a figyelmet arra, hogy bár Anglia, Franciaország és Oroszország felkarolta a Monarchiából emigrált nemzetiségi politikusokat, hogy segítségükkel gyengítsék a Monarchia katonai és politikai ellenálló képességét, de a Monarchia felbontására irányuló programjukat, illetve túlzó területi követeléseiket hosszú időn át elutasították.²¹ Az antant

12. ábra A Hodza-Barta vonal és a belgrádi konvenció vonala

kormányok a Monarchiából emigrált nemzetiségi politikusok között csak annyiban állt fent érdekközösség, amennyiben mindnyájan a Monarchia katonai vereségét kívánták. Az emigráns politikusok támogatásával az antanthatalmak saját közvéleményük és a semlegesek felé kívánták azt bizonyítani, hogy a háborút az elnyomott kis nemzetek érdekében folytatják.

A kisnemzetek hadicéljainak elismerésével kapcsolatos antant politikában 1918 tavaszán következik be döntő és végleges fordulat. Romsics Ignác világít rá, hogy ez a váltás több tényező együttes hatásának tulajdoníthatjuk, úgymint:²²

- Az 1918 áprilisában lezajló Czernin-Clemenceau affér, mely zátonyra futtatta a francia-osztrák titkos különbéke-tárgyalásokat.
- Az 1918 márciusában megkötött breszt-litovszki béke, amely egyértelműen megmutatta, hogy az antant nem számíthat Oroszországra a háború további folytatásához. Sőt azt eredményezte, hogy Németország hozzáfoghatott az ún. „neue Ordnung” kialakításához a Baltikumtól a Dnyeperig terjedő területen.
- A Monarchia 1918. május 15-én Spá-ban Németországgal megkötött egyezménye, mely rendkívül szoros katonai, politikai és gazdasági együttműködést irányzott elő.

Mindezek eredőjeképpen az antant hatalmak külpolitikájában végleg a Monarchia-ellenes erők kerekedtek felül, aminek következtében az antanthatalmak 1918 nyarán és kora őszén sorra ismerték el a kisnemzetek „emigráns kormányait” törvényes kormányként, és ezzel szoros összefüggesben támogatásukról biztosították területi céljaikat.

Ebből a szempontból kulcsfontosságú volt a Csehszlovák Nemzeti Tanács de facto csehszlovák kormányként történő elismerése, ugyanis ez egyértelműen az Osztrák-Magyar Monarchia felszámolását jelentette. Le kell szögeznünk azt, hogy vissza lehet állítani az egységes Lengyelországot, ki lehet elégíteni a legtúlzóbb - és egymásnak is ellentmondó - olasz, jugoszláv és román igényeket és még mindig megmarad egy erős német-magyar-cseh központi mag, viszont Csehszlovákia létrehozása pont ezt a központi magot robbantja szét.

Teljes mértékben egyetértünk Arday Lajos álláspontjával, mely szerint a Monarchia halálos ítéletét nem a londoni és a bukaresti titkos egyezmények, hanem az 1918 júniusa és szeptembere között a Csehszlovák Nemzeti Tanácsnak adott elismerések mondták ki.²⁴

1918 nyaratól az antant köreiben a vita már nem arról szólt, hogy megmarad-e a Monarchia, avagy sem, hanem arról, hogy hol fognak a helyén létrejövő államok határai húzódni. 1918 őszén az antanthatalmak szakértői hozzáfogtak a határok kijelöléséhez, s ezzel párhuzamosan a Monarchia nemzetei sorra jelentették be elszakadásukat.²⁵

2. A magyar-csehszlovák és a magyar jugoszláv határ születése

A magyar-csehszlovák és a magyar jugoszláv határ megszületése, létrehozása egy igen bonyolult szerteágazó folyamat volt. Ennek teljes és részletes bemutatása szétfeszítené disszertációnk kereteit, ezért csupán a főbb csomópontokat kívánjuk megragadni.¹ Véleményünk szerint a határok megszületésének folyamatát egy hat lépcsős modellel lehet megragadni:

• Az I. lépcső: az igények bejelentése

A háború alatt a csehszlovák emigráció és a délszláv emigrációk az antant felé bejelentik területi igényeiket.

• A II. lépcső: a „fait accompli” időszak

Az 1918 őszen megalakuló vagy újjászülető államok mindent megtettek annak érdekében, hogy fegyverrel biztosítsák az általuk elképzelt határokat. A kis nemzetek – jelen kontextusban a csehek, lengyelek, románok és délszlávok értendők ezalatt – 1918 novemberétől 1919 januárjáig „fait accompli” politikát folytattak, azaz arra törekedtek, hogy még a békekonferencia összeülése előtt megszerezzék a kívánt területeket, azaz mind diplomáciailag, mind katonailag kész tények elé akarták állítani a békekonferenciát.

Ezen cseh, román és délszláv törekvéssel szemben Magyarország új vezetését élén Károlyi Mihállyal², az az elgondolás vezette, hogy stabilizálja az ország kereteit, az így kialakított „status quohoz” nagyhatalmi garanciát szerezzen és ezen az úton elkerülje az ország „peremterületeinek” (Erdély, Felvidék, Délvidék) kishatalmi (román, cseh, szerb) megszállását. Közben tárgyal és megegyezik az elszakadni akaró nemzetiségekkel, is és így időt nyerve konszolidált körülmények között készülhet fel a békekonferenciára, amely konferencia magyar részvétellel meghozza végső döntését úgy, hogy Magyarország a legkisebb csonkítást szenvedje el.³

1918. november 13-án Károlyi Mihály a belgrádi konvenció aláírásával lépéselőnyre tett szert,⁴ sőt november végén a Hodza-Jászi tárgyalásokon⁵ felmerült egy esetleges szlovák-magyar kiegyezés lehetősége is.

1918. december 6-án Hodza – a szlovákok képviselőjében – megállapodott Bartha magyar külügyminiszterrel egy demarkációs vonalról. Az ún. Bartha-Hodza vonal Nyugaton a Duna felső folyásától északra húzódott, majd az Ipolytól és Kassától is északra Homonnán át a Duklai-hágóig kanyargott. Azaz Pozsony, Érsekújvár, Léva, Ipolyság, Losonc, Rimaszombat, Rozsnyó, Kassa, az egész Csallóköz és Kárpátalja Magyarországhoz tartozott

volna (lásd 12. számú ábrát) Megállapíthatjuk, hogy a Barta-Hodza vonal elég nagy pontossággal követte a szlovák-magyar nyelvhatárt.

A Hodza-Bartha egyezményt azonban sem a Párizsban tartózkodó Benes, sem a prágai csehszlovák politikusok nem fogadták el, sőt dezavualták, és 1918. december 19-én francia diplomáciai segítséggel az antant egy számukra jóval kedvezőbb vonalat jelölt ki.⁶ A leírás szerint a vonal a Dunát, illetve az Ipoly folyót követte, s Losonc alatt Rimaszombaton át, Kassa alatt vezetett az Ung folyóig és ezt követte a volt határig (lásd 12. számú ábrát), azaz jóval délebbre húzódott mint a Barta-Hodza vonal. Az ezzel a vonallal leválasztott területen az 1910-es magyar statisztikai felvétel szerint a lakosság 58%-a, az 1919-es csehszlovák népszámlálás szerint pedig a lakosság 63%-a volt szlovák anyanyelvű. A magyar anyanyelvűek száma ugyanekkor 29, illetve 27, a németeké 7, illetve 5, s a ruszinoké 4-4%-ot tett ki.

A magyar kormány tudomásul vette a Vix által átnyújtott jegyzéket, s megkezdte a csapatok kivonását a Felvidékről. Ezzel egyidejűleg a csehszlovák katonai alakulatok megkezdtek Szlovákia megszállását. A magyar kormány a nemsokára összeülő békekonferencia előnyösebb döntésében bízva nem élt a fegyveres ellenállás megszervezésének lehetőségével, csupán néhány helyi politikus kísérletezet népfelkelés megszervezésével.⁷

1919 január 1-én vonultak be Pozsonyba, mely új hivatalos nevén Bratislavaként Szlovákia fővárosa lett. A csehszlovák csapatok 1919. január 20-ig befejezték a Felvidék katonai megszállását és ezzel párhuzamosan Kárpátalját is megszállták.

A délszlávok területi törekvései jóval egyszerűbb módon oldódtak meg. Mivel a Padovában november 3-án a Monarchia nevében aláírt fegyverszünet mindössze az olasz fronton állapított meg demarkációs vonalat, a balkáni fronton a magyar kormány tárgyalásokat kezdett a fegyverszüneti feltételekről és a demarkációs vonalról.⁸ Ezeknek a tárgyalásoknak az eredményeképp november 13-án a magyar kormány és Henrys tábornok – a francia balkáni hadsereg főparancsnoka –, továbbá Misic nagyvajda – a szerb hadsereg főparancsnoka – aláírták az ún. belgrádi katonai konvenciót. Ez igen kedvezőtlen volt a magyar félre nézve, ugyanis úgy rendelkezett, hogy a magyar kormány köteles kiüríteni a Szamos felső folyásától keletre, valamint a Maros vonalától délre eső erdélyi és bánági területeket, továbbá a Szeged-Baja-Pécs-Varasd vonaltól délre eső területeket, de oly módon, hogy Baja és Pécs szerb megszállás alá kerüljön (lásd 14. számú térképet).

November 15-ig a szerb csapatok elfoglalták a demarkációs vonal által kijelölt területeket – így vonultak be Bajára és Pécsre –, és rögtön hozzáfogtak a hódítás

legalizálásához. Ennek során november 25-én Újvidéken összeült a délszláv lakosság küldötteiből álló ún. bácska-bánság-baranyai „nagy népgyűlés”, mely kimondta a Bánság, Bácska és Baranya csatlakozását Szerbiához.⁹

Összefoglalva azt mondhatjuk, hogy a megalakuló csehszlovák és délszláv állam 1918 novembere és 1919 januárja között hozzáfogott területi igényeinek megvalósításához, és francia segítséggel mind a csehszlovák mind a szerb hadsereg ténylegesen birtokba tudta venni a követelt területeket. Így a januárban összeülő békekonferenciával már „csak” szentesíteniük kellett a kialakult helyzetet. A kis nemzetek delegációi előtt az a feladat állt, hogy megvédelmezzék, amit már megszereztek.

- **A III. lépcső: a nagyhatalmak előzetes elképzelései a határról.**

Ezen alfejezetben azt vizsgáljuk meg, hogy a határok meghúzásában döntő szerepet játszó Négyek Tanácsát alkotó nagyhatalmak (Anglia, Amerikai Egyesült Államok, Franciaország és Olaszország) a békekonferencia megnyitása előtt milyen előzetes álláspontot alakítottak ki a csehszlovák-magyar és a jugoszláv-magyar határ vonatkozásában.

Angliában Lloyd George javaslatára 1917 tavaszán a Foreign Office-ban egy speciális csoportot hoztak létre a béketárgyalásokon szükséges anyagok összegyűjtésére és a kiküldendő tisztviselők felkészítésére. Az anyagok összegyűjtése azt jelentette, hogy a megbízott tisztviselők egy olyan kézikönyvtárát állítsanak össze amelyből a brit delegáció minden felmerülő kérdésre pontos és részletes választ kaphat.¹⁰

Végül is „Peace Handbooks” nevet viselő kézikönyvtár 163 kötetes lett, az Osztrák Magyar Monarchiával foglalkozó köteteket – szám szerint 7 kötet –, mint a téma szakértői Seton-Watson és elvbarátai állították össze.

A szlovák-magyar határ története szempontjából kiemelten fontos a 3. kötet. E kötet ismeretlen szerzője kifejti, hogy „a történelem folyamán soha nem volt szlovák állam”, majd ezek után definiálja a nem létező államot, az alábbi módon: „A magyar megyéket, amelyekben kisebb vagy nagyobb számban szlovákok találhatók, az utóbbi időben az egyszerűség kedvéért Szlovákiának nevezték.”¹¹

Joggal merül fel a kérdés mit is jelent ez az „egyszerűség kedvéért” megfogalmazás valójában? Azt, hogy a szakértő megközelítésében a történelmi Magyarország 17 vármegyéje (Árva, Trencsén, Turóc, Liptó, Zólyom, Szepes, Sáros, Pozsony, Nyitra, Bars, Esztergom, Hont, Nógrád, Gömör, Abaúj-Torna, Zemplén Ung) egy 57 ezer négyzetkilométeres 3,5

millió lakosú országgá Szlovákiává, s az utóbbi 10 megye déli határa mintegy államhatárrá vált.

A kötet egy másik helyén a szerző a szlovák-magyar nyelvhatárról így ír: „Pozsonytól keletre, Váctól északra és Kassától délre húzódik”.¹² A szerző a fenti alapon tárgyalja aztán a földrajzi fejezetben Szlovákia hegyei között a Pilst, Mátrát és a Bükköt, folyóiként a Dunát, Tiszát, továbbá szlovák városnak tekinti Esztergomot és Vácot, olvasatában Hegyalja Tokajjal szintén szlovák terület. A könyv befejező oldalai a leendő országhatár kitűzéséhez adnak konkrét szempontokat: A Duna bal partjának közigazgatási körzetei teljesen szlovákok, a Tisza jobb partján lévők is nagyrészt azok. A két legfontosabb várost, Pozsonyt és Kassát ez ideig németek, zsidók és magyarok uralták, s bizonyosra vehető, hogy e helyek bármelyikének, különösen Pozsonynak elvesztése, amely az egyetlen dunai kikötő és a terület délnyugati kapuja megbénítaná Szlovákia gazdasági életét.”¹³

Megdöbbenő kérdések merülnek fel az emberben a fenti sorokat olvasva, például: Hogyan veszítheti el egy még meg sem született ország (Szlovákia) nem is létező gazdasági élete Pozsonyt?

A békekonferencia bizottsági tárgyalásainak ismeretében (ahol a vasútvonalak igen fontos szerepet játszottak) különösen fontos a 3. kötet vasútvonalakkal foglalkozó része. Ugyanis a szerző kifejti, hogy nagyon fontosak a Kassa-Miskolc, Zólyom-Salgótarján-Hatvan, Zólyom-Losonc és a Zsolna-Galánta vasútvonalak, ezekről így vélekedik: „Bár az említett útvonalak bizonyos részei nem esnek Szlovákia határain belül, világos, hogy azok mindegyike életbevágóan fontos Szlovákia gazdasági jóléte szempontjából”.¹⁴

Az angol külügyminisztérium a háború ideje alatt a leendő délszláv állam északi határára vonatkozóan nem készített határjavaslatot. A fentebb említett 7 kötetes „Peace Handbooks” sorozatban is csupán a 6. kötetben esik röviden szó a Bánátról szó.

A 6. kötetben kifejtik a szerzők, hogy a Bánátban 28 ezer km²-n 845 ezer román, 474 ezer magyar 427 ezer német és 290 ezer szerb él, és ennek következtében nyelvi-etnikai alapon egyik nemzetiség sem tarthat igényt a területre.¹⁵

A brit hadügyminisztérium 1918. december 10-én kelt javaslatában a jugoszláv-magyar határt a néprajzi határ mentén kívánta meghúzni.¹⁶ Magyarországnak hagyta volna meg az északnyugati Bánát egy jelentős részét, Nagykikindával, a Bácska északi részét Szabadkával és Zentával. Viszont stratégiai okok miatt a baranyai háromszöget Jugoszláviának kívánta adni.

Hasonlóan Angliához, az Amerikai Egyesült Államok is már a háború alatt előkészületeket tett a békekonferenciára. 1917 szeptemberében hívták életre a

béketárgyalásokat előkészítő kutatócsoportot, a „The Inquiry”-t, Wilson elnök bizalmasának, House-nak vezetése alatt.¹⁷ Az Inquiry 1919. január 21-én javaslatot tett Wilson elnöknek a csehszlovák-magyar, a jugoszláv-magyar – és persze a román-magyar – határ vonatkozásában. Eszerint:¹⁸

- Csehszlovák-magyar határ: Pozsony és Komárom a Csallóközzel Magyarországé maradt, Komáromtól Kassáig a trianoniként ismert mai határt javasolták. Kassától délre Ungvárig egy szélesebb sáv maradt volna magyar. Ungvár magyar határváros maradt volna. Javaslatuk egy nagyon lényeges eleme volt, hogy a rutének nem maradhatnak Magyarországnál, de ugyanekkor Ukrajnához se kerülhetnek, ezért Csehszlovákiához kell csatolni őket. A Csehszlovákiának ítélt „Ruténia” délnyugati határa Ungvártól az Avastól délre, Bikszádig húzódott volna, onnan végig a hegyek lábánál.
- Jugoszláv-magyar határ: Arad-Perjámos-Nagyszentmiklós-Aranka-Ada-Tisza-Óbecse-Cservenka-Bezdán-Duna-Dráva-Mura vonal.

Gelfand szerint az Inquiry szakértői a csehszlovák-magyar határ esetében lényegében etnikai megfontolások alapján tettek javaslatot, bár a határ konkrét vonalvezetését gazdasági tényezők is befolyásolták.

Ellentétben Angliával és az USA-val Franciaországban nem találunk „Peace Handbook”-hoz vagy az „Inquiry”-hez hasonló előkészületeket. Így franciáknak hosszú időn keresztül nem volt előzetes elképzelése arról, hogy hol is kellene húzódnia Csehszlovákia déli határainak. Csupán 1918. november 20-án készült el az első olyan dokumentum a francia külügyminisztériumban, mely Csehszlovákia határaival foglalkozott. Ez nagyjából a december 6-i Barta-Hodza vonallal megegyező vonalat javasol leendő határnak.¹⁹

Bár Olaszország tagja volt a „Négy Nagynak” eddigi kutatásaink során nem találkoztunk olyan információval, mely szerint lett volna tudatos olasz felkészülés a békekonferenciára. L. Nagy Zsuzsa szerint Rómának nem volt egységes koncepciója a közép-európai kérdések rendezését illetően.²⁰ Sőt Olaszország esetében a következetes külpolitikai vonal érvényesítését személyi változások is terhelték, Orlando és Nitti miniszterelnökök felfogása lényeges pontokon tért el egymástól.²¹

- **A IV. lépcső: a csehszlovákok és jugoszlávok a békekonferencia elé terjesztik igényeiket.**

A békekonferencia ünnepélyes megnyitására 1919. január 18-án került sor. A résztvevők azonban nem tisztázták, hogy a párizsi konferencia a győztesek előzetes, a különböző álláspontok egyeztető konferenciája-e, amelyet egy kongresszus követ majd a semlegesek és vesztesek bevonásával, vagy ez már maga a békekonferencia, amelynek határozatai véglegesek és visszavonhatatlanok. A párizsi konferencia az előbbiként indult, s menet közben alakult át az utóbbivá.²² Így a konferencián a legyőzött államok képviselői nem vehettek részt, a vesztesek csak a döntések meghozatala után azok tudomásulvétele végett jelenhettek meg. Ha a döntéshozatal mechanizmusát nézzük, akkor azt látjuk, hogy bár eredetileg sokféle vitafórumot szerveztek, és úgy gondolták, hogy a plenáris ülés lesz majd a döntések fóruma, az érdemi döntések a nagyhatalmak vezetőinek kezébe kerültek.²³

A konferencia legfőbb szerve a Versailles-i Legfelső Haditanácsból kinőtt Tízek Tanácsa, vagy másképpen a Legfelsőbb Tanács volt. Ez az öt nagyhatalom ún. első delegátusaiból (az amerikai elnök, az angol, a francia, az olasz és a japán miniszterelnök) illetve külügyminisztereiből állt. Ez a testület három hónapon keresztül töltötte be a legfelsőbb szerv funkcióját, de mivel meglehetősen nehézkesen dolgozott 1919 március végén Wilson javaslatára létrehozták a Négyek Tanácsát. Ennek tagjai az alábbiak voltak: Wilson (amerikai elnök), Lloyd George (angol miniszterelnök), Clemenceau (francia miniszterelnök) és Orlando (olasz miniszterelnök).

A felmerülő sokrétű kérdések vizsgálatára és javaslatok készítésére összesen 58 különböző bizottságot hoztak létre Balfour január 16-i javaslata alapján. A határkérdésekkel több bizottság foglalkozott, ezeknek a bizottságoknak a felső szerve volt a IX-es számot viselő „Területi kérdések bizottsága”. A területi kérdéseknél követett eljárási módot az a tény határozta meg, hogy a konferencia nem a távollevő, vesztes, vagy ahogy a résztvevők mondták a „bűnös felek”, hanem a jelenlevők ügyeiből indult ki. Nem Ausztria vagy Magyarország stb. kérdéseivel foglalkozott, hanem a csehszlovák, lengyel, román és jugoszláv igényekre összpontosította figyelmét. Magyarország területi kérdéseivel a szó szoros értelmében egyetlen egy bizottság se foglalkozott. Foglalkozott azonban vele a csehszlovák és a román-jugoszláv bizottság, Csehszlovákia, Románia és Jugoszlávia oldaláról.

A csehszlovák igényekkel kapcsolatban²⁴ a csehszlovák delegáció 11 írásbeli memorandumot nyújtott át a békekonferenciának.²⁵ A II. számú emlékirat foglalkozott a

csehszlovák területi követelésekkel - hét fejezetben – de terjedelmi kereteink miatt itt csupán a Szlovákiára vonatkozó részeket ismertetjük.

A memorandum 3. fejezete²⁶ hangoztatja Szlovákia teljes földrajzi egységét, és különösen kiemeli a déli határ fontosságát, amelyet a Duna, a Mátra és a Bükk alkot, kelet felé pedig a tokaji borvidék határolja el a Bodrogig. Szlovénzkó két részre oszlik, a keleti rész a Tisza, a nyugati rész a Duna felé fordul völgyeivel és folyóival. A memorandum leszögezi, hogy Szlovénzkó számára igénybe kell venni bizonyos magyarok által lakott területeket is. Magában Szlovénzkóban a magyar lakosság szétszórva él, mert a mértéktelen magyarosító rendszer tudatosan kolonizálta a területet. A magyar lakta területek igénybevételét különben még az is indokolja, hogy még így is nagyszámú szlovák szórvány marad Magyarországon. A Duna Csehszlovákia számára életszükséglet, ebben a kérdésben nem tehetnek engedményeket a magyaroknak. A dunai határ az egyedüli lehetséges határ Magyarország és Csehszlovákia között.

Pozsonyra mindenféleképpen szüksége van a csehszlovák államnak, bár e város lakóinak többsége német és laknak benne magyarok is, és a szlovákok a magyarokhoz és a németekhez viszonyítva kisebbséget jelentenek. De Pozsony évszázadokon át szlovák város volt és úgy tekintettek rá mint Szlovénzkó fővárosára. A dunai határnak folytatódnia kell a Mátra, a Bükk és Hegyalja felé, és bár itt nincs zárt és természetes határvonal, ezt a területet is Csehszlovákiához kell csatolni. Bár itt most magyarok laknak, de egykor itt szlovákok laktak, akiket a brutális magyar elnyomás kiirtott. Természetesen a bekebelezett magyarok (és más nemzetiségek) széles körű nemzetiségi jogok fognak kapni.

Az 5. fejezet²⁷ az ún. csehszlovák-jugoszláv korridor kérdésével foglalkozik (Ehhez kapcsolódóan lásd a 13. számú ábrát). A konkrét javaslatot egy történelmi magyarázat előzi meg. Eszerint: Közép-Európában a németek és a magyarok együtt akartak uralkodni a többi nép felett. A pángermán terveket a magyarok mindig támogatták. Valójában a 13. századig Csehország, Morvaország, Szilézia és Szlovénzkó a délszlávok közvetlen szomszédjai voltak Pannónia révén, ahol Krajnával, Stájerországgal és Alsó-Ausztria szlávjaival érintkeztek. A csehszlovák-jugoszláv szomszédságot a magyarok és a németek a 14. és a 15. században széttörték, és így szétválasztották a két népet. Innentől kezdve a magyar-német szövetség hosszú időn keresztül szétválasztotta az északi és a déli szlávokat.

E történelmi bevezető után áll elő a memorandum a javaslattal. Azt mondja: a magyar és a német elem között élő szláv népesség még ma sem tűnt el teljesen, Nyugat-Magyarország vegyes lakossága közül 25-30% szláv nemzetiségű. Azaz kézenfekvő a megoldás Csehszlovákiához kell csatolni Moson és Sopron megyét, míg Jugoszláviához kell csatolni

Vas és Zala megyéket. Az így létrejövő korridor elválasztja egymástól a németeket és magyarokat, megszűnik a pángermanizmus magyar támasza. A demokratizált magyarok közeledni fognak a két szláv államhoz, és így a béke ügyének nagy szolgálatot tesznek.

A 11 darab memorandum mellett Benes lehetőséget kapott, hogy a 1919. február 5-én a Legfelső Tanács előtt szóban is ismertesse a csehszlovák követeléseket.²⁸ A békekonferencia elé beterjesztett csehszlovák memorandumok mindegyikének, illetve Benes beszédének azt volt a célja, hogy meggyőzze a győztes antanthatalmakat, milyen előnyökkel is járna számukra egy erős csehszlovák állam létrehozása Közép-Európában. Ennek érdekében egy igen széles alapokon nyugvó érvrendszert állítottak fel, melynek spektruma a történetbölcseleti érvektől (a csehek küldetése a humanitás szolgálata, a szellemi és erkölcsi értékek védelme a német és magyar barbársággal szemben) az egészen pragmatikus ún. stratégiai érvekig (kell ez a szénmedence, kell ez a vasútvonal, mert e nélkül nem működik államunk) terjedt.

A jugoszláv állam északi határainak kérdése látszólag egyszerű volt, hiszen a határ egy jelentős része – a magyar-horvát határszakasz – több mint 900 éves volt, „csupán” a Dunától keletre kellett volna megállapítani egy határvonalat. Ehhez képest Pasic – a jugoszláv delegáció vezetője – két nappal a békekonferencia megnyitása előtt az alábbi jugoszláv igényeket rögzítette memorandumában:²⁹ Jugoszlávia északi határa a Fertő-tónál indult volna – ahol Csehszlovákiával lett volna közös határa –, majd a határvonal a Rába, illetve a Zala-folyót követte volna a Balatonig, hogy onnan kissé délre lejtve Bajánál érje el a Dunát, majd onnan a Maros-torkolatáig íveljen.

Tehát Jugoszlávia részévé vált volna nem csak a Bácska és Bánát, hanem az egész Dél-Dunántúl a Mecsekkel, Péccsel és a szénbányákkal. Itt jegyezzük meg, hogy a Trumbics vezette londoni Jugoszláv Bizottság hasonló követeléseket fogalmazott meg, bár ők az ún. korridort nem vették fel igénylistájukra (lásd 16. számú térképet). A jugoszláv delegáció francia nyomásra mérsékelte a Pasic-féle memorandumban megfogalmazott követeléseit, így az 1919. február 4-én hivatalosan benyújtott memorandumában már az alábbi északi határvonal olvasható:³⁰ Budiás-Zádorlak-Maros-Horgos-Mélykút-Bácsmonostor-Dunaszerderkény-Dióviszló-Darány-Babócsa-Iharosberény-Múrákeresztúr-Alsólendva-Szentgotthárd.

Hasonlóan a csehszlovákokhoz, az írásbeli beterjesztés után a jugoszláv fél szóban is beterjeszthette területi igényeit, erre 1919. január 29-én került sor.³¹

Mind a jugoszlávok, mind a csehszlovákok esetében a békekonferencia a határok megállapítását egy-egy bizottság feladatkörébe utalta.

- **A V. lépcső: a határmegállapító bizottságok tevékenysége**

Jugoszlávia északi határaival az ún. „Román-Jugoszláv Bizottság, míg Csehszlovákia határaival az ún. „Csehszlovák Bizottság” foglalkozott. Terjedelmi kereteink miatt nincs lehetőségünk e bizottságok munkáját részletesen tárgyalnunk, ezért itt csupán néhány csomópontot mutatunk be.³²

- A „Román-Jugoszláv Bizottság” első ízben 1919. február 8-án ülésezett, hosszas viták után – különösen Bánát kérdésében, melyre mind a románok, mind a jugoszlávok igényt tartottak – március 18-án tette meg javaslatát a román-magyar, illetve a jugoszláv-magyar határra vonatkozóan.
- A „Csehszlovák Bizottság” első ízben 1919. február 5-én ülésezett, és több ülés után határjavaslatát március 12-én fogalmazta meg.
- A Külügyminiszterek Tanácsa május 8-án mind a jugoszláv-magyar, mind a csehszlovák-magyar határjavaslatot elfogadta.
- A „Négyek Tanácsa” május 12-én pár perc alatt jóváhagyta a külügyminiszterek döntését.

⁴ Megállapíthatjuk, hogy Magyarország trianoni határai gyakorlatilag 1919 márciusában megszülettek az illetékes bizottságokban és április-május folyamán megtörténtek a magasabb szintű politikai jóváhagyások is. Természetesen mind a csehszlovákok, mind a jugoszlávok megkísérelték a békekonferencia döntését megváltoztatni – lásd Benes törekvéseit Salgótarján, illetve a jugoszlávok kísérleteit Pécs megszerzésére –, de ezek a kísérletek sikertelenek maradtak.

Romsics Ignác úgy értékeli a békekonferencia területi kérdésekben megnyilvánuló magatartását, hogy a mértéktelen, azaz az etnikai határokon jóval túlmenő csehszlovák, román és jugoszláv igényeket a nagyhatalmak elutasították.³³

Ezt a Romsics-féle álláspontot elfogadjuk, hiszen a salgótarjáni szénmedence és a miskolci iparvidék Csehszlovákiához, Szeged, Orosháza és Debrecen környékének Romániához, Pécsnek Jugoszláviához való csatolását, vagy a Pozsony-Zágráb korridort a nagyhatalmak valóban elutasították.

Le kell azonban szögeznünk, hogy a nagyhatalmak – a legnagyobb mértékben a franciák és a legkisebb mértékben az amerikaiak – a határok meghúzásakor eltekintettek a nemzetiségi elv tiszta alkalmazásától, és helyette mindenféle egyéb – stratégia, szövetségi,

gazdasági, közlekedési és így tovább – szempontot vettek figyelembe. Az etnikai elv és az „egyéb elvek” ütközéséből szinte minden esetben az „egyéb elvek” kerültek ki győztesen. A román, csehszlovák és a jugoszláv állam „életbevágó gazdasági szükségletei” vagy „stratégiai érdekei”, minden esetben legyőzték az etnikai elveket. A Csehszlovák Bizottság egyik ülésén nyíltan ki is mondják, hogy azzal az etnikai elvből adódó megfontolással szemben, hogy „lehető legkevesebb számú magyar kerüljön a csehszlovák államhoz” sokkal fontosabb, hogy „olyan vonalat – értsd határvonalat G.L. – találjanak, mely biztosítani tudja az összes lehető vasúti összeköttetést és a legjobb földrajzi határokat a csehszlovák államnak.”³⁴

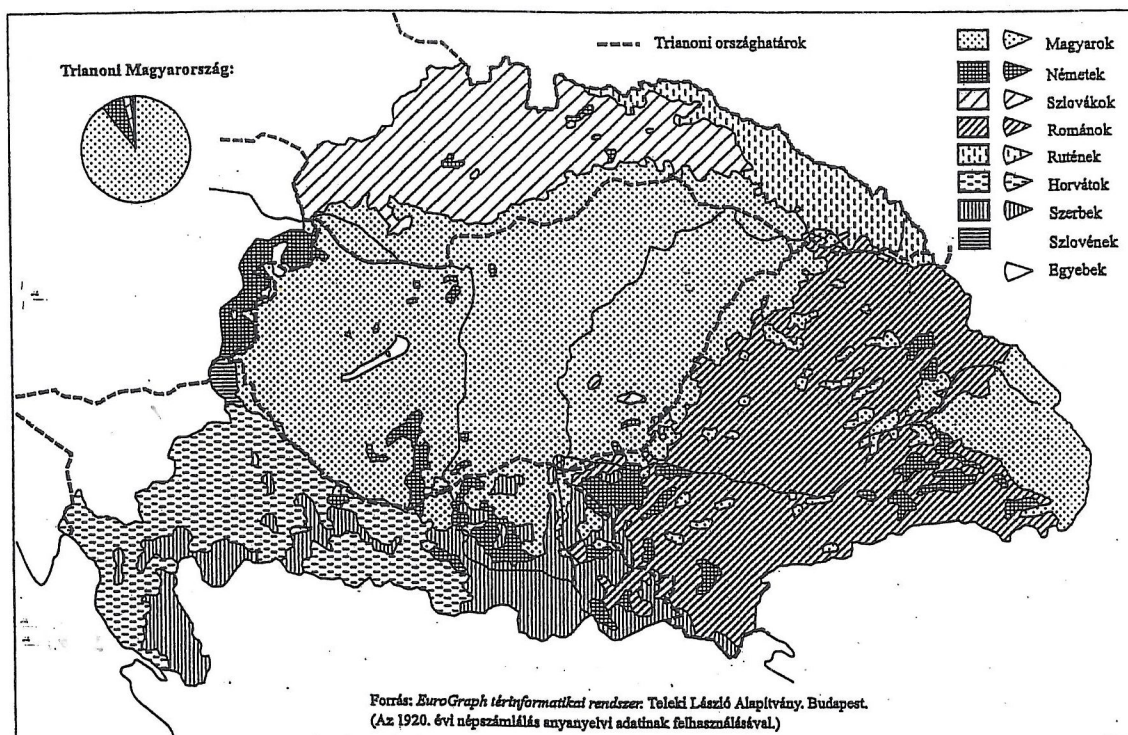
Ennek következtében a „békecsinálók” számos esetben mélyen belevágtak a magyar etnikum által lakott területekbe. A nemzetiségek által lakott területek mellett elszakításra ítélték döntően magyarlakta területeket is, köztük számos olyat is, amelyek nemzetiségi szigetek beékelése nélkül közvetlenül kapcsolódtak a történelmi Magyarország központi nyelvileg-etnikailag magyar részeihez. Ilyen volt keleten Szatmárnémeti, Nagyvárad és Arad vidéke, délen Szabadka környéke, északon pedig a Csallóköz és a Felvidék Kassa-Rimaszombat vonaltól délre eső része (lásd 14. számú ábrát).

Mivel disszertációnk kiemelten kezelt kérdése a közép-európai régiók fejlődése, fejezetünk záró részében röviden vizsgáljuk meg, hogy a fentebb felvázolt történések mit jelentettek a régiók szempontjából.

Mint azt az 1. fejezetben láthattuk, az Osztrák-Magyar Monarchia keretei között a 19. század végén, a 20. század elején körvonalazódni kezdtek a regionális fejlődés magterületei, elkülöníthetők bizonyos régiókezdemények, melyekből zavartalan fejlődés esetén minden bizonnyal definitív régiók alakulhattak volna ki. Az Osztrák-Magyar Monarchia formálódó régióit a versailles-i rendezés erősen érintette. A dualista Monarchia magyar felében formálódó régiókat oly módon, hogy csupán kettőt hagyott meg teljes egészében a trianoni Magyarország keretei között (a Központi Körzetet, és Közép- és Dél-Dunántúlt), míg a döntő többségüket, azaz hét régiót vagy kettévágott államhatárral (pl. Alföld), vagy teljes egészében más országnak adta (Erdély, Horvátország, Felvidék).

- **A VI. lépcső: A határok elfogadtatása Magyarországgal.**

A modell ezen lépcsőjével nem foglalkozunk, mivel nem kapcsolódik szorosan disszertációnkhoz. Itt csupán jelezzük, hogy Magyarország 1920. június 4-én írta alá a trianoni békét.

14. ábra Trianon következtében megszülető magyar etnikai tömbök a határok mentén

3. fejezet

REGIONÁLIS FEJLŐDÉS A KISNEMZETI SZÉTTAGOLTSÁG ÁLLAPOTÁBAN 1920-1938

1. A békekonferencia által teremtett helyzet

Az első világháború befejező szakaszában (1918 ősze) és a fegyverszüneteket követő hónapokban (1918 októberétől 1919 januárig) összeomlott Köztes-Európa régi államrendje, és alapjaiban kialakult az új államrend. A Versailles-ban összeülő békekonferencia aztán szankcionálta a változásokat, ennek megfelelően Köztes-Európában három birodalom helyén 7 új állam született meg.¹ Ezeket a változásokat és következményeiket foglalják össze az alábbi táblázatok:

7. táblázat Köztes-Európa államai a világháború előtt és után.

Állam	Terület km ² -ben		Lakosság ezer főben	
	1914	1921	1914	1921
Osztrák-Magyar Monarchia	676 443	Megszűnt	51 390	Megszűnt
Osztrák Köztársaság	Nem létezett	85 533	Nem létezett	6 536
Magyar Királyság (1914 előtt a Monarchia részeként)	282 870	92 963	13 749	7 800
Csehszlovák Köztársaság	Nem létezett	140 394	-	13 613
Bolgár Királyság	111 800	103 146	4 753	4 910
Román Királyság	137 903	304 244	7 516	17 594
1914 előtt Szerbia és Montenegró 1918 után Szerb- Horvát-Szlovén Királyság	87 300	248 987	4 548	12 017
Lengyel Köztársaság	Nem létezett	388 279		27 184

Forrás: A szerző saját szerkesztése²

8. táblázat Államnemzetek és a kisebbségek aránya %-ban az 1920-as évek elején

Állam	Államnemzet	Államnemzet aránya %	Kisebbség aránya %
Csehszlovákia	Csehszlovák (valójában cseh és szlovák)	67,6 (cseh 52,2 szlovák 15,1)	32,4
Lengyelország	Lengyel	69	31
Románia	Román	72	28
Jugoszlávia	Jugoszláv Szerb+horvát+szlovén	74 (szerb 43, horvát 23, szlovén 8)	26
Lettország	Lett	74	26
Litvánia	Litván	80,2	19,8
Bulgária	Bolgár	84	16
Észtország	Észt	88	12
Magyarország	Magyar	90	10
Albánia	Albán	92	8
Görögország	Görög	93	7
Ausztria	Német	95	5

Forrás: A szerző saját szerkesztése³

9. táblázat A tíz legnagyobb nemzeti kisebbség Köztes-Európában a 20-as években⁴

Az adott nemzet neve	Az adott nemzet teljes népessége (anyaország+kisebbség)	Az adott nemzetből kisebbségeként él
Német	70 000 000	7 674 000
Ukrán	30 000 000	5 210 000
Magyar	10 000 000	3 112 000
Belorusz	5 000 000	1 540 000
Bolgár és Macedón	6 200 000	1 107 000
Lengyel	20 000 000	1 513 000
Török	-	970 000
Orosz	90 000 000	755 000
Román	13 000 000	594 000
Albán	1 600 000	571 000

Forrás: A szerző saját szerkesztése⁴

Az állami átrendeződés eredményét a történeti irodalom általában a „nemzeti államok rendszerének kialakulása” terminológiával jelöli. Ez alatt azt értve, hogy az 1914 előtti birodalmi keretek helyét 1918-ban nemzeti keretek foglalták el, de valójában az új keretek, az új államstruktúra nem eredményezett mindenütt nemzeti államot. Jól mutatja ezt a 9. táblázat, amelyben a felsorolt 12 ország véleményünk szerint négy kategóriába sorolható.

- 1 kategória: homogén nemzetállamok, amelyeknél a kisebbségek aránya nem emelkedik 10% fölé. Ide tartozik: Ausztria, Görögország, Albánia⁵ és Magyarország.
- 2 kategória: homogén nemzetállamok kisebbséggel. Ezeknél az államoknál a kisebbségek aránya 10 és 20% közé esik. Ide tartozik: Észtország, Litvánia, Bulgária.
- 3 kategória: nemzetállamok jelentős kisebbséggel. Ezek az államok kétségtől nemzeti államoknak tekinthetők, de a kisebbségeik aránya meghaladja a 20%-t. Ezért nem tekinthetők homogénnek. Ide tartozik: Lettország, Románia és Lengyelország.
- 4 kategória: több nemzetiségű államok. Ezeknél egyrészt az államalkotó nemzet többsége mesterségesen lett megalkotva (lásd csehszlovákizmus fikciója), illetve mindezek mellett jelentős kisebbséget is határaik közé zártak. Ide tartozik: Csehszlovákia és Jugoszlávia.

Megállapíthatjuk, hogy az 1914 előtti birodalmi keretekhez képest az 1918-20-as versailles-i rendezés tendenciája valóban a nemzeti szempont irányába történő elmozdulás volt. Számos nemzet (csehek, szlovákok, lengyelek, litvánok, lettek és észtek), melyek korábban függésben, illetve kisebbségi létben éltek, 1918 után önálló államot alkothattak, illetve az új államok vezető népei lettek. Az új „nemzeti államok” azonban jelentős kisebbségeket zártak kereteik közé, illetve Csehszlovákia⁶ és Jugoszlávia⁷ esetében az

uralkodó nemzet fogalma (jugoszláv nemzet és csehszlovák nemzet) csupán jól hangzó fikció volt.

Galántai József számításai szerint 1914 előtt Köztes-Európa mintegy 100-120 millió lakosságának mintegy fele, vagyis kb. 50 milliónyi lakos élt függő nemzetként, illetve kisebbségként.⁸ Illés Iván számításai közel hasonló eredményt hoztak, szerinte 1912-ben (valószínűleg a rendelkezésre álló adatok miatt nem 1914-et, hanem 1912-et vette bázis évné – G.L.) minimális esetben a térség lakosságának 43,7%-a, illetve maximális esetben a térség lakosságának kicsivel több mint a fele élt kisebbségi sorban.⁹

Galántai számításai szerint a háború utáni átrendeződés eredményeképpen a térség mintegy 32 milliónyi lakosa élt nemzetiségi kisebbségként.¹⁰ A térség tehát minden harmadik lakosa kisebbségként helyezkedett el az új államrend keretei között. Ezen körülményből súlyos államközi és államokon belüli konfliktusok fakadtak már a versailles-i békerendszer életbelépésének első napjaitól kezdődően.

2. Csehszlovákia regionális problémái

Az újonnan létrejövő Csehszlovákia határai közé került különféle területek azelőtt sohasem alkottak közös (értsd egységes - G.L.) államot. Jelen esetben az Osztrák-Magyar Monarchiát nem tekintjük egységes államnak, hiszen a cseh tartományok államjogilag Ausztriához, míg az egykori Felvidék a Magyar Királysághoz tartozott, ezért az új állam vezetőinek legfontosabb feladata az volt, hogy megteremtsék az új állam politikai egységét, majd erre alapozva közigazgatásilag és gazdaságilag is hosszú távon (szeretnénk hangsúlyozni a hosszú távú szót – G.L.) működőképpé tegyék államukat.

Véleményünk szerint ez a kihívás egyértelműen arról szólt, hogyan képes a két világháború közötti csehszlovák politikai elit az új állam regionális különbségeit kezelni. Képes-e a különféle régiókból egységes államot teremteni, avagy a centrifugális erők szétszakítják államukat. Ennek megfelelően jelen alfejezet első részében megvizsgáljuk a csehszlovák állam kiinduló alapadottságait (előnyök és hátrányok számbavétele), majd a második részben feltárjuk, hogy Szlovenszko regionális fejlődését (azaz az egykori Felvidékét) hogyan befolyásolták az egységes csehszlovák állam megteremtésére irányuló törekvések.

2.1. A csehszlovák állam adottságai, előnyök és hátrányok

Az Osztrák-Magyar Monarchia utódállamai közül a legkedvezőbb gazdasági helyzetből Csehszlovákia indult. Területét nem rohanták le és nem pusztították el a háború alatt. A volt Monarchia gazdasági potenciáljának aránytalanul nagy hányada esett az újonnan létrejött Csehszlovákiára. A különféle szerzők adatai néhány ponton eltérnek egymástól, de többségükben egybehangzóan állítják, hogy a Monarchia osztrák tartományainak ipari kapacitásának mintegy 70%-a Csehszlovákiához került.¹¹ Ráadásul a Felvidékkel Csehszlovákiához került a történelmi Magyarország iparának 20% is.¹² Emellett Csehszlovákia a Monarchia népességének mintegy 28%-t örökölte (13,6 millió főt), de a Monarchia ipari népességének közel 45%-a került csehszlovák területre.¹³

Megállapíthatjuk, hogy az újonnan létrejött köztársaság anyagi-gazdasági feltételrendszere igen kedvező induló adottságokkal rendelkezett. Területén összpontosult az egykori Monarchia iparának kétharmada, lakosságának azonban csak negyede. Ráadásul elegendő jó minőségű termőfölddel is rendelkezett. „Nincsen rózsza tövis nélkül” – tartja a mondás, ami az új szülött Csehszlovákiára anyagi-gazdasági feltételrendszerére is igaz. A fentebb felsorolt előnyök mellett a csehszlovák állam már létrejöttének első percétől két súlyos belső ellentmondással küszködött. Egyrészt az új államot alkotó területek között kirívó gazdasági különbségek voltak, másrészt ezek a különbségek jelentős mértékben nemzetiségi különbségként is megjelentek.

Véleményünk szerint ez a két ellentmondás a csehszlovák állam alap problémája ezért indokolt részletes vizsgálata. Csehszlovákia gazdaságának színvonala és profilja a köztes-európai térségben a két világháború között a legmodernebbnek számított. Csehszlovákiában a mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya a legalacsonyabb, az iparban dolgozók aránya pedig a legmagasabb volt a két világháború közötti köztes-európai államok közül.¹⁴

10. táblázat Csehszlovákia lakosságának gazdasági szektorok szerinti megoszlása

Gazdasági szektor	1921		1930	
	Fő	%	Fő	%
Mező- és erdő-gazdálkodás, halászat	5 385 790	39,57	5 101 614	34,64
Ipar, kézműipar	4 601 098	33,80	5 146 937	34,94
Kereskedelem, bankok	787 243	5,78	1 094 468	7,43
Közlekedés, hírközlés	590 670	4,33	715 841	4,86
Katonaság	159 853	4,33	193 463	1,31
Háztartási alkalmazott	173 428	1,27	183 814	1,25
Egyéb	1 250 792	9,19	1 479 336	10,04
Összesen	13 613 172	100,00	14 729 536	100,00

Forrás: Joseph Rothschild I. Mellékletek

A fenti Csehszlovákia egészére vonatkozó megállapítások, azonban elfedik azt a tényt, hogy az ország egyes területei között óriási fejlettségbeli különbségek voltak. Ezeket a regionális fejlettségbeli különbségeket mutatják meg az alábbi táblázatok:

11. táblázat A különböző gazdasági szektorokban foglalkoztatottak tartományok szerinti megoszlása 1921-ben¹¹

Gazdasági szektor	Csehország	Morvaország és Szilézia	Szlovákia	Kárpátalja
Mező- és erdő-gazdálkodás, halászat	29,69	35,27	60,63	67,63
Ipar, kézműipar	40,55	37,79	17,43	10,41
Kereskedelem, bankok	6,87	5,30	4,14	4,66
Közlekedés, hírközlés	5,58	4,97	3,53	2,47
Szabadfoglalkozásúak, tisztviselők	6,08	5,44	5,01	4,37
Egyéb	11,23	11,23	9,26	10,48
Összesen	100,00	100,00	100,00	100,00

Forrás: Joseph Rothschild I. Mellékletek

12. táblázat A városi és a falusi lakosság megoszlása, és az írástudatlanság tartományok szerinti megoszlása 1921-ben⁶

Tartomány	Városi lakosság	Falusi lakosság	Írástudatlanság (6 éves kor felett)
Csehország	22,3	77,7	2,10
Morvaország	21,9	78,1	1,49
Szilézia	15,9	84,1	Nincs adat
Szlovákia	11,1	88,9	8,16
Kárpátalja	11,1	88,9	30,88
Csehszlovákia	18,9	81,1	4,06

Forrás: A szerző saját szerkesztése¹⁵

Összehasonlításuként bemutatjuk Köztes-Európa néhány egyéb országának analfabétizmussal kapcsolatos mutatóit:

13. táblázat Az analfabéta lakosság aránya Köztes-Európában

Ország	Írástudatlanság	Ország	Írástudatlanság
Németország	4,0	Albánia	85
Ausztria	6,0	Románia	50
Szlovénia	7,0	Szerbia	40
Magyarország	10,0	Bulgária	32
Csehszlovákia	4,06	Lengyelország	32

Forrás: A szerző saját szerkesztése¹⁶

A táblázatokból erős regionális különbségek, pontosabban egy háromosztatú Csehszlovákia képe bontakozik ki előttünk:

- A nyugati régió (Csehország, Morvaország és Szilézia) minden fontosabb dimenzióban (ipari foglalkoztatottak aránya, városi lakosok aránya, írástudatlanság mértéke) az ország legfejlettebb része, a fejlett európai országnak számító Németország, illetve Ausztria adatainak megfelelő szintet mutat.

- Ezzel szemben Kárpátalja a legelmaradottabb. Különösen megdöbbentő adat a 30%-os írástudatlanság. Ez sokkal közelebb esik az elmaradott balkáni országok szintjéhez, mint a német vagy az osztrák szinthez.
- A fejlett nyugati régió és az elmaradott Kárpátalja között található Szlovákia fejlettsége. Az írástudatlanság dimenziójában inkább a nyugati régióhoz állt közelebb, viszont a gazdaság szerkezetében és a falusi/városi lakosság arányát tekintve inkább Kárpátaljáéhoz állt közelebb.

A Csehszlovák Köztársaság deklaráltan nemzetállamként alakult meg – a csehszlovák nemzet államaként –, de valójában több nemzetiségű államalakulat volt.¹⁷ Ezt jól mutatja a következő táblázat.

14. táblázat Csehszlovákia etnikai megoszlása I. (anyanyelv szerint)

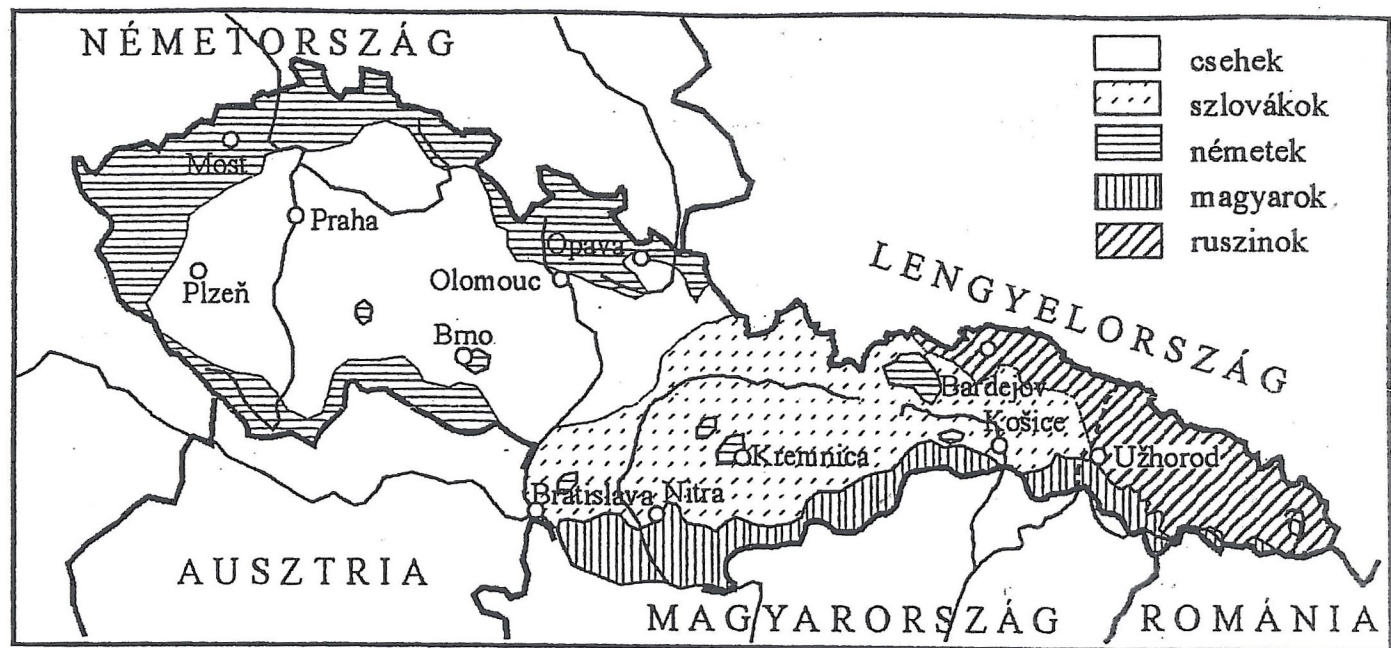
	1921-es népszámlálás		1931-es népszámlálás	
	Fő	%	Fő	%
Csehszlovák	8 760 937	65,51	9 688 770	66,91
Német	3 123 568	23,36	3 231 688	22,32
Magyar	745 431	5,57	691 923	4,78
Rutén (ukrán)	461 849	3,45	549 169	3,79
Héber és jiddis	180 855	1,35	186, 642	1,29
Lengyel	75 853	0,57	81 737	0,57
Egyéb	25 871	0,19	49 636	0,34
Összesen	13 374 364	100	14 479 565	100

Forrás: Joseph Rothschild I. Mellékletek

Jól kiolvasható a fenti táblázatból, hogy a „csehszlovák nemzetállam” állampolgárainak egyharmad része (1921-ben 34,3%-a, 1931-ben 32,7%-a) valamely nemzetiséghez tartozott. Vagyis a csehszlovák állam esetében a nemzetállam elnevezés erősen kétségesse válik, helyesebb volna a multietnikus állam elnevezést használni.

Ráadásul Rothschild táblázata összeállításakor elfogadta azt a két világháború között követett hivatalos csehszlovák statisztikai gyakorlatot, hogy a csehszlovák statisztikusok nem voltak hajlandóak a cseh és a szlovák nemzet adatait egymástól elkülönítve részletezni. Úgy véljük érdemes egy cseh/szlovák bontású táblázatot is megvizsgálnunk.¹⁸

15. ábra A kisebbségek területi elhelyezkedése Csehszlovákiában a két világháború között

15. táblázat Csehszlovákia etnikai megoszlása II. (anyanyelv szerint)

	1921-es népszámlálás		1931-es népszámlálás	
	Fő	Az összlakosság %-ban	Fő	Az összlakosság %-ban
Cseh	6 831 618	52,52	7 426 284	53,03
Szlovák	1 968 100	15,13	2 295 809	16,39
Csehszlovák összesen	8 799 717	67,65	9 722 093	69,42
Teljes lakosság	13 006 604	100,0	14 004 179	100,0

Forrás: A szerző saajtszerkesztése¹⁹

A Masaryk és Benes által vezetett első világháború alatti külföldi emigráció programjában már igen korán megjelenik csehszlovákizmus fikciója.²⁰ 1918-ban ez a fikció az új állam hivatalos ideológiájává vált. Az egységes csehszlovák nemzetről kialakított, célszerűségi szempontok alapján létrehozott fikció azonban számos problémát okozott a csehek és szlovákok viszonyában, mely problémák végigkísérték az első Csehszlovák Köztársaság történetét. A problémakört még tovább bonyolította a többi kisebbség (németek, magyarok, lengyelek) földrajzi elhelyezkedése (15. ábra).

A táblázatokból és a térképből az alábbi fontos következtetések vonhatók le a Csehszlovák Köztársaságra vonatkozóan:

- Ha nincsen egységes csehszlovák nemzet, akkor a 6,8 milliónyi cseh mindössze az állam összlakosságának a felét (pontosan 52,52%-t) adta volna. A 3,1 milliónyi német az állam második legerősebb kisebbsége, míg a 1,9 milliónyi szlovák csupán a harmadik nemzet lett volna.
- A csehek és a szlovákok csupán együtt – azaz csehszlovák nemzetként – érték el az új állam népességének kétharmadát (1921-ben 65,51%-t).
- Csehszlovákia polgárainak egyharmad része (1921-ben 34,3%-a, 1931-ben 32,7%-a) valamely más nemzetiséghez tartozott, azaz az állam egyértelműen több nemzetiségű.
- A nagy létszámú német (3,1 millió fő), magyar (745 ezer fő) és lengyel (75 ezer fő) kisebbség a stratégiai fontosságú határ menti területeken (Szudéta-vidék, Csallóköz, illetve a magyar határ mentén, Teschen) tömörült.
- Négy csehszlovákiai kisebbségnek (lengyel, magyar, német, ukrán) saját anyanemzete volt, sőt közülük háromnak (lengyel, magyar, német) saját nemzetállama is volt, és az anyaországok folyamatosan támogatták őket.²¹ (Zárójelben jegyezzük meg, hogy bár a Szudéta-vidék 1918 előtt a Monarchiához tartozott, az ottani németek 1918 után nem annyira Ausztriát, hanem inkább Németországot tekintették anyaországuknak).

- Ráadásul a németek az egykori Monarchia nyugati területein, illetve a magyarok a keleti területeken 1918 előtt az uralkodó nemzet szerepét töltötték be, így lélektanilag is nehezen viselték a kisebbségi létet.

Összefoglalva az eddig elmondottakat, Csehszlovákia megörökölte az Osztrák-Magyar Monarchia gazdasági kapacitásának jelentős hányadát. Jól mutatja ezt, hogy az új állam létének első pillanataitól kezdve a gazdaságilag fejlett európai államok közé tartozott, s az egy főre eső ipari termelés alapján a világranglista 15.-16. helyén állt.²² Ugyanekkor a csehszlovák állam egyes területei között komoly fejlettségbeli különbségek voltak. A területi adottságokból és a korábbi eltérő gazdaságfejlődési tradíciókból adódó különbségek Csehszlovákiát három markánsan elkülönülő régióra osztották. Ráadásul ezek a regionális különbségek nemzetiségi differenciát is jelentettek, a fejlettebb és elmaradottabb területeken más nemzetek éltek.

A csehszlovák politikai elitnek azzal a problémával kellett szembenéznie, hogy a fentebb részletezett előnyöket (a Monarchia nyugati részének kedvező gazdasági öröksége) jól ki tudja-e használni az állam veleszületett fogyatékoságainak (etnikai sokszínűség, regionális fejlettségbeli különbségek) ellensúlyozására. Véleményünk szerint a csehszlovák politikai elitnek hármas feladatot kellett megoldania:

- Politikai síkon megoldani a csehszlovákizmus hivatalos ideológiává válásából fakadó szlovák-kérdést (lásd szlovák autonómia törekvések).
- Szintén politikai síkon kezelni a kisebbségeket, azaz biztosítani a németek, a magyarok, és a lengyelek lojalitását a csehszlovák államhoz.
- Egy olyan gazdaságpolitika kidolgozása és végrehajtása, mely lehetővé teszi a hagyományosan ipari, illetve agrár dominanciájú régiók közötti organikus gazdasági kapcsolatok kiépítését és a regionális egyenlőtlenségek kompenzálását.

2.2. Szlovenszkó problematikája és a csehszlovák állam

Ebben az alfejezetben – disszertációnk eredeti célkitűzésének megfelelően – azt vizsgáljuk meg, hogy a fentebb említett hármas feladatot hogyan próbálta a csehszlovák politikai elit megoldani az egykori Felvidék, azaz Szlovenszkó esetében.

2.2.1. A politikai dimenzió 1.: a szlovák kérdés

A csehek és a szlovákok közötti ellentétek azonban az új köztársaság megalakulása után szinte rögtön a felszínre kerültek. A csehszlovák államon belüli szlovák autonómia követelések mindenkor kiindulási pontját az 1918. május 30-án Masaryk által aláírt ún. Pittsburghi memorandum jelentette. Ebben az amerikai cseh és szlovák szervezetek és a Masaryk vezette Csehszlovák Nemzeti Tanács képviselői rögzítették, hogy a jövőben csehszlovák államon belül „Szlovákiának saját kormánya, parlamentje és igazságszolgáltatása lesz.”²³ Ettől a memorandumtól azonban Masaryk, immár Csehszlovákia köztársasági elnökeként, élesen elhatárolta magát, a szlovák autonómia helyett a csehszlovák nemzetegység került be az alkotmányba.²⁴

A prágai cseh politikai elit mereven ragaszkodott a csehszlovákizmushoz. Ennek megfelelően az 1920. február 29-én elfogadott alkotmány a Csehszlovák Köztársaságot centralizált nemzetállami struktúraként definiálja, a föderalisztikus elképzeléseknek nyoma se maradt. Az alkotmányban csehszlovák nemzetről és csehszlovák nyelvről esett szó, azaz a csehszlovákizmus hivatalos állami doktrínává vált. Szlovákia „különállását” egyedül a Vavro Srobár vezette ún. teljhatalmú szlovák minisztérium létezése jelentette.²⁶

Az alkotmányban megtestesülő centralizációs törekvések ellensúlyozására 1921 nyarától kezdődően a szlovák politikusok – Hlinka, Juriga, Tomanek – egyre intenzívebben kezdték követelni a szlovák autonómiát.²⁷ A szlovákok erősödő mozgalma ellenére Prága továbbra is folytatta centralizációt. 1923-ban hozzáfogott az alkotmányban rögzített közigazgatási reform végrehajtásához. Ennek során Csehszlovákia területét 21 nagymegyére (zsupára) osztották fel. A 21 nagymegyéből Szlovenszszkó területére 6 nagymegye jutott, Pozsony, Nyitra, Turócszentmárton, Zólyom, Liptószentmiklós és Kassa székhellyel (lásd 13. számú térképet). Itt kell megjegyeznünk, hogy a nagymegyerendszert csak Szlovenszskóban valósították meg, Csehszlovákia nyugati területein továbbra is fennmaradt a régi tartományi közigazgatás.

A szlovenszskói hat nagymegye minimális önkormányzattal felruházott, lényegében Prágából irányított adminisztratív körzet volt.²⁸ A végrehajtott reform másik fontos eredménye az volt, hogy megszüntették a megörökölt magyar vármegyerendszert. Jól mutatja a centralizációs törekvéseket, hogy bár a nagymegyéket irányító tanácsok tagjait helyben választották, a nagymegyéket létrehozó törvény 11.§-sa kimondta, hogy, ha a „rendkívüli viszonyok megkövetelik” a kormány legfeljebb egyharmad rész erejéig kinevezett tagokat küldhet ezekbe a tanácsokba.¹⁰ Ezzel az eszközzel a prágai kormány több ízben is élt.

A prágai politikai elit, hogy lecsendesítse a szlovák autonómia törekvéseket 1927 elején a Szlovák Néppártot beemelte a kormányba, majd 1927. július 14-én törvényt fogadtatott el a parlamenttel – 1928-ban lépett hatályba –, melyben újabb közigazgatási reformot vezetett be.¹²

A kölcsönös és részleges engedmények jegyében a Szlovák Néppárt kérésére megszüntették a teljhatalmú szlovák minisztériumot, bevezették a tartományi rendszert – 4 terület: Csehország, Morvaország-Szilézia, Szlovenszkó és Kárpátalja kapott tartományi státust –, élén a tartományi hivatallal és a tartományi elnökkel.

A tartományi testületeknek tisztán közigazgatási hatásköre volt, és minden határozatuk megsemmisíthető volt a prágai minisztériumok által (ugyanis a megszüntetett szlovák teljhatalmú minisztérium jogköreit nem Szlovenszkó tartomány kapta meg, hanem a különféle páragai minisztériumok). Jól mutatja a tovább élő centralizációt, hogy a tartományok élén álló elnököket nem választották, hanem Prága nevezte ki, és ráadásul ezek az elnökök a prágai kormány belügyminiszterének voltak alárendelve. Egyetértünk Szarka László értékelésével, mely szerint a tartományi hivatal és a különféle tartományi bizottságok szélesebb hatáskört kaptak a szlovákiai kulturális, oktatási, közlekedési és egészségügyi kérdésekben, de a tartományi rendszernek komoly korlátai is voltak.³¹

Véleményünk szerint a tartományi rendszer bevezetése a korábbi centralista politikai gyakorlathoz képest mindenféleképpen előrelépés volt, mert enyhítette az állami központosítást. Mivel azonban a tartományi intézmények jogosultságai korlátozva voltak, Prága által nem oldhatta fel a cseh és szlovák nemzet között fennálló államjogi problémákat.

Jól mutatja a szlovákok elégedetlenségét, hogy az 1929 októberében kirobbant Tuka-botrányt kihasználva kiléptek a kormányból.³² A 30-as években a gazdasági világválság következtében – amely különösen nagy nehézséget okozott Szlovákiának –, az autonómia-mozgalom ismét megerősödött, Hlinka ismét aktív lett. Sőt felnőtt egy még nála is radikálisabb generáció a Szlovák Néppárton belül, ők voltak az ún. násputisták, akik már nem csupán az autonómia kivívását tekintették célnak, hanem a Csehszlovákiától való elszakadást, azaz a teljes függetlenséget.³³

Összefoglalva az eddig elmondottakat: A csehszlovák nemzetegység ideológiájához a prágai politikai elit mereven, szinte államvallásszerűen ragaszkodott. Ennek következtében valamennyi szlovák követelést, amely az autonómiára irányult és valamiféle elmozdulást jelentett a centralisztikus állam felől a föderalisztikus állam felé, elutasított. A két államalkotó nemzet e konfliktusának megoldatlansága az állam további fennmaradását veszélyeztette.

2.2.2. A politikai dimenzió 2. A magyar-kérdés

Mint azt korábban bemutattuk, Csehszlovákia többnemzetiségű államalakulat volt, állampolgárainak egyharmad része (1921-ben 34,3%-a, 1931-ben 32,7%-a valamely kisebbséghez tartozott. Disszertációnk kereteit szétfeszítené, ha az összes kisebbség (németek, magyarok, ruténok, lengyelek) viszonyát végig elemeznénk, mivel kitűzött témánk a Felvidék regionális fejlődésének bemutatása, ezen alfejezetben csak a magyar kisebbség és a csehszlovák állam viszonyát vizsgáljuk, és csupán utalásokat teszünk a többi kisebbségre. Előljáróban vizsgáljuk meg a szlovenszkói magyarság létszámát:

16. táblázat Szlovákia lakosságának nemzetiségi megoszlása 1910-1930

	1910-es népszámlálás		1921-es népszámlálás		1931-es népszámlálás	
	Fő	%-	Fő	%-	Fő	%-
Cseh	7 489	0,26	72 635	2,42	121 696	3,65
Szlovák	1 688 155	57,82	1 952 368	65,06	2 251 358	67,61
Magyar	884 309	30,29	650 597	21,68	592 337	17,79
Német	198 304	6,79	145 844	4,86	154 821	4,65
Ukrán	97 162	3,33	88 970	2,96	95 359	2,86
Lengyel	10 069	0,34	6 059	0,20	7 023	0,21
Egyéb	34 306	1,17	84 397	2,84	107 199	3,22
Összesen	2 919 794	100,00	3 000 870	100,00	3 329 793	100,00

Forrás: Gyurgyik László: A csehszlovákiai népszámlások tükrében id. mű 21-22. old.

Mint látható, a szlovenszkói magyarság az „államalkotó” szlovákok után Szlovénia legnagyobb létszámú nemzete, bár létszáma folyamatos csökkenést mutat.³⁴

Ebben az alfejezetben megvizsgáljuk, melyek voltak azok az alapvető politikai és jogi koordináták, amelyek meghatározták a szlovenszkói magyarság és a csehszlovák állam viszonyát, majd utána megvizsgáljuk, hogy hogyan működtek ezek a gyakorlatban.

Úgy véljük, hogy a politikai és jogi koordinátákat alapvetően két dokumentum határozta meg, egyrészt a Saint Germain Laye-i szerződés, másrészt a csehszlovák alkotmány.

Csehszlovákia 1919. szeptember 10-én Saint Germain Laye-ben aláírta a fennhatósága alá kerülő kisebbségek jogait garantáló szerződést,³⁵ ami néhány vonatkozásban elismeri a kisebbségek kollektív jogait.

Az új köztársaság alkotmányába - melyet 1920. február 29.-én fogadtak el - beleépítették a Saint Germain Laye-i szerződés kisebbségvédelmi alapelveinek döntő részét. Sőt kodifikálták (44.tc/1920) a nemzeti kisebbségek nyelvhasználati jogait, kimondták, hogy olyan településeken, illetve közigazgatási egységeken, ahol a kisebbségek aránya 20%-nál nagyobb ott azok a saját nyelvüket használhatják.³⁶

Popély Gyula hívja fel arra a figyelmet, hogy ez a nyelvtörvény nincs teljesen összhangban a Saint Germain Laye-i szerződéssel.³⁷ Ugyanis a szerződés 7. cikkelye kötelezte

Csehszlovákiát, hogy kisebbségei számára tegye lehetővé, hogy azok az állami hatóságokkal való érintkezésben a saját nyelvüket használhassák, de ezt nem kötötte sem a kisebbség tagjainak bizonyos százalékos arányához, sem valamilyen formában körülhatárolt területi egységhez. Ezzel szemben a nyelvtörvény eleve korlátozó jellegű volt, mivel a nyelvi jogok megadását viszonylag magas százalékarányhoz kötötte. Tehát gyakorlatilag arról van szó, hogy miközben Csehszlovákia aláírta a Saint Germain Laye-i szerződést, saját alkotmányában megpróbálta a kisebbségekkel szemben vállalt kötelezettségeket korlátozni.

Nézzük meg, hogy a fentebb felvázolt politikai-jogi keretek miképpen működtek a gyakorlatban.³⁸ Előjáróban szeretnénk leszögezni, hogy a fentebb ismertetett politikai-jogi keretek nem jelentettek szilárd és egyértelmű védelmet a szlovenszkói magyarságnak. A csehszlovák politikai elit sorozatos támadásokat intézett ellene, ennek főbb formái az alábbiak voltak:³⁹

- Az új államhatalom rögtön az államfordulat után támadást intézett a magyar köztisztviselői, közalkalmazotti kar ellen. Első lépésként eskü (hűségfogadalom) letételére szólította fel a volt magyar területek közhivatalnokait, akiknek jelentős része megtagadta ezt. A csehszlovák hatóságok ezt az új állam elleni demonstrációnak tekintették, és az esküt megtagadókat elbocsátották állásukból. Az így elbocsátottak egy része rögtön Magyarországra menekült, majd az új állampolgársági törvény (236tc/1920) életbelépése után kiutasították őket. Ölvedi János könyvében 130 ezerre teszi az 1918 és 1921 között a fenti indok miatt elmenekültek, illetve kiutasítottak számát.⁴⁰
- A földreformot a magyar kisebbség kárára hajtották végre.
- Az államfordulat után nyomban megszüntették a pozsonyi egyetemen a magyar előadásokat és bezárták a lévai, rozsnyói és ungvári magyar gimnáziumokat. 1931-ben a köztársaság 274 középiskolájából 1931-ben 8 volt magyar, azaz a középiskolák 2,9%-a. Miközben a magyar nemzetiség arányszámából következően a törvény szerint 14-nek kellett volna lenni.⁴¹
- Minden eszközzel igyekeztek a magyar oktatást akadályozni. Jól mutatja ezt, hogy 15 olyan magyar községben, ahol a magyarság aránya elérte vagy meghaladta a 75%-ot, csak szlovák elemi iskola működött. Eközben tizenöt év alatt – 1920 és 1935 között –, 277 szlovák iskolát létesítettek magyar nyelvterületen.⁴² Kovács Endre megdöbbentő példát publikált. Eberhard községnek 1921-ben 891 magyar és 14 csehszlovák lakosa volt, de ennek ellenére itt is megnyitották a szlovák iskolát.⁴³

- Támadás a nyelvhasználati jogok ellen. A közigazgatási beosztást – a járásokat – úgy alakították, hogy minél kevesebb olyan járás legyen, ahol a nemzetiségi lakosság létszáma eléri a nyelvhasználatához szükséges arányt. A nyugatról keletre kiterjedő határmenti járások helyett észak-déli irányú járásokat hoztak létre, így módon vontak össze színmagyar területeket szlovák területekkel.⁴⁴
- 1922-ben a törvényhatósági és rendezett tanácsú városokat egy tollvonással nagyközségekké fokozták le. 35 felvidéki város autonómiáját törölték el így módon. A 37 korábbi városból, mindössze Kassa és Pozsony úszta meg a községi szintre történő süllyesztést.
- Támadás a kisebbségek parlamenti képviselete ellen. A választókerületeket úgy alakították ki, hogy a magyarságot sújtsa. Míg szlovák vidéken átlagban 19.753 szavazat kellett egy képviselői mandátumhoz, addig magyar területeken átlagban 27. 697. Még kirívóbb volt a különbség a szenátori helyeket illetően, Prágában 73.949, Érsekújváron 105.504, míg Kárpátalján 143.007 szavazat kellett egy-egy szenátori hely megszerzéséhez.⁴⁵
- A népszámlálási eredmények manipulálása.⁴⁶ A népszámlások alkalmával nem az anyanyelvre kérdeztek rá, hanem a nemzetiségre, ráadásul zsidó nemzetiség kategóriájának bevezetésével statisztikai módszerekkel szintén csökkentették a magyarok számát. Emellett a számlálást végző számlálóbiztosok a kirívó visszaélések ezreit követték el. A cél egyértelmű volt, minél kevesebb magyar követelhesse az Alkotmányban rögzített kisebbségi jogait. Jól mutatja ezt, hogy miután az 1930-as népszámlálás adatai szerint mind Pozsonyban, mind Kassán 20% alá esett a magyarság arányszáma, megszüntették a két városban a magyar nyelv hivatalos használatát, sőt még a magyar nyelvű táblákat és cégfeliratokat is eltávolították.⁴⁷

Látható, hogy a Csehszlovák Köztársaságban a nemzetiségpolitikát jogilag meghatározó keretek – Saint Germain Laye-i szerződés, illetve az Alkotmány – és a mindennapok gyakorlata között óriási űr tátongott.

A fentebb bemutatott jogi keretek és a napi gyakorlat csapdájában a magyar kisebbség politikai elitje nem tudott szót érteni a csehszlovák állammal.⁴⁸ A kisebbségi magyarok az első Csehszlovák Köztársaság fennállásának 20 éve alatt végig ellenzéki magatartást tanúsítottak (leszámítva a csekély számú ún. aktivista politikust).⁴⁹

2.2.3. Szlovenszko fejlődésének gazdasági dimenziói

1920 után a Monarchia utódállamai a régi egységes gazdasági keretből kiszakadva egyoldalú termelőkapacitásokkal rendelkeztek. Csehszlovákia az ipari kapacitások túlzottan nagy hányadát örökölte, de a mezőgazdasági termékekből behozatalra szorult.⁵⁰ Ezzel szemben Magyarország jelentős plusz mezőgazdasági kapacitásokkal rendelkezett, miközben az ipar terén számos nyersanyag hiányával küszködött.⁵¹ A létrejövő új „nemzetállamok” egyik legfontosabb problémája a birodalmi piacok elvesztése, azaz a piac hiánya volt. Elméletileg ezeknek a problémáknak a megoldására két gazdaságpolitikai lehetőség adódott:

- Kereskedelempolitikai együttműködés, azaz a 1918 előtti gazdasági rendszer újjáépítése.
- Fokozott gazdasági nacionalizmus, azaz a régi gazdasági szálak kettészakítása és az önellátásra való berendezkedés, azaz az autarchia.

A térség összes országa protekcionista intézkedésekkel (behozatali tilalmi rendszabályok igénybevétele) az elzárkózás útját választotta.⁵² A korábban összetartozó területek között vámfalak emelkedtek, időszakonként az egyes országok között kifejezett vámháború dúlt. Ez magyar-csehszlovák viszonylatban csehszlovák részről mezőgazdasági protekcionizmust, magyar részről az ipari termékek állami védelmét jelentette.⁵³

A hagyományos kereskedelmi kapcsolatok gyengülését jól mutatja, hogy Csehszlovákia háború utáni 52%-os közép-európai országokba irányuló kivitele 1924-re 37%-ra, 1929-re pedig 31%-ra esett vissza.⁵⁴

Megállapíthatjuk, hogy a csehszlovák gazdaság problémája a viszonylagos túliparosodottság, pontosabban szólva a hagyományos piacoktól való elszakadás, az exportlehetőségek beszűkülése volt.⁵⁵ Ezen problémát tovább bonyolította az ország egyes régiói közötti óriási fejlettségbeli különbség.

Lengyel György szerint a hagyományosan ipari (durván leegyszerűsítve Csehszlovákia nyugati része), illetve agrár dominanciájú régiók (értsd Szlovákia és Kárpátalja) között elvileg megvolt az organikus gazdasági kapcsolatok kiépítésének, s a fokozatos kiegyenlítődének a lehetősége.⁵⁶ Ezen alternatíva megvalósulása Szlovenszko komoly fejlődését, illetve a csehszlovákiai regionális különbségek bizonyos fokú kiegyenlítődéjét eredményezte volna.

Kijelenthetjük azonban, hogy a 20-as évek szlovenszko gazdasági életében nem ez a tendencia bontakozott ki, a régió a fejlődés helyett a hanyatlás állapotába került. Ennek oka,

hogy a gazdaságilag jóval erősebb cseh polgárság Csehszlovákia és ezen belül Szlovenszkó gazdasági életét saját érdekeinek megfelelően szervezte át. Nézzük meg, hogyan történt ez a gazdasági élet négy legfontosabb szektora terén.

Ha az ipart vizsgáljuk, azt mondhatjuk, hogy Szlovákia a történelmi Magyarország ipari kapacitásának 20%-át örökölte meg. Ezen belül a papírgyártás 53,7%-át, a textilipar 33,6%-át, a bőrfeldolgozás 27,4%-át, a vasgyártás 26,9%-át.⁵⁷ A cseh iparnak azonban nem volt szüksége erre az örökségre. A cseh polgárság a gyárak és ipari üzemek egész sorát építette le Szlovákiában. Seluczky adatai szerint a 20-as években Szlovenszkóban 250 vállalatot szüntettek meg, amelyek közel 30 ezer főt foglalkoztattak.⁵⁸ Ennek magyarázata egyszerű. A cseh ipar – melynek kapacitásai a Monarchia piacaihoz voltak méretezve – exportnehézségekkel küszködött, ezért a csehek a konkurens szlovákiai ipar visszaszorításával, leépítésével próbáltak piachoz jutni. Ennek érzékeltetésére néhány adat:⁵⁹

- A barnaszén- és a vasércbányászat 1924-ben az 1913-as termelésének alig egytizedét produkálta.
- 1920-ban a szlovákiai kohók adták a csehszlovákiai nyersvastermelés 10-12%-át, de 1920-ban már csak 2,7%-át. Ennek magyarázata, hogy több kohót (Krompa, Tiszolc, Zólyom) is bezártak.
- A losonci üzem 1918 előtt a történelmi Magyarország legnagyobb vetőgépgyára volt, 1920 után ez a gyár csak évente hat hónapot dolgozott és termékeinek egy része így is raktáron maradt.
- A három zománcedénygyár közül kettőt bezártak, a megmaradt füleki gyár 1300 munkásából 1000-t elbocsátottak.
- A pozsonyi robbanóanyag-gyártó cég (Dimat-Nobel) részlegeinek többségét áttelepítették Csehországba (a Pádubice melletti Semtinbe).
- Szinte teljesen megszűnt a szlovákiai gyufagyártás – csak Besztercebányán maradt egy üzem –, a termék egyedüli gyártója és forgalmazója a csehországi Soló vállalat lett.
- A szlovákiai gyapjufeldolgozás szintén válságba került, a csehszlovák hadsereg Csehországban vásárol posztot.

Egy-egy ország, illetve régió gazdasági életének működését jelentős mértékben befolyásolta a pénzügyi politika. Kijelenthetjük, hogy a prágai kormány pénzügyi politikája hátrányosan

érintette Szlovákiát, helyhiányában csupán felsorolásszerűen mutatjuk be ennek főbb megnyilvánulási formáit.⁶⁰

- Az egyéneket érintő ún. kereseti adó Szlovákiában (és Kárpátalján) 10%-os, míg a cseh ország részekben 4%-os volt.
- A nyilvános számadásra kötelezett vállalatok adókulcsa Szlovákiában 6 és 20% között változott – ráadásul ezt még egy ún. pótlék is sújtotta –, míg a cseh ország részekben 10%-os volt és nem volt pótlék.
- Míg Szlovákia az összadók 15%-t fizette be az államkincstárba, addig költségvetési részesedése csak 6%-os volt.
- Az állami beruházások esetében a beruházások 10%-a esett Szlovákiára, holott a lakosság 27%-a élt itt.
- 1918 után a magyar és az osztrák tőke kivonult Szlovákiából és a szlovák tőke nem volt képes elfoglalni az ily módon keletkező űrt, ugyanis a hitel- és bankélet irányítása is a cseh pénzüzetek privilégiuma lett. Ezt aztán alaposan ki is használták a cseh pénzüzetek, a cseh országrészekben szokásos kamatlábaknál 30-40%-al drágábban hiteleztek Szlovákiában. A magas kamatlábak ellen felszólalt a Szlovák Bankok Szövetsége is, de jelentős mérséklést nem tudtak kiharcolni.

A gazdasági élet működtetésének másik fontos feltétele a korszerű közlekedés – elsősorban a vasúti közlekedés – megléte, illetve folyamatos fejlesztése. 1918 előtt a csehországi, morvaországi és a sziléziai vasúti hálózat kiépítésekor a Béccsel való kapcsolat megteremtése volt a cél, míg a Felvidék és Kárpátalja esetében a vasúti sínek – és persze közutak – Budapestre vezettek. Következésképpen a közlekedési összeköttetés az új csehszlovák állam korábban Ausztriához, illetve Magyarországhoz tartozó részei között igen gyér volt.

A kelet-nyugati irányban hosszan elhúzódó Csehszlovákiában a gazdaság egy jól működő kelet-nyugati vasútvonalat igényelt volna. Ennek az igénynek csupán a Budapest-Párkány-Érsekújvár-Pozsony-Bécs, illetve a Kassa-Oderberg vonal felelt meg. A kelet-nyugati irányú vasúti összeköttetés 1938-ig csak részben valósult meg.⁶¹ Ráadásul a vasúti tarifák megállapítása is a szlovákiai gazdasági életet sújtotta. Szlovákia területén a vasúti teherszállítás tarifái 1932-ig 50%-al magasabbak voltak, mint a cseh országrészekben. Ennek érzékeltetésére egy gyakorlati példa: A szállítási költség Prágából Kassáig kevesebb volt,

mint Zsolnától Kassáig. Arató Endre számításai szerint ez a tarifa-különbözet 1926 és 1929 között 5 milliárd koronát tett, és ezt a szlovákiai ipar fizette ki.⁶²

A gazdasági élet fentiekben áttekintett három fontos területe (ipar, pénzügyek, közlekedés) esetében eddig nem differenciáltunk nemzetiségi szempontból Szlovákián belül. Ennek oka az volt, úgy véljük, hogy a fentebb ismertetett diszkriminatív cseh gazdaságpolitika egyformán sújtotta az „államalkotó” szlovákokat és a kisebbségi magyarokat.⁶³ A mezőgazdaság esetében mindenféleképpen meg kell mutatnunk a Szlovákián belüli nemzetiségi differenciát, mivel a Prágából irányított agrárpolitika – különösen a földreform – egyértelműen a szlovákiai magyarságot sújtotta és bizonyos szlovák érdekeket szolgált.

Az 1919. évi 215. számú törvény – az ún. lefoglalási törvény – zárta az ország összes nagybirtokát, meghatározta a földbirtok felső határát (150 illetve 250 hektár) és több mint 4 milliónyi hektár mezőgazdasági területet, az összes területek 29 %-át foglalta le földreform céljaira.⁶⁴ A nagybirtokok felosztásában jól megragadható a nemzeti elem. A történeti fejlődés következtében a nagybirtokosok döntő része cseh a országrészekben német, míg a Felvidéken magyar volt, azaz a csehszlovák politikai elitnek nem a saját földjeit kellett kiosztania. Sőt a csehszlovák politikai elit a csehországi esetben nyíltan kimondta, hogy a földreform célja „megtorlása és jóvátétele” azoknak a vagyon-elkobzásoknak, melyek a fehérhegyi csata után következtek be. Szlovákia esetében a földreform egy csapással megszüntette a felvidéki magyar nagybirtokot. Gondoljunk bele, hogy a Pálffy-birtok 105 ezer, az esztergomi érseki és káptalani birtokok 47 ezer, a Coburgi-birtokok 83 ezer az Andrássy-birtokok pedig 79 ezer hektár kiterjedésűek voltak 1918 előtt.⁶⁵

A másik nem kevésbé jelentős nemzeti motívuma a földreformnak a cseh és szlovák kolonizáció volt. Ennek lényege: szlovák, cseh vagy morva családok betelepítése magyar etnikai területre. Végrehajtója az Állami Földhivatal kebelében létesített Telepítési Ügyosztály volt, de a kormány engedélyezte az ún. magán jellegű telepítéseket is, mint például a Szlovák Liga akcióját. Ölvedi János szerint Szlovákia magyarlakta területein 325 ezer hektár szántó és erdőterület került kisajátításra. Ebből a helybeli őshonos magyar szegényparasztság alig kapott többet, mint 20-21%-ot. A kiosztott terület 78-80 %-át a cseh és szlovák telepesek kapták.⁶⁶

Hantos László szerint Szlovákia magyarlakta területein 130 280 hektár területű földbirtokot sajátítottak ki (zömében szántót). Ebből a magyar igénylők 26 873 hektárt, vagyis alig 20%-ot kaptak.⁶⁷ Vadkerty Katalin szerint a magyarok 22 320 hektárt kaptak.⁶⁸

A magyarok részesedésére vonatkozó adatok némileg eltérnek egymástól, de abban valamennyi szerző megegyezik, hogy a magyarok jóval kevesebb földhöz jutottak a földreform során, mint amennyi járt volna nekik.⁶⁹

A kolonizáció eredményében viszont valamennyi szerző között összhang van, eszerint: Szlovákia magyarlakta területein 2054 telepes birtok létesült, összesen 22 473 hektár területtel.⁷⁰ A kolonizáció célja az összefüggő magyarlakta vidék szétszabdálása, nemzetiségileg egységes jellegének megváltoztatása volt. Nem tekintjük véletlennek, hogy a legnagyobb kolóniák a szintiszta magyar Csallóközben és a Tiszaháton létesültek. Érsekújvártól Ógyallán át valóságos telepesláncot hoztak létre egészen a Dunáig. Magában a Csallóközben huszonkettő telepes falut hoztak létre.

Külön ki kell emelnünk, hogy a telepes-községeket csakis jó minőségű, bőséges és egészséges ivóvízkészlettel, megfelelő úthálózattal rendelkező vidékekre telepítették, lehetőleg a vasútvonal és a járásban lévő piacok közelébe. A csehszlovák kormány a telepeseket 33 év alatt visszafizetendő alacsony kamatú hitellel, kedvező részletfizetési feltételekkel, gazdasági felszerelésekkel, házi állatok vásárlásakor állami dotációval támogatta. Falvaikban állami költségvetésből építették fel a középületeket, templomokat, kultúrházakat, sportlétesítményeket.⁷¹

A mezőgazdasággal foglalkozó gondolatmenetünk befejezéseképpen azt mondhatjuk, hogy az agrárpolitika – különösen a földreform – kiváló eszköz volt Prága kezében a magyar kisebbség ellen. A földosztás és az ezt kísérő kolonizáció jelentősen megváltoztatta a Csehszlovák Köztársaság megalakítása előtt szinte tiszta magyar –1918 után dél-szlovákiai – határvidék nemzetiségi arculatát.

Összefoglalva a gazdasági élet négy legfontosabb szektoráról (ipar, mezőgazdaság, pénzügyek és közlekedés) elmondottakat, tanulásgként megállapíthatjuk, hogy a cseh polgárság – a prágai kormány hathatós támogatásával – saját politikai és gazdasági érdekeinek megfelelően mintegy belső gyarmatként kezelte Szlovákiát, ennek során nem csupán a magyar kisebbség, de a szlovák nemzet érdekeit is semmibe vette.

3. Jugoszlávia regionális problémái

3.1. A jugoszláv állam adottságai

A 247 000 km² területű új jugoszláv állam – mint az a 14. számú ábráról leolvasható – az alábbi területekből jött létre: ¹

- a világháború előtt önálló királyságokként létező Montenegró és Szerbia (együttes területük a világháború előtt 87 300 km², ebből Montenegró 14 180 km²),
- a Monarchia osztrák részéből Dalmácia és Szlovénia,
- a történelmi Magyarországgal perszonálunióban élő Horvát-Szlavonország,
- a történelmi Magyarország déli területei (Muraköz, Murán inneni terület, Baranyai háromszög, Bácska, Bánát, összesen 21 ezer km²),
- a közös osztrák-magyar közigazgatás alatt álló Bosznia-Hercegovina,
- a Bulgáriától elcsatolt három kisebb terület (összesen 3,8 ezer km²),
- az Albániától elcsatolt prizeni négyszög.

Ha még ehhez hozzászámítjuk azt a tényt, hogy Szerbia a Balkán-háborúk következtében közvetlenül a világháború előtt – azaz 1913-ban – megszerezte a Török Birodalomtól a Novi Pazar-i szandzsák északi felét és Macedónia jelentős részét, nyugodtan kijelenthetjük, hogy Jugoszlávia volt a két világháború közötti Köztes-Európa legbonyolultabb állama. Kiindulási pontként nézzük meg a jugoszláv „nemzetállam” etnikai összetételét:

17. táblázat Jugoszlávia etnikai megoszlása 1921-ben és 1931-ben

Nemzet	Fő	%-os arány	fő	%-os arány
„Szerb-horvát”	8 911 509	74,36%	10 730 823	77,01%
Szlovén	1 019 997	8,51%	1 135 410	8,15 %
Német	505 790	4,22%	499 969	3,59%
Magyar	467 658	3,90%	468 185	3,36%
Albán	439 657	3,67%	505 259	3,63%
Román és vlach	231 068	1,93%	137 879	0,98%
Török	150 322	1,26%	132 924	0,95%
Cigány	-	-	70 424	0,51%
Egyéb	143 378	1,19%	123 845	0,89%
Cseh és szlovák	115 532	0,96%	129 320	0,93%
Összesen	11 984 911	100,0%	13 943 038	100,0%

Forrás: A szerző saját szerkesztése²

A következtetések levonása előtt, mivel a Balkánon a vallás szorosan kötődik egy-egy nemzethez (horvátok-katolikusok, szerbek-keleti ortodoxok), érdemes szemügyre venni a jugoszláv állam vallási struktúráját:

18. táblázat Jugoszlávia lakosságának vallási megoszlása 1921-ben

Vallás	Fő	%-os arány
Keleti ortodox	5 593 057	46,67%
Római katolikus	4 708 657	39,29%
Görög katolikus	40 338	0,38%
Muzulmán	1 345 271	11,21%
Lutheránusok és Kálvinisták	229 517	1,91%
Izraeliták	64 746	0,54%
Egyéb	3 325	0,03%
Összesen	11 984 911	100,0%

Forrás: A szerző saját szerkesztése³

Az etnikai megoszlást mutató táblázatban rögtön feltűnik, hogy a szerbek és a horvátok együtt vannak feltüntetve. Ennek magyarázata az, hogy Belgrád – a "szerb-horvát nemzet" fikciójának megfelelően – a horvátokat egyszerűen „katolikus szerbeknek” tekintette.

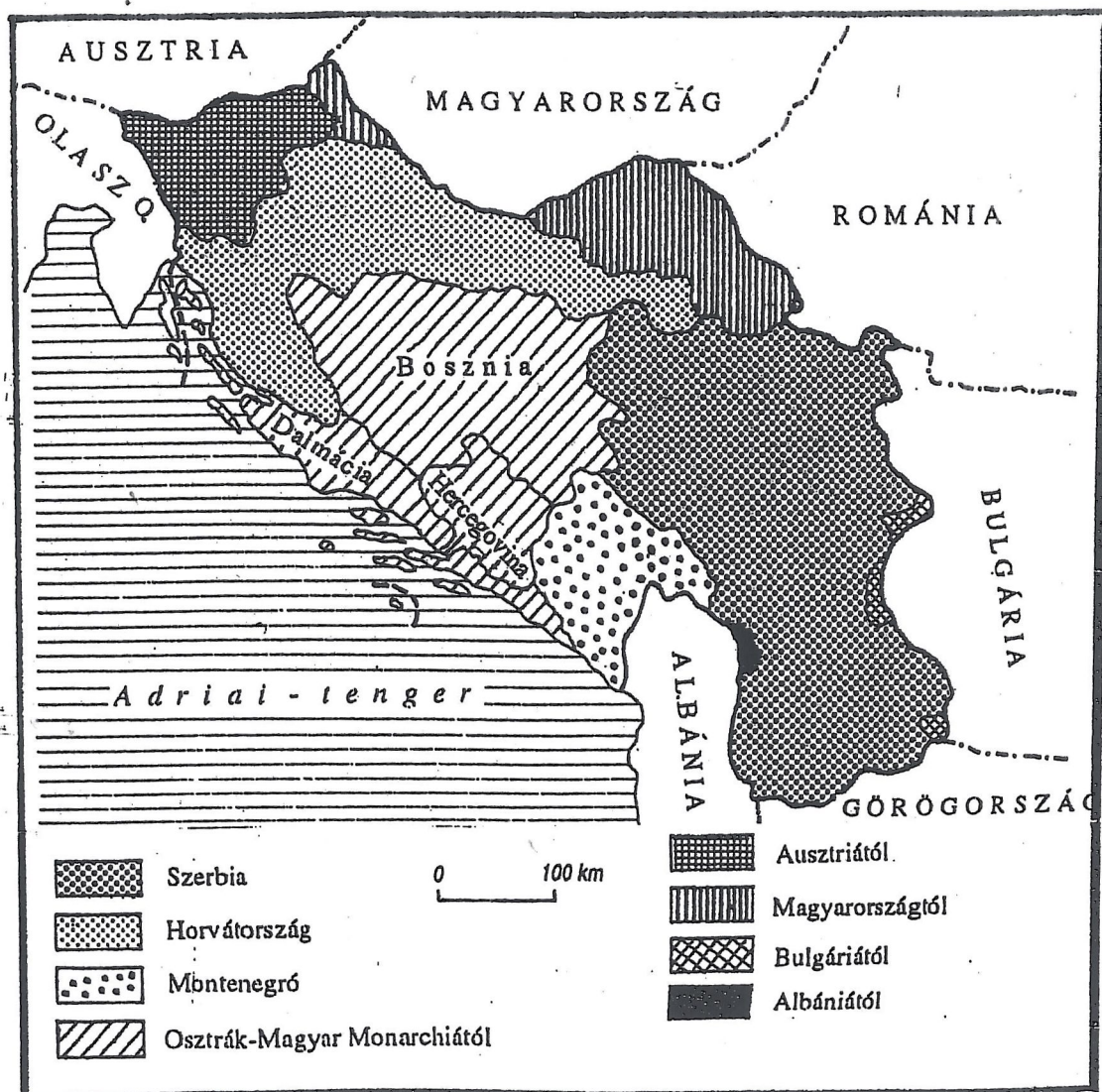
Sőt az 1921 évi népszámlálás során nem csupán a szerbeket és a horvátokat, hanem a crna-gorai-akat, a muzulmánokat, a macedo-szlávokat és a bolgárokat is ebbe a kategóriába sorolták be.

A szerbek és a horvátok számát a vallási adatok felhasználásával számíthatjuk ki. Bajza József ezen adatokat felhasználó bonyolult számításai szerint 1921-ben 4 600 000 szerb (az összlakosság 38,2%-a) és 2 828 000 horvát élt (az összlakosság 23,2%-a) Jugoszláviában.⁴ Romsics a tíz évvel későbbi népszámlálás – azaz az 1931. évi – adatait használva közel hasonló százalékos eredményre jutott, nála a szerbek aránya 39,2% míg a horvátoké 23,4%.⁵

Megállapíthatjuk, hogy Jugoszlávia – Csehszlovákiához hasonlóan – rendelkezik az ún. több nemzetiségű állam két legfontosabb kritériumával. Egyrészt az államalkotó nemzet többsége mesterségesen lett megalkotva (lásd szerb-horvát nemzet fikciója), másrészt jelentős kisebbséget is határaik közé zártak. Még abban az esetben is, ha a szlovénokat államalkotó nemzetként vesszük, a kisebbségek aránya 17,13%-os marad.

3.2. A jugoszláv állam problematikájának politikai dimenziói

A jugoszláv állam belpolitikai életét már születésétől kezdve alapvetően a nemzeti ellentétek határozták meg. Az éles küzdelem már 1918 decemberében megindult, amikor Horvátországban, Crna-Gorában és Macedóniában a köztársasági államformára és a nagyobb önállóságra törekvő lakosság megmozdulásait a belgrádi kormány katonai erővel verte le.⁶ Sándor király 1919 januári rendeletével az államot nyolc tartományra osztotta (Szerbia, Crna-Gora, Vajdaság, Macedónia, Bosznia-Hercegovina, Dalmácia, Horvátország és Szlovénia), de

16. ábra A jugoszláv állam területének kialakulása

ezt a tartományi rendszert – amely egyfajta regionális fejlődés előtt nyithatta volna meg az utat – a jugoszláv állam első alkotmánya rövidesen felszámolta.⁷

Ezt az alkotmányt 1921. június 28-án, azaz Szent Vid napján szavazta meg az Alkotmányozó Nemzetgyűlés, ezért a szakirodalom vidovdani alkotmánynak is nevezi.⁸ Az alkotmány megalkotásakor az Alkotmányozó Nemzetgyűlésnek el kellett döntenie, hogy Jugoszlávia egységes irányítású – azaz unitarista – vagy föderatív állam legyen-e. A probléma két kérdés formájában merült fel:⁹

- Vajon az alapvető kulturális és történelmi, gazdasági és egyéb eltérések az állam egyes régiói között szükségképpen föderációs politikai rendszerhez vezetnek-e vagy e regionális különbségek kezelése inkább központi irányítást igényel?
- A regionális különbségek mélyen gyökereznek-e, vagy csupán egy idegen uralmak – Habsburgok, törökök – felszínes maradványai?

A kibontakozó vitában a szerbek az unitarista, míg a többi nemzet a föderalista megoldást támogatta. A szavazás során – a horvátok kivonultak – a szerb unitarista álláspont győzedelmeskedett.¹⁰

Az ország közigazgatását újrászabályozó 1922. április 28-i törvény ugyanezt a központosító tendenciát erősítette. Jugoszláviát 33 körzetre osztották, melyeket a király által kinevezett főhivatalnokok (az ún. főispánok) irányították, akik – bár bizonyos hatalmat az alsóbb közigazgatási szintek is kaptak – szorosan a kezükben tartották az igazi döntéseket. A történelmi tartományok eltörölésével – lásd Horvátországot négy, Dalmáciát és Szlovéniát pedig két-két kerületre osztották – a szerb politikai elit a föderalizmusnak, illetve a regionalizmusnak a lehetőségét kívánta kizárni. A vidovdani alkotmány elfogadása után a szerb politikai elit minden politikai, közigazgatási és katonai pozíciót elfoglalt, sőt a gazdasági erőforrások birtoklásában is – ahol kiegyensúlyozottabb volt a helyzet – megpróbált saját maga javára arányeltolódást elérni.¹¹ A szerb dominanciát jól mutatják az alábbi példák:¹²

- 23 éves fennállása alatt a jugoszláv állam miniszterelnöke egy öthónapos periódustól eltekintve – a szlovén Ivan Korosec 1928 júliusától decemberig – mindig szerb volt.
- Szintén a szerbek töltötték be a kulcspozíciónak számító hadügy- külügy- és belügyi miniszteri posztokat.

- 1927-es adat szerint a jugoszláv hadsereg 165 tábornokából a horvátokat és a szlovénokat mindössze 2-2 tábornok reprezentálta. Összehasonlításképpen: Az Osztrák-Magyar Monarchia hadseregének 357 tábornokából 1914-ben 57 tábornok (azaz 15%) volt horvát.¹³

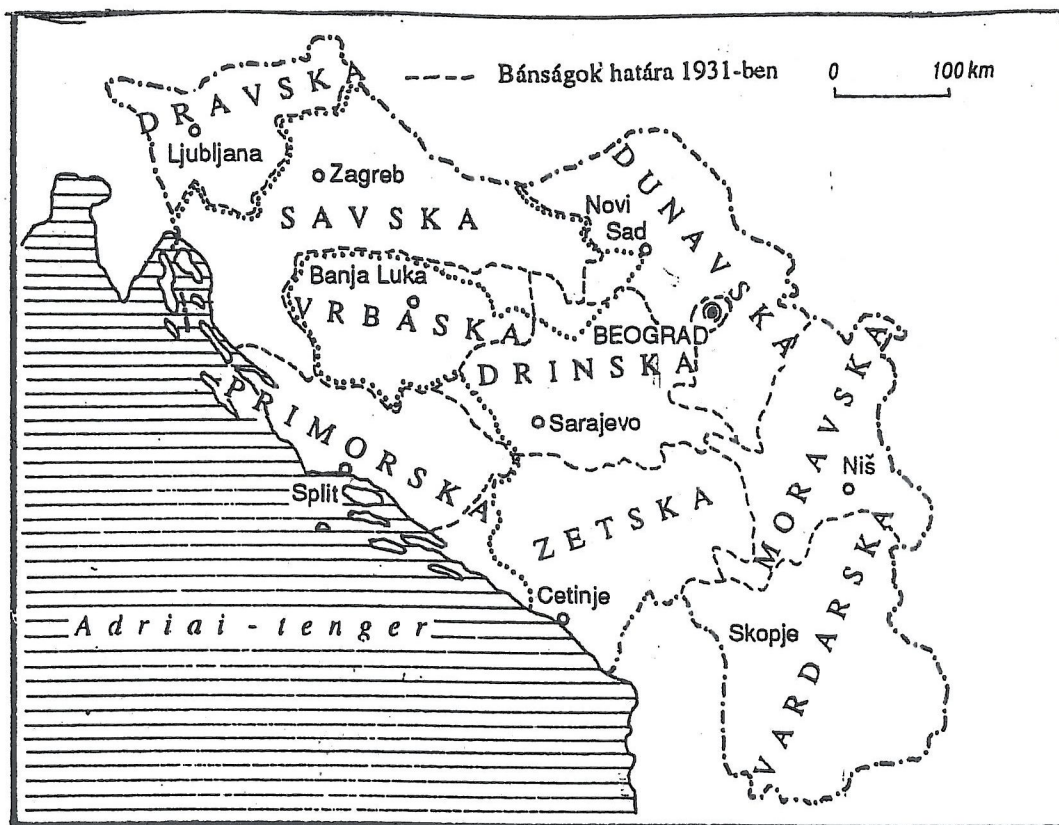
Megállapíthatjuk, hogy a szerb politikai elitnek sikerült az államot centralizálnia, de ezt a többi nemzet – „a nem szerbek” – nem fogadta el. Különösen kiéleződött a horvát-szerb szembenállás, mivel a horvátok a jugoszláv állam föderalizálása törekedtek.¹⁴ Ez a szerb-horvát küzdelem megbénította az államot. 1918 és 1929 között hét miniszterelnöke volt a kormánynak, akik összesen 23 kabinetet alakítottak, miközben egyetlen parlament se tudta kitölteni mandátumát.

Az állami egység megteremtésének centralista (nagyszerb) modellje permanens politikai válságot és parlamenti instabilitást eredményezett. Ebben a helyzetben a király az állam működőképességének fenntartása érdekében 1929. január 6-án diktatúrát vezetett be, melynek első lépéseként hatályon kívül helyezte a vidovdáni alkotmányt.¹⁵ Miután a parlamenti demokrácia keretei között a centralista (nagyszerb) modell nem volt képes megteremteni az egységes jugoszláv államot, Sándor király arra tett kísérletet, hogy megteremtse az egységes jugoszláv nemzetet.¹⁶ A nemzeti unitarizmus jegyében – 1929. október 3-án királyi paranccsal – keresztelték át az addig SHS Királyság elnevezésű államot Jugoszláv Királyságra.¹⁷ Az új államnév bevezetésével egyidőben kilenc ún. bánságot hoztak létre, emellett Belgrád, mint főváros, egy különálló, tizedik közigazgatási egység lett (17. ábra).

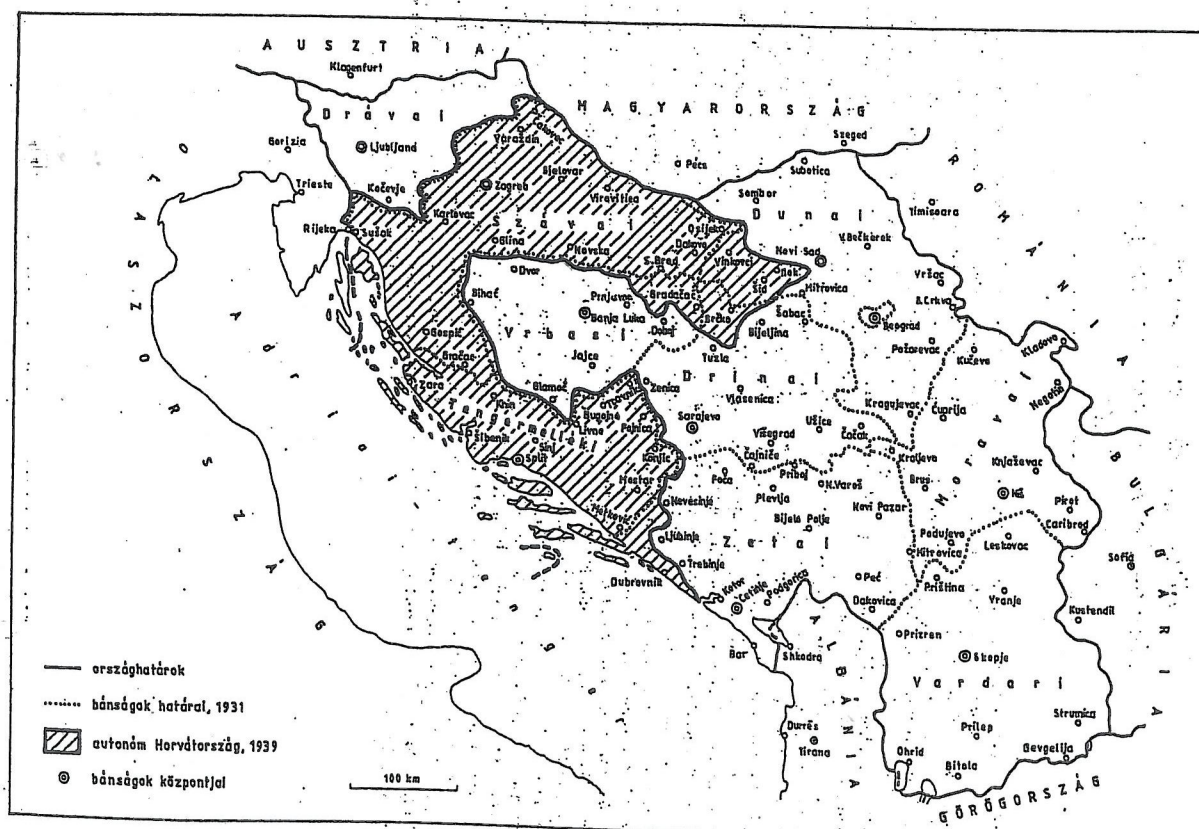
Sándor király törekvései nem az ország föderatív átalakítására, hanem az egységes jugoszláv nemzet megteremtésére irányulnak. A bánságok kialakításában és ez törekvés az alábbiakban fogható meg:

- A bánságok határait úgy húzták meg, hogy feldarabolták a hagyományos történelmi egységeket és még az elnevezéseikben is kerültek a korábbi tartományneveket (zömében folyókról nevezték el őket). Ezzel is demonstrálták, hogy nem kívánnak visszanyúlni a történelmi tartományokhoz és határokhoz.
- A határok mesterséges kialakítása következtében a kilenc bánságból hatban szerb (Vrbas, Duna, Drina, Zeta, Morava, Vardar), kettőben horvát (Száva, Tengermellék) és egyben szlovén (Dráva) többség alakult ki. Muzulmán és macedón többség egyik bánságban se alakult ki. Nézzük meg, hogyan nézett ez ki a Dunai Bánság esetében.

17. ábra A jugoszláv bánságok 1929-ben

18. ábra A Horvát Bánság 1939-ben

19. táblázat A Duna Bánság etnikai összetétele

Nemzetiség	Fő	%
Szerb-horvát	1 119 179	56,9%
Magyar	385 526	18,29%
Német	344 136	16,33%
Román	79 621	3,78%
Szlovák	60 968	2,89%
Egyéb	38 228	1,81%
Összesen	2 107 658	100,0%

Forrás: A szerző saját szerkesztése¹⁸

Ha ezt a táblázatot összevetjük a Vajdaság 1921-es etnikai megoszlását bemutató táblázattal – lásd 20. táblázat – láthatjuk, hogy a magyarság 27,9%, illetve a németiség 23,5%-os (együttesen 51,4%). A Duna Bánságban sikerült ezt az arányt 18,0%-ra, illetve 16,3%-ra lenyomni, miközben a szerb-horvát nemzet arányát az 1921-es 37,3%-ról 56,9%-ra felhozni.

Bizonyítható tehát, hogy a bánsági határok mesterséges meghúzása egyértelműen a kisebbségek súlyának csökkentését és a szerb dominancia megteremtését szolgálta.

Sándor király törekvéseit a horvátok mereven elutasították, 1932. november 7-én az ún. zágrábi pontokban élesen elítélték a fennálló rendszert és hitet tettek a föderáció és a horvát autonómia mellett.¹⁹

Bár Sándor királyt 1934. október 9-én horvát usztrasák Marseille-ben megölték,²⁰ utóda némileg felpuhított formában tovább vitte ezt a politikai vonalat. Ennek megfelelően a harmincas években változatlan intenzitással folyt a föderalisták/autonomista tömörülés és a centristák küzdelme.²¹ Sőt a horvát politikai elit egy része – a Pavelic által vezetett usztrasák – az autonómia helyett a független Horvátország megteremtését tűzte zászlajára.²²

A szerb-horvát küzdelem 1939. augusztus 20-án a „Sporazum”-mal, azaz a szerb-horvát „Megegyezés”-sel zárult. Ennek lényege, hogy az ún. Horvát Bánság (területéről lásd 18. számú ábrát) jelentős mértékű politika/közigazgatási autonómiát kapott a jugoszláv állam keretei között. A „Sporazummal” teljesültek a horvát autonómia törekvések, és így módon lehetőség nyílt egyrészt egy szerb-horvát megbékélésre, másrészt a jugoszláv állam további reformjára. A II. Világháború Balkánra történő kiterjedése azonban véget vetett minden ilyen kísérletnek, sőt mint tudjuk Jugoszlávia rövid idő alatt alkotó elemeire hullott szét.

3.3. A jugoszláv állam problematikájának gazdasági dimenziói

Jugoszlávia régiói minden lényeges szempontból – történelmi fejlődés, politikai kultúra, társadalmi fejlettség, gazdasági szint, nyelv, jogrendszer, vallás, kulturális szint és hagyományok – óriási különbségeket mutattak.²³ A jugoszláv állam egyértelműen agrárország volt, az agrárnépesség aránya még a legfejlettebb Szlovéniában is meghaladta az 50%-ot.

20. táblázat Az agrárnépesség aránya a jugoszláv állam egyes területein

Ország	Agrárnépesség aránya
Szlovénia	58,0
Horvátország	75,0
Szerbia és Montenegró	75,0
Bosznia-Hercegovina	83,0
Macedónia	77,0

Forrás: A szerző saját szerkesztése²⁴

A monokulturás mezőgazdaság mellett Jugoszlávia jelentős mennyiségű ásványkincssel is rendelkezett. Erre épül majd a bányászat, melynek jelentőségét jól mutatja, hogy 1939-re Európában – a Szovjetuniót nem számítva – Jugoszlávia első volt ólom- és antimontermelésben, második vörösréz és króm, harmadik ezüst és magnézium, negyedik bauxit, lignit és cinktermelésben.²⁵ Az egyoldalú gazdasági örökség – monokulturás mezőgazdaság és az iparon belül a kitermelő ágazat dominanciája – mellett a jugoszláv állam legfontosabb problémája az egységes nemzetgazdaság létrehozása volt. Az új állam keretei közé került régiók 1918 előtt nem álltak egymással szoros gazdasági kapcsolatban, ebből következően gazdasági tradícióik és fejlettségük jelentős mértékben különbözött.

A régióknak különböző volt a gazdasági és jogi rendje, kereskedelmi kapcsolatrendszere és orientációja, a vasúti szabványai. Jól mutatja ezt a sokszínűséget, hogy az új állam négyféle pénznemet és hat különféle adórendszert örökölt.²⁶ Az államon belüli regionális különbségeket jól mutatja az analfabéta lakosság területi megoszlása is:

21. táblázat Az analfabéta lakosság aránya a jugoszláv állam egyes régióiban

Régió	Rothschild adatai az 1921-es évre vonatkozóan	Illés adatai az 1930-as évre vonatkozóan
	Írástudatlanság aránya	Írástudatlanság aránya
Szlovénia	8,8 %	7,0%
Vajdaság	23,2 %	Nincs adat
Horvátország	32,3%	30,a%
Dalmácia	49,5	Nincs adat
Szerbia	65,4,0	40,0%
Montenegró	67,0%	Nincs adat
Bosznia-Hercegovina	80,5	70,0%
Macedónia	83,8	Nincs adat
Jugoszláv átlag	51,5	Nincs adat

Forrás: A szerző saját szerkesztése²⁷

Jugoszlávia régióit – Vaska Géza felosztását kiindulási pontként felhasználva – a gazdaság fejlettsége szempontjából két csoportba sorolhatjuk, úgymint közép-európai, illetve balkáni.²⁸

- A közép-európai csoportba az alábbi régiók tartoznak: Szlovénia, Horvátország, Dalmácia, és a Vajdaság. Ebből a csoportból is kiemelkedik Szlovénia, amely az új állam legfejlettebb, legiparosodottabb része volt. Jól mutatja ezt, hogy bár Szlovénia területe a jugoszláv állam területének alig több mint 6%-át, lakossága pedig az összlakosság 8%-át vette ki az összes fontos iparág termeléséből, ezeknél az arányoknál jóval magasabb mértékben részesedett. A papíriparból 43%-os, míg a textil és fémiparból 38-38%-os részesedése volt.²⁹
- A balkáni csoportba az alábbi régiók tartoznak: Ószerbia („Szűkebb Szerbia” azaz Vajdaság nélkül), Montenegró, Macedónia, Bosznia-Hercegovina.

Némi egyszerűsítéssel – azt mondhatjuk, hogy a volt magyar és osztrák területek – kivéve Bosznia-Hercegovinát – alkották az új állam fejlett régióit, míg az összes többi régió fejletlennek, elmaradottnak volt minősíthető. Vaska Géza szerint: „Jugoszlávia kultúrnívóját – értsd fejlettségét (G.L.) – a háború után nyert területeinek köszönheti. Horvátország például egyedül több elemi iskolával csatlakozott, mint amennyi egész Szerbiában volt”³⁰

Véleményünk szerint a belgrádi politikai elit előtt az egységes nemzetgazdaság megteremtésére kétféle megközelítési mód kínálkozott:

- Az eltérő adottságú régiók gazdasági életét oly módon összehangolni, hogy működésük össz-jugoszláv érdeket szolgáljon. Azaz minden régió úgy érezze, hogy számára megéri a jugoszláv állam részeként működtetni gazdaságát, mert az számos előnnyel jár rá nézve.
- A nemzetgazdaság működtetésében – akárcsak a politikai mezőben – a szerb nemzeti érdekeket előtérbe helyezni, a többi régió rovására.

Belgrád fentebb vázolt két lehetőség közül a másodikat választotta, és ennek alátámasztására két érvet hozott fel. Egyrészt Szerbiát kárpótlás illeti meg az első világháborúban a délszláv ügyért vállalt sok szenvedéséért, másrészt, ha a háború végén Szerbia erkölcsi és politikai hitelével nem áll a Monarchiához tartozó délszlávok mögé, mint legyőzött hatalom alattvalóinak, súlyos jóvátételeket kellett volna fizetniük. Ezért most – értsd

a háború után – ezek a nemzetek (horvátok, szlovének) a „megtakarított” vagyon egy részét igazán átengedhetik Szerbiának.

Mielőtt továbbmennénk, le kell szögeznünk, hogy a világháború ideje alatt Szerbia veszteségei valóban nagyok voltak. A legóvatosabb becslések szerint is mintegy 300 ezer embert vesztett. Más adatok szerint viszont a harcok, járványok és nélkülözések miatt kétszer, sőt háromszor többet, összlakosságának kb. egyötödét. Továbbá a délszláv területeket ért mintegy 20 milliárd frankra becsült háborús károk 2/3 része is Szerbiára esett.³²

Visszatérve az alapkérdésre, megállapíthatjuk, hogy kialakult a „fejlett észak” (Szlovénia, Horvátország, Vajdaság) és a „fejletlen dél” (Ó-Szerbia, Montenegró, Crna-Gora, Montenegró, Macedónia) ellentéte az államon belül, ami különösen két területen mutatkozott meg élesen:³³

Egyrészt az egyenlőtlen adóterhekben, a dunai (durván a Vajdaság), szávai (Szlovénia) és drávai (Horvát-Szlavónország) bánságokban lényegesen több adót fizettek, mint magában Szerbiában (Lásd a 21. táblázatot - G.L.).

Másrészt a költségvetés egyenlőtlen elosztása a régiók között. A jugoszláv állam költségvetésének 2/3 részét Szerbiában költötték el (állami beruházások, általános kormányzati szolgáltatások biztosítás), miközben a Horvátországban beszedett adónak csak a felét költötték el helyben.

Az egykor osztrák és magyar uralom alatt álló területek, melyek fejlettebbek voltak mint Ó-Szerbia, a két világháború közötti Jugoszlávia számára sok erőforrást szolgáltatottak – ipari üzemeket, vasútvonalakat, utakat, kikötőket, bányákat, erdőket, mezőgazdasági termékeket és adóztatható jövedelmeket –, amelyeket a szerbek kizárólagosan saját nemzeti érdekeiknek megfelelően zsákmányoltak ki. Ennek következtében a gazdaság regionális különbségei újabb konfliktusforrássá váltak a jugoszláv államon belül. A fejlettebb régiókban élő szlovének, horvátok, magyarok és németek úgy érezték, hogy a belgrádi kormány gazdaságpolitikája megkárosítja őket a szerbek javára. Ezeket a regionális problémákat az 1929-33-as világgazdasági válság még jobban elmélyítette.

3.4. A Vajdaság és a jugoszláv állam

A végleges magyar-jugoszláv határt a trianoni szerződés rögzítette. Ennek értelmében a történelmi Magyarországtól a jugoszláv államhoz került területek – Horvátország nélkül –, mintegy 20 551 km²-t tettek ki. Ennek részleteit mutatja a 17.-es ábra és az alábbi táblázat:

22. táblázat A Magyarországtól Jugoszláviához csatolt területek adatai

A terület neve		Kiterjedése km ²
Baranyai háromszög	* Ezt nevezzük majd Vajdaságnak	1 143,7 km ²
Bácska (Bács-Bodrog vármegye)		8 150,5 km ²
Bánát (Temes-Torontál vármegye)		9 588,0 km ²
Muráninnyi terület (másképpen Muravidék: Vas és Zala vármegye egy része)		968,7 km ²
Muraköz (Zala vármegye egy része)		700,0 km ²
Összesen		20 551,0km ²

Forrás: a szerző saját szerkesztése³⁴

Sándor király 1919. januári rendeletével az államot nyolc tartományra osztotta. A Murán inneni terület Szlovénia tartományához, míg a Muraköz Horvátország tartományához került. Viszont Bácska, Bánát és Baranya Vajdaság néven az új állam egyik tartománya lett. Az 1921-es népszámlálás adatai szerint a jugoszláv állam keretei között élő magyarság létszáma 467 658 fő (ez az összlakosság 3,9%-a). A magyarság zöme tehát, pontosan 376 107 fő, a Vajdaság keretei között élt.³⁵ A Vajdaság etnikai viszonyai az alábbi képet mutatták:

23. táblázat A Vajdaság etnikai viszonyai 1921-ben

Nemzetiség	Bácska		Bánát		Baranya		Vajdaság összesen	
Magyar	260 998	35,5%	98 4710	17,5%	16 638	33,8%	376 107	27,9%
Német	173 796	23,6%	126 530	22,5%	16 253	32,9%	316 579	23,5%
Szerb-horvát	246 598	33,5%	240 213	42,7%	15 604	31,6%	502 415	37,3%
Román	1 182	0,1%	67 897	12,0%	452	0,9%	69 530	5,2%
Szlovák	30 993	4,2%	17 595	3,1%	78	0,01%	48 666	3,6%
Egyéb	21 551	3,1%	12 252	2,2%	427	0,8%	34 230	2,5%
Összesen	735 117	100,0%	561 958	100,0%	49 452	100,0%	1 346 230	100,0%

Forrás: a szerző saját szerkesztése³⁶

Hasonlóan Csehszlovákiához a magyar kisebbség politikai és jogi koordinátáit alapvetően két dokumentum határozta meg, egyrészt a Saint Germain Laye-i szerződés – ez garantálta a kisebbségek jogait –, másrészt a jugoszláv alkotmány.

A jugoszláv állam hosszas huzavona után – a Saint Germain Laye-i szerződést a csehszlovák fél már 1919. szeptember 10-én aláírta – 1919. december 5-én írta alá.³⁷ Ez

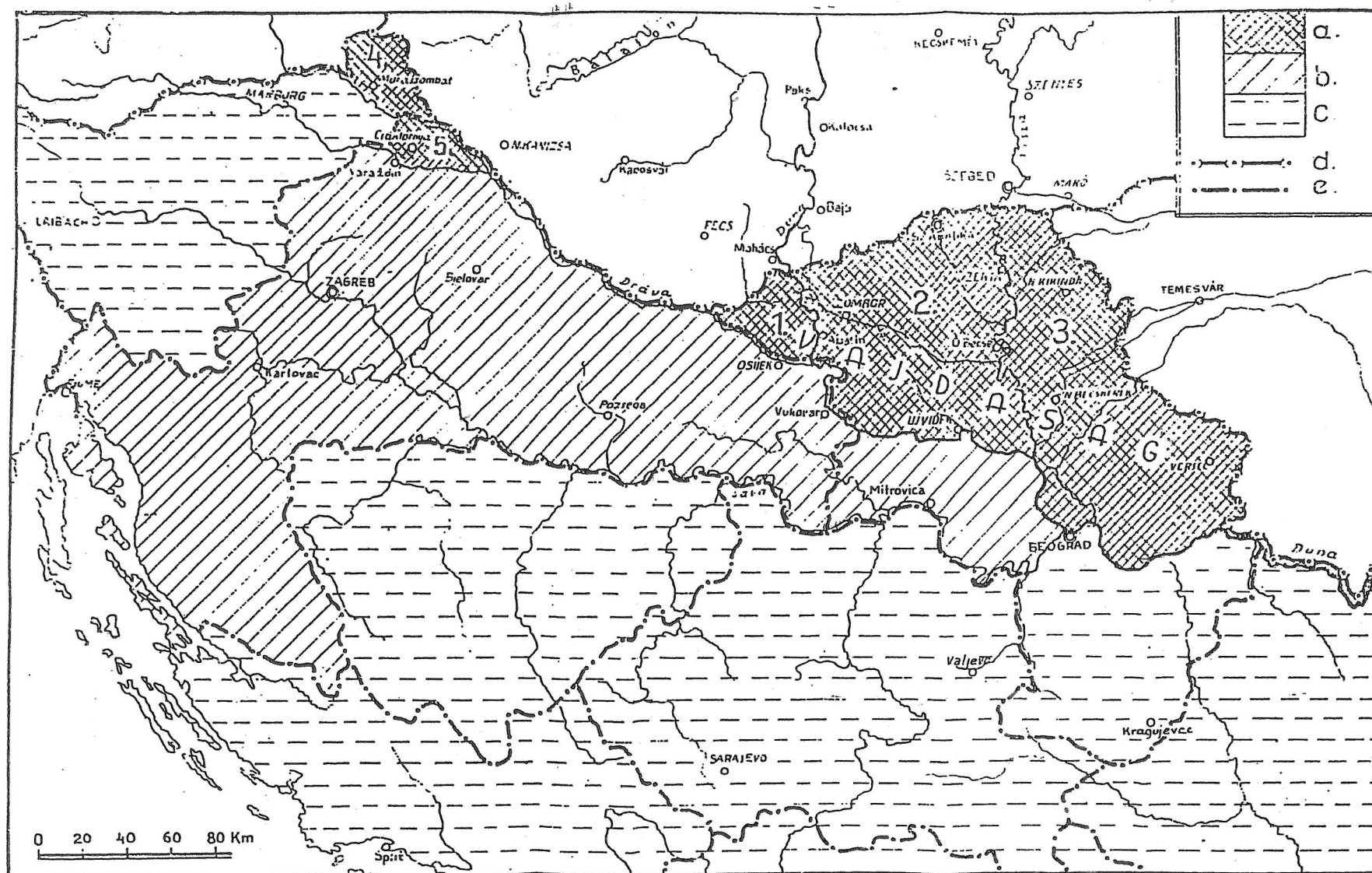

kötelezte a jugoszláv államot, hogy biztosítsa a kisebbségek anyanyelvi oktatását, s előírta, hogy az oktatási, vallási, jótékony célokra fordított állami költségvetésből arányos részt biztosítanak a faji, vallási és nyelvi kisebbségek ilyen jellegű jogainak gyakorlásához.

A vidovdani alkotmány megalkotói egyszerűen beemelték a kisebbségvédelmi szerződés megfelelő passzusait az alkotmányba. Valójában hiányzott a politikai akarat ezek betartására, sőt nem kívánták betartani ezeket a passzusokat. A szerb politikai elit a kisebbségekkel kapcsolatban kétféle megoldást tartott jónak:³⁸ 1. A kisebbségek olvadjanak be a szerbségbe. 2. Távozzanak az országból.

Ráadásul Belgrád a magyar kisebbséget a veszélyesebb kisebbségek közé sorolta a jugoszláv állam iránti kollektíve illojális elemnek tekintette őket, mely az anyaországból kiinduló területi revíziós törekvések potenciális ötödik hadoszlopa.³⁹ Ennek a hozzáállásnak megfelelően, Belgrád sorozatos támadásokat intézett a magyar kisebbség ellen, ennek főbb formái az alábbiak voltak:

- Törekvés a magyarok létszámának csökkentésére. Már 1919 elején megkezdődött a magyar köztisztviselők elbocsátása és határokon „történő áttétele”. Ezt a lépést az ún. hűségeskü megtagadásával indokolták. A jugoszláv államban két alkalommal követelték meg a hűségesküt, először 1918 novemberében a Nemzeti Igazgatóságra, másodszor 1921-ben a vidovdani alkotmányra. Azokat a köztisztviselőket, akik megtagadták a hűségesküt, elbocsátották, majd „áttették” a határon. 1918 és 1924 között 44.903 magyar hagyta el a jugoszláv államot, ebből 8 511 fő volt köztisztviselő.⁴⁰
- A létszámcsökkentés másik módja az ún. névelemzés volt (Svetozar Pribicevic-féle névelemzési törvény 1922.), azaz a magyar kisebbség azon tagjait, akik szlávos vagy németes hangzású neveket viseltek, nem minősítették magyarnak.⁴¹
- A földreformot a magyar kisebbség kárára hajtották végre, illetve ezzel összefüggésben kísérlet történt a magyarság település területének megbontására.
- Támadás a magyar iskolaügy ellen. Az 1913/14-es tanévben a Vajdaságban magyar nyelven 645 népiskola, 51 polgári iskola, 12 középiskola és 4 tanítóképző tanított. Ezzel szemben az 1934/35-ös tanévben 95 magyar nyelvű népiskola és mindössze egy középiskola – Szabadkán – működött.⁴² Ezekből a számokból világosan látható, hogy Belgrád mindent megtett a magyar iskolarendszer összezsugorítása érdekében, minden eszközzel igyekeztek a magyar oktatást akadályozni. Ennek illusztrálására egy példa: A magyar tanítókat az ország albán és macedón vidékeire helyezték, míg a szerbeket színtiszta magyar településekre.

Jelmagyarázat: a) A Magyarországtól 1920-ban Jugoszláviához csatolt terület. 1. Baranyai háromszög. 2. Bácska. 3. Bánát. 4. Muráninneni terület. 5. Muraköz. b) Horvát-Szlavonország Jugoszláviához csatolt területe. c) Az új Jugoszlávia egyéb területei. d) Jugoszlávia határai. e) A jugoszláviai bánságok határai.

Látható, hogy Jugoszláviában a nemzetiségpolitikát jogilag meghatározó keretek – Saint Germain Laye-i szerződés, illetve az Alkotmány – és a mindennapok gyakorlata között óriási űr tátongott.

Belgrád Vajdasággal kapcsolatos gazdaságpolitikáját két, világosan felismerhető cél vezérelte. Egyrészt a háborúban súlyos veszteségeket szenvedő Szerbia gazdasági rekonstrukciójának fő terheit a Vajdaságra terhelni, másrészt megtörni és megszüntetni az ottani magyarság (és persze a németység) korábbi gazdasági dominanciáját.

Nézzük meg, hogyan történt ez a gazdasági élet három legfontosabb szektora, az ipar, a pénzügyek és a mezőgazdaság terén.

A világháború előtti vajdasági ipar döntően magyar és német kézen volt. A vállalatokat már 1918-ban zár alá helyezték, és arra kötelezték a tulajdonosokat, hogy megbízható szerbeket válasszanak be az igazgatóságba. Amennyiben ezt a tulajdonosok megtagadták, a vállalat saját költségén kormánybiztost nevezett ki az adott cég élére. Emellett előírták, hogy az üzletmenetben a szerb nyelvet kell használni, így sok tulajdonos kénytelen volt „önként” szerb alkalmazottat felvenni. Az ipartestületeket feloszlatták, tisztújítást rendeltek el, s előírták, hogy kik legyenek az új tisztségviselők.⁴⁴

Az adórendszert úgy alakították ki, hogy a vajdasági vállalkozónak nem volt érdemes üzemét fenntartania, pontosabban képtelen volt versenyezni a szerbiai vállalkozóval, aki átlagban 70%-al kevesebb adót fizetett, mint ő. Ennek következtében igen sok vajdasági ipari vállalat leköltözött Belgrádba, illetve Ószerbiába. Ezt a tendenciát erősítette, hogy a szerb városok ingyen telket, illetve községi adóelengedést (adókedvezményt) adott ezeknek a vállalatoknak.⁴⁵ Jól mutatja a magyar ipar és kereskedelem elleni diszkriminációt egy apró példa: Újvidéken ún. cégtábla adót kellett fizetni a „nem szláv” cégfeliratok – amennyiben ilyet egyáltalában megtűrték – után.⁴⁶

A pénzügyek terén a jugoszláviai magyar gazdasági élet első nagy vérvesztését a korona bankjegyeknek dinár bankjegyekre történő 4:1 arányú beváltásával szenvedte el. Hasonlóan az iparhoz, Belgrád a magyar tulajdonú pénzintézetek ellen is támadást indított. Ennek eredményeképpen a korábban magyar kézen lévő 168 bank, bankfiók, takarékpénztár és hitelszövetkezet a 20-as évek végére vagy tönkrement, vagy pedig szláv kézre került.⁴⁷

A legkomolyabb sérelmek azonban az adózás terén érték a magyar kisebbség gazdasági érdekeit. Ez két formában nyilvánult meg, egyrészt ugyanazon adónemben a vajdaságiaknak többet kellett fizetniük, mint az ószerbiaiaknak (ezzel főleg az iparban támogatták az ószerbiai ipart a vajdaságival szemben). Másrészt számos olyan adónemet találtak ki, amelyeket egyenesen a vajdasági polgárokra, vagy egyéb szláv lakta területeket

nem alkalmaztak. Ilyen volt például a házadó. Az erről szóló törvényt – 1934. évi 7.tc. – oly módon alkották meg, hogy házadóval csak azon községek lakossága terhelhető meg, amely községek népességszáma meghaladja az ötezer főt. Mivel ötezer lakoson felüli községek kizárólag a Vajdaságban voltak, így csupán a vajdasági települések lakossága fizette ezt az adófajtát.⁴⁸ Jól mutatja az adózási egyenlőtlenségeket az alábbi táblázat:

24. táblázat Egy lakosra jutó állami egyenesadó összege az egyes bánóságokban

A bánóság neve	1 lakosra eső egyenes adó dinárban	Országos aránynál	
		Több	Kevesebb
Dunai	164,6	68,0%	
Szávai	116,9	19,3	
Drávai	108,4	10,8%	
Moravai	45,2		52,4%
Vardari	43,2		54,4%
Zetai	42,1		55,5%
Drinai	47,9		49,7%
Verbászi	30,9		66,7%
Tengermelléki	35,5		62,1%
Országos átlag	97,6	-	-

Forrás: A jugoszláviai magyarság helyzete. Budapest 1941. 12.old.

Megállapítható, hogy a vajdasági magyarság többségét magában foglaló dunai bánóság négyszer annyi egyenes adót fizetett évente, mint a szerb többségű bánóságok

A Vajdaság döntő mértékben mezőgazdasági terület volt – gyakran hívták ezt a területet Jugoszlávia éléskamrájának is –, ezért különösen nagy súlya volt az ún. agrárreformnak, mely az 1919. február 25-i királyi dekrétum alapján indult el. A Vajdaság birtokviszonyaira sajátos kettősség volt jellemző:

- A magyar, illetve a német nagybirtok túlsúlya. A Bánátban kiterjedt birtokai voltak a Csekinicsoknak, Baranyában Frigyes főhercegnek (110 ezer hektár), a Bácskában pedig a Széchenyieknek.
- A magyar földnélküliek magas aránya a földdel nem rendelkezők körében. Számítások szerint Bánátban a magyar parasztság 60%-a lett volna jogosult a földosztásra, a Bácskában pedig 41,4%-a.⁴⁹

A régi tulajdonosok számára részben kárpótlással egybekötött és hosszú időre elnyújtott földreform során a magyar nagybirtokosok hajdani birtokaik 61,5%-át veszítették el, a németek pedig 57%-át.⁸ Súlyosbította a magyarság veszteségeit, hogy a magyar kisebbséget kizárták a földigénylésből.

Megállapíthatjuk, hogy a földreformnak a magyarság kétszeresen vált szenvedő alanyává. Először azzal, hogy földjeit elvették, másodsor azzal, hogy a felosztott földekből a

magyarok nem kaptak földet. Belgrád a földreformmal egyszerre szüntette meg a magyar nagybirtokot (pontosabban jelentéktelenné tette), illetve nem engedte megszületni a vajdasági magyar kisbirtokos réteget (pontosabban nem engedte megnövekedni).

Ezzel párhuzamosan megkísérelték a magyarság településterületét megbontani. A kiosztott földek egy jelentős részére önkénteseket (dobrovoljác-okat) telepítettek. A dobrovoljácok politikailag teljesen megbízható szerb és montenegrói veteránok voltak, akik a Balkán-háborúban, illetve az első világháborúban harcoltak és katonai szolgálataik fejében kaptak földet. Sajti Enikő adatai szerint Bácskába 6912 dobrovoljác család 53 465 kat.h területet, Baranyában 235 család 5927 kat.h területet és a Bánátban 8384 család 27 312 kat.h területet kapott.⁹A dobrovoljácok betelepülésének nagyságrendjét jól mutatja, hogy a Vajdaságban kiosztott földek $\frac{1}{4}$ részét ők kapták meg. Belgrád ezeknek a Vajdaságba való telepítésével próbálta megtörni az egységes magyar településterületeket.

Összefoglalva az eddigieket azt mondhatjuk, hogy a jugoszláv állam keretei közé került magyar nemzetrész mind politikai, mind gazdasági téren erősen diszkriminált kisebbségként „integrálódhatott” az államba. Ez a legtisztábban a nemzetiségi szempontoknak alárendelt agrárreformban fogható meg, mely a mezőgazdaság technikai és szakmai bázisának sokat ártott.

Gazdasági téren Belgrád a Vajdaságot a jugoszláv állam szolgálatára kényszerítette. A Vajdaság egyrészt élelmiszerrel, másrészt készpénzzel (adók formájában) jelentős mértékben hozzájárult a jugoszláv gazdaság működőképességéhez, viszont ebből nem származott előnye. Azaz meg kell állapítanunk, hogy a Vajdaság regionális fejlődését negatívan befolyásolták Belgrád politikai és gazdasági lépései.

4. fejezet

A NÉMET ÚJ REND KÖZÉP-EURÓPÁBAN 1938-1945

1. Az „Új Rend” születése

1.1. A német behatolás Közép-Európába 1930-1941

A két világháború közötti időszakban a Köztes-Európának nevezett térség gazdasági fejlődését alapvetően meghatározták a Versailles-ban megalkotott politikai határok, melyek a gazdasági nacionalizmus – a korábbi gazdasági kapcsolatok szétszakítása, behozatali és kiviteli tilalmakra épített önellátási törekvések – kereteivé váltak. A 20-as években megtörtént a térség államainak szanációja.¹ Ezt az eredményt azonban az 1929-33-as nagy válság a megsemmisítette. Így 10-12 éves szünet után ismét felmerült a Duna-völgyi államok valamiféle gazdasági együttműködésének – ez legtöbbször vámuniós elképzelés volt – a gondolata. A Briand-terv idevonatkozó aspektusaitól kezdve, a Tardieu-tervben, a Broochy Systemen át az olasz-osztrák-blokkon keresztül egészen a Hodza-tervvig, ez rendszeresen felbukkant.²

A kis államok által szorgalmazott kezdeményezések a nacionalista érdekeken való felülemelkedés képességének hiányában buktak meg.³ Míg a nagyhatalmak kezdeményezései – főleg a franciák jártak élen a különféle tervek szorgalmazásában – szintén megbuktak. Ennek két oka volt, egyrészt egyik nagyhatalom sem engedte, hogy egy másik a saját érdekeinek megfelelően formálja át a térség gazdasági életét, másrészt a francia gazdaság nem rendelkezett elegendő erővel a térség gazdaságának átszervezéséhez (pl. nem volt képes felszívni a térség agrártermék feleslegét). Ebben a szituációban a 30-as évek elejétől egyre jobban felértékelődött Németország szerepe.

1922-ben a német külügyminisztérium átszervezésekor megalkotják a „Südosteuropa” fogalmát. Ez alatt értve Magyarországot, Romániát, Jugoszláviát és Bulgáriát, illetve néhány esetben még idesorolták Albániát és Görögországot is.⁴ Disszertációnk e fejezetében a német definíciónak megfelelően a Délkelet-Európa fogalmat használjuk a térség megnevezésére.

Romsics Ignác a két világháború közötti – pontosabban az 1923-tól 1941-ig – terjedő időszak német délkelet-európai politikáját négy szakaszra osztotta fel.⁵

Az első szakaszban (1923-1929) Stresemann Délkelet-Európával szemben két stratégiai célkitűzést fogalmazott meg: 1. A gazdasági és kereskedelmi kapcsolatok újraépítése. 2. A német kisebbség támogatása.⁶ Az első stratégiai cél jegyében Németország Jugoszláviával, Bulgáriával, Magyarországgal (már a 20-as évek legelején) és Romániával (1928-ban) kereskedelmi szerződéseket kötött a legnagyobb kedvezmény elvének kölcsönös

elfogadása alapján. Érdemes megfigyelni, hogy bár Románia és Jugoszlávia a 20-as években politikailag még egyértelműen a francia szövetségi rendszerhez tartozott, Németország fontos gazdasági partnerként kezelte őket.

A második szakaszban (1929-1932) történt meg a Mitteleurópa gondolat újrafogalmazása. Ennek lényegét az egyik prominens képviselő így fogalmazta meg: „A német külpolitikának arra kell törekednie, hogy a német gazdaság segítségével megpróbálja a keleti országokat (mármint Köztes-Európa országait G.L.) kulturálisan és gazdaságilag a német befolyási övezetbe vonni”⁷ A német Délkelet-Európa politika sikerét elősegítette, hogy a térséget erősen sújtotta a 1929-1933-as világgazdasági válság.⁸ Az agrárfelesleggel küszködő délkelet-európai országok számára a német piac – amely képes volt felszívni agrárfeleslegüket – szerepe felértékelődött. Érdekes egybeesést figyelhetünk meg, nevezetesen azt, hogy a német nagyhatalmi szándékok és Délkelet-Európa problémái a németek szempontjából szerencsésen találkoztak.⁹

A harmadik szakaszban (1933-1937) történt meg Délkelet-Európa gazdasági megszerzése.¹⁰ 1934 szeptemberében megszületett a Schacht-féle „Neuer Plan”, melyben Délkelet-Európa a német hadigazdaság kiépítésének legfontosabb külföldi nyersanyag bázisaként szolgált, bár azért bizonyos hangsúlyeltolódás megfigyelhető. A nácik az előző korszak Mitteleurópa elképzeléséhez hozzáillesztették a fajilag motivált agresszív Lebënsraum-elméletet.¹¹ Ebben a szakaszban felgyorsult a Sűdostraum hozzáláncolása a német gazdasághoz, azaz a „nagytergázdálkodás” megvalósítása. Ennek jegyében Németország klíring-szerződéseket kötött Magyarországgal (1934 február), Jugoszláviával (1934 május), Romániával (1935 március) és Bulgáriával (1936). Azt, hogy a németek a délkelet-európai országoknak milyen feladatot szántak a „nagytergázdaságban”, jól demonstrálja Hitlernek 1940 júliusában a bolgár külügyminiszter előtt kifejtett gondolatmenete, miszerint: „Románia jobban teszi, ha minél inkább lemond iparosítási elképzeléseiről. Földjeinek termékeit, különösen búzáját irányítsa a német piacra. Mi viszont szállítjuk számára a szükséges iparcikkeket. Besszarábia valójában egy nagy magtár. Így a román proletariátus, mely hajlik a bolsevizmusra, eltűnik és az országnak mindene meglesz.”¹²

Ezzel párhuzamosan 2. szakaszra jellemző német bilaterális típusú kereskedelmi politika elvesztette tisztán gazdasági jellegét és fokozatosan a német külpolitika egyik nyomásgyakorló eszközévé vált. Jól mutatja ezt, hogy Németország Románia és Jugoszlávia felé jelezte, nem ad gazdasági koncessziókat a vele szemben ellenséges külpolitikát folytató

országoknak, azaz vagy elfogadják Németország bizonyos politikai feltételeit vagy bezárul a német piac a termékeik előtt.¹³

A negyedik szakasz (1938-1941) az ún Pax Germanica szakasz, ekkor történik meg a politikai hegemonia megteremtése. 1938-ig Németország és a térség országainak gazdasági összefonódása a kölcsönös előnyökön (kölcsönös piacbiztosítás) nyugodott. Ezzel szemben 1938-tól kezdődően a németek célja már nem csak a piac biztosítása volt, hanem az egyes nemzetgazdaságok totális betagozása a német gazdaság által uralt nagytérgazdaságba.¹⁴ Ennek érdekében a politikai nyomásgyakorlást felváltották a fegyveres megoldások. A folyamat az Anschluss-szal (1938. március 12) kezdődik és Jugoszlávia feldarabolásával (1941 április) zárul. E három év alatt született meg a Pax Germanica, amely azt jelentette, hogy a korábban kialakított gazdasági függés totálissá vált és ehhez politikai és katonai függés társult.

1.2. Csehszlovákia szétesése

A két világháború közötti prágai kormányok mind a politikai, mind a gazdasági mezőben állandó harcban álltak az „államalkotó” szlovákság többségével, illetve az ország nemzeti kisebbségeivel. Ráadásul e centrifugális tendenciák a kisebbségeken keresztül összekapcsolódtak a versailles-i békerendszer összeomlásával.¹⁵ Az egyik legfontosabb centrifugális erő a csehszlovák állam keretei között élő több mint 3 milliós német kisebbség volt, amely Hitler hatalomra jutásától kezdődően egyre szorosabb kapcsolatokat épített ki Németországgal. Hitler 1935-ben – a Rajna-vidék demilitarizálásával – kezdett hozzá a versailles-i békerendszer kereteinek felszámolásához.¹⁶ A térségben fő ellenségének tekintett Csehszlovákia ellen Németország az ottani német kisebbség jogainak védelmét ürügyül felhasználva indított diplomáciai támadásokat. Ennek megértéséhez röviden át kell tekintenünk a német kisebbség és a csehszlovák állam két világháború közötti viszonyát.

A Csehszlovákia keretei közé került német kisebbség politikusai a 20-as évek elejére jellemző ellenzéki magatartásukat – a csehszlovák állam merev elutasítása – a 20-as évek közepén az ún. aktivista magatartással – azaz a csehszlovák állam támogatása – cserélték fel.

Az aktivizmus első nagy eredményét 1926. október 12-én könyvelhette el, amikor az ún. harmadik Svehla-kabinetben, az 1925-ös választásokon sikeresen szerepelt két német párt a Keresztényszocialista Párt és a Gazdaszövetség egy-egy miniszteri tárcát kapott.¹⁷ A német politikusok bekerülése a kormányba, ill. a két német párt belépése a kormánykoalícióba mindkét oldalról nagy demonstratív értékkel bírt. A csehszlovák politikusok ezzel

demonstrálták, hogy a Benes által a békekonferencián megígért „keleti Svájc” immár működik Csehszlovákiában. A fejlemények láttán egy cseh kommentátor arra a fellengzős kijelentésre ragadtatta magát, hogy a szudétanémet népesség végre „német anyanyelvű igazi csehszlovákká vált.”¹⁸ Míg a kormánypártivá vált német kisebbségi politikusok ezzel demonstrálták, hogy a német kisebbség lojális a csehszlovák államhoz. Franz Spina – a német Gazdaszövetség elnöke, a prágai egyetem szláv filológia professzora, az első aktivista miniszter – egy új jelmondatot is kreált az aktivizmusban hívő németeknek, eszerint: „Ne legyen kormány németek nélkül”. Ennek megfelelően a szudétanémet kisebbség pártjai ezek után több csehszlovák kormányban szerepeltek.¹⁹

A kibontakozó együttműködést azonban beárnyékolta a nagy gazdasági világválság, mely a szudétanémet vidékeket jobban sújtotta, mint Csehszlovákia többi részét.²⁰ Ennek magyarázata egyszerű. A szudétanémet ipar alapvetően exportra termelt – főképpen németországi exportra –, míg a cseh ipar inkább belföldre. Így a válság kezelésére bevezetett korlátozások – pl. Németország önellátási törekvése – érzékenyebben érintették a szudétanémet ipart. Ennek viszont komoly politikai következménye lett, mivel megbontotta az aktivizmus gazdasági alapjait, és már az 1931-es helyhatósági választásokon komoly eredményt ért el a két szélsőséges erő, a kommunisták ill. a nácik.²¹

Ekkor lépett fel a politika színpadára Konrad Henlein, aki megalakította a Szudétanémet Hazafias Frontot. Az új párt gyorsan magába olvasztotta riválisait, így az 1935-ös választásokon már csak három szudétanémet párt indult, melyek az alábbi eredményeket érték el:

25. táblázat A német kisebbség választási szereplése az 1935. évi választásokon

	Képviselőház			Szenátus		
	Szavazatok	%	Mandátum	Szavazatok	%	mandátum
Szudétanémet Párt	1 249 530	15,2	44	1 092 255	15,0	23
Német Keresztényszocialista Párt	162 782	2,0	6	155 234	2,1	3
Német Gazdapárt	141 399	1,7	5	129 862	1,8	-

Forrás: A szerző saját szerkesztése²²

A táblázatból látható, hogy 1935-re az aktivista irányzatot képviselő két párt befolyása jelentős részét elveszítette, viszont a Szudétanémet Párt előretört. Ha összeadjuk az összes olyan szavazatot, amit német pártra adtak le, akkor azt mondhatjuk, hogy a német szavazatok 2/3 része esett a Szudétanémet Pártra. Így nem meglepő, hogy a választás másnapján Henlein kijelentette, hogy most már ők egyedül a szudétanémetiség szószólói és az aktivista német pártok nem a németiség igazi érdekeit képviselik.

Csehszlovákia további sorsa szempontjából sorsdöntőnek bizonyult, hogy a náci Németország és a Henlein-féle mozgalom gyorsan kapcsolatot keresett és talált egymással. Az első bizonyítható pénzbeli támogatást Németországtól Henlein 1934 szeptemberében kapta, ezt a 1935. májusi választási sikerek után egyre rendszeresebb és egyre növekvő összegek követték.²³ Egy másik forrás szerint 1935-től kezdődően a német külügyminisztérium havi 15 ezer márkával finanszírozta a párt működését.²⁴ Természetesen a pénzzel együtt hamarosan politikai utasítások is érkeztek. Hitler a szudétanémeteket felhasználta Csehszlovákia ellen irányuló lépéseihez.

1938-ban Hitler követelményként fogalmazta meg Heinlen számára, hogy: „A Szudétanémet Párt támasszon a cseh kormány számára elfogadhatatlan követelményeket”.²⁵ Maga Henlein így summázta Hitler nézeteit: „Mindig annyit kell követelnünk, hogy soha ne lehessen kielégíteni bennünket”.²⁶

Terjedelmi korlátaink miatt nem tárgyalhatjuk részletesen a következő hónapok eseményeit, csupán vázoljuk a fontosabb történéseket (lásd még a 18. térképet).²⁷ 1937-től kezdődően egyre jobban kiéleződött a csehszlovák állam és a német kisebbség viszonya, ráadásul május és június hónap folyamán lezajlott helyhatósági választásokon a Szudétanémet Párt a német szavazatok 91,4%-t szerezte meg.²⁸ A szudétanémetek és a csehszlovák kormány viszonya a mélypontra süllyedt, amikor szeptember 13-án Éger (Cheb) városában több halottat követelő fegyveres összecsapás zajlott le, amely során a csehszlovák kormány katonaságot vetett be a fegyveres szudétanémetek ellen.²⁹ Ezzel párhuzamosan hosszas diplomáciai huzavona bontakozott ki a nagyhatalmak között, melynek eredményeképpen 1938. szeptember 29-én délután két órakor ült össze a négyhatalmi találkozó Münchenben, amely Hitler teljes győzelmével ért véget.³⁰ A 30-án hajnalban aláírt jegyzőkönyv értelmében Németország népszavazás nélkül megkapta a Szudéta-vidéket, függetlenül egyes részeinek etnikai összetételétől.³¹

Míg a szerződés 2. számú függeléke kimondta, hogy „... amennyiben a Csehszlovákiában élő lengyel és magyar kisebbség problémáját az érdekelt kormányok három hónapon belül egyezség útján nem rendeznék, a kérdést a ma összegyűlt négy nagyhatalom kormányfői újabb értekezlet tárgyává fogják tenni”.³² A csehszlovák állam húsz éves fennállás után a felbomlás szélére sodródott, szomszédai – Németország, Lengyelország és Magyarország – az állam keretei között élő kisebbségekre hivatkozva hozzáfoghattak Csehszlovákia határainak megváltoztatásához (20. ábra)

A lengyel kormány nem tétlenkedett, a müncheni egyezmény másnapján – október 1. – ultimátumban követelte Teschen átadását, amelyet október 2-án és 3-án a csehszlovákok át

is adtak a lengyeleknek.³³ A magyar kormány lassabban reagált, mint a lengyelek, csak október 6-án küldött jegyzéket a csehszlovák külügyminiszternek, melyben javasolta, hogy a kétoldalú tárgyalásokat október 6-án kezdjék meg Komáromban.³⁴ A szlovák-magyar tárgyalások október 9-én kezdődtek és mindenféle eredmény nélkül zárultak október 13-án.³⁵ Ezek után került sor 1938. november 2-án sor az első bécsi döntésre, ahol Németország és Olaszország döntőbíráskodása mellett, Magyarország 12 ezer km²-nyi területet kapott vissza az egykori Felvidékből.³⁶

Miközben Németország, Lengyelország és Magyarország jelentős területeket csatolt el Csehszlovákiából, maga a maradék ország is átalakult. Az 1938. október 5-én és 6-án Hlinka Szlovák Néppártja (HSL'S) Zsolnán ülésezett, ahol a polgári pártok elé terjesztették a HSL'S autonómia tervezetét, amelyek azt el is fogadták. A tervezetet a prágai kormány is elfogadta. Így Szlovákia – hivatalos elnevezése Slovenska krajina, azaz Szlovákország – autonómiát kapott, az autonóm kormány élére Josef Tiso került.³⁷

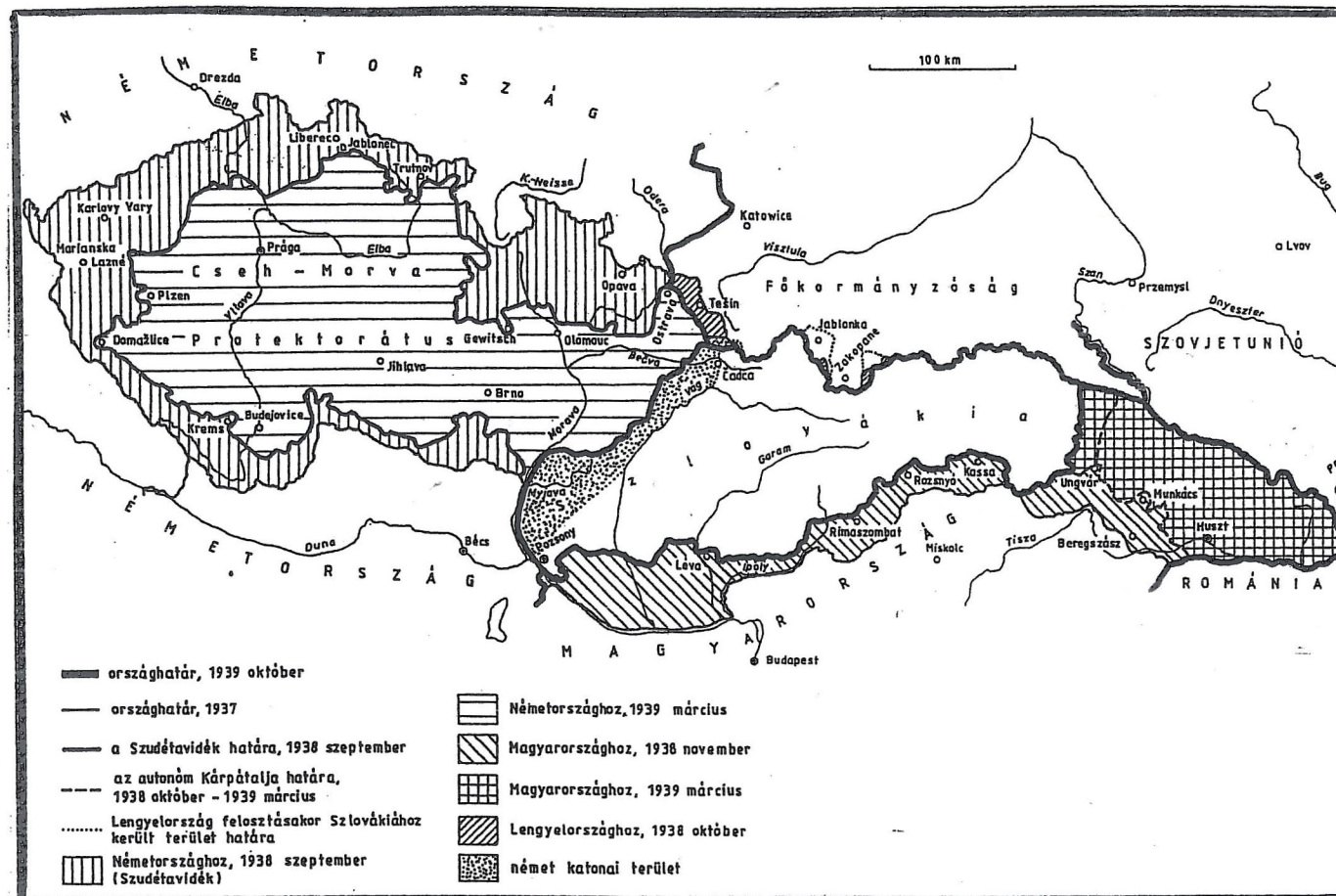
Míg október 8-án Kárpátalja kikiáltja az autonómiát, amit november 20-án a csehszlovák állam elfogad, itt Volosin páter alakított autonóm kormányt.³⁸

Ezen változások következtében a maradék Csehszlovákia ténylegesen föderatív állam lett, elnevezése pedig Cseh-Szlovák Köztársaságra változott, a köztársasági elnök Emil Hácha lett. A Cseh-Szlovák Köztársaság napjai azonban meg voltak számolva. A Szlovákia és Prága közötti viszony a München utáni Cseh-Szlovákiában állandóan feszült volt, főképpen a tisztázatlan hatáskörök miatt. A Szlovákiát kormányzó HSL'S-n belül egyre erősebb lett a radiális szárny (Ferdinand Durcansky, Vojtech Tuka), amely egyre nyíltabban követelte az önálló állam létrehozását.³⁹ A németek Tisot Berlinbe invitálták – március 13-án került sor a Hitler-Tiso találkozóra –, ahol Hitler „rábeszélte” Tisot a független szlovák állam kikiáltására.

Másnap – március 14-én – Tiso a szlovák parlament elé terjesztette Hitler javaslatát. A képviselők felállással és szlovák himnusz eléneklésével nyilvánították ki a szlovák állam megszületését. Rögtön ezután a parlament kinevezte az új kormányt, melynek élén Tiso állt. A szlovák függetlenség kikiáltásával párhuzamosan a Wehrmacht bevonult Cseh- és Morvaországba, illetve Magyarország – német jóváhagyással – elfoglalta Kárpátalját.

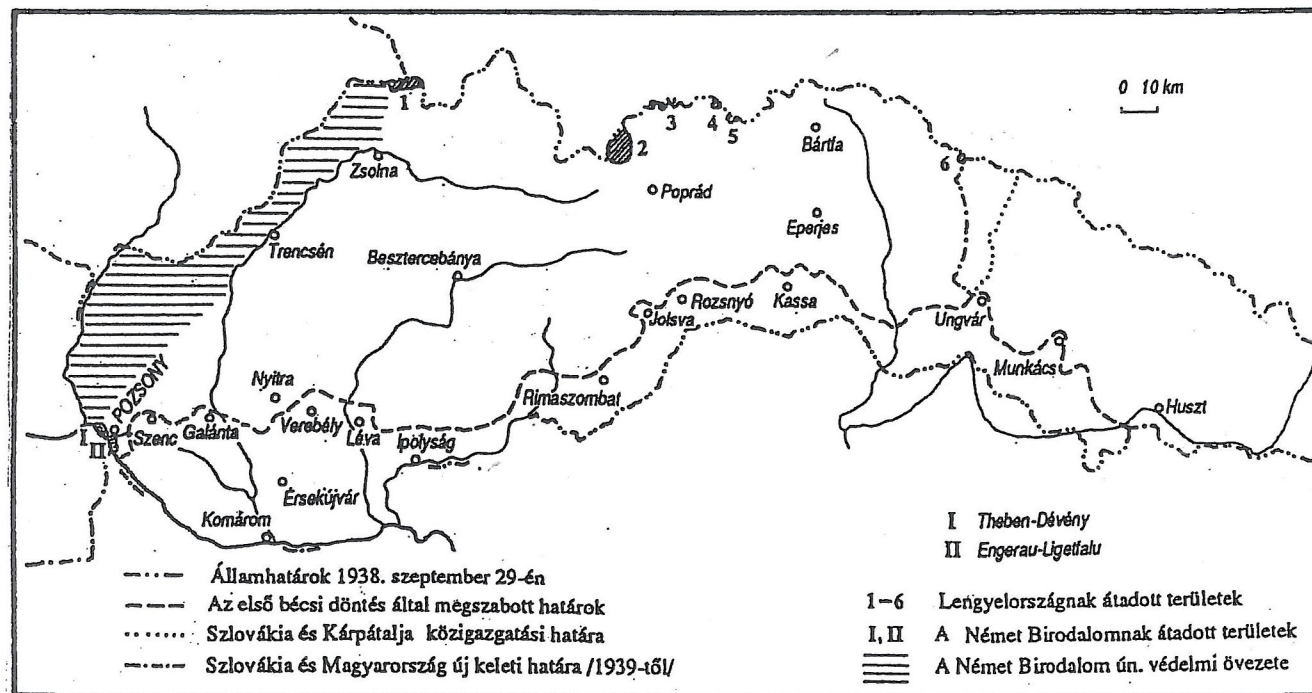
1939. március 15-én Hitler megjelent a Hradcsinban és bejelentette, hogy Csehszlovákia megszűnt létezni. Elrendelte a Cseh-Morva Protektorátus létesítését, élére korábbi külügyminiszterét, Neurathot nevezte ki. Egyúttal aláírta a szlovák állam létesítéséről (21. ábra), elismeréséről és garانتálásáról szóló okmányt.⁴⁰

Masaryk és Benes nagy műve, a csehszlovák állam, romokban hevert, húsz éves fennállás után Csehszlovákia eltűnt Európa térképéről.

20. ábra Csehszlovákia felosztása 1938-1939

21. ábra Az önálló Szlovák Köztársaság 1939-1945

1.3. Jugoszlávia feldarabolása

Az 1938-1941-es periódusban Berlin arra törekedett, hogy a már több szempontból hozzá igazodó Magyarország és Bulgária után Romániát és Jugoszláviát is a maga oldalára vonja.⁴¹ Az 1935 májusától 1939 februárjáig miniszterelnöki funkciót betöltő Stojadinovic ehhez alkalmas partner volt.⁴² Az 1939 februárjában megalakult új kormány, a Cvetkovic-kormány külpolitikájában nyugati, illetve orosz orientációjú volt. Ez azonban nem befolyásolta a német-jugoszláv gazdasági kapcsolatokat, ezért Németország barátságos politikát folytatott Jugoszlávia irányába. Jól mutatja ezt, hogy Berlin nem támogatta, hanem kifejezetten elutasította a Jugoszlávia elleni magyar revíziós törekvéseket. Sőt a német külpolitika magyar-jugoszláv megbékélést szorgalmazott a status quo alapján.⁴³

A Teleki-kormány – bár némileg más megfontolásból – elfogadta ezt a német irányvonalat, így Magyarország 1940. december 12-én „örök” barátsági szerződést kötött Jugoszláviával.⁴⁴ A fentiek alapján egyetérthetünk Juhász Józseffel, aki szerint Jugoszlávia megtámadása 1941 tavaszán nem szerepelt Hitler terveit között.⁴⁵ Úgy véljük Németország motívumai világosak voltak, nem akart káoszt a Balkánon, mert az megzavarta volna a német hadigazdaság számára fontos agrártermékek és nyersanyagok – gondoljunk a jugoszláv színesfémekre – importját.

A kibontakozó olasz-görög háború miatt – 1940. október 28-án az olasz hadsereg Albánián keresztül megtámadta Görögországot – azonban Hitlernek szüksége volt Jugoszlávia politikai támogatására is. Ezért felszólította Jugoszláviát a háromhatalmi egyezményhez történő csatlakozásra. 1941. március 25-én a Cvetkovic-kormány azzal a kikötéssel, hogy a csatlakozás alapján Jugoszláviára nem hárulhatnak katonai kötelezettségek, csatlakozott a háromhatalmi egyezményhez. Még meg sem száradt a tinta az aláíráson, mikor 1941. március 27-re virradó éjjel a jugoszláv hadsereg puccsot hajtott végre, Pál herceget – a régent – és Cvetkovicot, a miniszterelnököt, száműzetésbe kényszerítették. A kiskorú Pétert királlyá nyilvánították, és Dusan Simovic tábornokot nevezték ki miniszterelnökké.⁴⁶

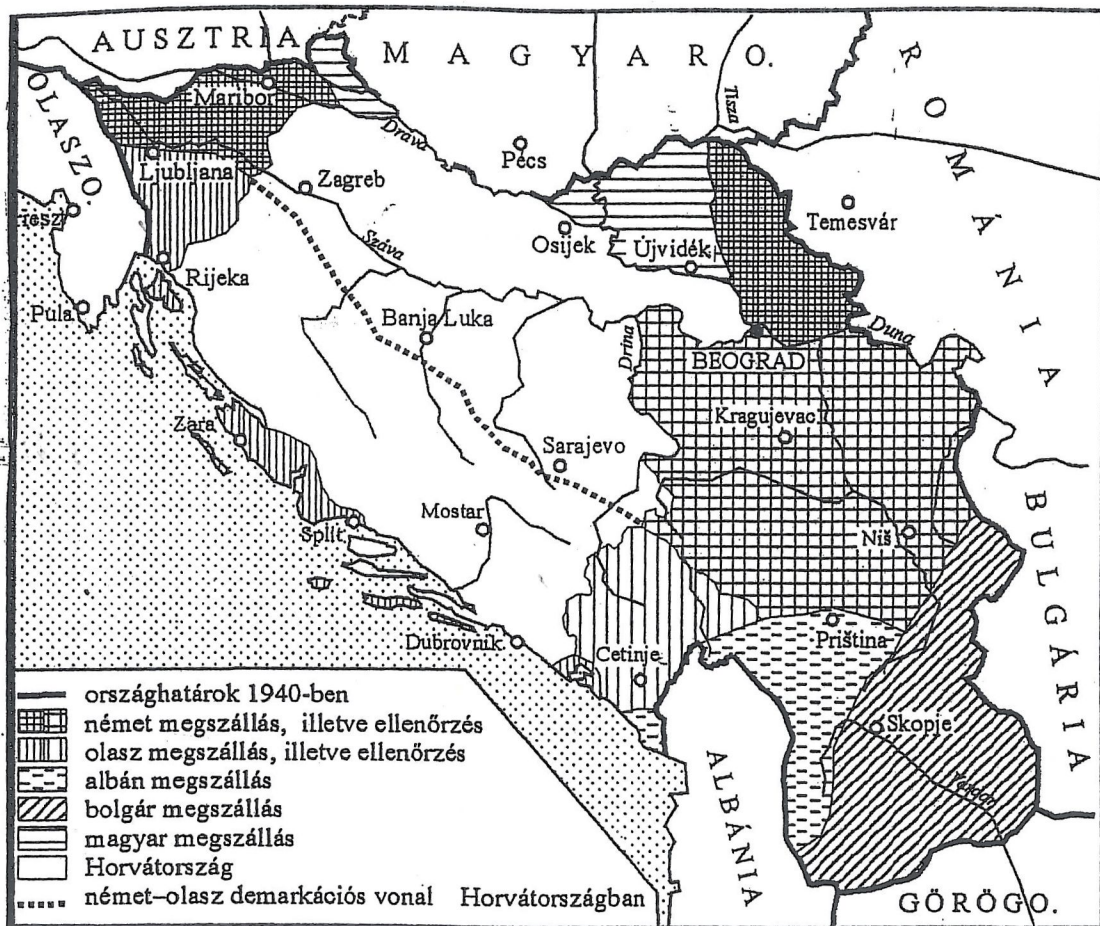
Hitler már a puccs után néhány órával utasította a Weermachtot, hogy foglalja el Jugoszláviát, a németek és szövetségeseik a jugoszláv államot két hét alatt megsemmisítették.⁴⁷

Németország és szövetségesei Jugoszlávia területét felosztották egymás között (22. ábra) az alábbi módon:⁴⁸

- Létrehoztak három bábállamot:
  - A német ellenőrzés alatt álló Szerbiát. Az 51 ezer km²-nyi állam (Jugoszlávia területének 22,3%-a) gyakorlatilag visszaszorult az 1913 előtti etnikai törzsterületére.
  - Az olasz felügyelet alatt álló Crna-Gorát.
  - A „Független Horvát Állam”-ot, amely 102 ezer km²-nyi területével (Jugoszlávia területének 41,5%-a) felölelte Boszniát és Hercegovinát (viszont Dalmácia északi részéről lemondani kényszerült az olaszok javára).
- A szlovén területeket Németország és Olaszország hozzávetőleg 2/3-1/3 arányban kettéosztották és annektálták. Németország foglalta el Észak-Szlovéniát, míg Olaszország Dél-Szlovéniát (Ljubljánával együtt).
- Dalmácia északi részét (a Zadar-Knin-Split közötti területet és a Kotori öböl környékét) Olaszország annektálta.
- A kisebb macedóniai (albán többségű nyugat-macedóniai területekről van szó) és montenegroi területekkel kiegészített Koszovót a nagy-albán államhoz csatolták (bár az albán állam ekkor már olasz uralom alatt állt).
- Bulgária megkapta Macedónia nagyobbik részét és azon kelet-szerbiai területeket (Caribrod, Bosiljgrad és környéke), melyeket 1919-ben csatoltak el tőlük a délszláv állam.
- Magyarország visszakapta a Muravidéket, a Muraközt, Bácskát és a Baranyai háromszöget.
- A Bánát – amelyre mind Magyarország mind Románia igényt tartott – viszont német katonai közigazgatás alá került, elméletileg Szerbia részeként.

Az államszerkezet átrendeződését nagy arányú belső vándorlás és ennek következtében etnikai átrendeződés kísérte.⁴⁹ A két világháború között a délszláv államban széttelepülő/széttelepített szerbek visszatértek Szerbiába: Horvátországból 119 ezer, Macedóniából 27 ezer, Vajdaságból 21 ezer, Szlovéniából 6 ezer. Ezzel párhuzamosan 70 ezer horvát települt át a Szerbiából a Független Horvát Államba. 1942 folyamán Hitler a volt jugoszláviai németek közül 21 ezret Lengyelországba, illetve az olasz uralom alatt álló Dél-Szlovéniából 15 ezret Észak-Szlovéniába és Karintiába telepített át.

22. ábra Jugoszlávia felosztása 1938-1939

2. Az „önálló” szlovák állam regionális fejlődése 1939-1945

1939. március 14-én megszületett az „önálló” szlovák nemzetállam.¹ Az 1940. decemberében megtartott népszámlálás adatai szerint az ország etnikai összetétele az alábbi volt:

26. TÁBLÁZAT Szlovákia etnikai összetétele 1940

Nemzet	fő	%-os arány
Szlovák	2 178 000	82,1%
Német	130 000	4,9%
Zsidó*	89 000	3,3%
Cseh**	80 000	3,0%
Ukrán (ruszin)	79 000	2,9%
Magyar	67 000	2,5%
Cigány	30 000	1,1%
Összesen	2 653 000	100,0 %

Forrás: A szerző saját szerkesztése²

* A zsidók jelentős részét 1942 márciusától meginduló deportálások keretében lengyelországi haláltáborokba szállították. A szlovák holokauszt áldozatainak száma hozzávetőlegesen 70 ezer fő.³

** 1939 és 1944 között körülbelül 20 ezer csehet – a korábbi csehszlovák állam alkalmazottait üzték el Szlovákiából.

A táblázatból megállapítható, hogy Szlovákia nemzetállam, hiszen az uralkodó nemzet a lakosság 82%-át tette ki. Szlovákia politikai életében az egyetlen hivatalosan engedélyezett szlovák politikai párt – Hlinka Szlovák Néppártja, rövidítve HSL'S – dominált. E párt vezető szerepét az alkotmány az alábbi módon deklarálta: „A szlovák nemzet az állam irányításában Hlinka Szlovák Néppártja közvetítésével vesz részt.”⁴

Mielőtt azonban továbblépnénk, meg kell magyaráznunk az idézőjelek használatát az önálló szó mellett. A szlovák állam eleve német bábáskodással jött létre, de sokkal fontosabb ennél, hogy 1939. március 24-én Németország Szlovákia kormányára kényszerítette az ún. védelmi egyezményt. Ez lehetővé tette ugyan, hogy Szlovákia az önálló állam több nélkülözhetetlen attribútumával (pl. nemzetközi szerződéseket írhatott alá, illetve diplomáciai képviselőket működtethetett, etc.) rendelkezzen, de kötelezte az országot arra, hogy kül- és katonapolitikáját teljes mértékben rendelje alá Németország célkitűzéseinek és hatalmi érdekeinek. Ráadásul Szlovákia a „Német Birodalom védelmi övezete” néven a német hadsereg rendelkezésére bocsátotta területének mintegy 5%-nyi nyugati sávját (19. térkép). Emellett a németek a szerződés révén lehetőséget kaptak arra, hogy a szlovák állam gazdasági életét fokozatosan ellenőrzésük alá vonják, s a belpolitikai színpadán zajló eseményekbe is beavatkozzanak.⁵ A német követ Pozsonyban nyíltan kijelentette, hogy: „Szlovákia a mi életterünkben van, azaz csakis a mi kívánságaink a mérvadóak”⁶

Az „önállóvá vált” Szlovákia gazdasági életét és regionális fejlődését, 1939 és 1945 között véleményünk szerint az alábbi tényezők határozták meg:

- **Szlovákia elszakadása a cseh területektől**

Azaz megszakadtak a korábbi gazdasági kapcsolatok. Ezt bizonyos értelemben pozitívnak is tekinthetjük, hiszen a szlovák gazdasági élet megszabadult a fejlett cseh ipar versenyétől.

- **Az ország déli részeinek Magyarországhoz való csatolása**

Az 1938. november 2-i ún. első bécsi döntésre során Magyarország 12 ezer km²-nyi területet kapott vissza az egykori Felvidékből. A visszacsatolt területek között volt a Csallóköz, amely a korábbi időszakban „Szlovákia éléskamrája” szerepét töltötte be.

- **Szlovákia teljes beintegrálódása a nagytér-gazdaságba**

A szlovák állam a Németország által megvalósított „nagytér-gazdaság”-ban helyezkedett el, ahol pontosan meghatározott helye és feladatai voltak. Jól mutatja ezt, hogy 1940. januárjában Szlovákia és Németország szerződést kötött a hadigazdálkodásról, mely közvetlen német ellenőrzés alá helyezte a kulcsfontosságú szlovákiai ipari üzemeket.⁷

Vizsgáljuk meg, hogy ezek a tényezők hogyan és milyen eredménnyel befolyásolták Szlovákia regionális fejlődését. A növekvő háborús konjunktúra a szlovák ipar fellendülését eredményezte.⁸

Berend T. Iván és Ránki György adatai szerint a szlovák ipar 1943-ban 65%-kal termelt többet, mint 1937-ben, de a vegyészeti ipar megháromszorozta, míg a bőripar megkétszerezte termelését.⁹ Ezzel párhuzamosan megszűnt a munkanélküliség – 1939-ben 60 ezer munkanélkülit regisztráltak – a szlovák ipar 1943-ban 50%-al több munkást foglalkoztatott, mint 1937-ben.

Szlovákia ipari termelése Németország hadiérdekeit szolgálta. A Vágmenti fegyvergyárak (Bajmóctölgyesen és Vágbesztercén) fontos alkatrészeket gyártottak a német repülőgépekhez, tüzérségi és gyalogsági fegyverekhez. Emellett a vegyipari, fafeldolgozó, gépipari, textilipari gyárak és üzemek is elsősorban a Wehrmacht szükségleteinek kielégítésére dolgoztak. Ez a szlovák gazdaság teljes militarizálásához vezetett. Jól mutatja ezt, hogy a szlovák ipari export 70%-a Németországba irányult. Ez az egyoldalú függés az alábbi következményekkel járt:¹⁰

- A németek meghatározták, hogy Szlovákia mit termeljen, mit bányásszon (elsősorban vasércet és mangánt), mit szállítson soron kívül Németországba.

- A stratégiaiag fontos gyárakban (pl. a fegyvergyárakban) német katonai felügyelők működtek. A német tanácsadók ellenőrzésük alá vonták a teljes szlovák gazdasági életet.
- Németország még arra is ügyelt, hogy ne alapítsanak Szlovákiában olyan ipari üzemet, amelynek termékei konkurenciát jelenthettek volna a német áruk számára.

A szlovák ipar fellendülését még jobban elősegítette, hogy miután a szövetségesek megkezdték a német iparvidékek bombázását, a németek a hadipari termelésük egy részét áthelyezték Szlovákiába – ez volt a német hadiipar dekoncentrációja –, amelyet 1944 őszéig nem sújtott háborús cselekmény.

Ha a mezőgazdaságot vizsgáljuk, akkor azt látjuk, hogy a német piac felszívta a szlovák mezőgazdasági és élelmiszeripari termékeket. A szlovák állam megpróbálta megoldani a társadalom egyik legfontosabb problémáját, a falusi emberek földéhségét. 1940-ben elfogadták a földreformról szóló törvényt. Ennek eredményeképpen 13 400 hektár szántóföldet és 18 000 hektár erdőterületet osztottak ki. Bár azt is meg kell jegyeznünk, hogy az akciót végrehajtó Állami Földhivatal a termelékenység megőrzése érdekében – a túlzottan felaprózott mezőgazdasági területekről kevesebb termény volt várható – nem osztotta ki az összes rendelkezésre bocsátott földet.¹¹

Itt kell megjegyeznünk, hogy a földosztást összekapcsolták az ún. árjásítással – a zsidók által birtokolt gazdasági javak szlovákok tulajdonába adása –, azaz elsősorban az elkobzott zsidó földeket osztották ki.¹²

A háborús konjunktúra a befektetések egész láncreakcióját váltotta ki, Hoensch egyenesen „economic boom”-ról beszél.¹³ 1939 és 1944 között 200 új ipari üzem létesült, 95km-nyi új vasúti pályát és 287 km-nyi autótutat építettek. A Vágon elkezdtek a vízi erőművek építését, 800 település jutott villanyhoz, 11 300 km-rel bővítették a távíró hálózatot, a rádióelőfizetők száma 80 ezerről 115 ezerre nőtt.¹⁴

A fentebb bemutatott pozitív vonások mellett szólnunk kell a folyamat árnyoldalairól is. Véleményünk szerint az alábbi negatívumokat rögzíthetjük:

- A konjunktúra egyoldalú volt

A Csehszlovákiától megörökölt egyoldalú és szűk volumenű ipar fejlődését a német hadigazdaság igényei stimulálták, így a szlovák ipar törvényszerűen egyoldalúvá vált.¹⁵

- **A szlovák-német kereskedésben Németország érvényesítette hatalmi súlyát**

A szlovák korona és a német márka arányát 11:1-hez arányban állapították meg. Valójában ez a márka 50%-os túlértékelését jelentette, a reális árfolyam 1941-ig 6:1-hez, 1942 után pedig 4:1-hez lett volna.¹⁶

- **A német ellentételezés egyre inkább elmaradt**

Németország a háború következtében egyre kevésbé volt képes és hajlandó fizetni az import árukért, azaz Szlovákiából – és természetesen a délkelet-európai térség többi országából is – a növekvő méretű élelmiszer-, nyersanyag-, illetve ipari szállítások egyre jelentősebb hányadát ellenszolgáltatások nélkül szállították Németországba.

Hoensch adatai szerint a német állam adósága a szlovák állam felé 1941-ben 1,3 milliárd szlovák korona volt, mely 1944-ig 2,2 milliárdra kúszott fel.¹⁷

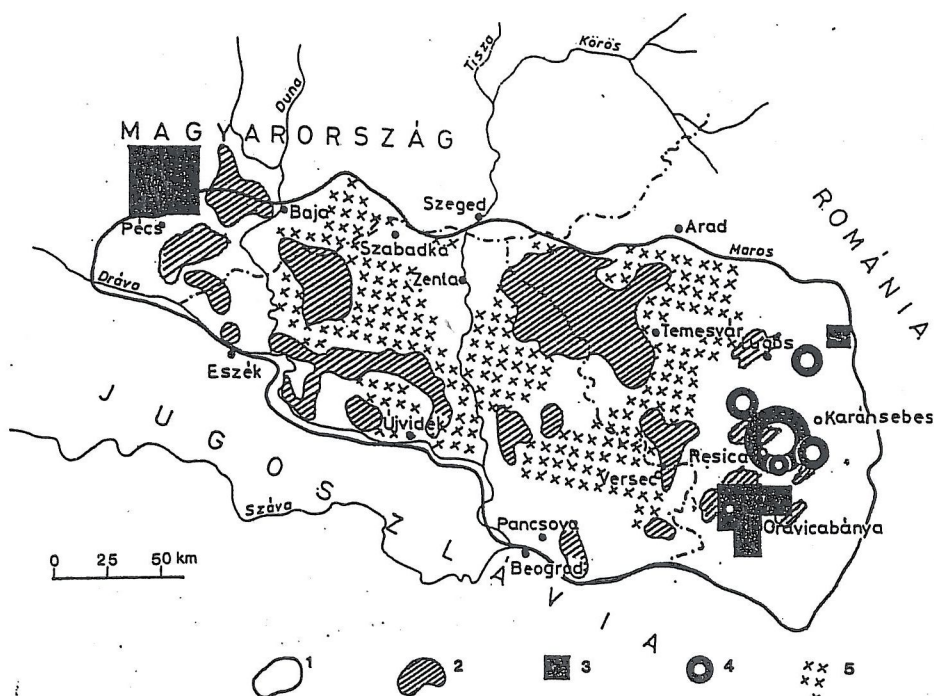
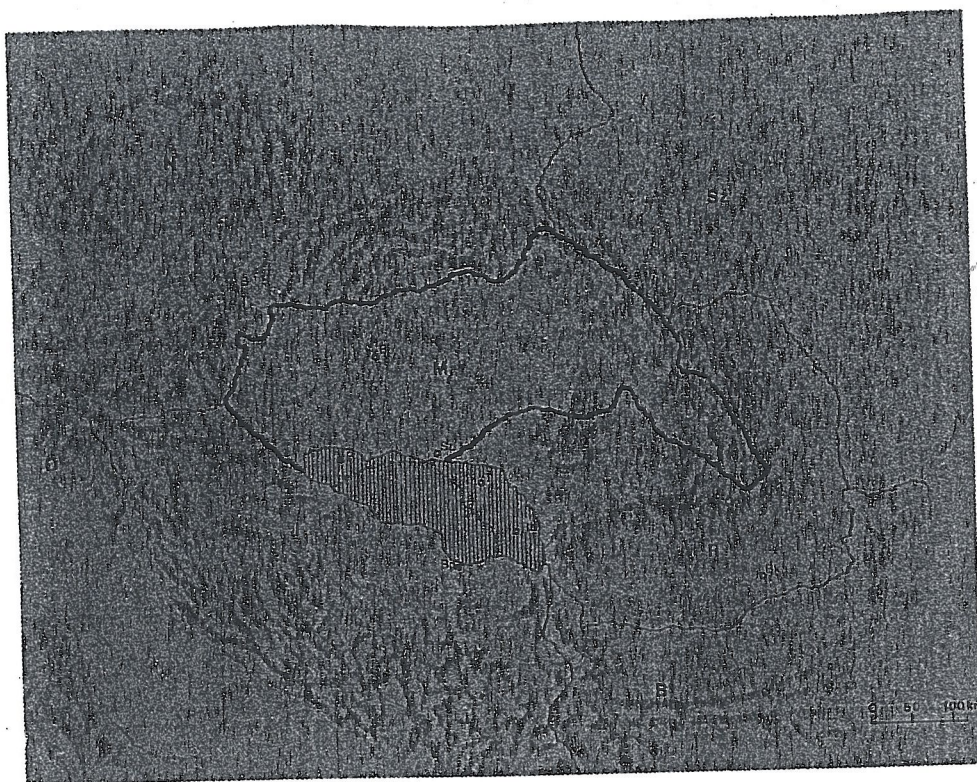
Itt hívjuk fel a figyelmet arra, hogy minden negatív vonás ellenére a szlovák történészek erőteljesen hangsúlyozzák ezen időszak pozitívumait. Ivan Kamanec arra az álláspontra helyezkedik, hogy bár a szlovák gazdaságra árnyékot vetettek Németország érdekei, annak mégis volt egyedi belső fejlődése, és elért vitathatatlanul pozitív eredményeket.”¹⁸

Dusan Kovac pedig kifejti, hogy „Nyilvánvaló volt, hogy a Szlovákián belüli helyzet több szempontból is jobb volt, mint a szomszédos országokban... Azok a szlovákok, akiknek nem kellett bevonulniuk, akiket nem zavart a német katonaság és a beráterek (tanácsadók G.L.) állandó jelenléte, s a kollaboráció ténye, a saját mikrovilágukon belül egészen elfogadható életet éltek.”¹⁹ A fentebb idézet két szerzővel egyetértve úgy véljük, hogy az „önálló” szlovák állam 1939 és 1944 között jelentős gazdasági fejlődésen ment keresztül, bár ennek komoly árnyoldalai is voltak.

3. A Vajdaság regionális fejlődése a világháború alatt

1941 áprilisában Magyarország visszakapta a Muravidéket, a Muraközt, Bácskát és a Baranyai háromszöget. Ez egy 11 475km²-nyi terület 1 millió 25 ezer lakossal. Disszertációnk célkitűzésének megfelelően a Muravidéket, a Muraközt a továbbiakban nem vizsgáljuk, figyelmünket csupán a Vajdaságra fókuszáljuk. Ebben az alfejezetben feltárjuk, hogy milyen tényezők és hogyan befolyásolták a Vajdaság regionális fejlődését 1941 és 1945 között. Mielőtt ezt megtennénk, meg kell vizsgálnunk egy olyan forгатókönyvet, mely ugyan nem valósult meg, de egészen más útra lökhette volna a délvidéki térség sőt Dél-Magyarország egy jelentős részének (Pécs és Baranya megye) regionális fejlődését is.

1. A terület tervezett határai. 2. Német lakosságú területek. 3. Szénbányák.
4. Vasércbányák, nehézipar. 5. Legjobb szántóföldek

23. ábra A Prinz Eugen Gau néhány jellemzője

- Az állam etnikai tarkaságát – mint láthattuk az eddigiekben ez mindig az állam gyengeségéhez vezetett a térségben – Hitler nagyarányú ki- és betelepítésekkel – azaz magyarokat ki és németeket be módszerrel – oldotta volna meg.⁵

Azaz a Prinz Eugen Gau népességszám és gazdasági erő tekintetében a német anyaország aktív politikai és gazdasági támogatásával erős balkáni kisállammá nőhetne volna ki magát. Végül ez a német terv lekerült a naprendről, Hitler a háború végéig lebegtetni kívánta kérdést, így a Bánát német katonai igazgatás alá került.⁶

3.2. A Vajdaság gazdasági élete a világháború alatt

1941. április 11-én Werth Henrik vezérkari főnök a visszafoglalt területeken bevezette az ún. katonai közigazgatást, melynek feladatát abban jelölték meg, hogy készítse elő az áttérést a jugoszláv közigazgatásról a magyar polgári közigazgatásra.⁷ A bevonuló magyar csapatok már április 11-én parancsba kapták, hogy minden bevándorlót (aki 1918. október 31-e után települt be) és telepest (dobrovoljác), ki kell utasítani az elfoglalt területekről.⁸

Mint az korábban láthattuk, Belgrád az első világháború után nacionalista törekvései (a nagyszerb politika) jegyében az agrárreformmal, továbbá a telepítésekkel próbálta megbontani a vajdasági magyarság egységes település területét. A Délvidék visszatérése után a magyar kormány a szerbek kitelepítésével és magyarok betelepítésével próbálta meg a terület etnikai egyensúlyát helyreállítani. Ezen törekvések mérlege az alábbi:

- A Vajdaságból kitelepített szerbek számára vonatkozóan pontos számot nem tudunk megadni, mert a különféle források erősen eltérő adatokat közölnek:⁹
  - A megszállt Szerbia Nedic-féle bábkormánya szerint felállított Menekültügyi Bizottság 1941 szeptemberében 56 ezerre becsülte a kitelepítettek számát.
  - A magyar Külügyminisztérium 1941 októberében 35 ezer főt ismert el.
  - Sajti Enikő 24 ezerre teszi a kitelepítettek számát.
- A Vajdaságba betelepített magyarok számát azonban illetően pontos statisztika áll rendelkezésünkre.¹⁰ Eszerint 13200 fő bukovinai székelyt, 481 vitézi családot (ez 2325 főt jelentett), 53 moldvai csángó családot (ez 161 főt jelentett) és 46, a délvidéki harcokban elesett magyar katona családját telepítettek le a Bácskában. Míg a baranyai háromszögben 1324 családot (ez 5800 főt jelentett), főleg vitézeket, moldvai csángókat, illetve boszniai magyarokat telepítettek. A Telepítési kormánybiztosság összesen 35 ezer kat. hold földet osztott ki a betelepítetteknek.

A szerbek ki- és a magyarok betelepítésének elsődleges célja a visszatért területek nemzetiségi arányainak gyökeres átalakítása volt, ami az alábbi eredménnyel járt:

27. táblázat A visszatért Délvidék nemzetiségi képe.

Nemzetiség	%
Szerb-crna- gorai	34,2%
Magyar	28,5%
Német	19,9%
Horvát	6,0%
Román	4,2%
Szlovák	3,6%
Egyéb	3,6%
Összesen	100,0%

Forrás: A szerző saját szerkesztése¹¹

Az etnikai átrendeződést csak részben sikerült elérni, bár a korábbi állapothoz képest (lásd a 3. fejezet 19-es táblázatát) a magyarok aránya növekedett és a szerbeké csökkent.¹²

Visszatérve az események menetéhez, 1941. augusztus 16-án a katonai közigazgatást felváltotta a polgári közigazgatás.¹³ Ennek keretében Bácskát közigazgatásilag egyesítik a Trianonban Magyarországnak meghagyott csonka Bács-Bodrog megyével, a Baranyai háromszöget Baranya megyével, a Muravidéket Zalával és Vas megyével.¹⁴

A kisebbségi léttől megszabadult magyarság hozzáfogott politikai és gazdasági életének megszervezéséhez: újjászervezték az oktatásügyet – a háború miatt félbeszakadt tanítást már április végén újraindítják, új egyesületeket és lapokat hoztak létre, régieket föltámasztottak.¹⁵

Rövid áttekintésünk befejezésekképpen szólnunk kell magyar és a szerb nemzet viszonyát súlyosan megterhelő ún. „hideg napokról”. A polgári közigazgatás helyreállítása után a magyar hadvezetőség az ún. megszálló honvédegyeségeket kivonta a visszatért területekről, ezután már csak az állandó helyőrségi honvédalakulatok, illetve a magyar királyi csendőrség maradt. 1941 telén a szerb partizánok a katonasággal és a csendőrséggel egyre sűrűsödő fegyveres összetűzésekbe keveredtek, és partizánháború bontakozott ki.¹⁶ Erre válaszul a magyar vezérkar Fekete-halmy-Czeyder Ferenc altábornagyot, a szegedi V. Hadtest parancsnokát tisztogatási akció lebonyolításával bízta meg. A Fekete-halmy-Czeyder Ferenc karhatalmi alakulatai Újvidék városában és környékén, illetve az ún. Sajkás-kerületben kezdtek hozzá a „partizánvadászathoz”.¹⁷

Az 1942. január 7-én a razziára kijelölt körzeteket lezárták (nemcsak a közúti forgalmat, hanem még a távirati és telefon-összeköttetéseket is megszakították az ország többi

részevel), és kihirdették a statáriumot. A Sajkás vidék falvaiban a razziának már az első nap számos szerb halottja volt, olyan személyek, akiknek házaiban állítólag partizánokat találtak. A legkomolyabb atrocitásra Újvidék városában – a magyar értékelés szerint „a Bácska legveszélyesebb nemzetiségi városa” – került sor, ahol a strandon és a Duna-parton tömeges kivégzésekre került sor. Nem kívánjuk itt a részleteket tárgyalni, csupán a rideg tényeket közöljük. A Kállay-kormány által elrendelt hadbírói nyomozói eljárás az alábbiakat állapította meg: 1942. január 4-8 között Zsablyán 653, Csurogon 869, Óbecsén 168, Temerinben 47, január 9-14 között Mozsoron 195, Tündéresen 32, Dunagárdonyban 74, január 21-23-án Újvidéken 879, azaz összesen 3309 embert végeztek ki a magyar karhatalmi alakulatok.

A teljes történethez tartozik, hogy a Kállay-kormány elhatározta magát a vérengzéstől, és 1943. december 14-én az esetben bűnös 15 magasrangú katona- és csendőrtisztet hadbíróság elé állított. Ezzel párhuzamosan a visszatért területeken toleránsabb nemzetiségi politikába kezdett.¹⁹ A szerbek magyar állam iránti lojalitását nem kemény kézzel, hanem engedményekkel próbálta megnyerni. E politika jegyében visszakapta a korábban elkobzott vagyonát a bácskai görögkeleti püspökség, engedélyezték a Szerb Olvasókör működését, a magyar rádió félórás szerb adást sugárzott. Mindezen intézkedések ellenére az „újvidéki hideg napok” a szerbek emlékezetében mélyen bevésődtek és az első adandó alkalommal bosszút álltak a magyarokon.

1941 kora ősztől a „magyar élet” helyreállt a visszatért területeken. Vizsgáljuk meg, hogy mit jelentett ez a gazdasági élet szempontjából. Bácska jó minőségű földjeinek visszatérése a magyar mezőgazdaság – főképpen a gabonatermelés – földbázisát növelte. A visszatért területeken a mezőgazdaság birtok viszonyai terén jelentős átrendeződések történtek. Az 1941. júliusi minisztertanácsi ülés kimondta az első világháború utáni jugoszláv agrárreform ún. juttatási részének hatálytalanítását. Ezzel a döntéssel a magyar állam 192 ezer kat. holdat sajátított ki.²⁰ Ennek majdnem 1/3 részét tette ki a 62 zárt dobrovoljac telep 53 ezer kat. holdnyi területen (zárójelben jegyezzük meg, hogy a betelepített magyar családoknak ebből a 53 ezerből utalták ki a már korábban általunk említett 35 ezer kat. holdnyi területet).

A vajdasági mezőgazdaság fejlődését ezekben az években a világháború gazdasági igényei határozták meg.²¹ Németország a háború kitörése után egyre nagyobb mennyiségű mezőgazdasági termény (gabona és emellett olajos magvak) importálását követelte meg délkelet-európai szövetségeseitől.²² Magyarország, Románia és Bulgária azonban nem volt képes eleget tenni a felfokozott német igényeknek.

A gabonatermelés esetében például nem voltak képesek a mennyiséget növelni, sőt bizonyos kedvezőtlen körülmények (időjárás alakulása, árvizek, illetve a megnövekedett

belső fogyasztás) miatt még a világháború előtti szintet sem tudták tartani. Magyarország esetében például a harmincas évek második felének terméseredményeinek átlagát összehasonlítva a háború alatti átlagokkal, mintegy 20-30%-os csökkenést tapasztalhatunk.²³

Magyarország gazdaságának – főképpen a mezőgazdaságnak – ezen erős háborús igénybevétele a német hadigazdaság részéről, olyan erőfeszítéseket igényelt, amelyeket csakis a legerősebb állami beavatkozás biztosíthatott.²⁴ A magyar állam 1941-ben zárta azokat a mezőgazdasági terményeket, amiket ettől kezdve központilag osztott szét. Miután ez a módszer nem vált be, 1942-től beszolgáltatási kötelezettséget írtak elő, ami a szántóterület kataszteri tisztajövedelmének minden aranykoronája után 50 kg kenyérgabonával volt egyenértékű. A terménybeszolgáltatást a kötelező mérték 20-20%-ában kenyérgabonában és zsírban, a fennmaradó részt pedig tetszés szerinti terményben lehetett teljesíteni. Emellett az állam magába a termelésbe is beavatkozott, amennyiben előírta bizonyos ipari növények (rostlen, kender, ricinus, cukorrépa) kötelező termelését.

A visszatért délvidéki területeknek ebbe a gazdasági rendbe kellett beilleszkedniük. Ennek mikéntjét jól mutatja, hogy Bácska egész gabonafeleslege exportként Németországba került.²⁵ Azaz megállapíthatjuk, hogy bár a vajdasági mezőgazdaság megszabadult a belgrádi kizsákmányoló gazdaságpolitikától, mégsem a piac törvényeinek megfelelően működött ezekben az években.

A visszatért területek mezőgazdasági termelését a hadigazdálkodásból következő és a német szállítások teljesítését célzó szigorú állami előírások szabályozták. A magyar állam helyi képviselői – telepfelügyelőknek nevezték őket – rendszeresen ellenőrizték a falvak gazdasági életét és a felsőbb utasításoknak megfelelően megszabták, mit és mennyit termeljenek.²⁶

Erősen túlzó egyszerűsítéssel azt mondhatnánk, hogy a Vajdaság „Jugoszlávia éléskamrájából” egyszerűen „Magyarország éléskamrájává” vált. Ettől függetlenül úgy véljük, hogy különbséget kell tennünk aközött, hogy a Vajdaság egy számára idegen elnyomó hatalom – azaz a szerbek –, vagy a saját nemzete gazdaságát szolgálja. Le kívánjuk szögezni, hogy ezt még akkor is igaznak tartjuk, ha ezzel párhuzamosan a magyar gazdaság egésze totálisan betagozódott a német hadigazdaságba és ebből következően a Délvidék termelését is a német igények kielégítésének kellett alárendelni.

A két eltérő minőségű viszonyt (mármint Belgrád-Vajdaság, illetve Budapest-Vajdaság) jól mutatja, hogy a Budapest – ellentétben a korábbi belgrádi gyakorlattal – nem csupán követelt, hanem segített is. Ez például abban nyilvánult meg, hogy a magyar telepesek

számára gazdalanfolyamokat szervezett a más termelési technikát igénylő vajdasági földművelés elsajátítására.

A mezőgazdaság mellett a gazdasági élet egyéb területei is a fejlődés jeleit mutatták, a szerb gazdasági elnyomás (pl. adórendszer) alól felszabaduló magyar iparos-kereskedő réteg új vállalkozásokba fogott.²⁷

Befejezésképpen szólnunk kell a visszatérő Vajdaság gazdasági életének legfontosabb negatívumáról, nevezetesen arról, hogy a Bánság – amely a két világháború között a Vajdaság integráns része volt – német katonai igazgatás alá került, így Vajdaság korábbi belső gazdasági kapcsolatai szétszakadtak. Ha a térképre pillantunk, láthatjuk, hogy a Tisza határfolyó vált, mely elválasztotta egymástól a magyar fennhatóság alatt álló Bácskát és a „német” Bánságot. A Tisza „magyar partján” fekvő Magyarkanizsa és Óbecse gazdasági kapcsolatai megnehezedtek a német közigazgatás alá került Törökkanizsával, és Törökbecsével.

Összefoglalva azt mondhatjuk, hogy a visszatért délvidéki terület – vagy másképpen fogalmazva a Bánság nélküli Vajdaság – minden fentebb említett gazdasági és politikai nehézség ellenére kedvező helyzetbe került, lehetősége nyílt az anyaországhoz történő integrálódásra és az 1920-ban megszakadt kapcsolatok és folyamatok újjáépítésére. Egy apró példa ennek alátámasztására: bár folyt a háború, a magyar állam hozzáfogott a terület igen elhanyagolt úthálózatának javításához.²⁸

5. fejezet

REGIONÁLIS FEJLŐDÉS A SZOCIALIZMUS IDŐSZAKÁBAN 1945-1990

1. A regionális fejlődés általános jellemzői Köztes-Európában 1945-1990 között

1.1. Szovjet kísérlet a térség gazdasági-politikai megszervezésére

A 2. Világháború utolsó szakaszában a Vörös Hadsereg volt az az erő, amely véget vetett a német uralomnak Köztes-Európában.¹ Ennek következtében a háború utáni Köztes-Európát a Szovjetunió a katonai, a diplomáciai, a gazdasági és a politikai mezőben egyaránt uralta. Ezt a szituációt a „Nagy Szövetség” tagjai diplomáciai szinten is elismerték (lásd a Jaltában és Potsdamban történeteket), azaz a térség a katonai hódítás és a diplomáciai jóváhagyás következtében teljes egészében a szovjet érdekszférába került.²

Az egybefüggő területet alkotó érdekszféra hét – pontosabban 1949 februárjától az NDK megalakulásával már nyolc – országát a Szovjetunió megpróbálta gazdasági és politikai szempontból integrálni. Ezen szovjet kísérlet első szakasza 1945-től 1948-ig tartott, fő jellemzője, hogy a Szovjetunió egy sor bilaterális kereskedelmi és fizetési egyezményt kötött a térség országaival. Ilyen egyezményt írt alá 1945-ben Lengyelországgal, 1947-ben Csehszlovákiával, Magyarországgal és Romániával, 1948-ban pedig Bulgáriával.³

A szovjet kísérlettel párhuzamosan a térség országaiból is integrációs törekvések indultak ki,⁴ Tito 1945-ben után hozzáfogott az ún. Balkán-konföderáció megteremtéséhez.⁵ Sztálin a térség integrációjának ezen alulról jövő – azaz térség országaiból kiinduló – kezdeményezéseit veszélyesnek találta, Sztálin mindezt főlülről akarta végrehajtani. Azaz szovjet vezetéssel gyorsan homogenizálni és centralizálni kívánta a szovjet érdekszféra országait. Sztálin „forgatókönyvének” komoly alternatívája volt Tito „forgatókönyve”, azaz Jugoszlávia azon törekvése, hogy a Balkán-konföderáció álcája alatt regionális vezető szerepre tegyen szert a Balkánon. Ezért a szovjet vezetők a Balkán-konföderáció ellen léptek fel és megkísérelték Jugoszlávia függő helyzetbe hozását. Csakhogy Tito és elvtársai szembeszegültek Sztálinnal, Jugoszlávia és a szovjet blokk 1948 júniusában szakított egymással.

A szocialista tábor főlülről való megszervezésével – politikai homegenizálásával – párhuzamosan a Szovjetunió erőteljesen törekedett a térség országainak gazdasági kizsákmányolására. Ez közvetlenül a háború után – egészen az 50-es évek első feléig – az alábbi formában valósult meg:

- Jóvátétel típusú szállítások.

Kelet-Németországból, Lengyelországból, Magyarországból, Romániából és Bulgáriából ipari és közlekedési eszközöket, késztermékeket és élő állatok szállítottak a Szovjetunióba háborús jóvátételként.⁶

- Vegyes vállalatok létrehozása.

Szovjetunió a köztes-európai országokkal vegyes vállalatokat hozott létre, amelyekben a tényleges irányítás a szovjet fél kezében volt. Ezek révén a Szovjetunió ellenőrizhette az adott ország gazdasági életének kulcspontjait, illetve profitot vonhatott ki.⁷

- Mindezekhez még hozzá kell számolnunk minden olyan „gazdasági áldozatot”, amelynek a Szovjetuniótól való függés volt az oka. Gondolunk itt a Marshall-terv visszautasítására, valamint azokra az „elvtársi segítségekre” amelyeket szovjet „javaslatra” a térség országai nyújtottak a „Harmadik Világ” szocialista vagy szocialista út felé igyekvő országainak.

1945 után a Szovjetunió gazdasága és a térség országainak gazdasága egyre jobban összefonódott. A Szovjetunió részesedése Köztes-Európa országainak külkereskedelmében 50% fölé emelkedett, sőt Lengyelország esetében elérte a 90%-ot.⁸ Megvalósulni látszott Sztálin „két világpiac, egy kapitalista és egy szocialista” teóriája.⁹ Jól mutatja ezt az alábbi táblázat:

28. táblázat Magyarország áruforgalmának megoszlása 1949-1985

	1949	1950	1960	1975	1980	1985
Kivitel						
Szocialista országok	47,1	66,0	74,0	72,2	54,2	56,8
Fejlett tőkés országok	-	30,0	21,0	21,8	37,0	33,7
Fejlődő országok	52,9	4,0	5,0	6,0	8,8	9,5
Behozatal						
Szocialista országok	44,0	57,0	74,0	65,7	54,4	44,3
Fejlett tőkés országok	-	39,0	24,0	27,4	41,3	38,5
Fejlődő országok	56,0	4,0	2,0	6,9	8,5	7,1

Forrás: A szerző saját szerkesztése¹⁰

A „szocialista világpiac” kiépítése érdekében 1949 januárjában Moszkvában a Szovjetunió, Bulgária, Csehszlovákia, Magyarország, Lengyelország és Románia - Albánia egy hónappal, az NDK egy évvel később csatlakozott - megalakította a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsát (KGST). Annak ellenére, hogy a KGST-t Sztálin utasítására hozták létre, 1953-ban bekövetkezett haláláig nem történt meg a szervezeti kereteinek kiépítése. Jól mutatja ezt, hogy 1950 és 1954 között a KGST egyetlen egy ülést se tartott, illetve a KGST

hivatalos Alapszabályát megalakulása után 11 évvel, azaz 1960-ban fogadták el. Gyakorlatilag az 1949-es megalakulás nem volt más, mint egy szimbolikus válaszlépés a Marshall-tervre, miközben az egyes szocialista országok az 50-es évek első felében a párhuzamos iparosítás útját járták.

Sztálin halála után (1953), Hruscsov kezdte a KGST-t tartalommal megtölteni. A szervezet berlini ülésén hozzáfogott a munkamegosztás megszervezéséhez, elhatározták a közös olaj- és villamos távvezeték rendszerének kiépítését. A szervezet központi apparátusa a 60-as évek végén megkezdte a termelési munkamegosztás terveinek kidolgozását és javaslatokat tett az egyes tagországoknak, hogy mely termékek gyártására specializálják magukat „az egész szocialista piac ellátásának igényével”.

A gépgyártásban például a tagországok termékek ezreinek megosztott termeléséről egyeztek meg, s egyes országok monopóliumot kaptak bizonyos termékek egyedüli gyártására az egész szocialista tábor számára.¹¹

Véleményünk szerint a KGST egy olyan több évtizedes kísérlet volt, mely megpróbálta megteremteni a szocialista tömb – ez alatt értjük a Szovjetuniót illetve a Köztes-Európai szocialista országokat – regionális munkamegosztását.

Ha nyomon követjük azokat az erőfeszítéseket, amelyeket ennek érdekében tett, az alábbi csomópontokat ragadhatjuk meg:

- **A specializációval kapcsolatos közös álláspont problémaköre¹²**

A KGST-t alkotó egyes szocialista országok között jelentős különbségek voltak a téren, hogy milyen mértékű specializációt voltak hajlandók elfogadni. Bulgária például a nyers és feldolgozott élelmiszerek exportjára specializálódott és nagy kedvvel vett részt a KGST munkamegosztásában. Ezzel szemben Románia saját iparának egyetlen egy ágát sem volt hajlandó feláldozni a KGST-specializáció kedvéért.¹³ Az 1962-es szovjet javaslat nemzetek feletti szervezetté kívánta alakítani az integrációt. A szovjet elképzelés szerint a KGST inkább előre hozzon döntéseket, ne pedig az egyes országok által kidolgozott terveket próbálja meg utólag összehangolni. A Szovjetunió eme álláspontjáról a köztes-európai szocialista országok ellenállása – főleg Románia 1964-es kemény fellépése miatt¹⁴ – kénytelen volt ideiglenesen lehátrálni.

Magyarország a 60-as évek második felében a központi tervezéssel szemben a piaci mechanizmusok erőteljesebb érvényesüléséért küzdött.

A KGST 1971-es ún. „Átfogó Programja” egy kompromisszumot tükröz. Dominál ugyan az 1962-es szovjet álláspont, azaz a hangsúly a közös tervezésre és a közös beruházásokra került, de bekerült az „érdekelt fél elve is”.

A közös beruházások tipikusan a köztes-európai szocialista országok beruházásai voltak a Szovjetunióban. A beruházást finanszírozó országok fizetségüket abból a nyersanyagból kapták meg, amelynek kiaknázásánál segítettek. Így indultak be az ún. „Közös Beruházási Projektek”, úgymint Barátság kőolaj vezeték, Szojuz gázvezeték, Béke villanyvezeték.

Nem mindegyik KGST ország lelkesedett az ilyen beruházásokért – úgy vélték, hogy a közös beruházásokra fordított összeget inkább a hazai ipar fejlesztésére kellene fordítani –, ezek számára kibúvót jelentett az „érdekelt fél elve”. Ez azt jelentette, hogy az egyes tagországok csak olyan KGST programokban vegyenek részt, amelyekben anyagilag érdekelve voltak. Úgy véljük, hogy ennek az elvnek az érvényesülése komoly akadályává vált a szocialista tömb regionális munkamegosztásának.

- **A KGST-n belül működő mechanizmusok kialakításának problémaköre**

A KGST működésének kulcskérdése volt az egymás közötti kereskedelem és annak elszámolása.¹⁵ Minden egyes tagállamban a külkereskedelmi vállalatok a külkereskedelmi minisztériumok alárendeltségébe kerültek. Ezek a külkereskedelmi cégek felvásárolták a hazai gyárak termelését export céllal, illetve az importált javakat eladták neki. Az exportra termelő cégek, illetve az importot felhasználó cégek csak a külkereskedelmi vállalattal álltak kapcsolatban. A KGST országok egymás közötti tranzakcióikban egy megállapodás szerinti értéket jelöltek ki egykori, múltbeli világpiaci árak alapján – ezt nevezték transzferábilis rubelnek – és a számlákat ebben egyenlítették ki. A transzferábilis rubel egy mesterséges egység volt, és nagyon gyakran elszakadt a tényleges világpiaci ártól, eközben a világpiacon a KGST országok a tőkés országokkal lebonyolított export-import akcióikban világpiaci áron számoltak. Így rövid idő alatt kialakult a „puha árú” és a „kemény árú” fogalma:¹⁶ Kemény árú az, amit a világpiacon konvertibilis valutáért lehet eladni, puha árú az, amit színvonalbeli problémák miatt csak a KGST piacon lehet eladni

Mindegyik KGST-ország arra törekedett, hogy a kemény árúit kivonja az egymás közötti kereskedelemről, és a tőkés piacon értékesítse. Mindezek a KGST-n belüli munkamegosztásban éles vitákat eredményeztek.¹⁷ Az egymás közötti tárgyalások során az országok arra törekedtek, hogy a KGST-piacon a puha árúikkal jelenjenek meg, míg kemény árúikat a világpiacnak tartogatták.

- **A tervek és programok megvalósítása az egyes országokon belül.**

Valamennyi KGST ország gazdasága az ún. központi tervezés rendszerét alkalmazta. Ez azt jelentette, hogy az egyes vállalatokat azért utasították exportra, hogy teljesítsék a tervet, nem pedig azért, hogy nyereséget termeljenek. A tagországok alsóbb szintjein – azaz a vállalati szinten – az érdekeltség hiánya meggyengítette a KGST szintű tervek és kooperációk megvalósulását, a szállítási kvóták, minőségi feltételek és a határidők az esetek zömében papíron maradtak.¹⁸

Véleményünk szerint a KGST nem volt valódi multilaterális, szubregionális integráció, sokkal inkább bilaterális együttműködések halmaza volt. Leginkább egy kerékhez hasonlítható, melynek közepe Moszkva, melyet a küllők kötnek össze az egyes országokkal, de a küllők között minimális a kapcsolat. A KGST mindezen problémáit elmélyítette a Szovjetunió és a köztes-európai országok közötti kapcsolat legfontosabb jellemzője, az hogy a terület, a népesség, a nyersanyagforrások és a katonai erő tekintetében óriási aránytalanság mutatkozott. A szocialista blokkon belül a népesség kétharmadával, a GNP kétharmadával és az olaj és földgáz készletek továbbá a vasérc készletek 90%-val a Szovjetunió rendelkezett.

A köztes-európai szocialista országok tehát nemcsak külön-külön, hanem együttvéve is jóval kisebb erőforrásokat tudtak felmutatni, mint a Szovjetunió. Ennek pedig törvényszerű következménye lett az aszimmetrikus viszony. A szovjet szuper hatalom nemcsak politikailag és katonailag gyúrta maga alá a térséget, hanem gazdaságilag is.

1.2. A régiók fejlődésének gátjai: nacionalizmus és határmenti izoláció

A szocializmus időszakában régiók – a nemzetállami szint alatti szintre gondolunk G.L. - fejlődését további két tényező hátráltatta.¹⁹

1. tényező: A lefojtott nacionalizmus

A nacionalizmus és ezzel szoros összefüggésben a területiális kérdések a 19. század közepétől kulcsszerepet játszott Köztes-Európa politikai és gazdasági életében. A térség fölötti uralmat 1945-ben megszerző Szovjetunió nacionalizmus helyett „internacionalista szocializmust” kínált a térségnek. A Szovjetunió nem fogadta el a „szocializmushoz vezető nemzeti utak” koncepcióját, és felbukkanása esetén hirdetőit elítélték (bebörtönözték és kivégezték), vagy ha ezt nem sikerült – mint Tito esetében – akkor kiközösítették.²⁰ Tisztában volt azzal ugyanis, hogy a nacionalizmus komoly hajtóerő és nem lehet egyik napról a másikra kiiktatni. Ezért szovjet ideológusok a korábbi időszak nacionalizmusát egyszerűen

„burzsoá nacionalizmusnak” bélyegezték, elítélték és helyette kidolgoztak egy póthazafiságot.²¹

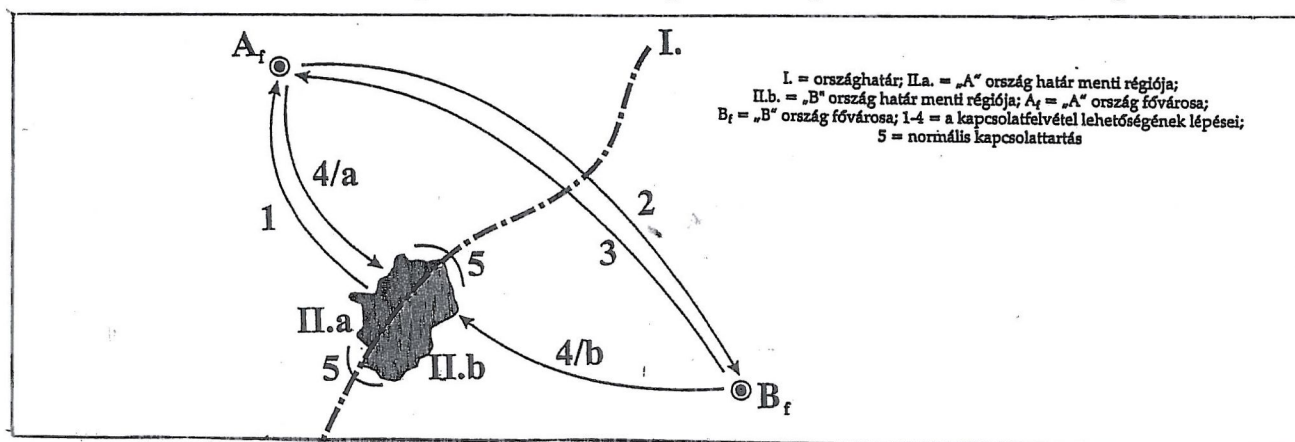
Ez a „szocialista hazafiság” erősen németellenes (kivéve az NDK-ban), oroszbarát, továbbá internacionalista ún. „haladó elemekből” (úgy mint testvéri viszony és jó szomszédság) épült fel. Úgy véljük, sokkal jobban jellemzi, amit szándékosan kihagytak belőle, azaz az adott nemzetet ténylegesen foglalkoztató problémák és sérelmek. Jól mutatja ezt, hogy a magyarországi „szocialista hazafiság” fontos jellemzője volt, hogy elemei közül hiányzott a Trianonnal és a határokon túli magyar kisebbséggel kapcsolatos mindenféle kérdésfelvetés,²² míg a román „szocialista hazafiság” elemei közül kimaradt a Szovjetunió által 1945-ben elcsatolt Besszarábia sorsa felett érzett sérelem és aggodalom.

Természetesen ez nem azt jelentette, hogy az 1945 előtti nacionalizmus eltűnt, sőt két formában is tovább élt. Egyrészt a kommunista vezetők egy része (különösen a románok) saját legitimitásának növelése érdekében nacionalista elemeket felhasználtak politikájukban. Másrészt Köztes-Európa valamennyi népi felkelése és mozgalma 1953-as Berlinitől az 1981-es Lengyelországig zászlajára tűzte azokat a nemzeti sérelmeket, amelyekkel szemben az adott ország kommunista pártja, illetve a Szovjetunió közömbös maradt.

2. tényező: A határok izolációs szerepének fokozódása

A szocialista időszakban a határ két oldalán fekvő, korábban évszázadokig egységesen fejlődött térség részeinek kapcsolatba lépése, kooperációja csak a fővárosok tudtával és engedélyével volt lehetséges, a normálisnak tekinthető egy lépéssel szemben legalább öt aktusra volt szükség létrejöttéhez. Így az államhatárok szerepe ebben az időszakban az összekötés helyett elsősorban az elválasztás volt.

24. ábra A KGST-országok határmenti régióinak kapcsolattartási lehetősége

Forrás: Tóth József id. mű 232. old.

A határok izolációs szerepét erősítette a szocialista gazdasági struktúra és a hozzátartozó hierarchikusan kiépített centralizmus is. A magyar gazdaság integrálódása a nemzetközi munkamegosztásba és ezen belül a KGST-munkamegosztásba lényegében az állam külkereskedelmi szervezetein, azaz Budapesten keresztül történt. Tehát a nemzetközi gazdasági kapcsolatok szempontjából nem volt annak jelentősége, hogy Magyarországon hol találhatók a termék vevői, illetve előállítói, a határhoz való közelség alapján meglévő kis távolság valamely „szomszédország” üzleti partnerétől ebben a konstrukcióban semmilyen befolyással nem bírt.²³

Az egyes helyi üzemek gazdasági tevékenysége elsősorban a megyeszékhelyhez kapcsolódott, azután Budapesthez és csak ezen az úton keresztül a külföldi partnerhez. A szocialista állam- és gazdasági rend e felépítése jelentős mértékben odavezetett, hogy a határrégiók periferizálódtak. Az államhatárok mentén történő izoláció növelésének irányába hatott az is, hogy a KGST szervezetén belül a kisebb tagországok külön-külön lényegegesen szorosabb kapcsolatban voltak a Szovjetunióval, mint egymással, így az ágazati kapcsolódások hatásai a területi allokációban nem érvényesülhettek.²⁴

Összefoglalva az eddigieket, úgy véljük, hogy a szovjet uralom hátrányos volt Közép-Európa regionális fejlődésére, azaz nem kedvezett a régiók fejlődésének.²⁵

2. A csehszlovák regionális fejlődés jellemzői 1945-1990

2.1. A csehszlovák politikai elit első válasza: a kassai kormányprogram

A két világháború közötti csehszlovák politikai elit a 2. világháború alatt több emigráns csoport keretei között tevékenykedett Csehszlovákia helyreállítása érdekében, ráadásul emellett létezett egy ún. otthoni ellenállás is. Benes fokozatosan maga alá gyűrte a nyugati polgári emigráció különböző csoportjait és létrehozta az ún. londoni emigráns kormányt,¹ majd lépéseket tett az ún. moszkvai emigráció irányába.² Ezen tárgyalások eredményeképpen 1945. március 17.-én – a londoni emigráns kormány tagjaival együtt – Moszkvába érkezett.

A polgári (London) és a kommunista (Moszkva) emigráció tagjai, továbbá a Szlovák Nemzeti Tanács küldöttsége március 22-től március 29-ig egyeztették nézeteiket Csehszlovákia jövőberendezkedéséről.³ A megbeszélések során „kidolgozták”,

pontosabban jóváhagyták a kormányprogramot, melyet kihirdetési helyéről kassai kormányprogramnak nevezünk.⁴

A kassai kormányprogram kisebbségekre vonatkozó részei gyakorlatilag a csehszlovák nemzetállam megteremtését tűzték ki célul és ennek legfontosabb útja a „nem szláv” kisebbségek felszámolása.⁵ Ezen törekvése jegyében Benes elnökként 1945 májusa és októbere között sorra adta ki elnöki dekrétumait. Az ún. „benesi dekrétumok” egy olyan gyűjtőfogalom, amely hozzávetőlegesen 90 különböző törvényt, illetve rendeletet foglal magába.⁶ 1946. február 28-án az Ideiglenes Nemzetgyűlés alkotmánytörvényt fogadott el, melyben az összes köztársasági elnöki dekrétumot törvényerőre emelte.

Benes következetesen végig akarta vinni a csehek és szlovákok nemzetállamának megteremtését, amit a német és magyar kisebbség eltávolításával akart elérni. A csehszlovákiai németek kitelepítésére két szakaszban került sor. Az első szakasz, az ún. spontán kiűzés 1945. májusától augusztusig tartott, a második szakasz, az ún. szervezett kitelepítés 1945. augusztusától 1946 őszéig tartott.⁷

Karel Kaplan belügyminisztériumi adatok alapján 660 ezerre teszi azok számát akik a spontán kiűzés áldozataivá váltak.⁸ A szervezeten kitelepített németek számáról pontos adatok nem állnak rendelkezésre. Nosek – Csehszlovákia külügyminisztere – 1947. december 2-án a Nemzetgyűlés Külügyi Bizottsága előtt elmondott beszédében a következő adatok hangzottak el: „Összesen 2 256 000 személyt telepítettünk Németországba: 1 464 000-t az amerikai zónába, 792 000-et a szovjet zónába”⁹ Meg kell jegyeznünk, hogy a Nosek által említett adat csak a „szervezett” kitelepítésre vonatkozott, tehát nem vette figyelembe azt a 660 ezer főt, akit 1945. május és augusztusa között „spontán” módon üldöztek el.

Megállapíthatjuk, hogy Benes a német kisebbség felszámolására vonatkozó terve szinte teljes mértékben megvalósult. Az 1930-as csehszlovákiai népszámlálás adatai szerint Csehszlovákiában 3 304 641 német élt, ezzel szemben Kaplan adatai szerint 1950-ben 165 117 német – azaz az összlakosság 1,3%-a – nemzetiségű polgár élt Csehszlovákiában.¹⁰

Nem mondható ugyanez el a magyar kisebbségről. Nagy-Britannia és az USA támogatta a németek kitelepítését, ezzel szemben egyértelműen ellenezte a magyar kisebbség kitelepítését, azaz nem járultak hozzá a csehszlovákiai magyarok kitelepítéséhez. Természetesen ez nem térítette el Benest eredeti szándékától – mind a német mind a magyar kisebbségtől való megszabadulás –, és további erőfeszítéseket tett annak érdekében, hogy London és Washington álláspontját erről a kérdésről megváltoztassa.

Ezzel párhuzamosan a szlovák politikai életet erős nacionalista, főképpen magyarellenes hullám árasztotta el. A Szlovák Nemzeti Tanács – majd később a Megbízottak Testülete – sorra hozta meg magyarellenes intézkedéseit.¹¹

A jogfosztó rendeletek közzététele mellett konkrét kitelepítésekre is sor került. 1945. május 26-a és június 31. között 31 780 olyan magyar nemzetiségű lakost, aki 1938. november 2 után telepedett le Szlovákiában Magyarországra toloncoltak.¹²

Benes elnöki rendeletei és az SZNT rendeletei mellett a csehszlovák politikai elit három újabb eszközt is bevetett a magyar kisebbség ellen.

Az első eszköz az ún. lakosságcsere-egyezmény kikényszerítése volt.¹³ Ez az egyezmény nem két egyenjogú állam, hanem a győztes Csehszlovákia és a legyőzött Magyarország megállapodása volt, mely egyoldalú előnyöket biztosított Csehszlovákia javára. A csehszlovák kormánynak szabad kezét biztosított a magyarországi szlovákok kitelepülésének megszervezéséhez és a csehszlovákiai magyarok sorsának intézéséhez. Különösen hátrányos az egyezmény azon pontja, mely kimondja, hogy a Szlovákiából kitelepítendő magyarokat kizárólag a csehszlovák hatóságok fogják kiválasztani.¹⁴ De a lakosságcsere-egyezmény nem hozta meg a kívánt hatást.¹⁵ Ebben a helyzetben Prága olyan megoldást keresett, amelyhez nem kell megszereznie sem a nagyhatalmak, sem Budapest beleegyezését. Ezért a magyartalanításra – azaz magyar kisebbség eltávolítására – két újabb eszközt alkalmaztak: a deportálást és a reszlovakizálást.

A deportálás gyakorlatilag egy belső széttelepítést jelentett, a szlovákiai magyarság egy részét áttelepítették a cseh határvidékre. A deportálás két szakaszban történt: Az első szakaszban - 1945 szeptembere és decembere között - a Szociálisügyi Megbízotti Hivatal összefoglaló jelentése szerint 9247 magyart vittek Csehországba.¹⁶ Ahol magyarokat a helyi szokásoknak megfelelően dolgoztak, vagyis reggel öt órától este hétig, zömmel az állattenyésztésben. Fizetést nem kaptak, s ellátásuk a gazdák emberségétől függött.

A deportálások második szakasza 1946 nyarán kezdődött és 1947. február 25-ig tartott. Ez idő alatt 44 129 főt - ami körülbelül 11 ezer családot jelentett – deportáltak.¹⁷

Számos magyar család a deportálás helyett a Magyarországra való menekülést választotta, éj leple alatt kis csomagjaikkal csónakon próbáltak meg Magyarországra jutni.

A harmadik eszköz reszlovakizálás volt.¹⁸ A hivatalos értelmezésben ez visszaszlovakosítást, az eredetükben szláv, de neveltetésük, meggyőződésük alapján magukat más nemzetiségűeknek – esetünkben magyaroknak – vallók visszatérését jelenti „őseik nemzetéhez”.

A reszlovakizáció elméletileg önkéntes lett volna, azonban az eredmények ismeretében és az alkalmazott módszerek mérlegelése után nyugodtan kijelenthetjük, hogy valójában kényszerasszimilációnak tekinthető. A kényszerasszimilációt a szlovák politikusok történelmi indoklással támasztották alá, mely szerint a török hódoltság másfél évszázadáig Dél-Szlovákia teljes egészében szlovák volt, de a hódoltsági területekről a magyarok megfosztották nemzeti identitásuktól a szlovákokat, majd a 19. században egy újabb magyarosító hullámmal még tovább folytatatták ezt a tevékenységüket. Ezeket a „magyar bűnöket” volt hivatva jóvátenni a reszlovakizáció az eredeti etnikai viszonyok helyreállításával.¹⁹

Helyhiányában nem kívánunk részletesen foglalkozni a reszlovakizáció folyamatával. Itt csupán a végeredményt mutatjuk be. Ölvedi János, illetve Karol Kaplan egybehangzó adatai szerint 410 820 személy kért szlovák nemzetiséget, ebből 84 141 személy kérelmét elutasították, 326 679 kérvényt pedig elfogadtak.²⁰ Azaz több mint 400 ezer magyar volt kénytelen megtagadni eredetét, anyanyelvét, kultúráját annak érdekében, hogy megmeneküljön a kitelepítéstől, a vagyonelkobzástól, s hogy némi polgári jogokhoz jusson.

Összefoglalva az eddigieket: Az újjászülető csehszlovák állam egyik alap gondolata a csehszlovák nemzetállam megteremtése, a „nem szláv népesség” kitoloncolásával volt. A német kisebbség vonatkozásában mind a Szovjetunió, mind a nyugati nagyhatalmak támogatását megszerezve Csehszlovákia egyoldalúan kitelepíthette a német nemzetiségű lakosságának 90%-át, majdnem 3 millió embert. A hajdani több mint hárommilliós német kisebbség másfélszázrezresre csökkent.

Ugyanezt a meghatalmazást Csehszlovákia a magyarok esetében nem kapta meg. Így Szlovákia magyartalanítása a lakosságcsere, a reszlovakizáció és a deportálások révén csak részlegesen sikerülhetett. Úgy véljük, minden értékelésnél többet mond ennek a kisebbségellenes politikának a „sikeréről”, ha összevetjük az 1930. évi csehszlovákiai népszámlálás adatait az 1950. évi népszámlálás adataival:

29. táblázat A német és a magyar kisebbség Csehszlovákiában 1930-ban, illetve 1950-ben

A népszámlálás éve	Magukat magyarnak vallók száma	Magukat németnek vallók száma
1930	691 923	3 231 688
1950	354 000	167 117

Forrás: A szerző saját szerkesztése²¹

2.2. A cseh-szlovák viszony 1948-tól a bársonyos forradalomig

2.2.1. A politikai dimenzió

A cseh és szlovák nemzet viszonyának kérdését a kassai kormányprogram egy olyan kompromisszummal oldotta fel, mely a föderáció (ez lett volna a szlovákok célja) és az unitáris állam (ez volt Benes célja) bizonyos jegyeit is tartalmazta.¹ Ez a kompromisszum nem felelt meg egyik félnek sem. A csehszlovákizmust képviselő csehek ugyan elismerték a szlovák nemzet önálló voltát, és számos jogkörrel ruházták fel a szlovák szerveket, de az államjogi viszonyban a szimmetria (értsd föderáció) helyett az aszimmetria (azaz a centralizmus) valósult meg. Ráadásul 1945 és 1948 között Prága fokozatosan szűkítette a részleges szlovák autonómiát, és az 1945-ben viszonylagos autonómiával felruházott önálló szlovák nemzeti szervek újra a csehszlovák központi szervek ellenőrzése alá kerültek.²

Az 1948 februárjában lezajlott kommunista hatalomátvétel után³ a Prága által szorgalmazott állami centralizmus még tovább erősödött, hiszen a diktatúra mindenkori sajátossága a centralizációra való törekvés. A szlovákok bármiféle igyekezete saját nemzeti testületeik hatáskörének megnövelésére, illetve megtartására veszélyessé vált a kommunista hatalom számára, ezért keményen felléptek minden ilyen irányú kísérlet ellen.⁴

A szlovákok fokozatos háttérbe szorításának jegyében 1948 júniusában a Szlovákia Kommunista Pártját (SZLKP) a Csehszlovák Kommunista Párt (CSKP) részévé nyilvánították, az SZLKP gyakorlatilag a CSKP területi szervévé vált,⁵ azaz a szlovákiai kommunista szervezetek a CSKP mindenfajta önállóságot nélkülöző végrehajtó szerveivé degradálódtak.

Az egyre erősebben érvényesülő centralizmust az 1948. május 9-én elfogadott alkotmány rögzítette.⁶ Ebben az alkotmányban államjogi szinten nem ismerték el a szlovák önállóságot, de Szlovákia egy sajátos politikai „autonómiát” kapott. Ez abban nyilvánult meg, hogy a Szlovák Nemzeti Tanács mint törvényhozó (értsd szlovák parlament G.L.), míg a Megbízottak Testülete mint végrehajtó szlovák szerv (értsd szlovák kormány -G.L.) specifikus kompetenciákat és jogköröket kapott.

Az 50-es években azonban Prága a Szlovák Nemzeti Tanácsot (SZNT) gyakorlatilag egy regionális szerv szintjére degradálta, illetve a Megbízottak Testületének (MT) kompetenciáit is jelentősen korlátozta.⁷ Azaz gyakorlatilag az 50-es években a centralizáció intenzívebbé vált, és az aszimmetrikus modell segítségével érvényesülhetett a csehszlovákizmus.

Érdemes megjegyezni, hogy Csehszországban nem volt az SZNT-vel, illetve az MT-vel párhuzamos cseh szerv, mert a csehek számára a csehszlovák szervek (értsd csehszlovák kormány és csehszlovák parlament - G.L.) számítottak cseh szervnek is. Gyakorlatilag ez volt az ún. aszimmetria alapja. Itt kell arra felhívni a figyelmet, hogy önálló cseh parlament és önálló cseh kormány felállításától – azaz a szimmetriától – azért tekintettek el a cseh politikusok, mert ezen intézmények felállítása logikusan evezetett volna a föderáció kérdésének újbóli felvetéséhez.⁸

A szlovák kommunisták – élükön Husakkal - megpróbálták fellépni Prága centralizációs törekvései ellen a szlovák autonómia érdekében.⁹ A CSKP élén Gottwald-dal, azonban hallani sem akart Szlovákia egyenjogúsításáról. Így Husak és a többi olyan szlovák kommunista vezető – a „nem kommunista, értsd polgári politikusokkal már 1948-ban leszámoltak –, akik megpróbáltak valamit tenni a szlovák autonómiáért, 1950 májusában megkapták a „burzsoá nacionalista” bélyeget. 1951 februárjában a CSKP Központi Bizottsága számos szlovák politikust, így Husakot (a Megbízottak Tanácsának elnöke), Clementist (1947-től külügyminiszter), Novomeskyt (kulturális miniszter), Holdost (vallásügyi miniszter) kizárta a pártból, majd letartóztatta őket. A perek során 233 halálos ítélet született, melyből 178-at végre is hajtottak.¹¹ Husakot életfogytiglan börtönre, L. Holdost 13 év börtönre, míg Novomeskyt 10 év börtönre ítélték.¹² Kijelenthetjük, hogy Prága a perek segítségével lecsérélte az autonómista-föderalista szlovák politikai elitet.

Viliam Siroky – 1953-ban csehszlovák miniszterelnöknek nevezték ki – a CSKP 1949. évi kongresszusán elmondott beszédében kijelentette, hogy a szlovák kérdés rendezése nem államjogi kérdés, hanem „a szocialista iparosítás és a termelőerők fejlesztésének problémája,”¹³ azaz gyakorlatilag a szlovák-kérdést gazdasági és kulturális beruházásokkal javasolta megoldani.

1960-ban új alkotmányt fogadtak el Csehszlovákiában, amely alkotmány gyakorlatilag felszámolta a még meglévő szlovák önkormányzati szervek utolsó maradványait.¹⁴ Bár az alkotmány szövegében megtartották Szlovákia önállóságának intézményes kifejezéseit, ezzel egyidejűleg egy területi reformmal eltörölték a tartományokat, és azokat ún. körzetekkel helyettesítették. Azaz Szlovákia megszűnt, mint területi-politikai egység. Azt mondhatjuk, hogy az új alkotmány egy igen kemény aszimmetrikus unitarizmust vezetett be.¹⁵

Ennek ellenére a 60-as években ismét felvetődött a szlovák kérdés. Hruscsov fellépése a sztálinizmus ellen¹⁶ arra kényszerítette a CSKP-t is, hogy szembenézzen az 50-es években elkövetett törvényteleniségekkel.¹⁷ Ennek eredményeképpen 1963-64 folyamán rehabilitálták az ún. szlovák nacionalistákat, Husakot és társait felmentették a burzsoá nacionalizmus vádjá

alól. A politikai életbe fokozatosan visszatérő Husak és Novomesky szinte rögtön bírálni kezdte a prágai centralizmust. Ezzel párhuzamosan Csehszlovákiában megindult egy reform folyamat, mely elvezett az 1968-as ún. prágai tavaszhoz.¹⁸

A „prágai tavasznak” nevezett eseménysor lényege, hogy a csehszlovák gazdaság teljesítménye 1948-tól fokozatosan romlott és ez elégedetlenséget idézett elő a társadalmon belül. Ez az elégedetlenség a kommunista párt tagjainak egy részét is megérintette. Így megszületett egy széles reformkommunista csoport, amely az „emberarcú szocializmus” jelszó mögött felsorakozva a „létező szocializmust” próbálta megreformálni.

Alexander Dubcek az 1968 áprilisában meghirdetett ún. „Akcióprogramjában” a közélet demokratizálásában – ez persze nem jelentette a kommunista párt vezető szerepének megkérdőjelezését G.L. –, és a piacgazdaság elemeinek részleges bevezetésében jelölte meg az „emberarcú szocializmus” fontosabb elemeit.¹⁹

A Varsói Szerződés tagállamai – Románia kivételével – a „veszélyben lévő csehszlovákiai szocialista vívmányok megvédése” érdekében az „egészséges szocialista csehszlovák politikai erők” meghívására katonai beavatkozást hajtottak végre.²⁰ Alexander Dubceket és a többi reformkommunista vezetőt letartóztatták és Moszkvába hurcolták. Hosszas huzavona, és egyezkedés után 1969 áprilisában Dubceket végül leváltották a CSKP Központi Bizottsága első titkárának tisztségéből és helyére Husakot választották meg. Ezzel kezdetét vette a 80-as évek végéig tartó ún. Husak-korszak.

Mint látható, a „prágai tavasz” elsősorban a kommunista rendszer megreformálásának kísérlete volt, de ezen a folyamaton belül nagyon markánsan jelent meg a szlovák-kérdés is. Az „emberarcú szocializmus” keretei között meginduló demokratizálódás szellemében a szlovák nemzet ismét felvette a többször visszaautasított államjogi kérdést, azaz a két nemzet viszonyának rendezését a két nemzet egyenrangúsága és egyenjogúsága alapján. 1968 márciusában a szomolányi konferencián a résztvevők szót emeltek az unitárus állam föderatívvá való átalakítása mellett.²¹ A szlovákok föderációs igényei a Dubcek által meghirdetett áprilisi „Akcióprogramba” is bekerültek.²²

Nem volt azonban világos elképzelés arról, hogy konkrétan milyen formában valósuljon meg a föderáció. 1968 tavaszán mind a csehek, mind a szlovákok elkészítették a maguk föderációs tervezetét. Ezek azonban több ponton élesen eltértek egymástól. Ezért a kérdés megvitatására – a föderális szervek funkcióinak kijelölése és kompetenciáik meghatározása – Gustav Husak vezetésével egy bizottságot neveztek ki.²³

Az 1968 augusztusában bekövetkezett szovjet katonai intervenció ellenére a Husak-féle föderációs bizottság tovább folytatta tevékenységét. A szovjet beavatkozás a prágai

tavaszi emberarcú szocializmus létrehozására irányuló kísérletét felszámolta, de a szlovák föderációs kísérlet folytatását nem gátolta. Sőt a 70-es években a centralizáció az unitáris állam prágai hívei olyan tézist terjesztettek, hogy a szlovákok az orosz szuronyok segítségével kaptak meg a föderációt.²⁴

A csehszlovák parlament 1968. október 28-án elfogadta a föderációs berendezkedésről szóló törvényt, mely 1969. január 1-én lépett hatályba.²⁵ A törvény értelmében két nemzeti köztársaság jött létre, a Cseh Szocialista Köztársaság és a Szlovák Szocialista Köztársaság. Mindkét köztársaság létrehozta a saját nemzeti parlamentjét és saját köztársasági kormányát.

Ezek felett létrehozták az ún. föderális intézményeket, úgymint, csehszlovák köztársasági elnök intézménye, kétkamarás csehszlovák parlament (ez volt az ún. Szövetségi Gyűlés, mely a Nép Kamarájából és a Nemzetek Kamarájából állt), föderális kormány, főügyészség és legfelsőbb bíróság. A föderális szintű intézmények (azaz az össz-csehszlovák intézmények) és a nemzeti köztársasági szintű intézmények (külön cseh és külön szlovák) közötti jogkör megosztást szintén az alkotmány szabályozta, meghatározta, hogy melyek a szövetségi (értsd össz-csehszlovák) és melyek a köztársasági jogkörök.

Látszólag a szlovák nemzet elérte célját és az 1918 óta húzódó államjogi kérdés végül a föderáció irányába dőlt el. Valójában azonban az 1968-ban törvénybe iktatott a föderáció csak formálisan működött. Az ún. nemzeti szerveknek – a két köztársaság papíron önálló intézményeinek – nem volt igazi beleszólásuk az állam működésébe. Ennek fő okát abban kell keresnünk, hogy Csehszlovákiában 1989-ig a CSKP egymaga diktatórikusan gyakorolta a hatalmat, azaz az igazi hatalom nem a föderális állami szerveknél, hanem a CSKP-nál volt. A pártot pedig nem érintette a föderalizálás, továbbra is aszimmetrikusan, vagyis centralisztikusan, működött azaz mindent Prágából irányítottak. Ennek következtében a föderális állami szervek csak papíron fejthettek ki tevékenységet.

Az 1969 és az 1989 közötti időszakban a cseh és a szlovák nemzet viszonyának felvetése tabu téma volt a hivatalos és a politikai életben, de a mélyben a probléma tovább élt. A szlovákok a közös államot nem érezték magukénak, annak ellenére, hogy gazdasági szempontból 1968 után is kimondottan jól jártak.

Ezzel szemben a csehek nem értették, hogy miért volt szükség föderális berendezkedésre és a szlovákokkal szemben túlságosan engedékenynek értékelték magukat. Mindez a cseh és a szlovák nemzet viszonyának folyamatos romlásához vezetett. Így, amint 1989-ben a kommunista diktatúra szorítása megszűnt, a szlovák államjogi kérdés ismét felszínre került.

2.1.2. A gazdasági dimenzió

A szlovák és a cseh nemzet viszonyának a szocialista korszakban is fontos dimenziója volt a gazdasági kérdés.¹

Az 1948-ban hatalomra került prágai kommunista vezetés úgy vélte, hogy a szlovákkérdés lényege abban áll, hogy a keleti ország rész elmaradt a cseh országrészek mögött. Azaz ha sikerülne elérni, hogy Szlovákia gazdasági színvonala a csehországiéval azonos legyen, akkor a szlovákkérdés automatikusan és tartósan megoldódna. Ílyen megfontolásokból született meg Szlovákia iparosításának terve,² amely az ún. „hosszú ötvenes évek”-ben – Szarka László frappáns definíciója szerint Szlovákiában az ötvenes évek 20 évig, azaz 1948-tól 1968-ig tartottak – konkrétan megvalósult.

Az „első ötéves terv” (1949-1953) és az azt korrigáló „két éves terv” (1954-1955) végrehajtása során megtörtént Szlovákia ipari potenciáljának megalapozása.³ Ebben az időszakban az ipari termelés évi 18%-al nőtt.⁴

A „második ötéves terv”-ben (1956-1960) továbbra is kiemelt szerepet kapott Szlovákia iparosítása, jól mutatja ezt, hogy ez tervidőszak a szlovákiai ipari termelés 61,5%-os növekedését irányozta elő.⁵

A fentebb említett tervidőszakokban nagy ipari komplexumokat – főképpen nehézipari létesítményeket – építettek fel, ezek révén számos új ipari munkahely keletkezett. Míg 1950-ben Szlovákia népességének 49,1%-a dolgozott a mezőgazdaságban, ez a szám 1980-ban 15,43%-ra csökkent, miközben az ipari munkásság létszáma megnégyszereződött, 200 ezer főről 800 ezer főre nőtt.⁶ Amennyiben hinni lehet a szocialista statisztikáknak, Szlovákia a 60-as évekre számos mutatóban elérte a csehországi színvonalat.⁷ Szlovákia nagyarányú fejlődését jól mutatja az alábbi táblázat is:

30. táblázat Szlovákia részesedése Csehszlovákia gazdaságából 1949-1979

	1948	1960	1970	1979
Lakosság	7,9	29,3	31,6	32,4
Megtermelt nemzeti jövedelem	19,2	23,5	26,7	28,0
Felhasznált nemzeti Jövedelem	21,5	25,6	29,6	31,6
Álló eszközök	18,0	21,6	24,0	28,8
Ipari termelés	13,3	18,7	24,0	28,8

Forrás: Pécsi és szerzőtársai id. mű . 295. old.

Az 1968-as prágai tavasz és a föderációs törvény elfogadása utáni korszakban is a gazdaságpolitika terén folytatódott Szlovákia felzárkóztatásának politikája. A szövetségi

költségvetésből Szlovákia az egységes állami tervezési és beruházási politika révén továbbra is jelentős részt hasított ki magának. Így tovább folytató az iparosítás, újabb nagy gyárakat emeltek, próbálták fokozni a termelést. Bár erre a korszakra már erősen rányomta bélyegét az a tény, hogy a szocialista országok gazdaságai egyre jobban elmaradtak a világ gazdaság fejlődésétől.⁸ Itt kell megjegyeznünk, hogy a két világháború közötti időszakban a csehszlovák ipar a világ élvonalához tartozott.

A világtól való elmaradást jól mutatja, hogy a szlovák ipar termékei iránt – kivéve a magas technikai szintet képviselő fegyvergyártást – a világpiacra minimális volt a kereslet.⁹ Ráadásul a szlovák ipar legnagyobb nyersanyagellátója, illetve termékeinek legnagyobb megrendelője a Szovjetunió volt, így egyoldalú függés alakult ki a szovjet féltől.

Tehát az 1969 és 1989 közötti korszak úgy fogalmazható meg, hogy a csehszlovák gazdaság egyre jobban lemaradt a világ gazdaság fejlődésétől, miközben magán Csehszlovákián belül egy regionális kiegyenlítődés zajlott le, Szlovákia gazdasági téren megközelítette és elérte a csehországi részek szintjét.

Ennek a regionális kiegyenlítődésnek azonban komoly ára volt, amely hosszú távon rányomta bélyegét a cseh és szlovák nemzet viszonyára. Az erőltetett kiegyenlítési politika, azaz a szlovákiai beruházások kizárólag a csehországi elvonások árán voltak finanszírozhatóak. A csehek egyre inkább úgy érezték, hogy az általuk létrehozott forrásokból történik Szlovákia finanszírozása. Ezt végiggondolva egyre jobban előtérbe került a csehszlovák érdekezésség kérdése.¹⁰

2.3. A magyar-kérdés Csehszlovákiában 1948-tól a bársonyos forradalomig

2.3.1. A politikai dimenzió

A csehszlovák politikai elit 1945 és 1948 között a magyar kisebbség megsemmisítésére minden lehetséges eszközt bevetett – a kitelepítést, a lakosságcserét, a reszlovakizálást és a deportálást – célját azonban nem sikerült elérnie. Véleményünk szerint a reszlovakizációban való tömeges részvétel a magyar kisebbség kényszereselekvése volt a fennmaradás érdekében.

Az 1950-es népszámlálás során kimutatott 354 ezer magyar – ez volt a mélypont – nem a szlovákiai magyar kisebbség valós számát adta meg. Ez az adat inkább azt fejezte ki, hogy rövid idővel „a hontalanság évei” után hányan merték vállalni magyarságukat. A valódi tendenciákat jól mutatja az alábbi táblázat:

31. táblázat A szlovák és a magyar lakosság száma és aránya Szlovákiában 1930-1991

Év	Szlovákok száma	Szlovákok arány	Magyarok száma	Magyarok aránya
1930	2 251 358	67,61%	592 337	17,79%
1950	2 982 524	86,64%	354 532	10,30%
1961	3 560 216	85,29%	518 782	12,43%
1970	3 878 904	85,49%	552 006	12,17%
1980	4 317 008	86,49%	559 490	11,21%
1991	4 519 328	85,69%	567 296	10,76%

Forrás: A szerző saját szerkesztése¹

A táblázatból megállapítható, hogy 1950 után az idő előrehaladtával egyre többen vallották magukat ismét magyarnak. Bár arra is fel kell hívnunk a figyelmet, hogyha az 1960-as adatot reálisnak tekintjük – és annak tekintjük – hogy a számbeli gyarapodást a magyarság részarányának állandó csökkenése kísérte, azaz a magyarság szlovákiai részaránya az 1960-as 12,43%-ról 1991-re lecsökkent 10,76%-ra.

A magyar kisebbség nyílt üldözésének, az 1948. februári kommunista hatalomátvétel, és ezzel szoros összefüggésben a nemzetközi helyzet alakulása (a Szovjetunió és az USA körül megszerveződő két nagy tömb viszonyának kiéleződése, azaz a hidegháború beköszönte) vetett véget. 1947-48-ban a Szovjetunió 1945-ben megszerzett közép-európai hatalmi övezetét szervezett hatalmi tömbbé alakította.² Csehszlovákia, Magyarországgal együtt a Szovjetunió uralta tömbbe került, így a kisebbségi kérdés megoldása Moszkva érdekeinek rendelődt al. A csehszlovák politikusok magyar kisebbségek ellen folytatott politikája nagyon komoly feszültséget eredményezett Csehszlovákiai és Magyarország viszonyában. Moszkva érdekeit erősen sértette, hogy a fennhatósága alá tartozó országok egymással szemben ellenséges magatartást tanúsítanak.

Így Prága, szovjet nyomásra kénytelen volt lemondani a magyar-kérdés végleges megoldásáról, kénytelen volt változtatni nemzetiségi politikáján. Szovjet „javaslatra” megjelent az uralmon lévő csehszlovák kommunista politikusok szótárában a szocialista világrendszer megvalósításáért küzdő országok, nemzetek és nemzetiségek megbékélésének, együttműködésének szocialista elmélete.³ Ennek az elméletnek a gyakorlati megvalósulása jegyében megindult a csehszlovákiai magyar kisebbséget sújtó jogfosztó intézkedések módosítása,⁴ majd az 50-es évektől kezdődően megkezdődik a kisebbségi jogokkal történő felruházás is.⁵ Ez számos esetben azonban formális volt. Figyelembe kell vennünk, hogy a csehszlovák és a szlovák hatóságoknak igen sok törvényes és törvényes alap nélküli, de a gyakorlatban rendszeresen felhasznált eszköz állt rendelkezésére, hogy megakadályozzák e

jogok érvényesülését.⁶ Ráadásul az 1968-as alkotmány a magyar kisebbség ügyeinek intézését szövetségi jogkörből köztársasági jogkörre minősítette, azaz Prága helyett Pozsonyba került át a döntési jogkör, amely a szlovák politikai elit magyarellenessége miatt hátrányosan érintette a magyar kisebbséget.⁷ A magyar kisebbséggel szembeni diszkrimináció az alábbi pontokon mutatható ki:

- **Kísérlet a tömör települési szerkezet megbontására**

A magyar kisebbség zöme egy folyamatos területsávon él Szlovákia déli határai mentén. A papíron lenini nemzetiségpolitikát folytató csehszlovák és szlovák hatóságok arra törekedtek, hogy fellazítsák ezt a tömör települési szerkezetet. E törekvés sikerét jól mutatja, ha az 1920-es adatokat az 1961-es és 1980-as adatokkal vetjük össze.⁸

1920-as adatok:

- ❖ A magyar lakosság 787 dél-szlovákiai községben érte el a népesség 10%-át, és ebből 505-ben 90% feletti volt a magyar lakosság aránya.
- ❖ 13 városban a magyar lakosság többségben volt, s ebből 6 városban aránya meghaladta a 90%-ot.
- ❖ Pozsonyban és Kassán nagyjából egyensúlyban volt a magyar és a szlovák elem.

1961-es adatok

- ❖ A magyar lakosság 553 községben érte el a népesség 10%-át, és ebből csupán 183-ban volt 90% felett a magyar lakosság aránya.

1980-as adatok:

- ❖ 1980-ban azon hat városban, melyben 1920-ban a magyar elem aránya meghaladta a 90%-ot az alábbiak szerint alakult a magyar lakosság aránya: Érsekújvár 27,7%, Losonc 14,4%, Léva 15,3%, Rimaszombat 40,4%, Rozsnyó 35,0%.
- ❖ 1980-ban Pozsony lakosainak 4,9%-a, míg Kassa lakosainak 4,0% volt magyar.⁹

- **Kísérlet a kisebbségi jogok korlátozására**

A különféle csehszlovák törvények általában 10%-os arányhoz kötötték számos kisebbségi jog (anyanyelvhasználat, iskolaügy) gyakorlását. Ezért az egész korszakban nyomon követhető a 10%-os küszöb alá való nyomás kísérlete. Ennek legfőbb eszköze a mai napig az adminisztratív átszervezés.¹⁰

Erre markáns példa az 1960-as átszervezés. Ennek során átszervezték a közigazgatást, megszüntették a kis területű járásokat és ún. nagy járásokat hoztak létre. Dél-Szlovákiát 13 járásra osztották, és ezeknek a járásoknak a határait úgy alakították ki, hogy a magyar lakosság mindegyik járásban kisebbségben maradjon és lehetőleg minél kevesebb helyen érje el a 10%-os küszöböt. Az átszervezés következtében a magyarság csak két járásban van többségben.¹¹

Jól mutatja a járási beosztás mögött meghúzódó politikai szándékokat, hogy 9 700 km²-nyi összefüggő magyar települési területet 17 000km²-nyi összterületű járási egység között osztották szét.¹²

- **Támadás a magyar iskolaügy ellen**

Ennek eszköze az ún. körzetesítés volt. Azzal az indokkal, hogy gazdaságosabban és hatékonyabban lehet tanítani egy jobban felszerelt iskolában, ún. iskola-központokat hoztak létre. Ennek jegyében felszámolták a falusi magyar iskolákat. Így egy-egy iskolaközpont felvevő körzete 20-30km-es sugarú kör lett. Ilyen távolságról 6-10 éves gyerekek nem képesek naponta bejárni. Ezért a közelebbi szlovák iskolába kényszerültek (ugyanis a szlovák iskolákat nem körzetesítették, nem zárták be a falusi szlovák iskolákat, sőt még újakat is alapítottak, illetve iskolabuszokat is biztosítottak számukra).

Mindezek következtében a 60-as évektől kezdődően – papíron ez a lenini nemzetiségpolitika fénykora Csehszlovákiában – jól kimutatható a magyar iskolák számának csökkenése és az a tendencia is, hogy folyamatosan nő a szlovák iskolába járó magyar anyanyelvű diákok száma.¹³ A magyar iskolák elszorvasztásával párhuzamosan járt a szlovák nyelv erőszakos terjesztése. Az ún. kétnyelvűség leple alatt kötelezővé tették, hogy néhány tárgyat még a magyar nyelvű iskolákban is szlovákul tanítsanak.

- **Az egyesületi és politikai élet akadályozása**

A szovjet érdekszférában megszülető kommunista diktatúrákban nem jutott szerep a pártoknak és egyesületeknek. Így a kisebbségi magyarság kettős szorításba került. Egyrészt a kommunista rendszer felszámolta a civil társadalmat. Az egyesületek zömét megszüntették, a megmaradtakat pedig kommunista irányítás alá helyezték. Minden állampolgári kezdeményezés gyanús volt, s igyekeztek azokat már csírájukban elfojtani. Az állampolgárnak csak egy feladata volt, engedelmeskedni a pártnak.

Másrészt a kisebbségi szerveződések eleve gyanúsak voltak, hiszen a csehszlovák politikai élet élénken őrizte emlékezetében azt a tényt, hogy a két világháború között működő

kisebbségi egyesületek és pártok komoly szerepet játszottak Csehszlovákia 1938-39-es szétesésében.

Ebben a kettős szorításban fejtette ki tevékenységét az 1949 márciusában megalakult CSEMADOK (Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kulturális Egyesülete). Dacára a kommunista fennhatóságnak a CSEMADOK 1949 és 1968 között kvázi magyar kisebbségi pártként működött, azaz az élet minden területén – gazdaság, oktatás, kultúra –, megpróbálta képviselni a magyar érdekeket.¹⁴

1968-ban a prágai tavasz során a CSEMADOK kemény kisebbségi programot fogalmazott meg. Nemzeti egyenjogúságot és önkormányzatot, ennek keretében autonóm magyar iskolahálózatot, magyar sajtót és állami irányítástól mentes kulturális intézményrendszert követelt. Sőt kijelentette, hogy hatálytalanítani kell az 1960-as területi átszervezést és a járások határait a nemzetiségi elv alapján kell megvonni.¹⁵

Ezek után nem meglepő, hogy a prágai tavasz elbukása után a CSEMADOK-ot súlyosan megbüntették, kizárták a tömegszervezeteket összefogó ún. Nemzeti Frontból s a Szlovák Kulturális Minisztérium felügyelete alá helyezték. Csak a 80-as évek elején lesz annyi ereje a szlovákiai magyar értelmiségnek, hogy Duray Miklós vezetésével fokozatosan felélessze a CSEMADOK tevékenységét.¹⁶

2.3.2. A gazdasági dimenzió

Szlovákia a szocialista korszakban modernizációs pályát futott be, megtörtént az ún. kiegyenlítődés, melynek következtében a szlovák országrész számos gazdasági mutató tekintetében megközelítette, sőt elérte a csehországi részek színvonalát. Ezzel a folyamattal párhuzamosan a szlovákiai magyarság gazdasági téren komoly hátrányba került Szlovákián belül.

A gazdasági földrajz a mezőgazdaságban dolgozók arányával szokta jellemezni egy-egy ország, terület/nemzet fejlettségét. Az alábbi táblázatban összehasonlítjuk Szlovákia egészének ilyen irányú mutatóit a magyar lakosság mutatóival:

32. táblázat A mezőgazdaságban dolgozók számaránya 1921-1991

	1921	1930	1950	1961	1980	1991
Egész Szlovákia	60,4%	56,7%	41,9%	27,0%	15,34%	13,93%
Szlovákiai magyarok	61,2%	65,5%	55,1%	40,5%	27,29	23,78%

Forrás: A szerző saját szerkesztése¹⁷

A táblázatból látható, hogy míg a szlovákok esetében az 1921-es 60,4%-os szintről 1991-re 13,93%-ra csökkent a mezőgazdaságból élők aránya, ugyanezen számok a magyarság esetében 61,2% és 23,78%. Ugyancsak kedvezőtlen tendenciákat rögzíthetünk az iskoláztatás terén:

33. táblázat A 15 éven felüli lakosság iskolai végzettsége Csehszlovákiában 1970-ben

Iskolatípus	Csehek	Szlovákok	Lengyelek 1950	Magyarok
Szakközépiskola	10,4%	9,0%	8,1%	4,6%
Gimnázium	3,5%	3,7%	3,2%	3,0%
Főiskola/egyetem	3,6%	3,0%	2,5%	1,3%

Forrás: A szerző saját szerkesztése¹⁸

Számos további hasonló kedvezőtlen tendenciát tudunk kimutatni.¹⁹ Ha például az átlagkereseteket nézzük, akkor kijelenthetjük, hogy Dél-Szlovákia volt Csehszlovákia legrosszabb jövedelmű zónája. Ráadásul az iparban dolgozó magyarok szakképzetlen voltak, túlnyomó részüket az építőipar segédmunkásként alkalmazta. Azon 13 dél-szlovákiai járás, ahol a magyarok élnek, Szlovákia legelmaradottabb területévé vált.

1967-ben Csehszlovákiában nagyszabású szociológia vizsgálatot végeztek.²⁰ Ennek során összetett mutatókat alakítottak ki – képzettség, jövedelem, életmód, etc. – a társadalmi státus mérésére. Ebből az alábbi rangsor jött ki : 1. Csehek 2. Lengyelek 3. Szlovákok 4. Ukránok 5. Németek 6. Magyarok 7. Cigányok.

Mindezen gazdasági mutatók és tendenciák mögött azonban tudatos gazdaságpolitikát kell feltételeznünk. 1968 előtt Prága 1968 után pedig Pozsony kifejezetten olyan gazdaságpolitikát folytatott, mely diszkriminálta a dél-szlovákiai magyar kisebbséget. Ezt az álláspontunkat támasztja alá, hogy az állami költségvetés beruházásokra fordított eszközeiből a dél-szlovákiai járásokban 70-75%-al kevesebb jutott egy főre, mint Szlovákia más részein.²¹ Azaz a fejlesztési döntéseknél a csehszlovák állam nem vette figyelembe a magyarság érdekeit.

Bár a fentiekben diszkriminációként említettük az ipari beruházások elhanyagolását, itt rá kell mutatnunk arra, hogy valamely terület gyors fejlesztése – ipartelepítés által – nem feltétlenül előnyös a kisebbségi magyarságnak. Térkép segítségével kimutatható, hogy ha a csehszlovák állam mégis magyar járásba visz valamilyen ipari fejlesztést (értsd zöld mezős beruházás) akkor azt mindig a tényleges szlovák-magyar nyelvhatár szélére telepíti (lásd a vajai hőerőmű esetét, illetve galántai járás iparfejlesztését), ily módon elősegítve a egységes magyar települési tömb megtörését.

Hiszen az iparban vagy szolgáltatásban létesülő új munkahelyekre a hatóságok tudatosan szlovákokat telepítenek be. Kassa esetében például kimutatható, hogy a város magyar jellegének elvesztéséhez jelentős mértékben járult hozzá, hogy a betelepített gyárak szakmunkás utánpótlását tudatosan a szlovákok köréből választották ki.²²

Összefoglalva az eddigieket megállapíthatjuk, hogy a szlovákiai magyar kisebbség társadalmi-gazdasági struktúrája a szocializmus évtizedei alatt kedvezőtlenebbül alakult, mint a szlovákságé. Ez komoly területi különbségek kialakulásához vezetett Szlovákián belül.

3. Jugoszlávia regionális fejlődésének problematikája 1945-1981

3.1.A jugoszláv politikai elit első válaszai 1941-1948

3.1.1. Az első válasz: etnikai tisztogatás

1944 őszén megkezdődött Jugoszlávia felszabadítása, a szovjet csapatok – akik Bulgária felől 1944 szeptember 6-án érték el a jugoszláv határt – és a Tito-féle partizáncsapatok fokozatosan szorították ki a németeket.¹ A visszafoglalt területeken a partizánok hozzáfogtak az általuk árulóknak és kollaboránsoknak kikiáltott ellenfeleik konkrét fizikai megsemmisítéséhez. Ez a bosszúhadjárat nagyon erős etnikai színezett kapott, sőt véleményünk szerint – ha csetnikeket nem számítjuk – valójában ez egy etnikai tisztogatás volt.

Anton Bebler – a korszak egyik kutatója – 200 ezerre teszi a megtorlások áldozatainak számát.² Bár hozzá kell tennünk, hogy a Bebler-féle 200 ezres szám csupán a kivégzetteket jelenti. Az etnikai tisztogatás valódi mértékét a német kisebbség sorsán keresztül mutathatjuk be. Kocsis Károly adatai szerint az 1941-ben 525 ezer német élt Jugoszláviában, ebből körülbelül 330 ezer a Vajdaságban.³ Ezt a félmilliónyi jugoszláviai németiséget a szó szoros értelmében felszámolták. A horvátországi németeket Hitler még tervszerűen evakuálta, a vajdaságiak közül 200 ezer 1944 őszén a visszavonuló német hadsereggel távozott. Az el nem menekültek közül 1944-45 fordulóján 40 ezer főt a Szovjetunióba deportáltak, körülbelül 15-20 ezer fő a partizánok megtorló akcióinak esett áldozatul, a maradékot – ez körülbelül 70-80 ezer embert jelent – pedig a 40-es évek végén kitelepíttek az NSZK-ba.⁴

Ha ehhez még hozzáfűzzük, hogy 1946-47 során 140 ezer olaszt telepítettek át Olaszországba azon tengerparti, korábban olasz területekről – Isztria, Fiume, Zadar –, amelyek jugoszláv fennhatóság alá kerültek, nyugodtan kijelenthetjük, hogy Titoék nagy lépést tettek az állam délszláv jellegének erősítése útján.

Nézzük meg, hogy a Vajdaságban hogyan zajlott le az etnikai tisztogatás és mit jelentett ez a magyar kisebbség szempontjából.

A területet 1944 őszén vonták ellenőrzésük alá a partizánok, október 14-én Szabadkát, október 20-án Zombort, és 22-én Újvidéket foglalják el.⁵ A bevonuló szerbek Tito október 17-i utasításának megfelelően katonai közigazgatást vezettek be a Vajdaságban. A kinevezett parancsnok Ivan Rukivona vezérőrnagy, október 22-i felhívásában egyértelműen fogalmazott, amikor felhívta a délszláv lakosságot, hogy segítse azokat az intézkedéseket, amelyek „a nemzeti jövő és a terület délszláv jellegének megőrzése érdekében szükségesek.”⁶

Ezzel párhuzamosan megkezdte működését az ún. „népfelszabadító bizottság”, amely arra az álláspontra helyezkedett, hogy „fel kell lépünk az ötödik hadoszlop ellen... különösen a svábok és magyarok ellen..., akik megsemmisítették, kirabolták és durván bántalmazták népünket.”⁷

Ilyen előzmények után zajlott le 1944-45 telén a magyarok elleni bosszú. Ennek során a partizán alakulatok ún. tisztogató akciókat folytattak a magyar lakosság ellen. Hosszú azoknak a településeknek a névsora – Matuska Márton könyvében 40 vajdasági településen lezajlott akciót ismertet –, amelyekben ismeretlen számú magyart gyilkoltak meg és nyugvóhelyük hollétéről még ma is csak suttognak a helybeliek.⁸ A megtorló partizán csapatok néhol egész falvakat irtottak ki válogatás nélkül, máshol előre elkészített névsorok alapján szedték össze áldozataikat.⁹

Az ily módon elpusztított magyarok számát nem lehet megállapítani, a kutatók napjainkban 40 ezer főre teszik az áldozatok számát.

Vajdaság regionális fejlődését a JKP társadalom átalakítási törekvései is erősen befolyásolták. A JKP célja nem csupán a német megszállók kiűzése volt, legalább ennyire fontos célnak tartották egy új társadalmi-gazdasági rend, a szocializmus létrehozását. Ezért Tito és elvtársai már a háború alatt hozzáfogtak a tulajdonviszonyok átalakításához. Az ipari vállalatok és a bankok mintegy 80%-át részben elkobzás (kollaboránsok tulajdona esetében), részben zárolás (külföldi tulajdonos esetében) révén de facto már 1945-ben államosították.¹¹

Az 1946. december 5-i államosítási törvény lényegében már csak kodifikálta a lezajlott folyamatot, vagyis azt, hogy a mezőgazdaság és a kisipar-kiskereskedelem kivételével a gazdasági életben felszámolták a magántulajdont. 1945. augusztus 23-án a földreformról hoztak törvényt, amelynek alapján kisajátították az egyházi és a 45 hektár feletti magánbirtokot. A törvény végrehajtása során összesen 1,57 millió hektárt sajátítottak ki, melyből 800 ezer hektárt kiosztottak – az ily módon létrejövő birtok felső határát 25-30 hektárban határozták meg – a ki nem osztott részen pedig állami gazdaságokat hoztak létre.¹²

A tulajdonviszonyok fentebb ismertetett erőszakos formában történő megváltoztatása a Vajdaságban erős etnikai színezetet kapott. A németek, valamint a háborús bűnösök vagyonának elkobzása során a Vajdaságban található 922 ipari üzemből 516 üzem – tehát több mint az üzemek 50%-a – került állami tulajdonba 1944-45 során.¹³ Az 1946. december 5-i államosítási törvény hatályba lépése után az összes üzem állami tulajdonban került.

A földreform végrehajtása során a Vajdaság 3 282 699 kat. holdnyi művelt területéből elkoboztak 1 147 639 kat. holdat,¹⁴ amit zömében az ún. telepések között osztottak ki.

A telepések megjelenése egy államilag szervezett „új honfoglalás”, kolonizáció keretén belül zajlott. A 65 ezer telepescsalád zömében szerb volt – 68,8%-uk szerbnek, 10,5%-uk crna-gorainak vallotta magát –, akiket ó-szerbiai szülőföldjükről két ok miatt telepíttek át. Egyrészt, hogy az „ellenség” a németek és a magyarok elkobzott birtokaival kárpótolják őket háborús szenvedéseikért,¹⁵ másrészt, hogy pótolják a kitelepített német lakosság tömegeit, illetve megtörjék az egységes magyar települési tömböket.

A kommunisták által a földreform során szétosztott 800 ezer hektárnyi földterület 90%-át ezek a telepések kapták meg, miközben a magyar kisebbség tagjai mindössze a terület 10%-ából részesülhettek.¹⁶

Fontos megjegyeznünk, hogy a telepések túlnyomó része Szerbia északi hegyvidékeiről származott. Így ezek a hegylakók nehezen alkalmazkodtak a síksághoz, az ottani éghajlathoz, és főképpen annak termelési és munkaviszonyaihoz. Mindezek a vajdasági mezőgazdasági termelés visszafejlődéséhez, stagnálásához ment át. Azt mondhatjuk, hogy a Vajdaság gazdasági élete 1944 és 1948 között komoly átalakuláson esett át. Ezen átalakulás két dimenzió mentén fogható meg. Egyrészt megváltozott etnikai térszerkezete – melynek legfőbb jellemzője a szerb, a magyar és a német etnikum egymás mellett élése –, a német kisebbség „eltűnt”, a magyar elem aránya csökkent, miközben a szerb elem aránya jelentősen növekedett. Másrészt átalakultak a tulajdonviszonyok is, az iparvállalatok és bankok állami tulajdonba mentek át, míg a földek túlnyomó részét a szerb telepések között osztották szét.

3.1.2. A második válasz: a föderatív jugoszlávizmus alapjainak lerakása

Tito tudatosan törekedett a kommunista párt és a partizán mozgalom többnemzetiségű jellegének fenntartására, mivel úgy vélte csak így válhatnak az újjászülető Jugoszlávia politikai centrumává.¹⁷ E törekvés jegyében születtek meg az AVNOJ (Jugoszlávia Népfelszabadító Antifasiszta Tanácsa) 1943. november 29-30-i jajce-i ülésének ún. „államalapító” határozatai:

„Minden nemzet önrendelkezési joga alapján, beleértve az elszakadáshoz és a más nemzetekkel való egyesüléshez való jogot is... az AVNOJ meghozza a következő határozatot: 1. Jugoszlávia népei soha nem ismerték el és nem ismerik el Jugoszlávia szétdarabolását a fasiszta hatalmak részéről... 2. ...Jugoszlávia föderatív elven fog kiépülni, amely föderatív elv biztosítani fogja a szerbek, horvátok, szlovének, macedónok és Crna-Gora-iak, vagyis Szerbia, Horvátország, Szlovénia, Macedónia, Crna-Gora és Bosznia-Hercegovina nemzeteinek teljes egyenjogúságát... 4. A nemzeti kisebbségeknek Jugoszláviában biztosítva lesznek az összes nemzetiségi jogok.”¹⁸

Látható, hogy Jajcében az AVNOJ elkötelezte magát a föderáció mellett. Ennek következtében a háború előrehaladtával egyre több „nem szerb” fordult az AVNOJ és a kommunista vezetésű partizánmozgalom felé. Ennek magyarázata abban rejlik, hogy a Titoék által kínált föderatív megoldás révén azon „nem szerb” nemzetek, akik köztársaságot hozhattak létre, nemzetként létezhettek a jugoszláv állam keretei között.

Az ellenállási mozgalmából közvetlen út vezetett a hatalom megszerzéséig a kommunisták számára Jugoszláviában, azaz a sikeres németellenes partizán mozgalmából rövid idő alatt monolitikus kommunista rendszer született.¹⁹ 1945. november 29-én összeült az ún. Alkotmányozó Nemzetgyűlés, mely kimondta a királyság megszüntetését és kikiáltotta a Jugoszláv Föderatív Népköztársaságot (JNF), majd az 1946. január 31-én kihirdetett alkotmánnyal megteremtette a föderatív jugoszláv államot.

Az alkotmány az államrendszer alapjának a föderációt fogadta el, és az országot hat népköztársaságra osztotta fel. Ez a hat köztársaság Bosznia-Hercegovina, Crna-Gora, Horvátország, Macedónia, Szerbia és Szlovénia lett. Emellett Szerbián belül létrehoztak két további autonóm egységet, a Koszovói-Metóhiai Autonóm Körzetet és a Vajdasági Autonóm Tartományt. Az alkotmány rögzítette a szövetségi állam alapvető jogait és kötelelességeit, s szintén meghatározta a hat tagköztársaság jogait és kötelelességeit, illetve viszonyát. A jugoszláv népek és tagköztársaságok egyenjogúságának államjogi garanciáját a Szövetségi Szkupstina két háza biztosította. A Népek Tanácsában mind a hat tagköztársaság egyenlő számú képviselővel vett részt, míg a Szövetségi Tanácsban Jugoszlávia lakosai arányosan képviseltették magukat. Az alkotmány két fontos vonására kell a figyelmet felhívunk.

- A politikai rendszer középpontjában a kommunista párt, a JKP állt, mely a hatalom egyetlen és megkérdőjelezhetetlen birtokosa volt. Egyszerre volt törvényhozó és végrehajtó hatalom. Kormány, törvényhozás, bíróság, központi vagy helyi szervezet,

mind csak formális végrehajtó szerepet játszott, s csupán a JKP központi elhatározásainak végrehajtásáért volt felelős. Ez a centralizáció – gyakorlatilag a JKP uralta a teljes politikai mozgásteret – eleve megkérdőjelezte a föderáció működőképességét.

- Az alkotmány jelentős része az 1936-os szovjet alkotmány fordítása volt. Így Jugoszlávia föderalista struktúrája a szovjet mintát követte.²¹ Bebler mutat rá ennek egyik legfontosabb következményére, miszerint szovjet elvtársaikhoz hasonlóan a jugoszláv kommunisták is úgy vélték, hogy a kommunista forradalom náluk is örökre meg fogja oldani a nemzetiségi kérdést, ezért nem építettek be semmilyen használható eszközt a föderalista rendszer nemzetiségi konfliktusainak kezelésére illetve azok megoldására.²²

Az új berendezkedés kialakításakor Tito úgy biztosította magának az egyes tagköztársaságok engedelmességét, hogy minden tagköztársaságot bizonyos előnyökhöz – tekintély, terület vagy éppen mindkettő – juttatott. Vegyük ezeket a „juttatásokat” számba:

- Titoék a Bulgáriától Jugoszláviához visszakerült területeken létrehoztak egy ún. Macedón Köztársaságot. Azaz a macedónokat újkori történetük során először ismerték el nemzetiségként, s az új Jugoszlávia keretei között nyerhettek el először állami létet. Titoék mindent megtettek annak érdekében, hogy a helyi lakosság regionális tudata kialakuljon és meggyökereztesse a macedóniai szlávok önálló, a szerbtől és főképpen a bolgártól egyaránt elkülönülő nemzeti identitását. Ennek érdekében már 1945-ben külön ábécét és helyesírási szabályzatot alkottak meg, s a macedón nyelv irodalmi szókincsét igyekeztek eltávolítani a bolgártól. Sőt még egyházalapításra is vállalkoztak, 1958-ban létrehozták az ohridi érsekséget, melyet 1967-ben macedón nemzeti egyházzá nyilvánítottak.
- A szlovénok is megvalósíthatták néhány fontos nemzeti követelésüket. Területi nyereségként elkönnyvelhették, hogy a két világháború közötti olasz kézen lévő területek Szlovéniához kerültek. Ráadásul tagköztársasági státuszt kaptak, azaz minden azelőtti jogállásnál kedvezőbb helyzetbe kerültek, osztatlan, Szlovéniának nevezett tagköztársaságban élhettek. Megalapíthatták a szlovén művészeti és tudományos akadémiát.²⁴
- A kicsiny Crna-Gora azonos jogokat kapott, mint a „nagy tagköztársaságok”, ráadásul komoly központi fejlesztési forrásokhoz is jutott.

- Bosznia-Hercegovinát, mint történelmi egységet az 1878-as határai között helyreállították, megkapta a tagköztársasági státust és ráadásként egy kijáratot az Adriára. Sőt később a boszniai muzulmánokat is a „nemzet” rangjára emelték, azaz azonos rangot kaptak Jugoszlávia öt szláv nemzetével.
- Horvátország első közelítésben az 1945-ös jugoszláv újjászületés vesztese volt, elvesztette önálló államiségét, továbbá keleten és délen le kellett mondania bizonyos területekről Szerbia, Crna-Gora és Bosznia-Hercegovina javára.²⁵ Valójában azért nyereségeket is elkönnyvelhetett.²⁶ Egyrészt minden korábbi bűne ellenére megkapta a tagköztársasági státuszt, másrészt területi kompenzációt is kapott, nyugaton megkapta Isztria nagy részét, és Dalmácia azon területeit, melyek korábban olasz fennhatóság alatt álltak.

Felsorolásunkból szándékosan kihagytuk Szerbiát, de ez nem azt jelenti, hogy Szerbiát az 1946-os alkotmány vesztesének tekintjük. A JKP és Tito mind a politikában, mind a gazdaságban teljes egészében a szovjet modell megvalósítására törekedett, de ennek ellenére számos feszültségforrás keletkezett a Szovjetunióval.²⁷ A legfontosabb konfliktusforrássá a Balkán-föderáció kérdésköre vált. Tito már 1944-ben felvetette egy jugoszláv-bolgár-albán konföderáció gondolatát. 1945 januárjában már konkrét megbeszéléseket folytatott a bolgár vezetőkkel, illetve 1945 után Albániát szoros függésbe vonták.²⁸

1947 júliusában Bledben újabb jugoszláv-bolgár tárgyalások voltak, majd még ezen év november 27-én Evxinográdban – Várna mellett – aláírták azt a bolgár-jugoszláv barátsági egyezményt, mely rögzítette, hogy a két ország előbb vámuniót majd konföderációt hoz létre.²⁹ A Szovjetunió a háború alatt és utána is - egészen 1947 végéig - bátorította és támogatta a föderáció gondolatát.³⁰ Azonban Sztálin 1948 januárjában megváltoztatta álláspontját, február hónap folyamán magához rendelte a bolgár és jugoszláv vezetőket és közölte velük, hogy a konföderáció tervet a Szovjetunió elutasítja.³¹

Joggal merül fel a kérdés, milyen megfontolások húzódtak meg Sztálin álláspontjának gyökeres megváltozása mögött. Úgy véljük, 1948-ban Sztálin gyorsan homogenizálni és centralizálni kívánta a szovjet érdekszféra országait. Ezt a tervét komolyan akadályozta Jugoszlávia azon törekvése, hogy a Balkán-konföderáció álcája alatt regionális vezető szerepre tegyen szert a Balkánon. Ezért a szovjet vezetők a Balkán-konföderáció ellen léptek fel és megkísérelték a Jugoszlávia függő helyzetbe hozását. Csakhogy míg a bolgár kommunisták a szovjet nyomásra rögtön meghátráltak és ejtették a Balkán-konföderáció

tervét, addig Tito és elvtársai szembeszegültek Sztálinnal nem voltak hajlandók Moszkva bábjaiként viselkedni.

Disszertációnk kereteit szétfeszítené e konfliktus részletes ismertetése,³² ezért csupán a végeredményt rögzítjük. Jugoszlávia és a szovjet blokk 1949 őszére egymással minden kapcsolatot megszakított, a Szovjetunió és szövetségesei formálisan is felbontották Jugoszláviával kötött szerződéseiket és ezzel párhuzamosan gazdasági blokád alá vették a jugoszláv államot. Sőt a napirenden lévő határincidensek komoly katonai konfliktus kirobbanásának lehetőségét hordozták magukban.

Úgy véljük, hogy a szovjet blokk-jugoszláv konfliktusnak és a jugoszláv állam elszigetelésére irányuló törekvéseknek két fontos következménye lett a jugoszláv államra nézve:

- Mivel elképzelhető volt, hogy a Szovjetunió egy katonai intervenció segítségével tereli vissza a szocialista táborba Jugoszláviát – mint ez 1953-nan Berlin, 1956-ban Magyarország és 1968-ban Csehszlovákia esetében ténylegesen meg is történt –, a függetlenségükben fenyegetett Jugoszlávia nemzetei felsorakoztak a Sztálinnal szembeszálló JKP mögé. Ennek a felsorakozásnak az érzékeltetésére csupán egyetlen adat: a JKP taglétszáma 1948-ban 470 ezer fő volt, míg 1952-ben már 780 ezer.³³ Azaz a szovjet tömb katonai fenyegetése a jugoszláv államot összetartó centripetális erővé vált.
- A súlyos konfliktus után a Szovjetunió nem lehetett a szocializmus építésének mintaverszága Jugoszlávia számára.³⁴ A jugoszláv vezetés nem tehetette azt meg, hogy egyrészt a Szovjetunióval konfliktusban áll, azt ideológiailag elítélni, másrészt közben másolja a szovjet modellt. Ezért Tito és elvtársai szakítottak a sztálini bürokratikus-etatista, államszocialista modellel. Így került sor a szocializmus újrafogalmazására alkalmas öngazgatás eszméjének és rendszerének bevezetésére.

Az öngazgatási modell elmélete szerint:³⁵ A szocialista fejlődés során az állam elhal – a katonai funkciók kivételével –, amire először a gazdaságban kerül sor. Ezért a köztulajdonosi funkciókat a vállalat dolgozóinak kell gyakorolnia, akik a választott munkástanácsokon keresztül a törvény szabta keretek között döntenek a vállalat gazdálkodásáról. A munkások önkormányzatát megtestesítő munkástanácsoknak fokozatosan önkormányzatot kell adni. Az 50-es évek végén a gazdaság decentralizálásában szerzett

önkormányzati tapasztalatokat fokozatosan átültették a területi közigazgatásba is, és 1959-től elindították az ún. kommunális rendszert.

Gyakorlatilag az öngazgatási modell egy decentralizáció volt, amely jól illeszkedett a jugoszláv társadalom adottságaihoz – nincs többségi nemzet, középkori dalmát városok önkormányzata, faluközösségek meghatározó szerepe –¹ és ily módon az fogadókészséget mutatott iránta. Ez a felfogás megkövetelte a kommunista párt „vezető szerepének” újraértelmezését. Ez a JKP 1952. november 2. és 7. között tartott zágrábi kongresszusán történt meg, amely kimondta, hogy a pártmunkát elsősorban az ideológiai és politikai, nem pedig közvetlenül az operatív államigazgatási tevékenységre kell koncentrálni.³⁶

Összefoglalva azt mondhatjuk, hogy a Tito-féle partizán mozgalom 1945-ben újraszervezte a jugoszláv államot. Ennek során egy új modellt alkottak meg, a föderatív kommunista állam modelljét. A Szovjetunióval való szakítás után ezt a föderatív modellt kiegészítették a szocializmus újrafogalmazására alkalmas öngazgatás eszméjének és rendszerének bevezetésével. Mint azt a korábban láthattuk, a két világháború közötti Jugoszláviát fennállása egész ideje alatt éles nemzeti ellentétek jellemezték (3. fejezet). Ezeket az ellentéteket a második világháború alatti tragikus történések még tovább élezték, de Titónak a föderatív kommunista állam modelljét felépítve sikerült a helyzetet hosszú időre stabilizálnia.

3.2. A gazdasági a politikai és a nemzeti kérdés hármas összefonódása 1948-1986

Az 50-es és 60-as években a jugoszláv gazdaságot és közigazgatást egy éles kettősség jellemezte:¹

- A gazdaságban és közigazgatásban tovább folyt a decentralizáció, aminek során:
  - A vállalatok döntő része szövetségi illetékességből köztársasági illetékességbe került.²
  - Az 1963-as ún. második alkotmány Jugoszláviát olyan államként határozta meg, amelyben társadalmi tulajdonra – ez nem tévesztendő össze az állami tulajdonnak G.L. – épülő szabályozott piacgazdaság van.³
  - Az 1965. évi reform törvénycsomaggal radikálisan liberalizálták a gazdaságot, minimalizálták a szövetségi központ gazdaságirányító szerepét, megszüntették a beruházások feletti állami ellenőrzést, és célul tűzték ki, hogy az addigi

szövetségi jövedelem-újraelosztó gyakorlattal szemben a vállalatok önállóan rendelkezhessenek jövedelmük 70%-ával.⁴

- A közigazgatásban 1959-ben létrehozták az ún. kommuna-rendszert, amelyek jelentős szerepet kaptak saját területük gazdasági életének – újratermelés és jövedelemelosztás – megszervezésében.⁵

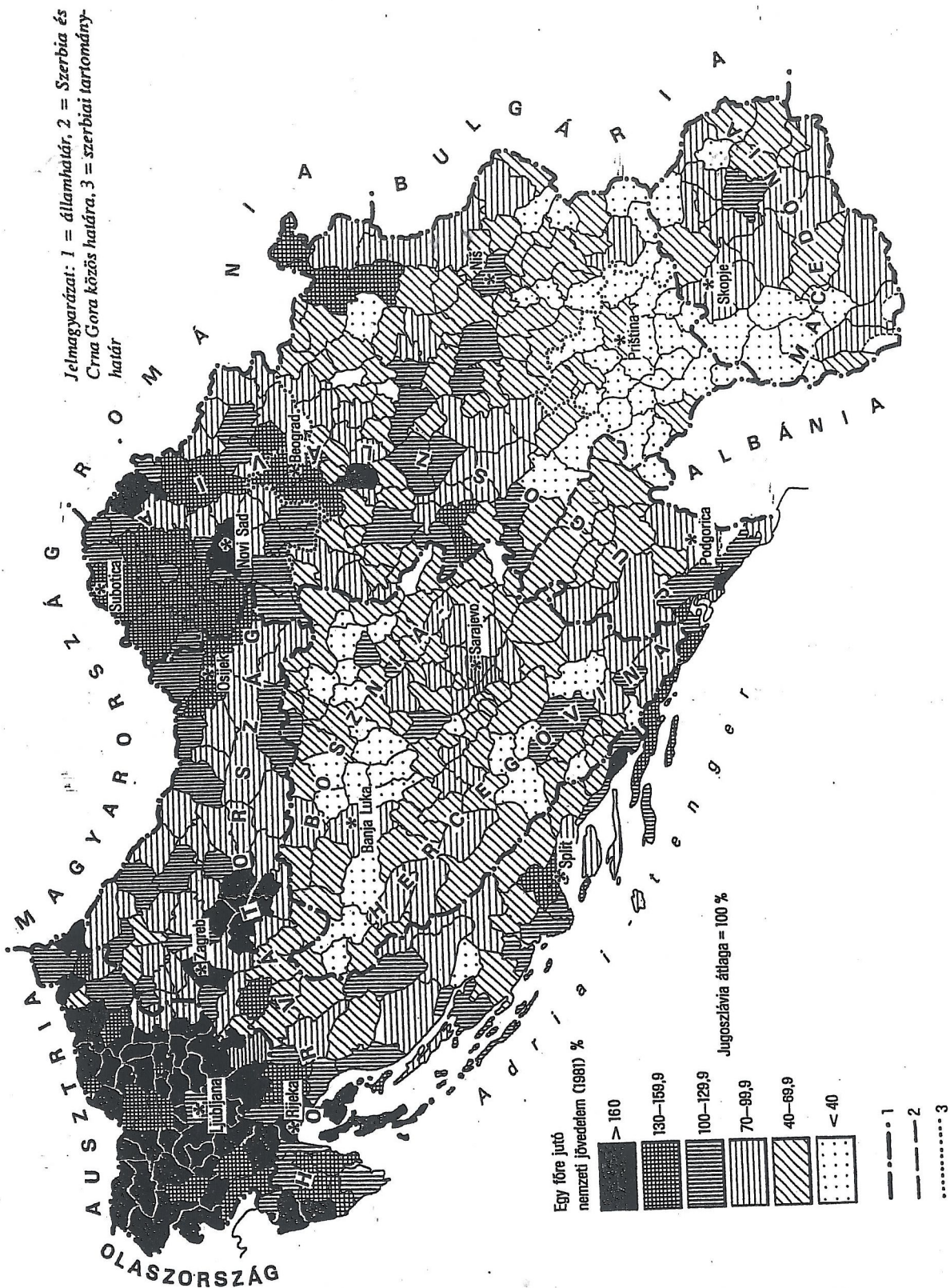
Látható, hogy szövetségi szintről egyre több jogkör és döntési lehetőség került át köztársasági és kommunális szintre. A pártvezetés úgy vélte, hogy az állami gazdaságirányítás leépítésével az önállóságához jutó öngazgató vállalatok olyan szocialista piacgazdaságot alakítanak ki, amelyben spontán és demokratikus kooperációjuk révén saját maguk látják el a piacsabályozás általános funkcióit.⁶

- A decentralizáció ellenére a társadalmi és gazdasági folyamatok irányítása továbbra is a pártállami csúcs kezében összpontosult és a JKP továbbra is centralizált maradt. Hiába hirdettek meg liberális elveket ezeknek továbbra is a pártállami környezetbe beágyazódva kellett volna működniük. Juhász József ezt azzal a példával érzékelteti, hogy egy kiváló menedzsernél célszerűbb volt igazgatóvá választani egy jó politikai kapcsolatokkal rendelkező akár szerényebb képességű jelöltet, mert az valószínűleg nagyobb támogatásokat tudott a vállalat számára kijárni.⁷

Tovább bonyolítja a fentebb felvázolt kettősegről alkotott képet, hogy míg az 50-es években egyértelműen a reformok és ezzel szoros összefüggésben decentralizáció volt az uralkodó irányzat, addig a 60-as években a konzervatív nézetek – az erős központi hatalom fenntartásáért küzdöttek – képviselői egyre erőteljesebben próbáltak meg fellépni ezek ellen. Politikai szinten ez a szlovén Kardjel (a reformerek vezére) és szerb Rankovic (a konzervatívok vezére) közötti éles küzdelemben jelent meg.⁸

Tito ebben a küzdelemben a reformerek mellé állt – Rankovicsot 1966-ban eltávolították a hatalomból –, de ez nem jelentette a reformok teljes körű végrehajtását. Sokcsevits Dénes mutat rá, hogy a reform következetes végigvitele a veszteséges gyárak bezárását, a termelés ésszerűsítése nagyarányú munkanélküliséget és olyan szociális feszültségeket okozott volna, melyet a párt vezetői nem mertek felvállalni.⁹ Itt kell megjegyeznünk, hogy ennek ellenére komoly munkanélküliség alakult ki, melyet a nyugat-német konjunktúra szívott fel, így született meg 1,5 millió jugoszláv vendégmunkás kategóriája. A reformok következetes végigvitele helyett a 60-as évek végén és a 70-es évek

25. ábra Az egy főre jutó nemzeti jövedelem Jugoszláviában 1981

elején az öngazgatási rendszer többszöri átszervezésének eszközéhez nyúltak.¹⁰ Különféle gazdasági eszközök – ár és bérfagyasztás, importkorlátozás, dinár leértékelés, olcsó hitelek felvétele, 13 éves gazdaságfejlesztési terv - bevetésével próbálták az öngazgatási rendszert versenyképessé tenni.¹¹

Összefoglalva az eddigieket, az 1950-es évek végétől az 1980-as évek végéig tartó időszak gazdasági életét a legjobban úgy jellemezhetnénk, mint folyamatos hullámozást két véglet között. Egyrészt a centralizmus, unitarizmus és a túlzott állami beavatkozás, másrészt a gazdasági szervezetlenség és anarchia között. S mindehhez az öngazgatási rendszer átszervezési kísérletei adják a keretet. Úgy véljük, hogy a szocialista öngazgatás mai szemmel nézve nem egyéb, mint egy rosszul sikerült kísérlet. Megalkotói erőszakot tettek egy sor gazdasági törvényen – például a piac szabályozó szerepén –, ezzel tág teret nyitottak a voluntarizmusnak. A decentralizáció következtében a gazdaságban a beruházás, a termelés, a piac teljesen szétforgácsolódott előbb a köztársaságok, majd a kommunák szintjére. Ezzel párhuzamosan a rendszer működtetésére létrehoztak egy óriási duzzadt szövetségi, köztársasági, tartományi és kommunális adminisztrációs rendszert. Véleményünk szerint az öngazgatás egy életképtelen rendszer volt, melyet csak a külföldi hitelekkel lehetett fenntartani.

Mint a fentiekben láthattuk, a Tito-i Jugoszláviában a gazdaság és a politika rendkívül szorosan összefonódott. A képet még tovább bonyolította a nemzeti kérdés, mert egy gyár, az Jugoszláviában nem csupán gyár volt, hanem szerb gyár, vagy horvát gyár volt, azaz a gazdasági kérdések mindig erős nemzeti színezetet kaptak. Ráadásul az egyes köztársaságok nemzeti vezetői gyakran nyúltak a nemzeti retorikához gazdasági konfliktusok – például melyik gyárat zárjuk be – esetében is. A következő táblázat és a 25. ábra jól mutatja, hogy a szocialista Jugoszláviában milyen regionális különbségeket voltak:

34. táblázat Regionális különbségek a szocialista Jugoszláviában

Földrajzi egység	A GDP létrehozásának Aránya (1974-es adat)	1 főre jutó GDP aránya (1976-os adat)	1 főre jutó beruházások összege
Jugoszlávia	100,00%	100	
Szűkebb Szerbia	24,11%	97	11 000 dinár
Szlovénia	16,02%	206	23 000 dinár
Horvátország	26,74	125	16 500 dinár
Vajdaság	11,17%	119	16 000 dinár
Bosznia-Hercegovina	12,50%	66	8,500 dinár
Macedónia	5,45%	66	8,500 dinár
Koszovó	2,07%	29	6 000 dinár
Crna-Gora	1,95%	65	14 000 dinár

A táblázat 2 és 3. oszlopából világosan kiolvasható, hogy négy terület – Bosznia-Hercegovina, Macedónia, Koszovó és Crna-Gora – fejletlennek minősíthető, míg „Szűkebb Szerbia” és a Vajdaság, továbbá Horvátország és Szlovénia fejlettnak minősíthető, azaz Jugoszlávián belül fejlettség szempontjából egy észak-dél megosztottság rögzíthető.

Ezzel szemben a táblázat 2. és 4. oszlopának összevetéséből kiolvasható, hogy a beruházásokra nem a GDP megtermelésének arányában került sor regionális szinten, azaz a fejlett köztársaságok GDP-jének egy részét a fejletlen köztársaságokra fordították. Különösen kirívó a különbség a Crna-Gora esetében. A kép további árnyalása érdekében tekintsük át az alábbi adatsort:¹³

- 1971-ben az össznépesség 21,6%-át adó Horvátország produkálta a jugoszláv valutabevételek 51%-t. Ez a bevétel két forrásból származott:
  - A megélénkülő tengerparti turizmusból, Jugoszlávia turizmusból származó bevételeinek 80%-át Horvátország termelte meg.
  - A vendégmunkások hazautalásaiból származott, az 1,2 milliónyi vendégmunkás 51%-a volt horvát, miközben Horvátország az összjugoszláv népességből csak 21,6%-al rendelkezett.

Horvátország a devizabevételeknek 2/3-át tarthatta meg, az elvont 1/3-nyi részt Belgrád az ún. szövetségi költségekre – a hivatali apparátus és a hadsereg fenntartása és a fejletlen régiók támogatása – fordította.

- 1971-ben az össznépesség 8,4%-át adó Szlovénia a jugoszláv exportból 18,4%-kal rendelkezett, ugyanakkor az összjugoszláv GDP 20%-át termelték meg.

Mind az exportbevétel, mind pedig a GDP jelentős hányadát Belgrád elvonta és a szövetségi költségekre fordította.

A fentiek alapján kijelenthetjük, hogy a fejlett köztársaságok – Szlovénia és Horvátország – a jövedelmek központi újraelosztásának szenvedő alanyai voltak (Itt jegyezzük meg, hogy a Vajdaságról a következő fejezetben beszélünk részletesen).

Ezek után teljesen érthető, hogy a fejlett tartományok a köztársaságok gazdasági önállóságának növelésére és a föderáció finanszírozásának arányosabb megállapítására törekedtek. Ha az 1971-es ún. horvát tavasz történéseit vizsgáljuk, láthatjuk, hogy az valójában azzal a követeléssel indult, miszerint Horvátország nem kapja meg az őt megillető devizarészesedést abból a devizabevételből, melyet döntően Horvátország termelt ki.¹⁴

Erre a követelésre csupán később rakodtak rá a nyelvi és kulturális követelések – a Matica Hrvatska követelései –, majd ezekből fejlődött ki aztán egy nyíltan szecessziós javaslat, azaz Jugoszlávia átalakítása konföderációvá.

A jugoszláv államberendezkedés megkérdőjelezése már sok volt Titonak, ezért leváltatta a horvát reformkommunista vezetőket, és ezzel párhuzamosan több száz horvát került börtönbe nacionalizmus vádjával.¹⁵ Ezek után 1972 és 1989 között Horvátország mély hallgatásba merült. A Horvát Kommunista Szövetsége új ultrakonzervatív vezetői ügyeltek arra, hogy a horvát nacionalizmus ne bukkanhasson felszínre. Szlovéniában szintén hasonló forgatókönyv bevetésével – azaz a nemzeti kommunista vezetők lecserélése – vetett véget Tito a szlovének nemzeti követeléseinek.¹⁶

A „horvát tavasz” és a szlovének akciói mégsem voltak eredménytelenek, Tito szokásos egyensúlypolitikájának megfelelően nem csupán a „horvát nacionalistákat” és a „szlovén liberálisokat” szorította ki a hatalomból, hanem a belgrádi szerb centralistákat is igyekezett megfékezni. Ebből a szándékából született meg az 1974-es alkotmány,¹⁷ ennek az alábbi fontos vonásait kell kiemelnünk:

- Bevezették a kollektív vezetés elvét, ennek jegyében felállították a 9 tagú államelnökséget, amibe a nyolc föderális egység egy-egy szavazati joggal rendelkező tagot delegálhatott, a 9. tag maga Tito volt.
- A demokrácia növelése érdekében számos vezetői poszton bevezették a rotáció elvét.
- Kiszélesítette a köztársaságok jogkörét és önállóságát – önálló alkotmányt kapnak, élükre elnökségeket (ún. államfői testületeket) állítanak, létrehozhatják saját nemzeti bankjukat – a szövetségi központtal szemben.
- A Szerbián belüli két tartományt – Koszovó és Vajdaság – szintén jelentős, majdnem tagköztársasági jogkörökkel ruházta fel.

Juhász József mutat rá, hogy ebben az alkotmányban, mely elméletileg a föderáció megerősítése érdekében született, számos konföderatív elem került megfogalmazásra.¹⁸ Az „egy föderális egység – egy szavazat” elve, illetve az alkotmánymódosítás konszenzusos mechanizmusának megfogalmazása kimondottan a konföderáció irányába mutat.

Joggal merül fel a kérdés, hogy Tito, aki a párt és az állam élén álló teljhatalommal rendelkező vezető volt, 1974-ben miért fogadtatott el új alkotmányt.

Anton Bebler úgy véli, a 1974-es alkotmány célja az volt, hogy gátat szabjon a központosítás ellen irányuló törekvéseknek.¹⁹

Ezt Tito két eszközzel kívánta elérni. Egyrészt engedményeket tett a tagköztársaságoknak és a többi nemzetnek – lásd albánok jogainak bővítését Koszovóban, illetve a boszniai muzulmánok nemzeti önállóságának elismerését –, amikor jogokkal ruházta fel őket, másrészt megpróbálta korlátozni a szerb dominanciát. Jól mutatja ezt, hogy a koszovói albánok 1974-es jogbővítését Tito a belgrádi konzervatív szerb vezetéssel szemben csikarta ki. Ez a Tito-i megoldás azonban nem válhatott be, egyrészt az engedmények nem elégtették ki a szlovén és horvát nemzetet, illetve nem oldotta meg hosszú távon az albán kérdést sem, másrészt a szerbek is úgy érezték, hogy a jugoszláv állam velük szemben negatív diszkriminációt alkalmaz.

Itt kell fel hívni a figyelmet arra a tényre, hogy a szerb nemzet felemás helyzetben élt a második Jugoszláviában. Egyrészt Tito igyekezett megakadályozni az 1939 előtti nagyszerb nacionalizmus újjászületését, ezért fellépett a nagyszerb nacionalizmus ellen, másrészt a szerbek domináns szerepet töltöttek be az állami és párvezetésben. Ennek érzékeltetésére két adat:

- A 1974-ben a 205 legfontosabb pártvezető közül 60 szerb, 27 crna-gorai, 29 horvát, 27 szlovén, 15 muzulmán és 5 magyar volt.²⁰
- 1971-ben a hadsereg tisztikarában 70%-os szerb-crna-gorai többséget mutattak ki.²¹

A szerb nemzet felemás helyzete vezet majd el az Akadémiai Memorandum megfogalmazásához 1986-ban. Egyet kell értenünk Gyilasz találó mondatával, mely szerint „Tito volt a jugoszláv rendszer egyetlen működő intézménye”. Hiszen a politikai patthelyzeteket és az egyre jobban kiéleződő nemzeti kérdést számos esetben az ő autoriter döntései és tekintélyelvű beavatkozásai oldották meg.

1980. május 4-én bekövetkezett halála utáni 10 év történéseit úgy lehetne a legrövidebben összefoglalni, hogy a szerb vezetők egyre inkább a nagyszerb nacionalizmus programja felé kezdtek mozogni és ennek jegyében megpróbálták a 74-es alkotmányban rögzített jogokat minél jobban szűkíteni, korlátozni. Míg a „nem szerbek” a jogok további bővítéséért, a konföderációért, illetve hosszú távon a nemzeti függetlenségért küzdöttek.

3.3. A Vajdaság problematikája 1948-1987

3.3.1. A politikai dimenzió

Véleményünk szerint a vajdasági magyarság társadalmi-politikai életét a szocialista Jugoszláviában három tényező határozta meg:

1. tényező: a magyarság népesedési helyzete, avagy az asszimiláció

A magyarság részaránya a szocialista Vajdaságon belül állandóan csökkent, ez jól leolvasható az alábbi táblázat harmadik oszlopából.

35. táblázat A magyarok száma és százalékos aránya a Vajdaságban 1948-1991

Év	Fő	%
1948	429 000	25,8%
1953	436 000	25,4%
1961	442 000	23,9%
1971	424 000	21,7%
1981	385 000	18,9%
1991	341 000	16,6%

Forrás: A szerző saját szerkesztése¹

A táblázat második oszlopából viszont az is kiolvasható, hogy 1960-tól kezdődően a vajdasági magyarság abszolút száma is fogyásnak indult. Ennek okai:

- Az alacsony születésszám: A magyarok a negatív előjelű népszaporulatot, -1,8 ezreléket (ez az 1000 főre jutó születések számát jelenti G.L.) produkáltak, míg eközben a szerbeké +6,6 ezrelék volt. ² (Zárójelben jegyezzük meg, hogy ezzel párhuzamosan Koszovóban az albánok +29 ezreléket produkáltak)
- A külföldi munkavállalás és kivándorlás lehetősége:³ A magyarok a Jugoszlávián belüli számarányuknál jóval nagyobb mértékben léptek erre az útra. Mirnics Károly becslései szerint a 70-es években a vajdasági vendégmunkások 2/3 része magyar volt.
- Egyre gyorsuló asszimiláció. Ennek fő megjelenési formája a „vegyes házasság”, ennek mértékét mutatja, hogy a Vajdasági magyarok által kötött házasságok közül minden 3. vegyes házasság volt. ⁴
- A jugoszláv kategória választása:⁵ Az 1971-es népszámlálástól kezdődően az állampolgárnak joga volt magát jugoszláv nemzetiségűnek feltüntetni. Számos magyar nemzetiségű állampolgár a karrier érdekében vagy félelemből – különösen az 1991-es népszámláláskor – jugoszlávnak vallotta magát.

- A szerbek nagyarányú betelepítése: A szerbeknek a „nem szerb területek” kulcsfontosságú városaiba, államilag támogatott és szorgalmazott betelepülése az egész korszakban jellemző volt. A Vajdaság betelepítés egyik célpontja volt, jól mutatja ezt, hogy a fejletlen déli területekről 1953 és 1971 között több mint félmillióan költöztek a Vajdaságba.⁶

2. tényező: a magyarság társadalmi helyzete

Míg a szlovákiai és a romániai magyarság 1944-ig teljes társadalmat alkotott – erős értelmiségi réteggel, középosztállyal, sőt arisztokráciával –, addig a jugoszláviai magyar kisebbség már az SHS-Királyságban is csonka társadalomban élt, az értelmiségi réteg és a középosztály zömét alkotó tisztviselők 1920 után több hullámban Magyarországra kényszerültek. Ez a folyamat 1944-ben és 1948-ban megismétlődött. A csonkaság érzékeltetésére villantsuk fel néhány adatot.⁷ A magyaroknál a fizikai munkás-szellemi dolgozó arány 82:18 a jugoszláviai 70:30-cal szemben. A magyaroknál a középiskolát végzettek száma a jugoszláviai átlag felét, az egyetemet és főiskolát végzettek annak harmadát érte el. A magyaroknál 10 ezer lakosra 58 egyetemista-főiskolás jutott, szemben a 86 fős jugoszláviai átlaggal.

Mindez azt jelenti, hogy a vajdasági magyar társadalom rétegzettség-iskolázottsága elmaradott, a hátrányos társadalmi helyzetet újratermelő struktúrát mutatott.

3. tényező: a magyarság alkotmányos jogai

Jugoszláviában a parlament 10 évenként új alkotmányt vagy az alkotmányra vonatkozó törvényt fogadott – lásd 1946, 1953, 1963, 1974 –, amelyekben minden alkalommal rögzítették a nemzetiségek jogait, úgymint anyanyelvi oktatás és egyenjogú nyelvhasználat.⁸

Mindezeket a rendelkezéseket a tartományi alkotmányok változtatás nélkül átvették. Ráadásul az 1974-es alkotmány szerint a Vajdaság és Koszovó a Szerb SZK részei, de valójában ez a két terület 1974 és 1988 között köztársasági jogállást élvezett. Mindezek következtében a magyarországi baloldali történétírók az 1960-1980 közötti időszakot mint „a jugoszláviai magyarság aranykoraként” írják le.⁹ Kiemelik, hogy a magyarság széles művelődési lehetőségekhez jutott, fellendült a kulturális és irodalmi élet (Fórum Kiadóház, Hungarológiai Intézet, Magyar Szó, Híd, Új Symposion), és a nemzetiségi kulcs révén számos magyar került politikai és közigazgatási pozícióba. Azaz a vajdasági magyarok sokkal jobb helyzetben voltak, mint a romániai vagy a szlovákiai magyarok.

Véleményünk szerint ez a kép hamis.¹⁰ A magyar kisebbség minden alkotmányban rögzített jog ellenére halmozottan hátrányos helyzetben élt a Vajdaságban. Egy viszonylag fejlett régió lakosaiként ők voltak az állami redisztribúció szenvedő alanyai. Az anyanyelvhasználat sohasem valósult meg teljes egészében, anyanyelvi oktatás megszervezése elé adminisztratív akadályokat gördítettek, korlátozták egyesületi és hitéletüket és a nemzetiségi kulcs se mindig működött a funkciók elosztása során. Jól mutatja ez utóbbi megállapítás helyességét, hogy a szellemi-adminisztratív, illetve az irányító-hatalmi pozíciókban lévők között a magyarok mélyen lakossági számarányuk alatt voltak képviselve.

Véleményünk szerint inkább helyesebb halmozottan hátrányos helyzetű magyarságról, mint „aranykorról” beszélni.

3.3.2. A gazdasági dimenzió

Jugoszlávia 1918-as megalakulásakor – Szlovénia mellett – a Vajdaság volt az új állam legfejlettebb leggazdagabb – itt volt a legmagasabb a városlakók aránya és a legsűrűbb a városhálózat –, bár kimondottan mezőgazdasági jellegű országrésze. Ezért és nemzetiségi jellege – erős német és magyar kisebbség – miatt a két világháború közötti jugoszláv állam fejőstehénnek és éléskamrának tekintette, azaz gazdaságilag kizsákmányolta a Vajdaságot. A második jugoszláv állam ugyanezt a kettős szerepet osztotta a Vajdaságra.

Az éléskamra szerep abban nyilvánult meg, hogy a Vajdaság gazdasági életében a második világháború után is jelentős volt a mezőgazdaság. Az 1945 után lezajló kollektivizálás során termőterületének 1/3-a került „társadalmi tulajdonba. Az erőszakos kollektivizálás és a kötelező beszolgáltatás a síkvidéki Vajdaságot jobban sújtotta, mint az ország hegyvidéki tájait. Viszont 1953 utáni szabadabb légkörben a farmergazdálkodásra való áttérés feltételei is jobbak voltak. Bár a mezőgazdaság fejlődését korlátozta, hogy 1988-ig az egy háztartásban élők által megművelhető földterület határa 10 hektár – azaz 17 hold – volt.

A mezőgazdaságból élők száma és aránya a Vajdaságban 1951 és 1981 között 70%-ról 20%-ra csökkent. De a 80-as években a magyar nemzetiségűek egyharmada még mindig egyéni gazdálkodó volt, ehhez még hozzászámítandó egy jelentős réteg, az ún. kétlaki parasztok (ezek az ingázók). Ennek következtében az aktív népesség fele az élelmiszertermelésből vagy ehhez szorosan kapcsolódó tevékenységből élt és a mezőgazdasági termelés és az élelmiszeripar adta a vajdasági társadalmi termék 40%-át.¹¹

Mivel a jugoszláviai magyarság döntő többsége a mezőgazdaságból élt, gazdasági helyzetüket a mezőgazdaság mindenkori helyzete határozta meg. A magyarok többsége a 80-

as években egyénileg dolgozó paraszt volt. Az általános kép elég lehangoló: A birtokok elaprózódtak – az átlagos birtoknagyság 2,1 hektár –, és ezeken a nadrágszíjparcellákon az öregek hagyományos gazdálkodást folytatnak, a termésből úgy, ahogy megélték. A középkorúak ingáztak és kétlaki életet éltek. A parasztcsaládból származó fiatalok 90%-a pedig elhagyta a nemzetiségi létet őrző falut, s vagy a szerb jellegű iparosodó nagyvárosokba (Újvidék, Zombor, Kikinda, Nagybecsekerek, Pancsova) vagy külföldön vállalt munkát.¹² Itt jegyezzük meg, hogy a külföldön munkát vállalók jelentős része elveszett a vajdasági magyarság szempontjából, mivel véglegesen kivándoroltak.

A Vajdaság mezőgazdaságát súlyosan érintette a 80-as években, hogy az agrárrolló egyre szélesebbre nyílt. A takarmány, a növényvédőszer és az üzemanyag ára gyorsabban növekedett, mint a növényi és állati termékeké. 1985-ben a mezőgazdasági termékek ára 48%-al, míg a termeléshez szükséges egyéb anyagoké (növényvédőszer, etc.) 72%-al emelkedett.¹³

Mindezek következtében az agáripári termékek részesedése a Vajdaság exportjában 1978 és 1988 között közel a felére csökkent. A 80-as években mindössze egy előre mutató és a mezőgazdaság jövőbeli fejlődését elősegítő változás történt, 1988. november 25-én jóváhagyott szövetségi alkotmánymódosításban az egy család birtokában lévő maximális földterületet 10 hektárról 30 hektárra emelték, s ezzel út nyílt a fejlődőképes, rentábilis farmgazdaságok kialakulására.

A másik szerep – azaz fejőstehen szerepe –, abban nyilvánult meg, hogy a jugoszláv állam az egész második világháború utáni korszakban az elmaradott déli országrészek felzárkóztatását a Vajdaság – és persze Szlovénia és Horvátország – erőforrásaiból oldotta meg. Ez közvetlenül a háború után abban nyilvánult meg, hogy egyszerűen leszerelték és a déli országrészbe költöztettek át az ipari üzemek egy jelentős részét. Ez jelentős mértékben sújtotta a Vajdaságot, hiszen alapvetően mezőgazdasági terület volt.

A későbbiek során pedig abban, hogy innen vonták el a déli országrészek fejlesztéséhez szükséges összegeket. 1965-től a Vajdaság – és az ún. a fejlett köztársaságok – éves társadalmi termékük 2%-át fizették be a fejletlen területeket támogató szövetségi alapba.¹⁴ A szövetségi alapba való befizetés túl kevés volt ahhoz, hogy észrevehető változást hozzon létre délen, de viszont pont elegendő volt ahhoz, hogy a vajdasági gazdaság elmaradását fokozza. Ugyanilyen diszkriminatív gazdaságpolitikát láthatunk, ha a Vajdaság jugoszláv összeruházásokból való részesesedést vizsgáljuk.

A Jugoszlávia területének 8,4%-át, lakosságának 9-10%-át kitevő Vajdaság 1953-ban a jugoszláviai összberuházások 3,6%-át kapta. A 60-as években az országos beruházási keretből átlagosan 8,7%-ot,¹⁵ 1978-ban pedig 10,9%-ot kapott a Vajdaság.

Mindezek következtében a Vajdaság gazdasági fejlődésének üteme az 50-es, 60-as években jelentősen lecsökkent, és még a 70-es években is mindössze 2,4%-os volt.¹⁶ Ezzel szoros összefüggésben veszélyesen lecsökkent a vajdasági gazdaság felhalmozó és újratermelő képessége és csökkent a munkatermelékenysége. A folyamatot jól illusztrálják az alábbi táblázat:

36. táblázat Az egy főre eső nemzeti jövedelem növekedési üteme a fejlett országrészekben

Időszak	Horvátország	Szlovénia	Vajdaság
1947-1956	7%	5,1%	1,8%
1964-1968	11%	10,9	6,6%

Forrás: A szerző saját szerkesztése¹⁷

Ezt észelve a jugoszláv állam a 70-es évektől kezdődően – egészen pontosan 1974-es alkotmány elfogadása után – emelte a Vajdaság részesedését az összberuházásokból, ezen belül az ipari beruházások összege pedig 1974-ben átlépte a 10%-os határt, 1977-pedig 12,3%-os volt.¹⁸ Azaz a jugoszláv állam megemelte azt az összeget – pontosabban a Vajdaságiak által megtermelt pénzből többet hagyott helyben –, amelyből a Vajdaság a saját fejlődését finanszírozhatta. Csakhogy ennek során nemzetiségi diszkrimináció történt, és a Vajdaságban meg valósított ipari beruházások egy olyan területi képet mutatnak, mely szerint a „magyar többségű körzetekben” az egy főre eső ipari beruházás a tartományi átlag 70-85% körül alakult.

Gyakorlatilag a 70-es és 80-as években a „magyar többségű körzetekben” az egy főre eső nemzeti jövedelem 20%-kal meghaladta a jugoszláviai országos átlagot, de a beruházások a jugoszláviai átlag 60% körül mozogtak.¹⁹ Magyarul ez azt jelentette, hogy a vajdasági „magyar többségű körzetek” lakói az általuk megtermelt javak értékének csupán felét kapták vissza.

Összefoglalva az eddigieket: A jugoszláv állam diszkriminációs regionális politikája következtében gazdasági fejlettség tekintetében a Vajdaság egyre jobban lemaradt Szlovéniától. A Vajdaság fokozatos lemaradását mutatja, hogy míg 1947-ben az egy főre eső nemzeti jövedelemben a Vajdaság Szlovénia mögött a 2. helyen állt, a 70-es években már lecsúszott a 3. helyre.

RENDSZERVÁLTÁSOK UTÁN, AVAGY A RÉGIÓK FELTÁMADÁSA

1. Csehszlovákia felbomlása

Az előző fejezetben láthattuk, Moszkva arra törekedett, hogy a nacionalizmust az általa uralt Köztes-Európában a szőnyeg alá söpörje. A francia történészek a Szovjetunió ilyen irányú, fojtogató-bénító törekvéseit jogosan nevezték „ólombúra-effektusnak”. A Szovjetunió és a szocialista tömb összeomlásával eltűnt az ólombúra, így a nacionalizmus ismét a térség sorsát befolyásoló fontos erővé vált. Sőt a nemzetek, nemzetiségek és a nacionalizmus feléledése a posztkommunista Köztes-Európa legfontosabb vonása. Jól mutatja ezt a többé-kevésbé nemzetek fölötti föderációként működő két állam – Jugoszlávia és Csehszlovákia – felbomlása, mellyel ebben a fejezetben foglalkozunk részletesen.

1. Csehszlovákia felbomlása

1.1. A bársonyos forradalomtól a nemzeti ellentétek kiéleződéséig

A csehszlovákiai rendszerváltás, melyet a szakirodalom bársonyos forradalomnak nevez, 1989 november 17-én kezdődött, amikor Prága utcáin 50 ezer ember tüntetett a kommunista vezetés távozását követelve.¹ Két nappal később 17 ellenzéki csoport - köztük a legjelentősebb a Charta 77 – részvételével Csehországban megalakult a Polgári Fórum (OF), Szlovákiában pedig testvérszervezete a Nyilvánosság az Erőszak Ellen (VPN).² E két szervezet vezetésével 1989 decemberében az ellenzék elsöpörte a régi rendszert.³ Gustav Husak köztársasági elnökként december 10-én egy olyan új kormányt nevezett ki – ez volt Marion Calfa ún. első kormánya –, melyben már neves ellenzékiek is (Jan Carnogursky, Jiri Dienstbier) helyt kaptak. A Calfa-kormány beiktatását követően Gustav Husak lemondott köztársasági elnöki posztjáról

1989. december 28-án a Prágai Tavasz egyik vezetőjét, Alexander Dubceket választották a Parlament elnökévé, s egy nappal később Václáv Havelt, a csehszlovák ellenzék egyik vezéralakját köztársasági elnökké. Honfitársai – és Nyugaton is többen – benne látták a demokratikus Csehszlovákia megtestesítőjét.

Havel újévi beszédében – 1990. január 1. – külön kitért a cseh és a szlovák nemzet viszonyára, azt mondta: „Mint cseh nemzetiségű köztársasági elnök, aki az esküt egy hozzám közel álló jelentős szlovák személyiség – az elnöki esküt Havel a Parlament elnöke, azaz a

szlovák Dubcek előtt tette le – kötelességemnek érzem, hogy örködjek azon, hogy tiszteletben tartsák a szlovák nemzet minden érdekét, azon nemzetét, amely a múltban különféle keserű tapasztalatokat szerzett, s hogy a jövőben ne legyen zárva e nemzet előtt semmilyen állami funkció, a legmagasabbat is ideértve.”⁴

Havel elképzelése a cseh és szlovák nemzet harmóniájáról arra alapozódott, hogy a bársonyos forradalom napjaiban a csehek és szlovákok valóban együtt sírtak és nevettek, azaz egységesen léptek fel a kommunista rendszer ellen. Havel nem számolt azzal, hogy a bársonyos forradalom alapvetően antikommunista megmozdulás volt, amelyben a nacionalizmus nem játszott szerepet, de a rendszerváltás magával hozta a nacionalizmus megerősödését is, pontosabban az addig szőnyeg alá söpört problémák felszínre törését is. Az alábbi figyelmeztető jeleket rögzíthették az éles szemű megfigyelők:⁵

- 1989. december 4-én Hainburgnál a csehszlovákok és osztrákok közösen szétbontották a két ország között húzódó „vasfüggönyt” és a csehszlovák állampolgárai átsétáltak meglátogatni osztrák szomszédaikat. E látogatás során meglepően sok „csehszlovák” nem Csehszlovákia kék-fehér-piros zászlaját vitte magával, hanem a Tiso-i szlovák állam lobogóját.
- Szlovákia házfalain megjelentek a „Szlovákia a szlovákoké” feliratok.
- Amikor Richard von Weizsacker – a nyugat-német állam elnöke – prágai tárgyalásai során (1990 márciusa) egy nyilvános rendezvényen a csehszlovák nemzet érdemeit dicsérte a hallgatóság egy része morgolódni kezdett, mondván csehszlovák nemzet nem létezik.
- Szlovákiában a Matica Slovenska köré tömörülő szlovák nacionalista körök egyre hangosabban kezdték emlegetni a szlovák nemzet önálló, a csehtől eltérő és különálló jellegét.
- 1990 tavaszán – tehát még a júniusi parlamenti választások előtt – megalakult a szlovák nacionalisták pártja, a Szlovák Nemzeti Párt is, amely – akkor egyedüli szlovák pártként – választási kampányában nyíltan önállósági törekvéseket hangoztatott. Kijelentették, hogy a csehszlovák állam a szlovákok kizsákmányolását, elnyomását, másodrendűségét, azaz a csehek uralmát jelenti a szlovákok felett. A szlovákok csak akkor számíthatnak gazdasági, szellemi, kulturális és politikai felvirágzásra, ha megteremtik önálló államukat.⁶

1.2. Az első szabad választástól a szétválásig

Az 1990. június 8-9-én parlamenti választásokat rendeztek Csehszlovákiában. A cseh országrészben a Polgári Fórum (OF), nagy erőfölénnyel a szavazatok 53,2%-val, míg Szlovákiában testvérszervezete a Nyilvánosság az Erőszak Ellen(VPN) 29,3%-al nyert.⁷

A választások után a vezető politikusok – az ismét elnökké választott Havel, a szövetségi kormány tagjai, a nemzeti kormányok tagjai és a parlamentek képviselői – hangsúlyozták, hogy az elkövetkező két évben (mert mandátumuk ennyi időre szólt) egyik legfontosabb feladatuknak tekintik a cseh és a szlovák nemzet viszonyának rendezését. Ezt a folyamatot három csomópont mentén ragadhatjuk meg:⁸

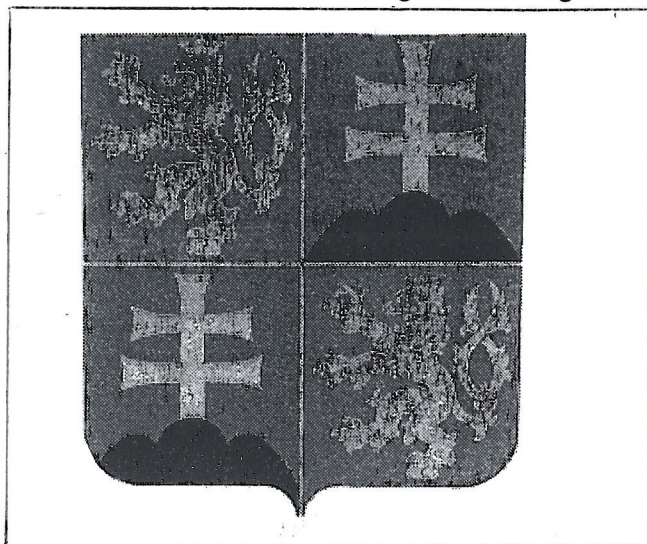
Az első csomópont: A kötőjel-vita

1990 tavaszán Havel köztársasági elnökként javaslatot nyújtott be a Parlamentnek az ország hivatalos nevének és címerének megváltoztatására.⁹ Havel javasolta, hogy az addig használatos Csehszlovák Szocialista Köztársaság elnevezésből töröljék a szocialista jelzőt, és a címerben az oroszlán feje felett lévő ötágú csillagot váltsa fel a régi korona, azaz az addigi Ceskoslovensko Socialist Reublika (CSSR) elnevezést, a Ceskoslovensko Reublika (CSR) váltsa fel. Ez azonban a szlovákok heves ellenzését váltotta ki, azt követelték, hogy a cseh és szlovák nemzet egyenjogúságának bizonyítékaként a Csehszlovákia elnevezést kötőjellel, azaz az Cesko-Slovensko formában írják. Sőt követelték, hogy a szlovák címert mely a szocialista címerverzióban a cseh oroszlán mellén volt elhelyezve – és így módon szerintük alárendeltséget sugalmazott – vegyék le és egyenrangú helyre helyezték a címerpajzsban belül.

A vita látszólag kicsinyes, de valójában nagyon komoly történelem-értelmezési koncepció húzódik meg mögötte. A csehek 1918 óta unitarista államként fogták fel Csehszlovákiát, mely a csehszlovák nemzet hazája. Ezzel szemben a szlovákok mindig arra törekedtek, hogy két különböző ország közös államaként értelmezték a csehszlovák államot, melyben két nemzet, a cseh és a szlovák, lakik együtt. Ennek alátámasztásául mindig hangsúlyozták, hogy 1918 előtt Szlovákia nem volt része a cseh királyságnak, nem tartozott a „cseh korona országai” közé.¹⁰

A kötőjel-háború végül is 1990. április 20-án kompromisszummal zárult, a szövetségi parlament úgy döntött, hogy az állam hivatalos elnevezése „Ceska a Slovenska Federatívna Reublika” azaz „Cseh és Szlovák Szövetségi Köztársaság” legyen. A címerben pedig a cseh oroszlán a szlovák kettős halom mellé kerüljön.

26. ÁBRA A Cseh és Szlovák Szövetségi Köztársaság címere

A kötőjel-háború megmutatta, hogy a cseh és szlovák nemzet viszonyában milyen feszültségek halmozódtak fel 1918 óta. Jan Rychlík egyenesen az 1918-ban történetekre vezeti vissza a csehszlovák állam 1993-as szétválását.¹¹ Azt fejtegeti, hogy amikor Masaryk létrehozta a csehszlovák államot, azt a csehszlovákizmus eszméje mentén tette, a cseh és a szlovák nemzetből elméletileg létrehozta a csehszlovák nemzetet. Csakhogy a szlovákok „kiszabadulva” a magyar fennhatóság alól, nem csehszlovákok, hanem szlovákok akartak lenni, azt az autonómiát, amit nem kaptak meg a magyaroktól, ezáltal a csehszlovák állam keretei között kívánták megvalósítani, Hlinka és társai harca erről szólt.

1939-ben megszületett a „független” szlovák állam. Bár 1945 után a nemzetközi helyzet alakulása lehetővé tette a csehszlovák állam újjászületését, a szocialista érában a szlovákok részéről továbbra is a csehszlovákizmus elutasítása volt a jellemző.

Amikor 1989-ben megbukott a szocializmus, a szlovákok számára Csehszlovákia valójában Cseh-Szlovákia volt, azaz kötőjellel azt kívánták kifejezni, hogy a csehszlovák állam két rokon nemzet közös állama.

A második csomópont: A kompetencia-vita

Ezt a szétágazó vitát némileg leegyszerűsítve azt „felülről lefelé”, illetve az „alulról felfelé” koncepció küzdelmeként írhatjuk le.¹²

- Az „alulról felfelé-koncepció”

A szlovákok szerint a köztársaságok az elsődlegesek, a szövetség csak másodlagos, a szövetség jogai csak a köztársaságok jogaiból eredeztethetők. A köztársaságok állami önrendelkezés szintjén bírnak a hatáskörök mindegyikével, s ezekből adnak át,

ruháznak át a szövetségre olyan állami hatásköröket, amelyek közössé tételét valamilyen ok miatt fontosnak tartják (például védelmi és külpolitika, ár-, vám-, és pénzügyi politika), azaz a szövetség alulról, a köztársaságok felől építendő fel.

- A „felülről-lefelé-koncepció”

A csehek szerint a szövetség az elsődleges és a köztársaságok a másodlagosak. A szövetség az, ami államjogi szinten a köztársaságok fölött áll, és a szövetség osztja ki a köztársaságok jogait.

A kompetencia-törvényt végül 1990. december 12-én fogadták el, az addig a szövetség hatáskörébe tartozó feladatok döntő részét köztársasági hatáskörbe utalták. Azaz a szövetségi törvények és intézmények a korábbi helyzethez képest meggyengültek, de továbbra is életben maradtak. Röviddel elfogadása után a csehek és a szlovákok is bírálták a törvényt. A csehek saját miniszterelnökük, P. Pitharnak, azt vetették a szemére, hogy túl engedékeny és lágy volt a kemény és akaratos V. Meciarral szemben, s azt jósolták, hogy a kompetencia-törvény rengeteg gazdasági hatásköri vitát fog eredményezni. A szlovákok egy jelentős része azért volt elégedetlen a törvénnyel, mert kevésnek érezték a szlovákok hatáskörébe utalt kompetenciákat.

A harmadik csomópont: Az alkotmány-vita

Az alkotmányok vitája tovább élezte az ellentéteket.¹³ Már 1990 végén kirobbant a vita arról, hogy a köztársasági alkotmányok, avagy a szövetségi alkotmány készüljön-e el előbb. Gyakorlatilag ezzel a kérdéssel az „alulról felfelé”, illetve a „felülről lefelé” koncepció küzdelme folytatódott. Maguk a szlovákok sem voltak egységesek az alkotmány kérdésében, jól mutatja ezt, hogy a különféle szlovák politikai erők kilenc alkotmánytervezet készítettek.¹⁴

A képet még tovább bonyolította Havel köztársasági elnök fellépése, aki arra az álláspontra helyezkedett, hogy a három alkotmányt (egy szövetségi és a két köztársasági) egyszerre kell elfogadni és egyik se legyen a másik fölé, illetve alárendelve. Havel kezdeményezése a szlovákok politikusok mellett számos cseh erő támadását is kiváltotta.

Havel elnök 1991 júniusában Kromeriz-ben egy olyan tárgyalást szervezett meg, melyre minden cseh és szlovák politikai erőt meghívtak. Ezen a találkozón Havel egy 19 kérdésből álló kérdőívet „töltetett ki” mindenkivel, hogy tisztázza, ki milyen állásponton van a csehszlovák állam további sorsát illetően. Csupán a Szlovák Nemzeti Párt vállalta nyíltan, hogy ellenzi a csehszlovák állam fennmaradását és nyilvánította ki, hogy az önálló szlovák

államért küzd. A többi résztvevő azt a döntést hozta, hogy a két köztársasági parlament közösen dolgozza ki azt a szerződést, amely a közös szövetségi állam berendezkedésének alapelveit, az együttélési akaratot és a szövetségnek átadandó kompetenciákat fogja tartalmazni.

A „kromerizi kompromisszum” életbelépését, betartását, a cseh és a szlovák belpolitika egyéb mozgásai akadályozták meg. Az 1990-es választások eredményeképpen kormányra került Polgári Fórum, illetve Nyilvánosság az Erőszak Ellen (VPN) a választások után alig másfél évvel darabjaira hullott:¹⁵

- A Polgári Fórum három számottevő irányzatra bomlott fel:
  - Polgári Demokrata Párt (ODS), élén Vaclav Klaus-szal
  - Polgári Demokrata Szövetség (ODA), élén Jan Kalvoda-val
  - Polgári Mozgalom (OH)
- Nyilvánosság az Erőszak Ellen mozgalom két részre szakadt:¹⁶
  - Polgári Demokrata Unió (ODU)
  - Demokratikus Szlovákiáért Mozgalom (HZDS), élén V. Meciar-ral¹⁷

A két kormánypárt szétszakadásából származó zavaros helyzetet az 1992. június 5-6-i választások tisztázták.¹⁸ A csehországi választásokat Vaclav Klausz ODS-e nyerte meg, míg a szlovákiai választásokat Vladimír Meciar HZDS-e a szavazatok 37,3%-val nyerte meg. Ez azt jelentette, hogy Csehországban a polgári jobboldal, Szlovákiában pedig a nacionalista baloldal került többségbe. Ez magában hordozta az egységes gazdasági reform megvalósíthatatlanságát, és a közös állam létrehozását célzó politikai konszenzus lehetetlenségét.

Vaclav Klausz kormánya pragmatikus jobboldali, polgári kormányként határozta meg önmagát, mely a gyors és radikális gazdasági reform és a privatizáció tántoríthatatlan híve. Klausz legfőbb törekvése a gazdasági reform végrehajtása volt. Ráadásul úgy vélte, hogy a komoly gazdasági nehézségekkel küzdő Szlovákia csak koloncként akaszkodna Csehország nyakába az Európai Unió felé vezető úton, amit könnyebb lesz végigjárni szlovákok nélkül.

Klausz annak érdekében, hogy Csehországban véghez tudja vinni az általa fontosnak tartott gazdasági reformot, hajlandó volt Szlovákia elengedésére. Kijelentette, hogy Csehország nem fogja megvárni Szlovákiát, amíg eljut arra a gazdasági és társadalmi tudati szintre, hogy elfogadja a radikális gazdasági reform és a gyors privatizáció szükségességét.¹⁹

Ezzel szemben Meciar – aki ügyesen meglovagolta szlovák nacionalista hullámot –, az a cél mozgatta, hogy ő vonuljon be a szlovák történelembe mint az első szabad, demokratikus úton létrehozott szlovák állam megteremtője.²⁰

A csehszlovák állam sorsa az 1992. június 17-i Klausz-Meciar találkozón dőlt el,²¹ ahol egyértelművé vált, hogy a csehszlovák állam fenntartására irányuló kompromisszum tető alá hozása helyett mindketten a békés szétválásra törekszenek. A folyamat záróaktusaként 1992. november 25-én a szövetségi parlament elfogadta a Cseh és Szlovák Szövetségi Köztársaság megszűnéséről szóló alkotmánytörvényt. Ezek után 1993. január 1-én megszületett a Szlovák Köztársaság, illetve a Cseh Köztársaság.²²

Egyetértünk V. Zák véleményével, aki szerint a szétválás két okból következett be.²³ Egyrészt a cseh politikusok – különösen Klausz – végig alábecsülték a szlovák kérdés jelentőségét, energiáik túlnyomó részét a demokrácia, ill. a gazdaság átalakításának szentelték. Eközben nem vették észre – pontosabban figyelmen kívül hagyták – a szlovákok igényeit egy „újfajta házasságra”. Másrészt a szlovákok nem értették meg, hogy nem kérhetik a cseheket arra, hogy hagyják abba a demokrácia és a piacgazdaság érdekében megindított reformjaikat és először a számukra fontos államjogi kérdésekre koncentrálnak.

Tehát mind a csehek, mind a szlovákok politikacsínálói a közös köztársaság megőrzésének célját egyéb politikai céljaik alá rendelték, és valójában ez vezetett el Csehszlovákia széteséséhez.

2. Az önálló Szlovákia fejlődésének néhány jellemző vonása

2.1. A belpolitikai fejlődés sajátosságai

A szlovák belpolitika fejleményei a függetlenség elnyerésének percétől kedvezőtlenül befolyásolták az ország fejlődését. Az 1992-ben hatalomra jutott Meciar kormány nem mondott le és nem írt ki új választásokat 1993. január 1-e után. A kormánypártok belső vitáit követően 1994 márciusában Meciar kénytelen volt lemondani.²⁴

A Jozef Moravcik vezetésével megalakult új kormány rövid életűnek bizonyult, és az 1994. októberében megtartott parlamenti választásokon ismét Meciar és pártja diadalmaskodott.²⁵

A hatalmát visszaszerző Meciar keményvonalas politizálásba kezdett.²⁶ A politikai élet kulcspozíciói mellett (parlament, államigazgatás) elfoglalták a médiát (az elektronikus média teljes egészében a kormány szócsöveként tevékenykedett), és igyekezett ellenőrzése alá vonni

a gazdaságot, főképpen a privatizációs folyamatot. Ezek során a demokrácia elvei erősen sérültek, sőt számos törvénytelenséget követtek el. A legnagyobb port a Meciar-ral szemben ellensúlyt képező köztársasági elnök fiának titkos szolgálat által történő elrablása (1995 augusztusa), az ügyet vizsgáló két nyomozó leváltása, végül pedig az emberrablás koronatanújához közel álló személy meggyilkolása verte fel. Az EU és az USA diplomáciai úton próbálta Meciart figyelmeztetni, befolyásolni, de ezek a kísérletek nem hoztak eredményt.

Mindezek következtében Meciar ún. „harmadik kormányzati időszakát” – amely a 1994 és 1998 közötti éveket öleli fel – a fiatal szlovák állam negatív korszakaként kell értékelnünk. Szlovákia belpolitikai történései és gazdaságának útjai jelentős eltéréseket mutattak az ún. „visegrádi csoport” többi országának politikai gyakorlatától. Ennek következtében Szlovákia kiesett a NATO-tagságra pályázó országoknak abból a csoportjából, akik még az első körben, azaz 1999-ben elnyerhették rendes tagságukat. Ugyanez történt az EU-tagsággal is, 1998-ra Szlovákia kikerült az EU-tagságra eséllyel pályázók köréből.

Ebben a negatív folyamatban az 1998. szeptemberi választások hoztak fordulatot. Meciar és pártja a szavazatok 27%-val megnyerte a választásokat, de mivel a választásokat megelőzően valamennyi ellenzéki párt kijelentette, hogy Meciarral nem lép koalícióra nem tudott kormányt alakítani.²⁷

Így az öt politikai pártot tömörítő Szlovák Demokratikus Koalíció alakított kormányt, amely a demokratikus játékszabályok betartásával és a jogállami működés visszaállításával próbálja Szlovákiát egy európai fejlődési pályára terelni.

2.2. A kisebbségi kérdés

A szlovák alkotmány a nemzetállami elv alapján definiálta a Szlovák Köztársaság létrejöttét, azaz ez az állam a szlovák nemzet saját állama. Csakhogy az alábbi táblázat rámutat a fiatal szlovák állam egy nagyon fontos sajátosságára.

37. táblázat Szlovákia etnikai megoszlása 1991

Nemzet/nemzetiség	Létszám	%
Szlovák	4 606 125	85,7%
Magyar	578 408	10,8%
Cseh	65 216	1,1%
Rutén-ukrán	38 979	0,7%
Roma	80 627	1,6%
Egyéb	1 163	0,03
Összesen	5 289 608	100,00%

Forrás: Dusan Kovac id. mű 312-313. old.

A táblázatból kiolvasható, hogy az ország lakosainak majdnem 15%-a vallotta magát a szlováktól eltérő nemzetiségűnek, azaz Szlovákiában viszonylag nagy számú kisebbség él. Az is látható a táblázatból, hogy ezek közül a legjelentősebb aránnyal a magyarság rendelkezik. Ráadásul a magyar kisebbség többé-kevésbé egy jól körülhatárolható tömbben lakja Dél-Szlovákiát, így a „magyar-kérdés” a fiatal szlovák állam egyik kulcskérdése. Miroslav Kusy szerint a kisebbségi kérdés mindig szorosan összefonódik annak az államnak a biztonságával, amelyben az adott kisebbség él. A „magyar-kérdés” két dimenzió mentén bontakozott ki.²⁸

Első dimenzió: A magyar anyaország és Szlovákia viszonya

Az 1990 és 2002 közötti négy magyar kormány – Antall-, Boross-, Horn- és Orbán-kormány – közül három részéről szokványos gyakorlat volt a szomszédos országokban élő magyar kisebbségek védelmében történő fellépés.²⁹ A kiindulási alap Antall miniszterelnök „Lélekben 15 millió magyar miniszterelnökének érzem magam” kijelentése volt. A folyamat csúcspontja a „nemzet határokon átívelő egyesítésének” Orbán Viktor által történt meghirdetése és ennek keretében az ún. státus-törvény megalkotása volt.

A magyar anyaország ezen aktivitása kiváltotta a szlovákok egy részének félelmét, akik a magyar irrendentától és a déli területek annexiójától tartanak, azaz attól, hogy Magyarország megkísérli visszacsatolni Dél-Szlovákiát. Bár a magyar kormányok elhatárolták magukat a szomszédos országokkal szembeni területi követelésektől – az 1995-ben megkötött magyar-szlovák alapszerződés ezt világosan leszögezi –, a szlovákok egy része továbbra is aggodalmaskodik a „határok önkéntes megváltoztatásának lehetősége” miatt. A szlovákok Magyarországgal szembeni bizalmatlanságát jól mutatja, hogy a szlovákok elutasították a Kárpátok Eurorégióban való részvételt, ugyanis az eurorégió megszervezésében a magyar irredenta célok eszközét látták.³⁰

Ugyancsak ebbe a vonulatba illeszkedik az a tény, hogy támadások érték a magyar-szlovák határ mentén kibontakozó gazdasági együttműködéseket, melyeket a magyar tőke nem kívánatos behatolásaként értelmeztek. Meciar egyik beszédében Dél-Szlovákia magyarországi tőke általi birtoklásának képét vetítette előre.

A szlovák nacionalista politikusok rendszeresen előhúzzák a „magyar veszéllyel” való fenyegetés kártyáját. Ráadásul a státus-törvény körül kibontakozó jelenlegi csatározások azt mutatják, hogy még a demokrácia iránt elkötelezett szlovák erők is – Dzurinda és kormánya – hajlamosak a magyar kártya kijátszására saját belpolitikai érdekeiknek megfelelően.

A második dimenzió: A magyar kisebbség és Szlovákia viszonya

Szlovákia önállóvá válása után, 1993 januárjától felerősödött a magyar- és kisebbségellenes politika. Mindez a szlovákiai magyarság politikai szervezeteinek kemény ellenállását váltotta ki. 1993 őszén a szlovákiai magyar kisebbség követelései négy pontban foglalhatók össze: 1. Kulturális és oktatási autonómia 2. A magyar tradíció szerinti névhasználat 2. Kétnyelvű helységnevtáblák 3. A magyarnak, mint hivatalos nyelvnek a használata a vegyesen lakott körzetekben

1994 januárjában a magyar szervezetek komáromi találkozójukon még tovább mentek, és bejelentették a területi autonómiára irányuló igényüket is. Egy dél-szlovákiai magyar megye, pontosabban régió létrehozását tűzték zászlajukra. A szlovák politikai erők egyöntetűen – a nacionalistáktól a liberálisokig – elutasították ezt, mivel a területi autonómia törekvésekben az elszakadási forgatókönyv első fejezetét látták.

Az 1994-es választásokon ismét hatalomra került Meciar éles támadást intézett a magyar kisebbség ellen. Csökkentette a kisebbségi kultúra fejlesztésére nyújtott állami támogatást, és néhány olyan oktatásügyi rendelkezést is érvénybe léptetett, amelyek az iskolák önigazgatásának megszűnéséhez vezettek. Betiltotta a kétnyelvű bizonyítványokat, azaz a nemzetiségi iskolák is csak szlovák nyelvű bizonyítványokat adhattak ki.³¹ 1996-ban a szlovák parlament elfogadta az új nyelvtörvényt, amely nem tartalmazott rendelkezést a kisebbségi nyelvek használati jogának védelméről.

A Meciar-kormány végrehajtott egy közigazgatási reformot, amely minden önkormányzat nélküli, kizárólag központi kormány szervként működtetett régiókat hozott létre. Ráadásul lehatárolásuk etnikai szempontból az Európa Tanács alapelveinek, nagyságuk pedig az Európai Unió strukturális politikai követelményeinek sem felel meg. Valójában egy felesleges látszatintézkedésnek minősíthető, miközben az alapvető decentralizációs kérdések továbbra is megoldatlanok maradtak.³²

Az 1998-as választások után hatalomra kerülő Dzurinda-kormányba az ún. Magyar Koalíció is részt vesz. A Dzurinda-kormány hozzáfogott az előző kormány jogkorlátozó intézkedéseinek megszüntetéséhez, korrekciójához. Bár azt is meg kell állapítanunk, hogy a Dzurinda-kormány felemásan viszonyul a magyar kisebbség törekvéseihez, jól mutatja ezt a kisebbségi nyelvtörvény körüli félmegoldás. A közigazgatási és területi átszervezés kisebbségi igényeket is figyelembevevő rendezése és levezénylése komoly próbatétele lesz a demokratikus szlovák politikai erők és a magyar kisebbség viszonyának alakulásában.³³

3. A jugoszláv állam felbomlása

3.1. A szerb nacionalizmus újjáéledése a 80-as években

Tito halála (1980) után egy évvel a jugoszláv állam belső feszültségei látható formában törtek a felszínre az albánok és a szerbek között kibontakozó konfliktus formájában. Ennek egyik fő oka, hogy felgyorsul Koszovó szinte teljes elalbánosodása.¹ A XX. században bekövetkezett etnikai mozgásokat szemlélteti az alábbi táblázat.

38. táblázat Koszovó etnikai arányainak változásai 1921-1991

Év	Népességszám	Albán	Szerb és Crna Gora-i	Egyéb
1921	439 ezer	65,7%	20,4%	13,9%
1931	630 ezer	62,9%	27,9%	9,2%
1961	964 ezer	67,1%	27,5%	5,4%
1991	1983 ezer	84,0%	10,0%	6,0%

Forrás: A szerző saját szerkesztése²

A 60-as és a 80-as évek között a szerbek aránya Koszovóban egynegyedről egytizedre zuhan vissza. Ennek oka egyrészt az albánok igen magas népszaporulata, másrészt a szerbek elvándorlása. Az 1974 és 1989 közötti időszakot az albánok a békés pozíciószerezésre használták fel, a tartomány etnikai jellegének megfelelően az albánok idővel meghatározó többségbe kerültek a vezető posztokon, a hatalmi apparátusban és a tartományi pártvezetésben. Emellett tovább bővültek az albánok kulturális lehetőségei, például létrehozhatták a pristinai szerb egyetemet.

Ennek ellenére a koszovói albánok magatartását egyfajta kettősség jellemezte. Miközben Koszovó, mint Jugoszlávia legelmaradottabb tartománya jelentős központi költségvetési támogatást kapott és Jugoszlávia biztosította az albánok számára kulturális intézményeik – anyanyelvi iskola, albán sajtó – működését, a felszín alatt az albánok illojálisok voltak a jugoszláv állammal szemben.

Gyakorlatilag sohasem tettek le a szeparatizmusról, legfőljebb az elszakadás mikéntje (fegyveres vagy békés), ill. ütemezése (most vagy később) kérdésében voltak ellentétek közöttük.

Itt kell megjegyeznünk, hogy szoros összefüggés mutatható ki az életszínvonal változása és a koszovói albánok lojalitása-illojalitása között. Amikor Jugoszláviában magasabb az életszínvonal, mint Enver Hodzsa Albániájában –Tito korszak–, akkor a koszovóiak lojalisabbak a jugoszláv államhoz, amint az életszínvonal a gazdasági bajok következtében romlik – 80-as évek –, a koszovóiak illojalitása növekedni kezd.

Az 1981-es tüntetéssorozatban az albánok azt követelték, hogy Koszovó váljon Jugoszlávia hetedik tagköztársaságává. A követelés életveszélyes volt a jugoszláv állam léte szempontjából, mert egy Szerbiából kiváló – de hetedik tagköztársaságként Jugoszláviában maradó – Koszovói Köztársaság rendelkezett volna a Jugoszláviából való kilépés jogával is!

A szerbek erről még tárgyalni sem voltak hajlandóak, az albánok követeléseit „ellenforradalomnak” minősítették, és rendőri-katonai osztagokat vezényeltek ki ellenük, amelyek tömeges letartóztatásokkal megfékeztek az albánok mozgalmát.³

A koszovói kérdés, különösen az, hogy nem sikerült megállítani a tartomány elalbánosodását, súlyos traumaként érte a szerb nemzetet. Ebből a traumából született meg a nagyszerb nacionalizmus új hulláma. Ennek elméleti összefoglalását az 1986-os Akadémiai Memorandum képezte.⁴ A Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia centenáriuma készített jelentés szerint a Tito korszakban a gazdaságpolitika diszkriminatív volt a szerbekkel szemben. Szerbiát három részre osztották (amennyiben Koszovó és Vajdaság de facto köztársaságokként funkcionáltak). Koszovóban szerb ellenes politika folyik, amit több köztársaság támogat. A memorandum konklúziója határozottan kimondja, fel kell számolni az 1974-es alkotmányban testet öltött „erős Jugoszlávia – gyenge Szerbia” gyakorlatot.

Ebben a közegben tűnik fel Milosevic, aki 1986-ban foglalta el a Szerb Kommunista Szövetség elnöki székét.⁵ Milosevic a szerb Parlament elnökének felkérésére 1987. áprilisában Koszovóba ment, ahol elmondta élete egyik legfontosabb beszédét, amely a nagyszerb nacionalizmus vezetőjévé emelte. A beszédben koszovói szerb honfitársait buzdítja ily módon: „Senki sem emelhet rátok kezét!.... Itt kell maradnotok. Ez a ti földetek. A ti rétjeitek és kertjeitek. A ti emlékezetetek. Nem hagyhatjátok el hazátokat csupán azért, mert nehéz ott élnetek, mert ott elnyomnak benneteket, és jogtiprásnak vagytok kitéve.”⁶

Milosevic hamarosan a tettek mezejére lépett és alkotmánymódosítást kezdeményezett, közvetlen feladatként fogalmazta meg a Vajdaság és Koszovó tartományainak reintegrálását – azaz két autonóm tartomány jogköreinek komoly csökkentését – Szerbiába.⁷ Mind a jugoszláv államot alkotó többi köztársaság, mind a tartományok elleneztek a recentralizációt, ami patthelyzetet eredményezett. Ekkor Milosevic egy ún. „alulról szerveződő” tömegmozgalmat, az „antibürokratikus forradalom” elnevezésű mozgalmat használta fel a patthelyzet feloldására. Az „antibürokratikus forradalom” elméletileg a koszovói szerbekkel való spontán, de valójában felülről manipulált szolidaritási tüntetések sorozata volt. Az „antibürokratikus forradalom” elnevezés onnan származik, hogy a tüntetések retorikájában nagy hangsúlyt kapott a bürokráciaellenesség.⁸

Az 1987 áprilisától Szerbia-szerre megtartott kisebb-nagyobb akciók után következett a vajdasági „joghurt forradalom”. Az elnevezés onnan származik, hogy 1988. október 5.-én és 6.-án Újvidéken mintegy 15-20 ezer szerb tüntető joghurtos dobozokkal dobálta meg a párházat, így módon kényszerítve lemondásra a Milosevic-i alkotmánymódosítást ellenző vajdasági vezetőket.⁹ Jó egy hónappal később, 1988. november 18.-án a koszovói tartományi vezetők a tüntetések hatására szintén lemondásra kényszerültek.¹⁰ 1989 márciusában Milosevic fontos győzelmet aratott, a Jugoszláviát alkotó többi köztársaság a szövetségi testületekben elismerte Szerbia jogát a teljes államiságra, azaz úgy foglaltak állást, hogy a tartományok ügye Szerbia belügye.

Ezen felhatalmazás birtokában a szerb köztársaság parlamentje, majd a tartományi parlamentek jóváhagyták Milosevic alkotmánymódosítását. Mindkét tartomány állami funkcióit a köztársasági szervek ellenőrzése alá helyezték, a tartományi képviselőházakat megfosztották vétőjoguktól. Valójában Milosevic ezekkel a lépésekkel felborította a Tito-i államjogi egyensúlyokat és így módon a nacionalizálódás útjára lökte Jugoszláviát. A Milosevic-i antibürokratikus forradalommal szemben – amely valójában nagyszerb nacionalizmus volt – mindegyik Jugoszláviát alkotó nemzet nemzeti mozgalomba kezdett tömörülni. Ezek a mozgalmak két forrásból táplálkoztak: 1. Új nemzeti alapon szerveződő ellenzéki szervezetek megjelenéséből. 2. A Jugoszláv Kommunista Szövetséget (JKSZ) alkotó köztársasági Kommunista Pártok átalakulásából. Gondoljunk pl. a Szlovén Kommunista Szövetségre, mely kilépve a JKSZ-ből, a Nemzeti Megújulás Pártja nevet veszi fel.¹¹

A JKP XIV. Kongresszusa 1990. január 20.-án ült össze¹². A Szerb KSZ ragaszkodott az egységes JKP koncepciójához, míg a Szlovén KSZ a JKP-t önálló baloldali pártok szövetségévé kívánta átalakítani. Mivel a szlovénok javaslatát a Kongresszus nem volt hajlandó elfogadni, így azok január 22.-én távoztak a kongresszusról. A szerb kommunisták 1990. május 26.-án kísérletet tettek a XIV. Kongresszus folytatására, de ez a szlovén és a szlovén állásponthoz csatlakozó horvát és macedón kommunisták bojkottja miatt megghiúsult.

Ebben a helyzetben a Szerb KSZ azt a megoldást választotta, hogy egyesült a szerb néppfronttal és 1990. július 16.-án Szerb Szocialista Párt (SPO) néven megtartotta alakuló kongresszusát. Az utódpárt elnöke Milosevic lett. A JKP megszűnésével egy újabb Tito-i egyensúly tűnt el, egy újabb centripetális erő esett ki a rendszerből.

Ezzel párhuzamosan mind a tagköztársaságokban, mind Szerbiában kibontakozik a többpártrendszer.¹³ A szerbiai többpártrendszer első eredménye, hogy 1990. december 9.-én és december 23.-án többpárti választásokat és egyben elnökválasztásokat tartanak Jugoszláviában, melyet Milosevic és pártja – a Szerb Szocialista Párt (SPO) – nyert meg.¹⁴

A téma egyik szakavatott ismerője, Juhász József szerint elméletileg Jugoszlávia a 90-91-es években még megmenthető lett volna – azaz egyben maradhatott volna –, ha a jugoszláv államot alkotó nemzetek létrehoznak egy „új kiegyezést.”¹⁵

Konkrét gyakorlati lépések is történnek ebben az irányban, különböző Jugoszlávia-koncepciók születnek ekkor. A szerbek konkrét föderációs, a szlovénok a horvátokkal közösen konkrét konföderációs terveket fogalmaznak meg.

A szövetségi elnökség gyakori ülésein, ill. a hat köztársasági elnök 1991. márciusi - júniusi többfordulós tárgyalássorozatán egyfolytában napirenden volt az államjogi megoldás keresése (például aszimmetrikus szövetség koncepciója). Ebben az időszakban még a Nyugat is a demokratikus föderáció Markovics szövetségi elnök által megfogalmazott koncepcióját favorizálta. Két tényező azonban ezzel ellentétes irányba vitte el az eseményeket:

- Milosevic fölényes sikere az elnökválasztáson, illetve pártjának sikere a képviselőházi választásokon, ami azt jelentette, hogy a szerbek túlnyomó része a nagyszerb nacionalizmus mellé állt.
- Szintén fontos tényező volt, hogy a Jugoszláv Néphadsereg (JNA) jugoszlávista tábornoki kara fokozatosan feladta jugoszlávista álláspontját és Milosevic nagyszerb politikája mögé sorakozott fel.

Összefoglalva azt mondhatjuk: Milosevics céltudatosan számolta fel a Tito-i Jugoszlávia centripetális erőit. A koszóvói és vajdasági lépéseivel, a JKP megszüntetésével felrúgta az államjogi egyensúlyokat, miközben a hadsereget maga mellé állította.

Ennek eredményeképpen Milosevic nagyszerb koncepciója – azaz a minden szerbet felölelő Nagy-Szerb állam megteremtése – vált domináns programmá és követendő politikává a szerbek körében.

3.2. A nemzeti programok küzdelme, avagy a szétesés

A nagyszerb program kialakulása arra ösztönözte a jugoszláv államot alkotó többi nemzetet, hogy megfogalmazza saját nemzeti programját. A „nem-szerb nemzetek” ily módon megszülető nemzeti programjai rövidesen összezsúrtak a nagyszerb nemzeti programmal.

Szlovéniában növekedni kezdtek azok a centrifugális erők, amelyek később jelentős mértékben hozzájárultak Jugoszlávia széthullásához.¹⁶ Az erők illetően növekedésének három fontos belső oka volt:¹⁷

- A szlovének egyre inkább tehernek érezték a Jugoszlávia által rájuk rótt gazdasági kötelezettségeket. Szlovénia Jugoszlávia legfejlettebb, legnyugatiasabb köztársasága volt. A szlovének a legsérelmesebbnek azt tartották, hogy gazdasági fejlettségük miatt jelentős összegeket kellett befizetniük az ún. fejletlen köztársaságok alapjába.¹⁸
- Kifogásolták, hogy a koszovói albánok elnyomásában, mint a szövetségi rendőrség és katonaság tagjainak, részt kellett venniük.¹⁹
- Hiányolták, hogy Jugoszláviában az emberi jogok nem teljes mértékben érvényesülnek. Janez Jansa több cikkében kiállt az emberi jogok mellett.

Ebben a közegben születtek meg az első szlovén ellenzéki pártok.²⁰ 1989. február 27.-én a régi (kommunista) és az új (ellenzéki) szlovén pártok közös nyilatkozatban ítélték el Szerbia koszovói politikáját. Majd 1989. szeptember 27.-én a szlovének módosítják a szlovén alkotmányt, és deklarálják, hogy a köztársasági törvényeket a szövetségi törvények fölé helyezik. A szlovén alkotmány ekkor megszülető tizedik kiegészítése az alábbiakat mondja ki: „A Szlovén Szocialista Köztársaság a szlovén népnek az elszakadási és egyesülési jogot is magába foglaló tartós, teljes és elidegeníthetetlen önrendelkezése alapján képezi a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság részét.”²¹

Ha figyelmesen olvassuk ezt a kiegészítést, akkor észrevehetjük, hogy ezzel a szlovének gyakorlatilag kimondták a Jugoszláviából való kiválás jogát. Milosevic úgy gondolta, hogy a vajdasági és a koszovói esetekben alkalmazott stratégiát a szlovénokkal – pontosabban a Szlovén Kommunista Szövetség vezetőivel – szemben is alkalmazhatja, azaz Milosevic „spontán” népgyűlés segítségével akarta eltávolítani őket (lásd vajdasági „joghurt forradalom”).

Ennek érdekében 1989. december elejére nagygyűlést szervezett Ljubljánában „Koszovói Igazság” szlogennel. A retorika szerint ezen a szolidaritási nagygyűlésen a szerbek elmagyarázták volna a helyzetet szerintük nem ismerő szlovéneknek a koszovói helyzetet. A szlovén vezetés azonban betiltotta a gyűlés megtartását, ill. nem engedte be a tüntetni akaró szerbeket Szlovéniába.

A szerb válasz nem sokat váratott magára. Milosevic arra hivatkozva, hogy a szlovének akadályozták az állampolgárok szabad mozgását Jugoszláviában, gazdasági bojkottot hirdetett meg a szlovén árukra.²²

1990. február 4.-én, Ljubljnai konferenciáján a Szlovén Kommunista Szövetség deklarálja, hogy kilép a JKSZ-ből, majd nevét Demokratikus Megújódás Pártja névre változtatja.²³

1990. július 2.-án a szlovén parlament szuverenitási deklarációt fogadott el. Ebben az 1989-es alkotmány-kiegészítések szellemében hangoztatták a köztársasági törvényhozás elsődlegességét a szövetségi törvényhozással szemben, de ekkor még nem mondják ki Szlovénia kilépését Jugoszláviából, ekkor a szlovénok a teljes függetlenség helyett még konföderációban gondolkodnak. Sőt közös szlovén-horvát javaslatot nyújtanak be a jugoszláv szövetségi szervekhez.²⁴

Kucan – a szlovén elnök – aktívan részt vesz a jugoszláv szövetségi elnökség gyakori ülésein, ill. a hat köztársasági elnök 1991. március-júniusi többfordulós tárgyalássorozatán, ahol egyfolytában napirenden volt az államjogi megoldás keresése.

Ugyanekkor – 1990. december 23.-án – népszavazást tartanak Szlovéniában, amelyen 93,5 %-os részvétel mellett a szavazók 88,5 %-a támogatta Szlovénia függetlenségét.²⁵ Tehát gyakorlatilag a szlovének két vasat tartanak a tűzben. Egyrészt lépéseket tesznek a Jugoszláviából történő kilépés felé – lásd népszavazás –, másrészt dolgoznak a jugoszláv állam konföderációs átszervezésén. Ez a kettősség végig megfigyelhető a szlovén politikusok magatartásában a 1990-1991-es év során.

Jugoszlávia fenntartására az ún. „új kiegyezés” létrehozására a legutolsó kísérlet a hat köztársasági elnök 1991. március 28.-tól június 6.-ig tartó tárgyalás Split-i tárgyalássorozata volt. Ennek kudarca után 1991. június 26.-án Szlovénia kihirdette függetlenségét és kilépett Jugoszláviából.²⁶

A Jugoszláv Néphadsereg (JNA) június 27.-én a jugoszláv alkotmányra hivatkozva támadást indított a határellenőrzés visszavételéért. A fegyveres harcok váltakozó sikerrel tíz napon át folytak. Nemzetközi közvetítési kísérletek után – brioni egyezmény²⁷ – Szlovénia 1991. október 7.-én független állammá vált. Ezt jelentősen megkönnyítette, hogy Milosevic (aki ekkor már a jugoszláv állam megmentése helyett egy Nagy-Szerbia megteremtéséért taktikázott, és ebbe a taktikába Szlovénia békés „elengedése” ragyogóan beleillett) nyomására a jugoszláv államelnökség már július 18.-án úgy döntött, elengedi Szlovéniát.

Szlovénia elszakadása negatív következményekkel járt, ugyanis a szlovén függetlenség létrejötte felerősítette a többi nem-szerb nemzet elszakadási törekvéseit, akik nem akartak egy nagyszerb vezetésű Jugoszláviában maradni.

Horvátországban is feléledt a horvát nacionalizmus. Egyrészt a Horvát Kommunista Szövetségen belül a nemzeti erők kerekedtek felül, másrészt sorra születtek meg az új pártok.²⁹ Ezek közül a legfontosabb az 1989. június 17.-én első közgyűlését tartó Horvát Demokrata Közösség (HDK), amely már a választások előtt a legnagyobb, a legszervezettebb párt volt.

A HDK programnyilatkozatában az alábbi elemek voltak a legfontosabbak:

- Az 1941 és 1945 között fennálló Független Horvát Államhoz való viszony. Erről így nyilatkoznak: „A hegemonista-unitarista törekvések és a jugoszláv nagyjátszások hívei a HDK programcéljait egyszerűen kiegyenlítik az usztasa Független Horvát Állam (FHÁ) megújításának szándékával. Eközben megfélemeznek arról, hogy az FHÁ nem kizárólag „csatlós” képződmény, és „fasiszta bűncselekmény” volt, hanem egyben kifejezője is mind a horvát nép önálló államiságra való törekvésének, mind pedig annak, hogy ezt a maga határain belüli törekvést felismerték a nemzetközi tényezők is, ez esetben a hitleri Németország kormánya, amely a versailles-i államok romjain „új európai rendet” akart létrehozni. Ezek szerint az FHÁ nem a tengelyhatalmak üres szeszélye volt csupán, hanem következménye is egy teljesen meghatározott történelmi folyamatnak.”³⁰
- A horvát szuverenitásról az alábbi az álláspontjuk: „A horvát nép Európa egyik legrégebbi népe. Habár a középkorban elvesztette a maga önálló királyságát, saját nemzeti és állami önazonosságától soha senki nem foszthatta meg. Hogyan és milyen alapon lehetne elvárni, hogy ez a nép belenyugodjon a maga szuverén jogainak megcsorbításába a mai időkben, amikor a világszíntéren a nemzetközi viszonyokban olyan új szubjektumok jelennek meg, melyeket tegnap még senki sem ismert el történelmi múltú népek.”³¹
- A programnyilatkozat egy másik helyén Stjepan Radicsot - a XX. század első felében tevékenykedő horvát politikusát - idézik, aki azt mondta, hogy a horvát politikát az alábbi elv vezérli: „Az én puskám legyen a saját vállamon, a pénztárcám pedig a saját zsebemben.”³²

A horvátországi választásokat a HKD nyerte,³³ így a HDK vezetője, Franjo Tudjman köztársasági elnökké lesz, míg Stjepan Mesics vezetésével a HDK alakít kormányt.

A HKD szinte rögtön megkapta Belgrádtól az usztasa jelzöt. A szerb sajtót elárasztották a horvát usztasák II. világháborús rémtetteit idéző írások, melyek bizonyítani igyekeztek, hogy a horvátok egy „bűnös” nemzet.

A szerb sajtó az objektív tényeket teljesen figyelmen kívül hagyva az usztasák 1 millió szerb áldozatáról beszélt.³⁴ A horvát-szerb ellentétek kiéleződéséhez azonban legjelentősebb mértékben az járult hozzá, hogy 12%-nyi (582 ezer fő) szerb élt Horvátország keretei között.

Ennek fő oka az volt, hogy a Tito-i Jugoszláviában az egyes tagköztársaságok határait nem etnikai, hanem történelmi szempontok alapján húzták meg. Az 582 ezernyi horvátországi szerb kisebbség 1/3-a Horvátországon belül 13 kommunába (opcina) tömörült.

Az „opcinák”-ban élő szerbek attól tartottak, hogy az esetleg függetlenné váló Horvátországban kisebbséggé válnak, így Szerbia segítségével titokban egyre nagyobb mértékben kezdtek el felfegyverkezni, míg politikailag egyre nyíltabban határolták el magukat Horvátországtól. Ennek során 1990. október 1.-én a Knin-i szerbek kikiáltották a szerb autonómiát, majd december 21.-én megalakították a Krajina-i szerb autonóm körzetet. Az eseményekre reagálva a horvát parlament 1990. december 22.-én új alkotmányt fogadott el, amelyben megvonták a horvátországi szerbektől az „államalkotó” státust és elutasították a kisebbségi autonómiát célzó követeléseiket.³⁶

A fentiek ismeretében Horvátország és Belgrád ellentétét röviden így vázolhatjuk fel: Horvátország kétfajta megoldást tudott volna elfogadni: 1. Egy újjászervezett konföderációs Jugoszlávia 2. Horvátország kilép Jugoszláviából. De mindkét megoldásnál a horvátok ragaszkodtak a fennálló határokhoz.

Ha a fenti két megoldás közül akármelyik is megvalósult volna, a horvátországi szerb kisebbség mindenféleképpen a horvát állam keretei között maradt volna. Ezzel szemben Belgrád az alábbi két forgatókönyvben gondolkodott: 1. Föderáció 2. Horvátország kiválhat Jugoszláviából, de előtte újra kell rajzolni határait.

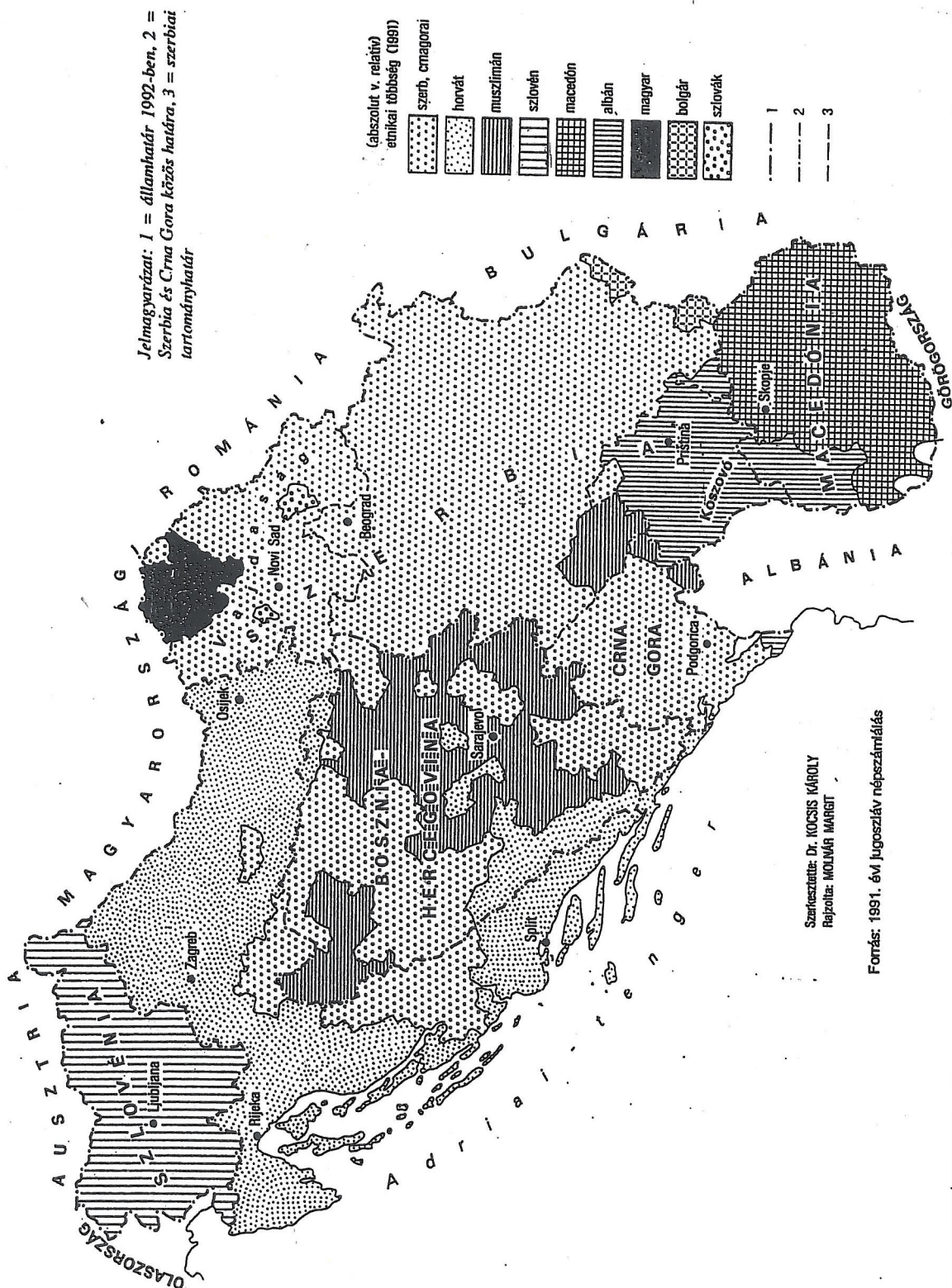
Magyarul a „föderáció vagy határrevíziós szétválás” szerb politikájával szemben Horvátország a „konföderációt vagy teljes szétválást, de mindenféleképpen a fennálló határokkal” politikáját állította szembe.

Az amúgy sem egyszerű helyzetet azonban tovább nehezítették a horvátországi szerbek, akik kijelentették, hogy ők nem akarnak szerb kisebbség lenni Horvátországban, hanem Szerbiához akarnak tartozni. Ez a kijelentés egybevágott Milosevics törekvéseivel.

A Milosevicsnél is szélsőségesebb szerbiai politikus, Vojislav Seselj pedig már 1990-ben Nagy-Szerbia megteremtéséről írt, és az általa megálmodott Nagy-Szerbia jelentős területeket kívánt elcsatolni a horvát államtól. Egy Verőce-Károlyváros-Karloba vonal mentén kívánta meghúzni az új szerb-horvát határt.³⁷

Közben a szerb kisebbség újabb autonóm államalakulatokat hozott létre: Pakrac központtal Nyugat-Szlavóniát, Vukovár központtal Kelet-Szlavóniát. Ilyen körülmények között Jugoszlávia fenntartására az ún. „új kiegyezés” létrehozására tett újabb kísérlet a hatarköztársasági elnök 1991. március 28.-tól június 6.-ig tartó Split-i tárgyalássorozata szintén kudarcba fulladt,

27. ábra A volt Jugoszlávia területén lévő kommunák etnikai megoszlása

1991. május 20.-án Horvátországban népszavazást tartottak a függetlenség kérdéséről, amelyen a szavazáson részt vevők 95%-a a függetlenségre szavazott. A döntés a fegyverekre maradt. 1991 nyarán a Horvátországon belül húzódó szerb-horvát etnikai határvonal mentén kialakult egy olyan több száz km hosszú front, amely Eszéktől Dalmáciáig húzódott: ez teljes polgárháborút jelentett.³⁸

A fegyveres harcokkal egy időben a Nyugat még mindig Jugoszlávia megmentésén fáradozott. 1991. szeptember 7-én Hágában megnyílt a Jugoszlávia konferencia, ahol kidolgozták ún. Carrington-tervet, amely azonban papíron maradt.³⁹

Az Európai Közösség arra az álláspontra helyezkedett, hogy elismerik azokat a köztársaságokat „amelyek azt kívánják”, és megfelelnek az EK kritériumainak. Miután Horvátország 1991. december 4.-én olyan új nemzetiségi törvényt fogadott el, mely szavatolta a kisebbségek jogait és a szerbeknek területi autonómiát adott, az EK 1992. január 15.-én elismerte Horvátország függetlenségét, sőt május 22.-én a horvát állam felvételt nyert az ENSZ-be is.

A függetlenség elnyerésével a horvát nacionalizmus elérte legfőbb célját (a független Horvátország nemzetközi elismerése), viszont ugyanekkor a szerb csapatok a Horvát Köztársaság területének 26.4%-át (14900km²) tartották megszállva. Az egykori USA külügyminiszter, Cyrus Vance, mint ENSZ megbízott közvetítésével 1992. januárjában tűzszünet jön létre a szerbek és a horvátok között. A 14 ezer fős ENSZ haderő (UNPROFOR) a harcoló feleket a kialakult frontokon szétválasztotta.⁴⁰

Bosznia-Hercegovina volt Jugoszlávia azon tagköztársasága, amely a legnagyobb mértékben mutatta az etnika-vallási kevertséget. A táblázatból látható, hogy Bosznia-Hercegovinában három nemzet élt egymás mellett.

39. táblázat Bosznia-Hercegovina népességének nemzetiségi megoszlása (1921-1991)

Év	népességszám	muzulmán	szerb, crnogorai	horvát	egyéb
1921	1. 890. 440	30,9%	43,5%	21,5%	4,1%
1948	2. 565. 277	34,5%	41,6%	22,8%	1,1%
1961	3. 277. 948	33,8%	42,9%	21,7%	1,6%
1971	3. 764. 111	39,6%	37,2%	20,6%	2,6%
1981	4. 124. 008	39,5%	32,0%	18,4%	10,1%
1991	4. 354. 911	43,7%	31,3%	17,3%	7,7%

Forrás: Kocsis Károly id. mű 16. old

Tovább színezi az etnikai tarkaságot, hogy a különböző kommunák⁴¹ különböző etnikai képet mutatnak (27. ábra).

Nézzük meg ezeket közelebbről Bosznia-Hercegovinában:

- 12 olyan kommuna volt, amely etnikailag homogénnek számított, azaz három nemzet közül valamelyik nemzet 90% fölötti arányban élt ott. Ebből a 12 homogén kommunából 2 muzulmán, 5 szerb és 5 horvát volt.
- 108 olyan kommuna volt, amelyben a három közül valamelyik nemzet relatív többségben volt, azaz 50%-nál nagyobb arányban élt ott. Ebből a 108 kommunából 52 muzulmán, 36 szerb és 20 horvát volt.
- 16 olyan kommuna volt, ahol egyszerre két nemzet aránya haladta meg a 40%-ot. Volt olyan kommuna, ahol ez szerb-muzulmán (Prijeđor), szerb-horvát (Kupres), muzulmán-horvát variációt jelentett.
- 25 olyan kommuna volt, ahol egyik nemzet sem került többségbe. Például Mostarban 34,8% muzulmán mellett 33,8% horvát és 31,4% szerb élt.

Ha a városokat nézzük, akkor azt látjuk, hogy:

- 101 város közül 54-ben muzulmán, 33-ban szerb, 14-ben horvát többség volt.
- Bosznia-Hercegovina fővárosában az 526 ezer fős Szarajevóban 1991-ben 49,3% muzulmán, 29,9% szerb és 6,6% horvát élt.⁴²

Bosznia-Hercegovinában a többpártrendszer etnikai alapon alakult ki, azaz a szerbek, a horvátok és a muzulmánok saját pártokat hoztak létre, úgymint Horvát Demokrata Közösség (HDK), Szerb Demokrata Párt (SZDP), illetve a muszlimok pártja a Demokratikus Akciópárt (DAP).⁴³

A három nemzeti pártnak, a DAP-nak, a HDK-nak és a SZDP-nek eltérő nézetei voltak mind Bosznia, mind Jugoszlávia jövőjéről. A HDK Zágrábhoz, míg az SZDP Belgrádhoz igazodott.

1991. október 15-én – a szavazást bojkottáló szerb képviselők ellenére – Bosznia parlamentje kimondta Bosznia függetlenségét.⁴⁴ Válaszképpen a szerbek elhagyták a parlamentet, külön szerb parlamentet alakítottak, majd november elején népszavazást rendeztek Bosznia Jugoszláviában maradása mellett, melyen gyakorlatilag csak a szerbek vettek részt. 1992. január 9-én Radovan Karadzics vezetésével összevontak több szerb autonóm körzetet és kikiáltották a Boszniai Szerb Köztársaságot, Pale központtal.⁷ Ezzel párhuzamosan egy ellentétes folyamat bontakozott ki, 1992 tavaszán háromoldalú bosnyák-horvát-szerb tárgyalások kezdődtek Bosznia kantonizálásáról.

A tárgyalásos megegyezés azonban hiú ábránd maradt, egyre gyakoribbá váltak a fegyveres összetűzések. 1992. áprilisától folyamatos harcok bontakoztak ki, azaz kezdetét vette a három és fél éves boszniai háború.⁴⁵

A háborúban három erő vett részt, úgymint a boszniai szerb hadsereg, a boszniai horvát erők, muzulmán erők. Disszertációnk terjedelmi keretei miatt nincs lehetőségünk a három és fél éves háború menetét ismertetni, csupán a végeredményt mutatjuk be.

1995. november 1-én Milosevics szerb elnök, Tudjman horvát elnök és Izetbegovics boszniai elnök az amerikai Daytonban tárgyalóasztalhoz ültek. Három hetes kemény alkudozások után november 21-én megszületett a daytoni béke, amelyet 1995. december 21-én írtak alá Párizsban.⁴⁶ Melynek lényege az alábbi: Bosznia-Hercegovina nemzetközi jogi szempontból egységes állam marad, de két részre oszlik, a terület 51%-át birtokló bosnyák-horvát föderációra, valamint a 49% fölött rendelkező szerb köztársaságra. Az 51-49%-os megosztást területi rendezés is megelőzi: A szerbek megtarthatják a kelet-boszniai és a nyugat-boszniai szerb területeket összekötő brcskói korridorukat. Továbbá Nyugat-Boszniában megkapják a horvátoktól Sanski Most, Sipovó és Mrkoncij Grad helységeket, míg Kelet-Boszniában megtarthatják az 1995-ös évben elfoglalt Srebrenicát és Zsepát. A muzulmánok megkapják egész Szarajevót a szerb elővárosokkal együtt.

A daytoni megállapodás katonai része gyorsan teljesült. 1996. január 20-án Bosznia-Hercegovina az 58 ezer fős nemzetközi békefenntartók (IFOR) ellenőrzése alá került (1996 decemberében az IFOR SFOR-ra változtatta nevét).

Maguk a területcserék rendkívül durván zajlottak le. A kivonulásra kényszerülő felek csomagoltak, és utána gyújtogattak. A csomagolást ez esetben szó szerint kell értenünk. Szarajevó szerb negyedeit sorra hagyták el az ott lévő gépek felszereléseit elszállító konvojok.

Az azóta eltelt időben Bosznia gyakorlatilag a „se nem béke se nem háború” állapotában van. A horvát, muzulmán és szerb nacionalista erők nem fogtak még hozzá a reintegráció munkájához. Mindhárom érintett fél a saját útját kívánja járni, lehetőleg külön-külön államban. A horvátok Zágráb felé tekintenek, a szerbek Belgrád felé, míg a muzulmánok önálló iszlám államot szeretnének. A háború, a több tízezer halott, a másfélmillió menekült, és a rombadöntött ország a 90-es évek elején felmerült problémák közül semmit sem oldott meg.

Így véleményünk szerint csak idő és alkalom kérdése, hogy Boszniában mikor újul ki a három nemzet véres konfliktusa. A legvalószínűbb forgatókönyv az, mely szerint Bosznia

az új nemzetiségi határok mentén – melyek az etnikai tisztogatások révén jöttek létre – végleg szétszakad.

Montenegróban 1989 végén kezdődik meg a pártosodás Montenegróban.⁴⁷ Az 1992. március 1-i montenegrói népszavazás a Szerbiával létrehozandó államszövetség mellett döntött, és szintén ekkor változtatták vissza a montenegrói főváros nevét Titográdról Podgoricára.

Így 1992. április 27-én Szerbia és Montenegró közösen kikiáltotta a Jugoszláv Szövetségi Köztársaságot (JKSZ ismertebb nevén Kis-Jugoszlávia).⁴⁸ Az ily módon megszülető Kis-Jugoszláviát azonban az ENSZ nem ismerte el, sőt 1992 májusában kemény gazdasági embargóval sújtotta. Ez az embargó azonban nem rendítette meg a két köztársaság jó viszonyát, amit egyes elemzők a két köztársaság stratégiai egymásra utaltságával magyaráznak. Eszerint Belgrád stratégiai okokból sem mondhat le Montenegróról, mivel Horvátország, Bosznia és Szlovénia elvesztésével a jugoszláv kereskedelmi és hadi flotta csak a montenegrói kikötőkön keresztül juthat ki az Adriai tengerre. Viszont Montenegrónak is szüksége van Belgrádra, mert az egyetlen montenegrói vasútvonal Szerbián keresztül kötődik a külföldhöz.

Gyakorlatilag az önálló állami múlttal rendelkező Montenegróban a 90-es évek közepén csak nagyon kevesen gondoltak a Kis-Jugoszláviából való kiválás ötletére. Jól mutatja ezt, hogy Milosevics „helytartója”, Bulatovics és pártja 1996 novemberében rendezett parlamenti választásokon simán megnyerte a választásokat.⁴⁹

A szerb-montenegrói viszony megromlása 1996-ban kezdődött, amikor az új kormányfő, Gyukanovics, erőteljesen fellépett az ellen, hogy Kis-Jugoszlávia, ill. Montenegró számára fontos döntéseket a belgrádi elnöki palotában Milosevics hozza meg.

Macedóniában is megszületett a többpártrendszer,⁵⁰ és az első többpárti választáson,⁵¹ 1991. tavaszán, Gligorovot választották elnökké, aki Izetbegovics-csal – Bosznia-Hercegovina elnöke – együtt a Jugoszlávia megmentésére kitalált aszimmetrikus szövetség-koncepció fő szószólója.

A Gligorov – Izetbegovics aszimmetrikus szövetség koncepciója Jugoszláviát egy háromszintű struktúra mentén szervezte volna újjá. Az első szintet a szerb-montenegrói föderáció képezné, második szinten ehhez csatlakozna Macedónia és Bosznia reáluniós formában, míg a harmadik szinten Szlovénia és Horvátország társult volna konföderatív módon.⁵² A közös muzulmán-macedón terv Milosevics, ill. az északi köztársaságok (Szlovénia és Horvátország) ellentétei miatt 1991 nyarán végleg megbukott. Ezek után Macedóniában 1991. szeptember 8-án népszavazást rendeztek a függetlenségről. A macedóniai szerbek és albánok bojkottálták a népszavazást, a résztvevő macedónok viszont

95,1%-os arányban szavaztak a Jugoszláviától való elszakadásra.⁵³ Mivel Milosevicset lefoglalta a kibontakozó horvátországi háború, Macedóniát békésen „elengedte”.

Koszóvóban a szerb-albán ellentétek egyre jobban kiéleződtek. Az egyre erősödő szerb nyomás hatására 1989. március 23-án a koszovói tartományi parlament „beleegyezett” az 1974-es alkotmány módosításába, vagyis abba, hogy a koszovói parlament szerb alkotmánymódosítással kapcsolatos vétójogát véleményezési joggá alakítsák át.⁵⁴ A „beleegyezés” erős katonai nyomás mellett született meg, ugyanis a Parlament épületét a Jugoszláv Néphadsereg alakulatai vették körül, a levegőben helikopterek cirkáltak. Hat nappal később, 1989. március 28-án a szerb Parlament már módosította is a szerb alkotmányt, melyben felszámolják a tartományok (Koszovó és a Vajdaság) autonómiáját.

A belgrádi parlament sorra hozta meg a Koszovó „visszaintegrálására” irányuló törvényeket.⁵⁵ 1990. márciusában közzétette a „Program Koszovó Autonóm Tartomány békéjének, szabadságának, egyenlőségének, demokráciájának és jólétének megteremtése” elnevezésű törvényét, amely rendelkezései nyomán albánok százezrei veszítették el munkahelyeiket. Majd bezárták a Tartományi Oktatásügyi Minisztériumot, így az 1990-91-es tanévben számos helyen nem kezdődhetett meg az albán nyelvű alap- és középfokú oktatás, ráadásul Belgrád április 1-jén végleg megszüntette az összes albán nyelvű iskola finanszírozását. 1991. szeptemberében már a pristinai albán egyetem sem nyitotta ki kapuit.⁵⁶

Ilyen körülmények között lépett fel Ibrahim Rugova, a költőből lett politikus, a békés ellenállás, és a koszovói párhuzamos albán állam létrehozásának programjával. A párhuzamos államot meglepő gyorsasággal sikerült kiépítenie Rugovának. Talán a legjobb példa az oktatás megszervezése: A fizetés nélkül maradt általános- és középiskolai tanárok, ill. egyetemi oktatók fokozatosan átszivárogtak a magánházakban berendezett párhuzamos albán „repülőiskolákba”. A pristinai labdarúgó stadion melletti egyik házban működött az „Írók Szövetsége”, amely gyakorlatilag a párhuzamos albán állam kormánya volt.

1991. szeptember 22.-én a koszovói (illegális) parlament kikiáltotta a függetlenséget, és a hónap utolsó napjaiban (szeptember 26.) tartott népszavazáson (a pontos részvételi arány, és a támogatók aránya nem ismert) a lakosság többsége támogatásáról biztosította a tartomány elszakadását. Néhány hónappal később, 1992. május 24.-én (szintén illegális) parlamenti és elnökválasztásokat tartottak, melyen Ibrahim Rugova nyerte el a köztársasági elnöki tiszteletet.

Gyakorlatilag azt mondhatjuk, hogy a 90-es évek első felében a koszovói albánok Rugova vezetésével kiépítették saját intézményhálózatukat, az önálló politikai, közszolgáltatási és adórendszert működtető „Koszovói Köztársaságot”. Mivel Milosevics

erőit lekötötték a 91-95-ös délszláv háborúk (Horvátországban, ill. Boszniában) Belgrád gyakorlatilag tudomásul vette a koszovói „párhuzamos albán adminisztrációt.”

Ibrahim Rugovának azonban hamarosan belső ellenzéke támad, megjelenik a színpadon a Koszovói Felszabadítási Hadsereg (UCK).⁵⁷ Az UCK azokból a koszovói albánokból verbuválódott, akik kevésnek tartották a Rugova-féle passzív ellenállást, és úgy vélték, katonai erővel kell kivívni Koszovó függetlenségét. 1997 második felére az UCK annyira megerősödött, hogy a közép-koszovói Drenica térségét teljes egészében ellenőrzése alá vonta. Létrehoztak egy ún. „Szabad Koszovó” nevű körzetet, ahová a szerb hatóság emberei már nem merték betenni a lábukat!

1998. februárjában nagyon komoly összecsapások törtek ki az UCK és a szerb rendőrség között. Az UCK gerillaharcmodora rövidesen meghozta eredményét. 1998 júniusára alaposan megnövekedett az ún. „Szabad Koszovó” területe, az UCK „ellenőrizte” Koszovó felét. Miközben az UCK gerillaháborúját folytatta, az 1992-es első párhuzamos (vagyis illegális) választások után, 1998 márciusában az albánok megrendezték a második párhuzamos (illegális) választásokat. Pristinai források szerint a 1,1 millió választójoggal rendelkező koszovói albán polgár 85%-a vett részt a választásokon, melyet Rugova pártja a Koszovói Demokratikus Szövetség (LDK) nyert meg, ill. Rugovát ismét elnökké választották.⁵⁸

Milosevics éket akart verni a mérsékelt Rugova és a radikális UCK közé. Ennek jegyében Milosevics Richard Holbrooke amerikai diplomata közvetítésével Belgrádban tárgyalóasztalhoz ült Rugovával. A tárgyalások azonban eredménytelenül zárulnak. Milosevics mégis sikert könyvelhetett el, mivel az UCK figyelmeztette Rugovát, hogy az UCK hozzájárulása, megkérdezése nélkül ne tárgyaljon a szerbekkel.

Július folyamán a szerb rendőrség taktikát váltott, a büntetőakciók helyett az albán-koszovói határt „tisztította meg”. A 110 km hosszú határt 10 km szélességben perzselték fel, azaz elűzték az ott lakókat, házaikat lerombolták, majd a területet elaknásították.

Egyfajta patthelyzet alakult ki. Egyrészt az UCK felismerte azt, hogy komoly szerb támadás (páncélozott járművek, tüzérség és helikopterek) esetén esélye sincs az ellenállásra. Másrészt a szerbek is felismerték, hogy hiába indítanak és nyernek meg nagyobb offenzívákat, végleges győzelmet nem arathatnak, mert az albán lakosság a végsőkéig fogja támogatni az UCK partizánháborúját. Ebben a helyzetben a nagyhatalmak próbáltak megoldást találni, így született meg 1998 október 13-án a Holbrooke-Milosevics egyezmény, melyben a szerbek engedményekre kényszerültek.⁵⁹

Ez egyezmény azonban papíron maradt, és 1999-ben ismét kiújultak a harcok. Az ún. „hat hatalmi csoport” (USA, Franciaország, Nagy-Britannia, Oroszország, Németország, és Olaszország) ilyen előzmények után 1999. február 6-án megnyitotta a rambouillet-i konferenciát.⁶⁰ Két héten keresztül hiába próbálkoztak, nem sikerült átfogó megállapodásra kényszeríteniük Belgrádot és az albánokat, egyetlen eredményként azt könyvelhették el, hogy a két fél egyáltalán szóba állt egymással.

Az albán küldöttség váratlanul komoly engedményt tett korábbi álláspontjához képest. Lemondott a függetlenségi népszavazás kifrásáról, majd aláírták a nagyhatalmak által kidolgozott rendezési tervet. Ennek értelmében Koszovó saját, 120 fős törvényhozást, rendőrséget és igazságszolgáltatást kapna, s 9 hónappal az egyezmény életbelépése után az EBESZ felügyeletével választásokat rendeznének a tartományban. A jugoszláv hadseregnek 180 napon belül ki kell vonulnia Koszovóból, míg a szerb rendőrségnek egy év áll a rendelkezésére, hogy fokozatosan kivonja erőit a tartományból. Természetesen az UCK-nak is meg kell válnia fegyvereitől.

A megállapodás betartását 3 ezer NATO békefenntartó a helyszínen garantálná. Az albánok igenje után a nagyhatalmak minden erejüket Belgrád meggyőzésére fordították. Clinton amerikai elnök megfenyegette Jugoszláviát, és közölte, ha Milosevics nem hajlandó elfogadni a rendezési tervet, akkor aligha maradhatnak el a légi csapások. Gyakorlatilag a rambouillet-i tárgyalásokon a nyugati hatalmak olyan feltételeket szabtak Milosevicséknek (a NATO erők szabad mozgása Koszovóban), melyeket csak katonai vereséget szenvedett, legyőzött országok fogadhatnak el, amelyek szuverenitását korlátozza a diktált béke.⁶¹

Március 23-án Holbrook dolgvégezetlenül tért vissza Belgrádból Brüsszelbe, ahol beszámolója nyomán Solana (a NATO főtitkára) kiadta a bevetési parancsot. A támadás 1999. március 24-én este 8 órakor indult meg az olaszországi avianói légitámaszpontból, amivel kezdetét vette a NATO Jugoszlávia elleni 78 napos háborúja.⁶² Június 3-án – a háború 72. napján – Milosevics bejelentette, hogy Jugoszlávia elfogadja az ún. Ahtisaari- Csernomirgyin-féle béketervet.

Némi diplomáciai huzavona után június 10-én ért véget a háború.⁶³ Ezen a napon az aláírt menetrendnek megfelelően elhagyta Koszovót a kivonuló szerb alakulatok első csoportja, hogy ezzel párhuzamosan a koszovói békefenntartók (KFOR) megkezdjék bevonulásukat a tartományba. Az azóta eltelt időszakban a koszovói albánok és szerbek között tovább folyik a küzdelem – a tét Koszovó további sorsa –, de jóval „csendesebben.”

3.3. A Vajdaság és a jugoszláv állam széthullása

Mint az előző alfejezetben láthattuk, 1987-ben Milosevics alkotmánymódosítást kezdeményezett, közvetlen feladatként fogalmazta meg Vajdaság – és persze Koszovó – reintegrálását Szerbiába, amely az 1988-as ún. „joghurt forradalom” eredményeképpen meg is történt. Az 1988-tól napjainkig terjedő időszakot úgy értékelhetjük, hogy a vajdasági magyarság helyzete jelentősen romlott, mert egy soknemzetiségű közösség helyett – a Tito-i Jugoszlávia – az egyre jobban nacionalizálódó és egyre inkább szerb nemzetállammá váló jugoszláv államban kellett élnie. Ezt a legutolsó másfél évtizedet 5 dimenzió mentén próbáljuk megragadni:

3.3.1. Az első dimenzió: A politikai szabadságjogok kibővülése

A vajdasági és belgrádi szerb politikai elit – a Tito-i Jugoszláviában egy 1959-es párthatározatra hivatkozva – mereven elzárkózott minden nemzetiségi alapon létrejövő szervezet engedélyezésétől a Vajdaságban. Érvelésük szerint egy vertikálisan szerveződő nemzetiségi szervezet megszületése gettósodáshoz vezethet, s különben is az öngazgató társadalomban minden polgár egyformán érvényesítheti jogait.¹ Amikor az 1980-as évek végén Szerbiában megindult a többpártrendszer kialakulása, a Szerb Kommunista Szövetség 1989. decemberi kongresszusán kimondták: nem alkalmaznak erőszakot a másként gondolkodókkal szemben. Ezt a vajdasági magyar politikusok egy része úgy értelmezte, hogy elhárult az akadály a nemzetiségi lapon létrejövő szervezet létrehozása elől.

Ezért 1990. március 31.-én Doroszlón megalakították a Vajdasági Magyarok Demokratikus Közösségét (VMDK), amely az 1990. december 9-i választáson 9 képviselőt juttatott be a belgrádi parlamentbe. A VMDK elnöke, Ágoston András, Strasbourgban az Európa Tanács illetékeseivel tárgyalt a vajdasági magyarok helyzetéről és követeléseiről, úgy mint a személyi elven nyugvó önkormányzat létrehozása, szabad nyelvhasználat, anyanyelvi oktatás az óvodától az egyetemig, a kisebbségi jogokért küzdők anyagi és erkölcsi rehabilitálása, a magyar egyesületek vagyonának visszaadása.³

A VMDK 1992-ben kidolgozott egy autonómia tervet, mely szerint a vajdasági magyarok háromszintű autonómiát szeretnének.⁴ Egyrészt vissza szeretnék kapni az 1974-es alkotmányban megadott, majd 1989-ben elvett tartományi önkormányzatot.

Másrészt szorgalmazták a kulturális, vallási és nyelvhasználati jogokat tiszteletben tartó perszonális autonómiát (ez elsősorban a szórvány és sziget magyarság számára lenne

kedvező). Harmadrészt az észak-vajdasági magyar többségű területeken (Szabadka, Zenta és Kanizsa térségében) területi kisebbségi autonómiát szeretnének.

A VMDK egy független, a vajdasági magyarság háromnegyedének-negyötödének bizalmát élvező politikai és érdekvédelmi szervezet volt a 90-es évek első felében. Létrejött és széleskörű tevékenysége – autonómia-koncepció kidolgozás, sikeres részvétel a többpárti választásokon – azt bizonyítja, hogy a vajdasági magyar kisebbség a több mint hét évtizedes kisebbségi létben bekövetkezett leépülés ellenére – amennyiben erre történelmi esély mutatkozik – képes az önszerveződésre. Az autonómia kérdése 1992 óta egyfolytában a vajdasági politika napirendjén szerepel, de az igény kielégítésére egyik szerb politikai erő sem mert vállalkozni.

Ráadásul időközben felbomlott a vajdasági magyarok politikai egysége. A 90-es évek közepén már hat magyar párt próbálta meg artikulálni a vajdasági magyarság érdekeit.

1999. augusztus 20-án ezek közül három – a Vajdasági Magyarok Szövetsége, elnök: Kasza József; a Vajdasági Magyarok Demokratikus Közössége, elnök: Páll Sándor; és a Vajdasági Magyar Polgári Mozgalom, elnök: Böröcz József – a szabadkai városházán létrehozta az Ideiglenes Magyar Nemzeti Tanácsot (IMNT).

Az IMNT elnökévé Kasza Józsefet választották, aki a szervezet megalakulását követő sajtótájékoztatón hangsúlyozta,⁵ hogy az IMNT célja a vajdasági magyarok átfogó érdekképviselése. Ebbe beletartozik, hogy az ott élő magyarok megőrizhessék nemzeti identitásukat, magyarként maradhassanak meg a szülőföldjükön, európai mintára meghatározott egyéni és kollektív kisebbségi jogait érvényesíteni tudják. Elmondta azt is, hogy az IMNT megalakítása jelzés a szerb demokratikus erőknél, hogy az ország demokratikus átalakítása során nem lehet megkerülni a magyar kisebbség igényeit.

3.3.2. A második dimenzió: polgárháborús vérveszteség és elvándorlás

A jugoszláv állam széthullását kísérő négy polgárháború – a szlovén-szerb, a horvát-szerb a boszniai és a koszovói háború⁶ – nem érintette Vajdaság területét, ennek ellenére a vajdasági magyarság ezekben a háborúkban komoly vérveszteséget szenvedett el. (Zárójelben jegyezzük meg, hogy az „ötödik háborút” a NATO 78 napos jugoszláviai háborúját, nem tekintjük polgárháborúnak, és ráadásul az erősen érintette a Vajdaság területét.)

A Nagy-Szerbia megteremtéséért harcoló Jugoszláv Néphadsereg (JNA) soraiban jóval a magyarság számarányán felül harcoltak a magyar fiatalok. Az egykori Jugoszlávia

össznépességén belül a magyarság részaránya 1,9% volt, míg egyes becslések szerint a Jugoszláv Néphadsereg soraiban 10%-nyi magyar harcolt a délszláv háborúban.

Már a szlovén-szerb háború kitörésekor – 1991. június 27. – jelentős számú vajdasági magyar tartalékost hívtak be a JNA-ba. A vajdasági magyarok nehéz helyzetbe kerültek⁷, aki eleget tett a behívóparancsnak, annak Nagy-Szerbia megteremtéséért kellett harcolnia, aki pedig elmenekült (azaz átment Magyarországra), azt a hűtlenség vádjával illették (ennek 10 év börtön a büntetési tétele a szerb törvények szerint).⁸

A magyar kisebbség már igen korán tiltakozó akciókba kezdett: 1991. július 6-án Topolyán azok a magyar szülők, akik aggódtak behívott fiaikért, tiltakozó akciót szerveztek, pár nappal később Szabadkán került sor hasonló rendezvényre. Az ősz folyamán – ekkor már javában folyt a horvát-szerb háború is – már 10 ezret megmozgató tiltakozó akciókat szerveztek. A VMDK megfogalmazta és nyilvánosságra hozta a katonai behívóval szembeni engedetlenség hét parancsolatát,⁹ eszerint: 1. Ne találjanak meg. 2. Ha megtaláltak, ne vedd át. 3. Ha átvetted, ne írd alá. 4. Ha aláírtad, ne jelentkezz. 5. Ha jelentkezted, ne menj el. 6. Ha elmentél, fordulj vissza. 7. Ha visszafordultál, ne gyere egyedül.

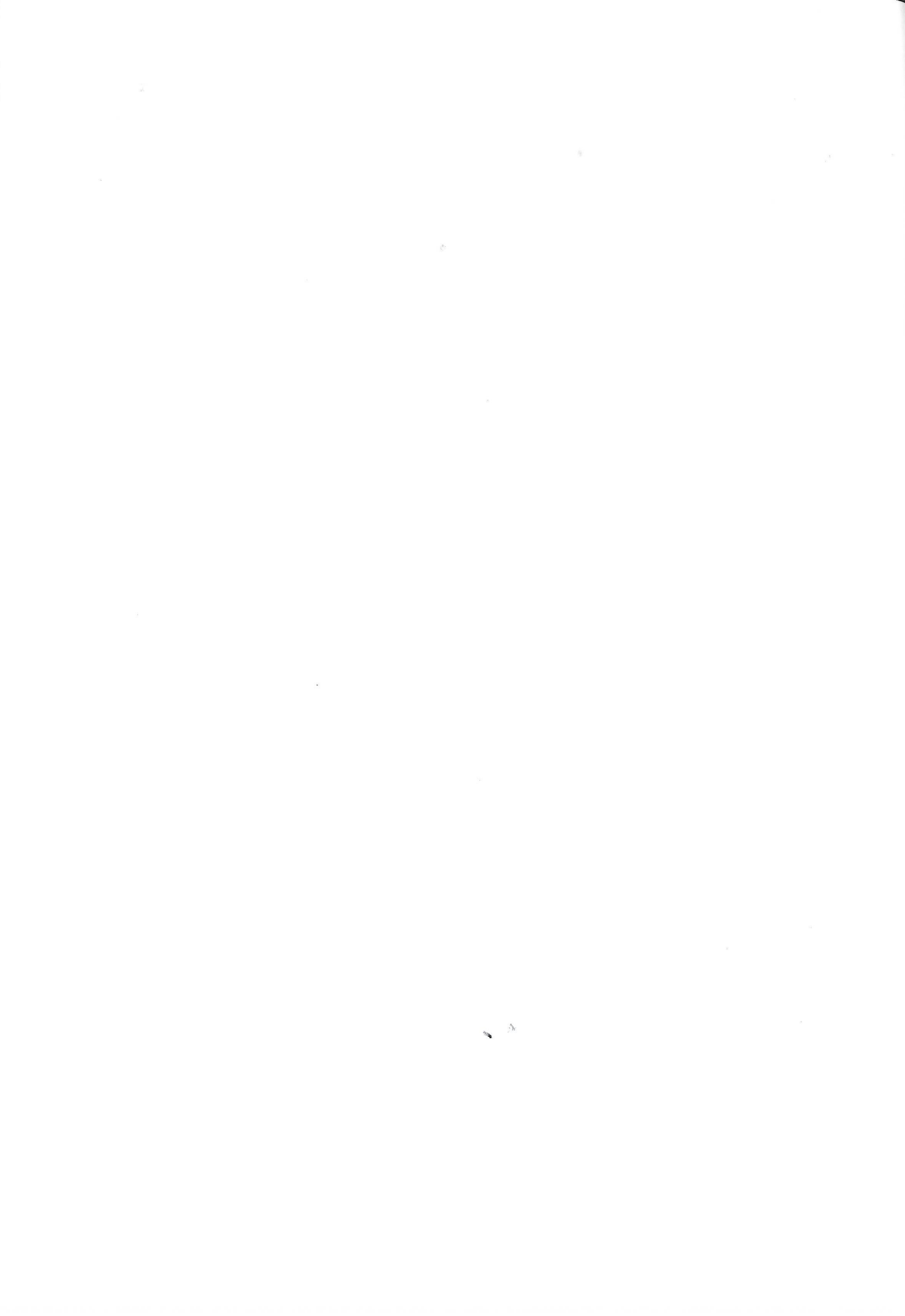
A hét parancsolatot számos vajdasági magyar hadköteles férfi megfogadta, egyes becslések szerint a horvátországi és a boszniai háborúk idején mintegy 40 ezer hadköteles korban lévő magyar fiatalember hagyta el a tartományt.¹⁰ Azokról, akik engedelmeskedtek a behívóparancsnak sajnos nem készült hivatalos statisztika, de Juhász József úgy vélekedik, hogy a Vajdaság területéről behívottak 2/3-a magyar nemzetiségű volt,¹¹ azaz biztosan kijelenthetjük, hogy a magyarság számarányán felül vette ki részét a JNA embervesztéséből.

A délszláv polgárháborúk – különösen a koszovói háború – egy újabb, a vajdasági magyarság megmaradása szempontjából igen veszélyes demográfiai folyamatot indított be, több ezer vajdasági magyar család magyarországi iskolába íratta be gyermekét. A vajdasági magyar pártok hiába kérték a szülőket, hogy hozzák haza gyermekeiket, a távozók töredéke tért csak vissza. Gyakori eset, hogy az általános iskolát befejező gyermek magyarországi középiskolában, ill. a középiskolát befejező gyermekek magyarországi felsőoktatási intézményekben tanulnak tovább, ezzel is meghosszabbítva itt tartózkodásukat.

Elsősorban Szegeden figyelhető meg az, hogy a gyermeket követi az egész család, ingatlant vásárolnak, azaz végleg áttelepülnek. Ingatlanpiaci szakértők szerint a szegedi lakásárak rohamos emelkedése (az addigi átlagos 60 ezer Ft/m²-ről 100 ezer Ft/m²-re) az áttelepülők által generált kereslet eredménye.¹²

A fiatalok ilyen módon való távozása a Vajdaságból azt jelenti, hogy az ottani magyar kisebbség előregszik, majd fokozatosan kihal. A magyarság súlyának csökkenését jól mutatja a legutolsó három népszámlálás adatait tartalmazó táblázatunk (továbbá lásd még a 28. számú térképet):

40. táblázat A magyarok és szerbek száma és százalékos aránya a Vajdaságban 1981-2001

Év	Magyarok száma	Magyarok %-os aránya	Szerbek száma	Szerbek %-os aránya
1981	385 000	18,9%	2 034 772	56,6%
1991	341 000	16,6%	2 012 517	59,4
2001	290 207	Nincs adat	Nincs adat	Nincs adat

Forrás: A szerző saját szerkesztése¹³

Pesszimista becslések szerint – ha a tendencia folytatódik – pár évtized múlva nyoma se marad a vajdasági magyar kisebbségnek.¹⁴

3.3.3. A harmadik dimenzió: A NATO háborúja és a Vajdaság

Újvidéket a háború kitörése után – 1999. március 24. – szinte mindennap támadás érte¹⁵. A háború első napjaiban a NATO csupán katonai célpontokat bombázott a Vajdaság területén, de április 1-jén ebben is változás történt, ugyanis a NATO gépei hajnalban lerombolták az egyik újvidéki hidat.¹⁶ A támadás hajnali ötkor történt, a rakéták szétzúzták az Újvidéket elővárosával, Péterváraddal összekötő híd két pillérét, s így a hídtest a folyóba csúszott. A péterváradi híd után a NATO az összes vajdasági Duna hidat bombázta. Ezt azzal indokolták, hogy így kívánják megakadályozni, hogy a Vajdaságban állomásozó jugoszláv erőket Belgrád Koszovóba vezényelje.

A háború előrehaladtával a NATO egyre több vajdasági célpontot jelölt ki és támadott meg. Ennek egyik fő oka az volt, hogy Belgrád a 80-as években a Vajdaságba számos ún. hadiüzemet telepített. Április végén felkerült a listára a magyar határ közvetlen közelében lévő Szabadka, ahol a NATO egy radarállomást lőtt szét. Az egyik rakéta azonban célt tévesztett, s a lakóházak közötti téren robbant fel, és így módon súlyos károkat okozott a lakóépületekben.

Kasza József, a város polgármestere levelet küldött Göncz Árpád köztársaság elnöknek, Orbán Viktor miniszterelnöknek, Martonyi János külügyminiszternek, és Javier Solana NATO főtitkárnak, továbbá az Európa Parlamentnek és Szabadka testvérvárosainak.¹⁷

A levél nem talált meghallgatásra, hiszen hamarosan újabb találat érte Szabadka városát, sőt Újvidéken a bombák romba döntötték a helyi kormányzat székházát is. A magyar kormány külügyi szóvivője egy interjú során¹⁸ elmondta, hogy a vajdasági katonai létesítmények annak ellenére se kerülhetnek le a NATO listájáról, hogy a NATO-n belüli egyeztetések során Magyarország minden alkalommal hangsúlyozza, a csapások végrehajtásakor figyelemmel kell lenni a polgári lakosságra, és ezen belül is kiemelt figyelmet kell fordítani a vajdasági magyarságra.

A légi csapások a háború egész ideje alatt folytak a Vajdaságban, ennek következtében elpusztult hat híd (Újvidék három hídja, továbbá Bogojevo, Palánka és Beska hidjai), két olajfinomító (Újvidék, Pancsova), több üzemanyagraktár, számos gyár, valamint jelentős mennyiségű közlekedési út. Emellett az eltévedt rakéták miatt a polgári lakosság épületállományában is súlyos károk keletkeztek.

3.3.4. A negyedik dimenzió: A Vajdaság gazdaságának hanyatlása

Milosevic gazdaságpolitikája a 90-es évek közepére a tönk szélére sodorta az egykor virágzó vajdasági mezőgazdaságot. Nem csupán arról van szó, hogy Milosevics elődjeihez hasonlóan az éléskamra szerepet osztotta Vajdaságra, hanem arról, hogy az ENSZ embargó ideje – 1992-ben rendelte el az ENSZ a kereskedelmi zárlatot – alatt Belgrád a mezőgazdaság kizsákmányolásával, azaz a felvásárlási árak mesterségesen alacsonyan tartásával, a műtrágya, a mezőgazdasági gép- és élelmiszergyárak karbantartási és fejlesztési munkálatainak elhalasztásával tartotta életben Kis-Jugoszlávia gazdaságát. A manőver sikeres volt, de a Vajdaság mezőgazdasága belerokkant, a korábban igen magas szintű gépesítés foka csökkent, szintén csökkentek a hozamok, a mezőgazdasági kártevők elszaporodtak, etc.¹⁹

Gyakorlatilag Milosevics rablógazdálkodást folytatott a Vajdaságban. A belgrádi központ elszívott mindent: mezőgazdasági terményeket, kőolajat, földgázt, jövedelmet, adóbevételt, ám cserébe nem adott semmit. Egyes számítások szerint a tartomány a központi államkincstártól – a helyi igények finanszírozására – legfeljebb a két százalékát kapja vissza az oda befizetett összegnek. Csecsei szerint a szerb állam tudatosan sorvasztotta el a Vajdaság azon területeit, ahol a magyar kisebbség még többségben volt. Belgrád egy olyan területfejlesztési stratégiát követett, mely szétverte a Szabadka-Topolya-Zenta háromszöget, miközben a Kelet-Szerbia-Szmederevó-Kikinda-Szeged vonal mentén fejlesztette az infrastruktúrát.²⁰

Tovább súlyosbította a Vajdaság gazdaságának helyzetét, hogy a NATO 78 napos légi háborúja szétzilálta a tartomány iparát és infrastruktúráját (lásd lebombázott Duna hidak és gyárak egész sora). A HVG becslései szerint a mintegy 100 milliárd dolláros NATO-háborús kár mintegy felét a Vajdaságnak kellett elkönyvelnie.²¹ A pusztítás utóhatásai is súlyosak, az elpusztult gyárak munkásaiból hatalmas munkanélküli tömeg keletkezett, amelynek kezelése szintén óriási probléma.

3.3.5. A ötödik dimenzió: A szerb-magyar ellentétek kiéleződése

A délszláv háborúk alatt jelentős mértékben megromlott a vajdasági magyarok és a szerbek viszonya. Ez alapvetően két okra vezethető vissza. Az egyik ok a magyar kormányok „szerb-ellenes” külpolitikája. A magyar kormányok – Antaltól Orbánig – egyértelműen igazodtak a nemzetközi közösség délszláv politikájához, amely többé-kevésbé szerbek ellen irányult. Sőt Antall-kormány „jugoszláv-politikája” egyértelműen a szlovén-horvát szimpátiára épült (lásd Kalasnyikov-ügy). Magyarország NATO csatlakozása után a magyar kormánynak tojástáncot kellett járnia, különösen a légi háború ideje alatt. Egyrészt friss NATO tagként – ráadásul az egyetlen Szerbiával határos NATO országgént – katonailag Magyarország nem maradhatott ki a konfliktusból, másrészt a vajdasági magyar kisebbség sértetlensége érdekében tekintettel kellett lennie a szerbek érzékenységre.

Hasonlóan kényes szituációban voltak a vajdasági magyar politikusok is. Jól illusztrálja állításunkat, hogy amikor Orbán Viktor miniszterelnök kijelentette, hogy a katonai erő mellett „az emberi és történelmi igazság is a NATO oldalán áll”, Kasza József úgy reagált, hogy ez a kijelentés közvetlenül is veszélyezteti a vajdasági magyarságot, hiszen a szerb közvélemény már amúgy is ellenségként tekint rájuk.

A másik ok a szerbek tömeges betelepődése volt. A délszláv háborúk alatt Horvátországban, Boszniában és Koszovóban hontalanná vált szerbeket Belgrád minden esetben a Vajdaságban telepítette le. Ezen emberek többsége mindenét elveszítette a háborúban, megkeseredetté és gyökértelenné vált, így beilleszkedésre és a toleráns viselkedés elsajátítására nem mutatnak nagy hajlandóságot. Jól mutatja a feszültséget, hogy újságírói beszámolók szerint sok magyar csak suttog, mert nem mer anyanyelvén beszélni az utcán.²² A NATO-háború alatt a Seselj-féle Szerb Radikális Párt helyi erői a koszovóihoz hasonló etnikai tisztogatást akartak kezdeményezni a Vajdaság tartományban, sőt állítólag összeállították az elűzendő magyar politikusok és a „magyarságukat túl nyíltan” vállalók listáját.

4. A regionális fejlődés általános tendenciái a rendszerváltó Közép-Európában

4.1. Köztes-Európa és Nyugat-Európa regionális fejlődésének eltérő vonásai

A Köztes-Európában az 1990 után kibontakozó regionális folyamatok megértéséhez gondolatsorunkat az 1500-as évektől kell indítanunk. Közép-Európa és Nyugat-Európa térszerkezeti fejlődése már az 1500-as évek közepén elkanyarodott egymástól.

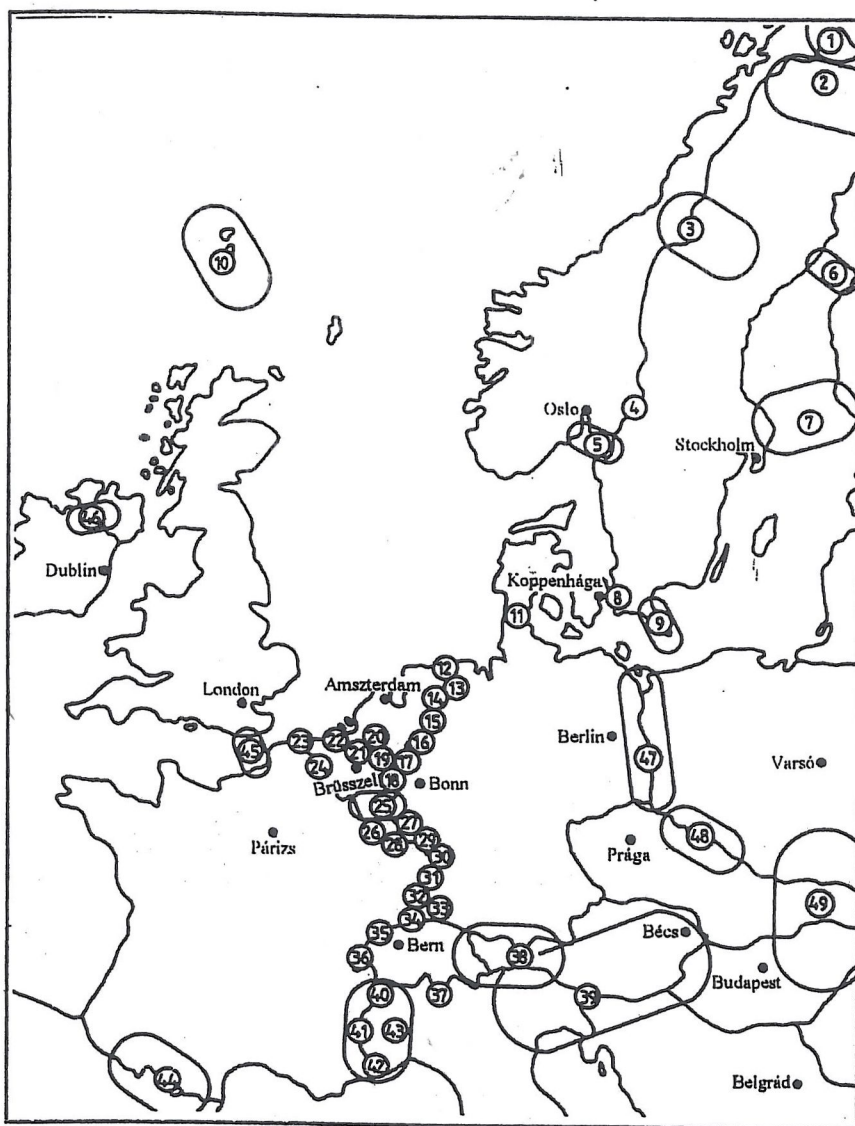
A Wallerstein-féle modern világgazdaság megszületésekor Nyugat-Európa erősen feldarabolt, számos szuverén politikai egységre tagolt képet mutat (lásd Németország és Olaszország szétagoltságát), míg Közép-Európát birodalmak (Habsburg, Orosz és Török) uralták. A modern gazdaság fejlődése Nyugat-Európában területi integrációt eredményezett. Azaz a kis szuverén területi egységek - grófságok, hercegségek - nagy államkeretbe történő szerveződése zajlott le, ily módon születtek meg a modern nemzetállamok (lásd az olasz és német egység megszületését a 19. század második felében). Míg Köztes-Európában a területi dezintegráció, azaz a birodalmak szuverén államokká történő szétesése zajlott le. Ez a 200 éves folyamat a Török Birodalom bomlásával kezdődött, és a végpontja a Versailles-i békerendszer volt.

A Versailles-i béke következtében a két világháború között a térség kisállamokra tagolódott, de ezek között nem jött létre semmiféle integráció, legfeljebb a békeszerződés nyertesei (lásd kisantant), illetve vesztesei közötti együttműködések (lásd magyar-német szerződések) születtek meg.

A II. Világháború után Közép-Európában ismét olyan folyamatok zajlottak le, melyek negatívan befolyásolták a regionális fejlődést.¹ Közép-Európában a régió a szovjet uralom (1945-1990) alatt nem tudott fontos szerepet betölteni. A kommunista-szocialista rendszer lefojtotta Köztes-Európa regionális fejlődését. Régiókban csak ott és annyiban gondolkozott, amennyiben valamilyen egyéb cél érdekében arra szüksége volt (például „Macedónia” létrehozása Jugoszlávián belül), ráadásul a határon átnyúló regionális együttműködések kifejezetten akadályozta.

Ezzel szemben Nyugat-Európában a II. Világháború után a nemzetállam alatti szint - azaz a régiók - egyre fontosabb szerepre tettek szert.² A hetvenes években megfogalmazódott a „Régiók Európája” szlogen, majd 1985-ben 260 régió létrehozta az Európai Régiók Gyűlését és megalkotta a Regionális Önkormányzatok Európai Chartáját.

A regionalizmus kiteljesedésében döntő szerepet játszott az, hogy az Európai Közösség létrehozta a regionális fejlesztést szolgáló támogatási alapokat, és ehhez kapcsolódóan bevezette a NUTS (Nomenclature of Territorial Units of Statistics) rendszert.

Jelmagyarázat: 1 – Nordkalotten (N, S, SF); 2 – Mitt-Norden (N, S, SF); 3 – Kjølen-Nordland-Västerbotten (N, S); 4 – ARKO (N, S); 5 – Östfold-Nordloga-Bohuslän (N, S); 6 – Kvarken (S, F); 7 – Skärgårdsprojektet (S, SF); 8 – Öresund (DK, S); 9 – Bornholm-Sydostra Skåne (DK, S); 10 – Vestnorden (DK, Fr); 11 – Abenra-Flensburg (DK, D); 12 – Emsdollar (NL, D); 13 – EURJREGIO (NL, D); 14 – Rhein-Waal (NL, D); 15 – Rhein-Maas-Nord (NL, D); 16 – Heinsberg-Limburg (NL, D); 17 – Rodaland (NL, D); 18 – Maas-Rhein Eurorégió (NL, D, B); 19 – Interlimburg Maasland (NL, B); 20 – Weert-Noord-Limburg (NL, B); 21 – Kemperland (NL, B); 22 – BENEGO (NL, B); 23 – Nord-Pas-de-Calais (F, B); 24 – Lille-Roubaix-Tourcoing (F, B); 25 – Eifel-Ardennek Európai Unió (F, B, L, D); 26 – Arlon-Longwy-Esch (F, B, L); 27 – Nyugat-Pfalz tervezési közösség (D, F); 28 – Saar-Lorraine-Luxembourg (D, F, L); 29 – Rheinpfalz tervezési közösség (D, F); 30 – Oberrhein-Alsace (F, D); 31 – Dél-Oberrhein-Alsace (F, D); 32 – Movenne Alsace-Breisgau-CIMAB érdekközösség (F, D); 33 – Bodeni-tó Konferencia (D, CH); 34 – Regio Basiliensis (F, CH, D); 35 – Jura (F, CH); 36 – Genfi-tó Régió (F, CH); 37 – Ticino (CH, I); 38 – Alpok Munkaközösség (ARGE Alp) (D, A, I, CH); 39 – Alpok-Adria Munkaközösség (A, I, D, H, SLO, CRO, CH); 40 – Valle d'Aosta-Felső-Savoie-Valais (I, F, CH); 41 – Francia-olasz Alpok; (F, I); 42 – Alpazur (F, I); 43 – Nyugat-Alpesi Kantonok és Régiók Munkaközössége (CH, F, I); 44 – Pireneusi Régiók Konferenciája (E, F, AND); 45 – La Manche-Dover-Calais (GB, F); 46 – Ireland (GB, IRL); 47 – Német-Lengyel Határmenti Eurorégió (D, PL); 48 – Sziléziai Eurorégió (PL, CZ); 49 – Kárpátok Eurorégió (H, PL, SK, RO, UR).

29. ábra Interregionális együttműködések Európában 1995

Így a regionalizmus az Európai Közösség mindennapi életében egyre inkább realitássá vált.³ Az Egységes Európai Okmány (1986), illetve a Maastrichti Szerződés (1992) még tovább erősítette a régiókat.

A nemzeti keretű regionalizmus mellett Nyugat-Európában megjelent a „határokon átnyúló (transznacionális) regionalizmus” is. Ennek tipikus megjelenési formája az eurorégió.⁴ Ezt az elnevezést akkor használjuk, amikor egy olyan területet akarunk megjelölni, ahol kölcsönös interregionális, vagy határokat áthidaló (transznacionális) gazdasági, szociális, kulturális, illetve más jellegű együttműködések léteznek kettő vagy több állam, illetve helyi önkormányzat között.⁵

A „szovjet zóna” összeomlása, és az azzal együtt járó politikai rendszerváltások kedvező helyzetet teremtettek a közép-európai regionális fejlődés számára.⁶ Ezt az alábbi változásokban foghatjuk meg:

- Ismét felszínre törtek a nemzetállam megteremtésére irányuló törekvések, számos állam született újjá. Köztes-Európa nyolc államából és a Szovjetunióból huszonkettő „új” állam született meg. Ez az újjászületés három módon történt:
  - Szövetségi államok szétválása (lásd Jugoszlávia és Csehszlovákia),
  - A Szovjetunióból történő kiválás (lásd balti államok, Moldova etc.),
  - A német újraegyesítés által.
- Megindult a „régiók feltámadása”, azaz egyes országokon belül a régiók önállóságuk erősítéseért csatáznak a központi hatalommal.
- Megjelentek az eurorégiók, azaz kinyíltak a korábban zárt határok és számos határon átnyúló együttműködés született meg.

Egyetértünk Enyedi Györggyel, aki szerint Köztes-Európában most alakul ki az a regionális szerkezet, mellyel Nyugat-Európához csatlakozhat.⁷ A térség országainak az a törekvése, hogy csatlakozni kívánnak az Európai Unióhoz, nagy lökést adott a kibontakozó regionalizációnak. Hiszen ha az Unió „régióban gondolkodik”, azaz a pénzügyi támogatások alanyai a régiók, akkor Köztes-Európa akkor juthat uniós támogatáshoz, ha megszervezi a különféle támogatások elnyerésére képes régióit.

Az 1990 után meginduló regionalizáció szempontjából Köztes-Európa országait két csoportba sorolhatjuk:⁸

1. csoport

Románia, Jugoszlávia, Ukrajna, Macedónia, Szlovákia, Horvátország és Szlovénia.

Ezekben az országokban megvannak a regionalizáció történelmi és/vagy etnikai alapjai. Pontosan ezért a központi hatalom aggodalommal figyeli a regionalizációt. Románia esetében például világosan kimutatható az ország dezintegrációjától – pontosabban a magyar területek elszakadásától – való félelem.

2. csoport

Lengyelország, Bulgária, Csehország és Magyarország.⁹

Ezekben az országokban a regionalizációnak nincsenek történelmi alapjai. Ha például Magyarország történelmét nézzük, az ezer éves megyerendszerrel szemben csak néhány éves regionális átszervezési kísérleteket tudunk kimutatni, ráadásul ezek a kísérletek (II. József, Bach Sándor) minden esetben felülről indultak.

4.2. Az eurorégió főbb vonásai

A Köztes-Európa 1990 utáni regionális fejlődésének egyik jellemző vonása a határokon átnyúló együttműködések megjelenése és tömeges elterjedése.

Az első eurorégió az ún. Eurorégió Basiliensis volt, ez a francia Felső-Elzász megye, a svájci Basel város és kanton, valamint a délnémet badeni kerület szövetségeként jött létre 1971-ben. A Basiliensis működése következtében a hajdani éles francia-német ellentétet a harmonikus gazdasági és kulturális együttműködés váltotta fel. Az infrastruktúrális fejlesztésekben (közös repülőtér, gyorsvasúthálózat, a tömegközlekedési eszközök igénybevételének egységesítése, speciális egyetemi szakok megszervezése, etc.), a modern ipari termelési ágazatok meghonosításában végzett együttes munka eredményeként ma már szoros szálak fűzik egybe a három tájegységet.¹⁰

Ezt nevezzük euroregionális szemléletnek, amely a jövő Európáját nem a nemzetállamok Európájaként, hanem azonos gazdasági érdekelttségű (határmenti) területekből kialakított régiók Európájaként képzei el. Basiliensis példája – amikor feloldotta a történelmi francia-német ellentétet – azt is megmutatta, hogy az eurorégió alkalmas lehet államok közötti eddig meg nem oldott konfliktusok kezelésére. Kijelenthetjük, hogy az eurorégiók új utakat találtak a háborús pusztítások, etnikai és egyéb konfliktushelyzetek megoldására, elkerülésére, s így hozzájárulnak ahhoz, hogy az egyes nemzetek közötti gyűlöletet, előítéleteket a kölcsönös megbékélés váltsa fel.¹¹

Az Eurorégio Basiliensis-t követően különösen sok eurorégió született meg, és 1995-ben már 49 eurorégió működött.¹² A jelenleg működő eurorégiókat az alábbi csoportokba sorolhatjuk:

1. Az Európai Unió területén található eurorégiók

A/ Fejlett eurorégiók

Ezek olyan területeket fognak össze, amelyek már az eurorégiók kialakulása előtt is fejlettek voltak és ennek megfelelően:

- a német-holland határ (Ems Dollart Eurorégió),
- a német-belga-holland határ (Maas-Rajna Eurorégió),
- a német-luxemburgi határ,
- a német-dán határ,
- a francia-belga-luxemburgi határ (Pole Européen Développement),
- a francia-német határ (PAMINA),
- a francia-olasz (Alpok), a francia-spanyol,
- a francia-angol (Nord-Pas-de Calais-Kent),
- a belga-francia határ (Flanders/Nord-Pas-de-Wallonie/Nord-Pas-de Calais),
- a belga-holland (Middengeibed-Scheldemonde),
- a finn-svéd (Skargardsporogectet)
- és a bajor-osztrák (Alpok Munkaközösség) határ mentén találhatók.¹³

Ezekben az eurorégiókban a gazdasági együttműködés és a turizmus kapja a legnagyobb figyelmet a költségvetésből, ezután a munkaerőpiac-fejlesztésben és az oktatásban, valamint a környezetvédelemben való kooperációra költenek a legtöbbet. A német-holland határmenti területeken a legelőrehaladottabb az intézményi struktúrák és folyamatok, valamint a regionális és helyi hatóságok, és egyéb szereplők (pl. szociális partnerek) közreműködése a határon átnyúló programok kidolgozásában és megvalósításában.

B/ Kevésbé fejlett eurorégiók

Ezek olyan régiók, amelyeket a nemzetgazdaság és az Európai Unió szempontjából perifériakusság jellemez, ilyenek:¹⁴

- Írország-Észak-Írország határmenti együttműködés,
- az Írország-Wales határmenti együttműködés,
- a spanyol-portugál határon,
- a görög-olasz határon
- és a francia-olasz tengeri határon (Korzika-Szardinia) átnyúló eurorégiók.

Ezek a régiók számos gonddal - szállítási és gazdasági infrastruktúra hiánya, alacsony gazdasági tevékenységi fok, magas munkanélküliség és/vagy rejtett munkanélküliség etc. - küszködnek.

2. Csak részben az EU területén fekvő eurorégiók

Az eurorégiók nemcsak az Európai Unió határain belül jöttek létre, számos olyan eurorégió született meg, amelynek valamely területe az EU határain kívül esik. Ezeket az eurorégiókat négy típusba sorolhatjuk.¹⁵

A/ Fejlett EFTA országokkal alkotott eurorégiók

Az első eurorégió a Regio Basiliensis pont ebbe a kategóriába esik, hiszen mint láthattuk, francia és német területeket kapcsolt össze a svájci Basel kantonnal. Az utóbbi időkben Ausztria, Finnország és Svédország belépése miatt az ezen csoportba tartozó régiók száma rohamosan csökkent. Jelenleg már csak két EFTA tagország, Svájc és Norvégia nem tagja az EU-nak, így ebbe a csoportba az alábbi eurorégiók esnek:

- Ticino Eurorégió (az olasz-svájci határon)
- Valle d' Aosta-Felső Savoie-Valais Eurorégió (a svájci-olasz-francia határon)
- Jura Eurorégió (a svájci-francia határon)
- Genfi-tó Eurorégió, (a német-svájci határon)
- ARKO Eurorégió (a norvég-svéd határon)
- Östfold-Nordloga-Bohuslan Eurorégió,
- Kjolen-Nordland-Vasterbotten Eurorégió
- Mitt-Norden Eurorégió (a norvég-svéd-finn határon)
- Nordkalotten Eurorégió (norvég-svéd-finn határon)

Ezek az eurorégiók (különösen a svájci határmentiek) fejlett gazdaságú térségeket kötnek össze, így az együttműködést intenzív határon átnyúló tevékenységek, gyakori interakciók és magas színvonalú kapcsolatépítés jellemzi.

B/ Közép- és Kelet-Európa országaival alkotott eurorégiók

Az első eurorégió már 1978-ban megszületett – Illés Ivántól eltérően az un. munkaközösségeket is eurorégióknak tekintjük (G.L.) –, amikor két északkelet-olasz régió (Friuli-Venezia Giulia és Veneto), négy osztrák tartomány (Karinthia, Stájerország, Felső-Ausztria és Salzburg), egy német tartomány (Bajorország), valamint az akkor még jugoszláv tagköztársaság Szlovénia és Horvátország képviselői 1978. november 20-án Velencében arról határoztak, hogy a regionális fejlesztés különböző területeinek összehangolására létrehozzák az Alpok-Adria Munkaközösséget.

Ehhez 1981-ben az olasz Trentino-Alto Adige, 1985-ben a szintén olasz Lombardia, 1987-ben pedig az osztrák Burgenland csatlakozott. Majd 1986 és 1989 között öt magyar

megye, Győr-Moson-Sopron, Vas, Zala, Somogy és Baranya csatlakozott. 1990-ben a svájci Ticino kanton, majd 1996-ban az olasz Emilia-Romagna felvételével lezárult a munkaközösség szervezésének kiépítése.¹⁶

A 306 ezer km²-en elterülő, 44 millió főt számláló munkaközösségben meghatározó súlyuk a német és olasz régióknak van, ezek gazdaságilag mintegy magukkal próbálják húzni a bekapcsolódó magyar és volt jugoszláv területeket. A közép-kelet-európai országokban 1989-től történt jelentős politikai és gazdasági változások új lendületet adtak a határokon átnyúló együttműködésekhez, így sorban születtek olyan eurorégiók, amelyeknek valamely területe volt szocialista ország határain belül esik. Különösen sok eurorégió született a német határok mentén:

- A német-lengyel határon: Pomeránia Eurorégió, Spree-Neisse-Bober Eurorégió.
- A német-lengyel-cseh határon: Neisse-Nisa-Nysa-Eurorégió.
- A német-cseh határon: Erzgebirge Eurorégió, Elba-Labe Eurorégió, Egrensis Eurorégió.
- A német-cseh-osztrák határon: Bajor erdő-Cseh erdő Eurorégió

A volt szocialista országok piacgazdaságba való átmenetéből eredő komoly gazdasági egyensúlyvesztés, valamint az ipari és kereskedelmi szektorokban bekövetkezett torzulások (árak, bérstruktúra, foglalkoztatottság) gyakran megnehezítik, hogy igazi partnerkapcsolatok alakuljanak ki ezen eurorégiókon belül. Az EU határmenti területei/régiói attól tartanak, hogy a regionális vagy helyi vállalatokat vonzani fogják majd a szomszédos (a volt szocialista) régiók alacsonyabb munkabérei. Ha ez a folyamat beindul, az az EU határmenti régiókban állások elvesztésével fog járni. A tárgyi infrastruktúra (pl. határátkelők, országúti és vasúti összeköttetések hiánya) szegényes volta azonban komoly akadályt jelent.

C/ Egyéb Közép- és Kelet-Európai országokkal alkotott eurorégiók.

A Társulási Szerződésekből kimaradt egyéb országok határai mentén is születtek eurorégiók alapjául szolgáló együttműködések, úgymint a görög-albán határon a görög-albán (Puglia) CBS, és az olasz-albán tengeri határon az olasz-albán CBS.

D/ Eurorégiók Európai Unió területén kívül

Új tendencia, hogy a volt szocialista országok oly módon hoznak létre eurorégiót, hogy abban Európai Unió terület nem található, ilyenek:¹⁷

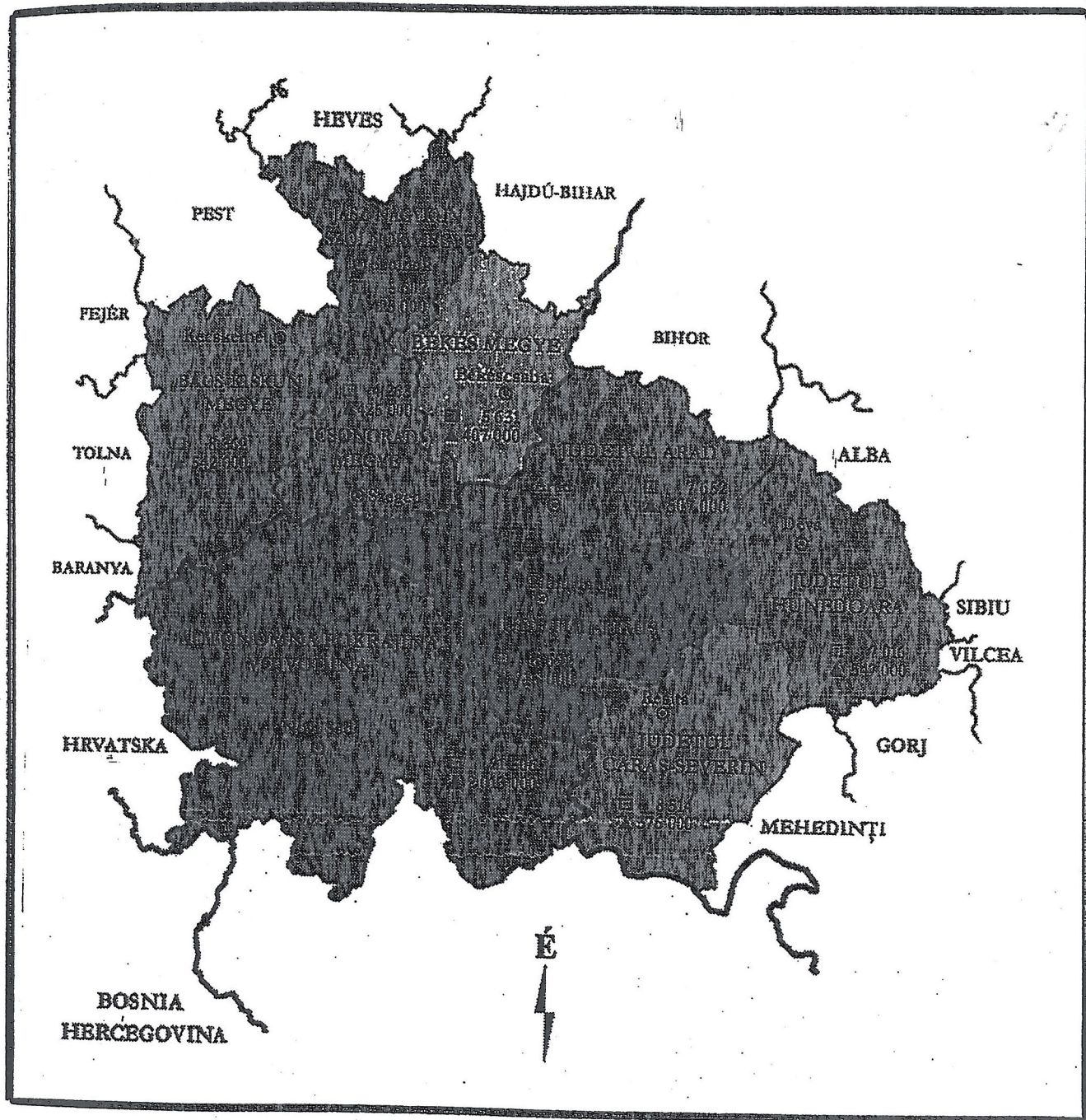
- A Bug Eurorégió (lengyel, fehérorosz és ukrán területekből),
- Felső-Prut Eurorégió (moldáv, román és ukrán területekből)
- Tátra Eurorégió (lengyel és szlovák területekből)
- Beszkidek Eurorégió (lengyel és szlovák területekből)
- Tesininské Slezsko Eurorégió (lengyel, szlovák és cseh területekből)
- Szilézia Eurorégió (cseh és lengyel területekből)
- Praded Eurorégió (cseh és lengyel területekből)
- Glacensis (cseh és lengyel területekből)
- Kárpátok Eurorégió (magyar, ukrán, lengyel és román területekből),
- Hármaskő Eurorégió (magyar és szlovák területekből)
- Vág-Duna-Ipoly Eurorégió (magyar és szlovák területekből)
- Ipoly Eurorégió (magyar és szlovák területekből)
- Neogradiens Eurorégió (magyar és szlovák területekből)
- Kassa-Miskolc Eurorégió (magyar és szlovák területekből)
- Duna-Körös-Maros-Tisza Eurorégió (erről bővebben lásd a következő alfejezetet).
- Bihar-Bihar Eurorégió (magyar és román területekből)
- Dráva-Mura Eurorégió (szlovén, magyar és horvát területekből)
- Duna-Dráva-Száva Euroregionális Együttműködés (magyar és horvát területekből)

Mint a felsorolásból is látható, Magyarország igen aktív résztvevője a különféle euroregionális együttműködéseknek. Különösen fontos körülmény, hogy a 19 magyar megyéből csak 5 nem érintkezik országhatárral, így felértékelődik a transznacionális együttműködés. Magyarország egyre több megyéje csatlakozik valamilyen eurorégióhoz. Hardi Tamás összegzése szerint 2000-ben 12 magyar részvételű eurorégiós kezdeményezés létezett.¹⁸

Mivel disszertációnk korábbi fejezeteiben több ízben részletesen foglalkoztunk a Vajdasággal, a fentebb felsorolt régiók közül a Vajdaság részvételével megalakult Duna-Körös-Maros-Tisza Eurorégiót mutatjuk be részletesen.

4.3. Egy konkrét példa: A Duna-Körös-Maros-Tisza Eurorégió szerveződése

A Duna-Körös-Maros-Tisza Eurorégió (a továbbiakban: DKMT) megalakulásához vezető út első állomása 1992-ben volt, amikor a romániai Temes megye és a magyarországi Csongrád megye együttműködési megállapodást kötött. Ezt követte – még szintén ebben az évben – Arad megye és Békés megye együttműködési megállapodása. 1994 és 1997 között élénk egyeztető tárgyalások folytak azon megyék képviselői között, amelyek fantáziát láttak

30. ábra A Duna-Körös-Maros-Tisza Eurorégió

egy eurorégió létrehozásában. Ekkor kapcsolódott be a tárgyalásokba a jugoszláviai Vajdaság is. Végül a három éves előkészítés meghozta gyümölcsét, 1997. november 21-én Szegeden megtörtént az együttműködés hivatalos alapokmányának aláírása. Az így megszülető eurorégió lakossága 5,9 millió fő, területe 77 243 km², mely az alábbi komponensekből áll: a magyarországi Bács-Kiskun, Békés, Csongrád és Jász-Nagykun-Szolnok megyék, a romániai Arad, Krassó-Szörény, Hunyad és Temes megyék, valamint a jugoszláviai Vajdaság (30. ábra). Az alapító okirat az alábbi célokat tűzte ki:¹⁹

- A gazdasági kapcsolatok területén:
  - ❖ A résztvevők gazdasági lehetőségeire épülő közös programok kidolgozása.
  - ❖ Közös információs rendszer kialakítása és felhasználása.
  - ❖ A gazdasági kamarák együttműködésének elősegítése és ösztönzése.
  - ❖ A banki, mezőgazdasági együttműködés szorgalmazása.
  - ❖ A harmadik piacon való közös, gazdasági és pénzügyi fellépés megvalósítása.
- Az infrastruktúra és a közlekedésfejlesztés terén:
  - ❖ Kapcsolatok bővítése.
  - ❖ Új határátkelők nyitása.
  - ❖ A levegő, a talaj és vízfolyások közös védelmi rendszerének kialakítása.
- Az idegenforgalom terén
  - ❖ Az idegenforgalom közös fejlesztése.
  - ❖ A PR és marketing tevékenység összehangolása.
- A humán erőforrások terén
  - ❖ Az egyetemek, kutatási központok, szakoktatási intézmények közötti együttműködés.
  - ❖ Közös kulturális és művészeti programok megvalósítása.
  - ❖ Civil együttműködés megteremtése.
  - ❖ A kisebbségi jogok érvényesülésének elősegítése.
  - ❖ Az egészségügyi, szociális ellátás összekapcsolható és fejleszthető területeinek közös feltárása.
  - ❖ Regionális sportrendezvények szervezése.

A DKMT irányító testülete az Elnökök Fóruma, amely az eurorégióban résztvevő közigazgatási egységek vezetőiből (Magyarország esetében a megyei közgyűlések elnökei, Románia esetében a megyei tanácsok elnökei) áll. Ezek a vezetők rotációs rendszerben egy-egy évig töltik be a soros elnöki tiszteket.

- 1997-ben a Magyar Rádió Szegedi Studiója és a Temesvári Rádió „Európa a levegőben” címmel kétnyelvű (magyar és román) rádióadásokat indított.
- 2000. október 20-án Orbán Viktor magyar és Mugur Isaescu román kormányfő közösen avatta fel a Kiszombor-Csanád közötti új magyar-román határátkelő helyet.

2001. május 27-én jóváhagyták a DKMT Eurorégió Stratégiai Tervét.²¹ Jól mutatja a problémákat, hogy a stratégiai terv készítésébe a megelőző időszak jugoszláviai viszonyai miatt – gondolunk itt elsősorban a koszovói háborúra – nem vonták be a vajdasági partnereket, a tervet közreadó kötetben is csak magyar, román és angol nyelven szerepel a szöveg. Az elfogadott stratégiai terv egy bevezető részből és hat alprogramból áll:

A „Bevezető”²²

Itt a szerzők kifejtik, hogy a stratégiai terv megalkotása és elfogadása azért volt fontos, hogy a DKMT-t Eurorégió alkalmassá váljon arra, hogy sikerrel pályázhasson az Európai Unió támogatási források elnyerésére. Ehhez szükség van az együttműködés szervezetének, tevékenységének olyan átalakítására, hogy kapcsolódhasson az Európai Unió szervezeteihez, azok gondolkodásmódjához, működési mechanizmusához.

Egy másik fontos célja a stratégiai tervnek, hogy egy széles személyi kört alakítson ki, amely a közös programok megvalósításán munkálkodik, tagjai tartják egymással a kapcsolatot, egy közös tanulási folyamatban vesznek részt.

Ugyancsak a stratégiai terv célja, hogy az eurorégió céljait egy kommunikációs program keretében ismertessék meg a térség lakosságával, és így hozzájáruljanak a régiótudat kialakulásához.

A stratégiai terv első alprogramja²³

Ez a rész a DKMT Eurorégió szervezetének, működési módjának kialakításáról szól. Az eurorégió szervezete nem változott az 1997-es alapítás óta, azaz három magyar megye, négy román megye és a Vajdaság működik együtt. Ez nyugat-európai mércével mérve egy határ menti információs és konzultatív fórum. A szervezet munkájában a térség nagyvárosai közvetlenül nem vesznek részt. Ez egy olyan hiányosság – mondja a stratégiai terv –, amelyre előbb-utóbb megoldást kell találni.

Szintén fontos feladat az állandó titkárságon (más néven: A DKMT Közösségi Kezdeményezések Irodája) dolgozó szakemberek létszámának növelése, hogy a titkárság

A stratégiai terv hatodik alprogramja²⁸

Ez a pénzügyi források megszerzésének módjairól beszél. Kifejti, hogy az Európai Unió pénzügyi segítséget nyújt a regionális különbségek csökkentésére, az elmaradott területek felzárkóztatására. Ehhez csak akkor férhetnek hozzá ezek a területek, ha megfelelő saját erőt mutatnak fel, ezért szükséges a DKMT saját erőforrások feltárása is.

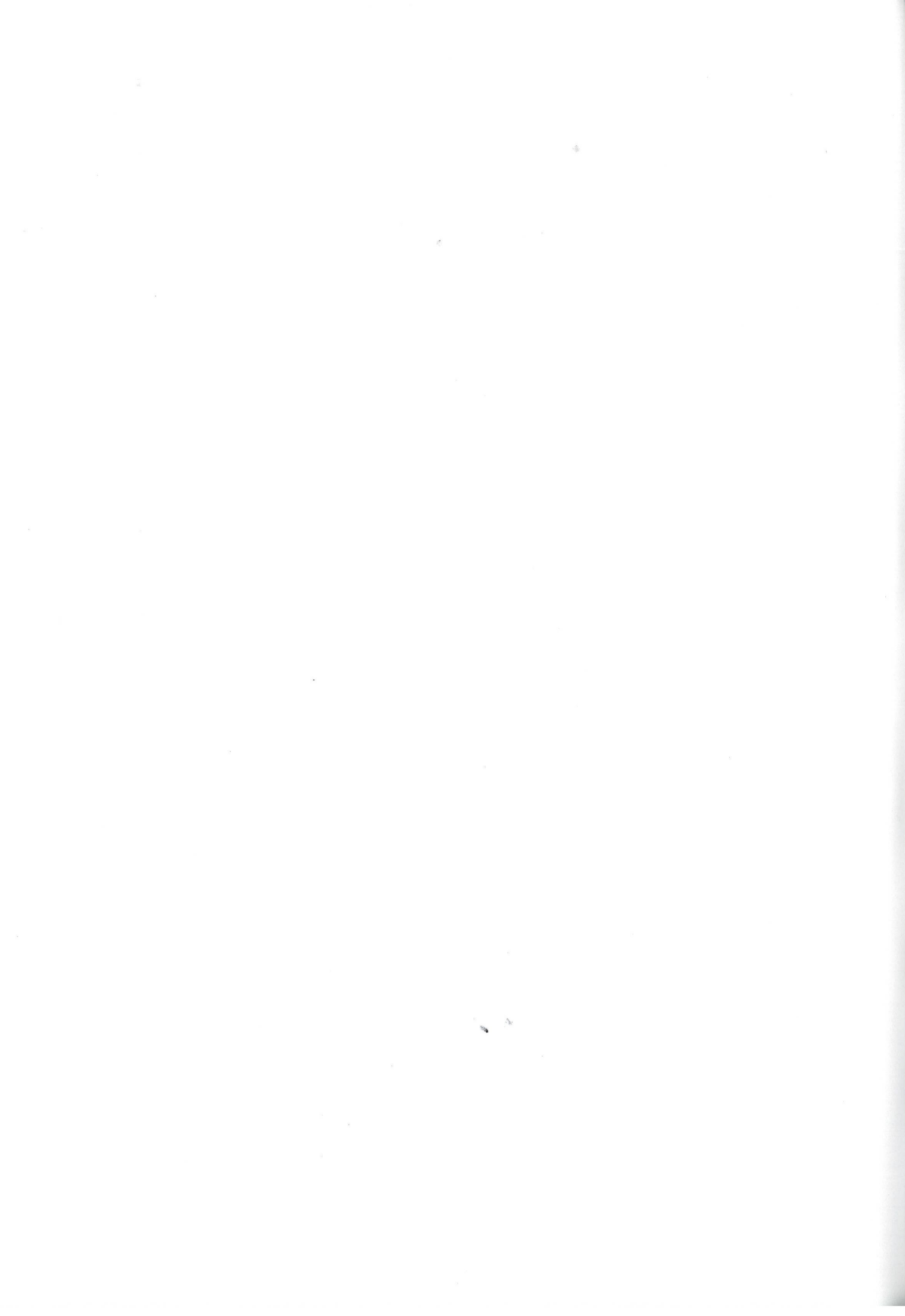
Befejezésképpen értékelnünk kell a DKMT Eurorégió eddigi útját. Úgy véljük, hogy az elmúlt négy évben jelentős sikereket könyvelhetünk el az eurorégió szervezésében. Kialakították a működés szervezeti kereteit, felállítottak egy állandó titkárságot, és ami a legfontosabb, megalkották és elfogadták a stratégiai tervet. Sajnos negatívumokról is be kell számolnunk. Általában elmondható a magyar részvételű eurorégiókról, hogy a probléma abból adódik, hogy hiányzik a fejlett terület, azaz elavult ipari infrastruktúrájú, alacsony produktivitású, magas munkanélküliséggel sújtott területek álltak össze eurorégióvá.

Erősen kérdéses, hogy például Szabolcs-Szatmár megye mennyivel lesz vonzóbb a Kárpátok Eurorégió tagjaként? Avagy hiába eurorégiós terület mégis alacsony befektetési hajlandóságú terület marad.

A DKMT egyik legsúlyosabb problémája, hogy a jugoszláviai politikai és gazdasági helyzet miatt – miközben a román-magyar együttműködés zökkenőmentesen alakul – az eurorégió harmadik tagja, a Vajdaság, szinte csak jelképes szereplője az eurorégiónak. Mindenféleképpen szükséges azonban az együttműködés további elmélyítése, még számos teendő vár megvalósításra. Ha például a legutolsó fontos eredményt – a határátkelő megnyitását – nézzük, azt mondhatjuk, hogy a határállomás egyelőre csak a nemzetközi személyforgalom átbocsátására szolgál, a teherautók és az autóbuszok átengedéséhez még további építkezésre van szükség. Ráadásul egyelőre még konténerekben kialakított irodákban dolgoznak a határőrök és a vámosok. A megfelelő színvonalú épületek és infrastruktúra kialakítása még hátra van.

Ha figyelmünket az első eurorégióra, a Eurorégió Bailiensisre irányítjuk, akkor láthatjuk, hogy mily hatalmas nagy út áll még a DKMT Eurorégió előtt. Hiszen az Eurorégió Bailiensisben az infrastrukturális fejlesztések (közös repülőtér, speciális egyetemi szakokon közös képzés megszervezése etc.) végrehajtásának és a modern ipari ágazatok meghonosításának közös munkája szoros szálakkal fűzte össze a három tájegységet.²⁹

A fent említett negatívumok ellenére az eddigi folyamatok alapján úgy véljük, hogy van esély arra, hogy a Duna-Körös-Maros-Tisza Eurorégió, hasonlóan Nyugat-Európai „testvéreikhez”, a „növekedés szigete” legyen a magyar-román-jugoszláv hármas határ mentén.

7. fejezet

KONKLUZIÓK

1. A regionális fejlődés főbb csomópontjai Közép-Európában

Véleményünk szerint Közép-Európában 1526-tól napjainkig öt „kísérlet” történt a térség munkamegosztásának megszervezésére. Ennek következtében a regionális fejlődés az alábbi öt szakaszra osztható:

- 1526-1918: A Habsburg uralkodók kísérlete
- 1918-1938: A kis nemzetek ún. „nemzetállami” kísérlete
- 1938-1945: Németország ún. „Nagyter” kísérlete
- 1945-1989: A Szovjetunió kísérlete a térség megszervezésére
- 1989 után: A térség függetlenné váló országainak kísérlete önmaguk megszervezésére és az Európai Unióhoz való integrálódásra.

Disszertációnkban két monarchiabeli régió – a Felvidék és a Vajdaság –, illetve ebből következően két ország (Jugoszlávia és Csehszlovákia) sorsának alakulásán keresztül mutattuk be ezt az öt lépcsős folyamatot. Vizsgálódásainkból az alábbi következtetéseket vontuk le:

1. 1. A Habsburg uralkodók kísérlete a térség megszervezésére.

A Habsburg uralkodók 1526-tól számos kísérletet tettek Közép-Európa megszervezésére. Ezek közül a kísérletek közül az Osztrák-Magyar Monarchia megszervezése volt a legsikeresebb. Egyetértünk John Komlós megállapításával, aki „Osztrák-Magyar Közös Piac”-nak nevezi ezt az államalakulatot.

Ha a történelmi Magyarországot vizsgáljuk azt mondhatjuk, hogy a felülről induló Habsburg-kísérletek (II. József, Bach Sándor, Ferenc Ferdinánd) Magyarország regionális átszervezésére sikertelenek maradtak. Ezen kísérletek esetében megállapíthatjuk, hogy igen rövid életűek voltak, élettartamuk mindössze években mérhető. Így nem tudtak komoly nyomot hagyni a magyar regionális fejlődésen.

Az alulról induló kísérletek, azaz a történelmi Magyarország keretei között élő „nem magyar népek” nacionalizmusának azon törekvéseiben, melyek egyfajta regionális, etnikai elkülönülésre (pl. autonóm „szlovák kerület”) irányultak szintén kudarccal zárultak. Ezek esetében megállapíthatjuk, hogy a magyar politikai elit – a horvátok kivételével – nem ismerte el a magyarországi nemzetiségek külön nemzeti létét, elutasította a nemzeti autonómiát, a nemzetiségeknek csupán korlátozott, helyi nyelvhasználatot engedélyeztek. A nemzetiségek semmiféle belső regionális elkülönülést – belső etnográfia határ meghúzása, területi különállást biztosítása – nem tudtak kivívni.

Azaz a magyar politikai elit mind a felülről, mind az alulról induló átszervezési kísérleteket – amelyek egyfajta regionalitást eredményeztek volna - sikerrel verte vissza.

Ezzel szemben Tóth József és Beluszky Pál szerint a történelmi Magyarországon a 19. század végére, a 20. század elejére körvonalazódni kezdtek a regionális fejlődés magterületei, elkülöníthetők bizonyos régiókezdemények, melyekből zavartalan fejlődés esetén minden bizonnyal definitív régiók alakulhattak volna ki. Ezek a régiók a gazdaság önmozgása következtében születtek meg, de két további irányból is kaptak ösztönzést fejlődésükhöz.

1.2. A kis nemzetek ún. „nemzetállami” kísérlete a térség megszervezésére 1918-1938

Az I. világháborút lezáró versailles-i békerendszer az Osztrák-Magyar Monarchia helyén kis és közép nagyságú nemzetállamokat hozott létre. Ezen államszerkezeti váltás eredményét a történelmi irodalom általában a „nemzeti államok rendszerének kialakulása” terminológiával jelöli.

1.2.1. Az első Csehszlovák Köztársaság regionális fejlődésének problematikája

Az első Csehszlovák Köztársaság csehszlovák politikai elitjét egy olyan kihívás érte, mely arról szólt, hogy képesek-e az új állam regionális különbségeit kezelni. Véleményünk szerint a csehszlovák politikai elit előtt – az államalapítás után – három feladat állt:

- Megoldani a csehszlovákizmus hivatalos ideológiává válásából fakadó szlovák-kérdést, azaz a szlovák autonómia törekvéseket oly módon kezelni, hogy az ne fenyegetse az új állam egységét.
- Politikai és gazdasági eszközökkel biztosítani a kisebbségek, azaz a németek, a magyarok és a lengyelek lojalitását a csehszlovák államhoz.
- Integrálni az eltérő gazdasági fejlettségű tartományokból/régiókból álló államot. Azaz egy olyan gazdaságpolitika kidolgozása és végrehajtására lett volna szükség, mely lehetővé tette volna a hagyományosan ipari, illetve agrár dominanciájú régiók közötti organikus gazdasági kapcsolatok kiépítését és a regionális egyenlőtlenségek kompenzálását.

Disszertációnkban megállapítottuk, hogy a három feladatból egyet sem sikerült a csehszlovák politikai elitnek megoldania.

- A csehszlovák nemzetegység ideológiájához a prágai politikai elit mereven ragaszkodott. Valamennyi szlovák követelést, amely az autonómiára irányult és valamiféle elmozdulást jelentett a centralisztikus állam felől a föderalisztikus állam felé, elutasított. Ennek következtében a két államalkotó nemzet konfliktusa permanenssé vált. A 30-as években a szlovákok egy jelentős része kétségbe vonta a csehszlovák állami keretek jogosultságát és önálló államiséget követelt.
- Az erőszakkal bekebelezett idegen nemzetrészek (németek, magyarok, lengyelek) ellenséges érülettel viseltettek a Csehszlovák Köztársaság iránt, nem tekintették azt saját államuknak. Így a kisebbségek legfontosabb politikai célkitűzésévé a köztársasági államkeretből való kiszabadulás vált.
- Nem történt meg a regionális különbségek kiegyenlítése. A cseh polgárság - a prágai kormány hathatós támogatásával - belső gyarmatként kezelte Szlovákiát. A gazdasági élet minden területén fölényre törekedett és saját - azaz cseh - gazdasági érdekeinek megfelelően cselekedett. Prága gazdaságpolitikája - esetleg írhatnánk regionális politikát is - a nyers cseh érdekérvényesítés jegyében zajlott. Így a csehszlovákizmus fikciója nem csupán az ideológiai mezőben, hanem a gazdasági élet területén is megbukott. Az államalkotó szlovákokat a cseh polgárság gazdasági téren is maga alá gyűrte.

Véleményünk szerint mindezek miatt az első csehszlovák állam bukása törvényszerű volt.

1.2.2. Az első jugoszláv állam regionális fejlődésének problematikája

Az első jugoszláv állam régiói minden lényeges szempontból – történelmi fejlődés, politikai kultúra, társadalmi fejlettség, gazdasági szint, nyelv, jogrendszer, vallás, kulturális szint és hagyományok – óriási különbségeket mutattak. Az új állam etnikai heterogenitását jól mutatja, hogy a legnagyobb lélekszámú nemzet, a szerbek aránya mindössze 38-39%-os volt.

Az állam uralkodó politikai elitje – azaz a szerbek – ugyanazon kihívással nézett szembe, mint a csehszlovák politikai elit, azaz képesek-e az állam regionális különbségeit kezelni, képesek-e a különféle régiókból egységes államot teremteni, avagy a centrifugális erők szétszakítják államukat. Ezen kihívás megoldására a szerb politikai elit két kísérletet tett:

- **Első kísérlet: a nagyszerb politika**

Ennek lényege három dologban fogható meg:

- Megteremtették és hangoztatták a „szerb-horvát” politikai nemzet ideológiáját.
- Erőteljes közigazgatási centralizációt folytattak, 33 közigazgatási egységgel próbálták meg felváltani a korábbi tartományokat, és így elejét venni mindenféle föderációs és autonómista törekvésnek.
- A szerb politikai elit minden politikai, közigazgatási és katonai pozíciót elfoglalt és a gazdasági erőforrások birtoklásában is megpróbált saját maga javára arányeltolódást elérni.

Ezt az unitarista politikát a többi nemzet – „a nem szerbek” – nem fogadta el. Különösen fontos volt, hogy a horvátok mereven elutasították a „szerb-horvát nemzet” koncepcióját és a centralizációt, ehelyett a jugoszláv állam föderalizálása és ezen belül a horvát területek autonómiájának kivívására törekedtek.

- **Második kísérlet: a jugoszlávizmus**

1929-től Sándor király arra törekedett, hogy megteremtse az egységes jugoszláv nemzetet. Ennek a szándéknak a lényege két dologban fogható meg:

- Ideológia szempontból: a szerbek, a horvátok és a szlovének, illetve az országban élő többi szláv nép egyetlen egységes nemzetet, a jugoszláv nemzetet alkotja.

- Közigazgatási szempontból: A bánságok határainak olyanféleképpen történő meghúzása, hogy egyrészt a hagyományos történelmi egységeket feldarabolják, másrészt a lehető legtöbb bánságban biztosítsák a szerb többséget.

A szerb politikai elit támogatta a jugoszlávizmust, mivel a jugoszláv retorika mögött továbbra is lehetősége nyílt a szerb nacionalizmus érdekeinek érvényesítésére. De az egységes jugoszláv nemzet megteremtésére irányuló törekvés szintén kudarccal zárult, a szerbeket, horvátokat, szlovénokat már nem lehetett egységes nemzetté formálni. Így a 30-as években változatlan intenzitással folyt a föderalista/autonomista tömörülés és a centristák küzdelme.

Megállapíthatjuk, hogy a két világháború közötti jugoszláv állam politikai szempontból tulajdonképpen centralizált, militarista nagyszerb állam volt. Az államszervező elv nem a nemzeti összetételhez igazodó föderalizmus, hanem a legerősebb nemzet, a szerb hatalmi törekvéseinek szolgálatába állított centralizmus lett.

A gazdaság regionális különbségei is konfliktusforrássá váltak a jugoszláv államon belül. Az új állam keretei közé került régiók 1918 előtt nem álltak egymással szoros gazdasági kapcsolatban, ebből következően gazdasági tradícióik és fejlettségük jelentős mértékben különbözött. Ezért a jugoszláv állam legfontosabb problémája az egységes nemzetgazdaság létrehozása volt. Ez a kísérlet azonban nem járt sikerrel. Jugoszlávián belül rövid idő alatt kialakult a „fejlett észak” (Szlovénia, Horvátország, Vajdaság) és a „fejletlen dél” (Ó-Szerbia, Montenegró, Crna-Gora, Montenegró, Macedónia) ellentéte.

Belgrád a szerb nemzeti érdekeknek megfelelően kizsákmányolta a fejlettebb régiókat. A fejlettebb régiókban élő szlovének, horvátok, magyarok és németek úgy érezték, hogy a belgrádi kormány gazdaságpolitikája megkárosítja őket a szerbek javára.

Jugoszlávia két világháború közötti történelme úgy zárult, hogy a nagyobb etnikai közösségek ellenséges viszonyban álltak egymással, az egységes nemzetgazdaság megteremtése pedig jóformán meg se kezdődött, azaz a szerb politikai elit nem volt képes a regionális különbségek kezelésére.

A két világháború közötti Jugoszláviában a szerb elit mind a politikában, mind a gazdaságban képtelennek bizonyult arra, hogy a szerb nemzeti érdek helyett a jugoszláv állam koncepciójában gondolkodjon és cselekedjen.

Ilyen viszonyok között a Vajdaság, mint régió többszörösen hátrányos helyzetbe került a jugoszláv államon belül:

- Ha a politikai mezőt tekintjük, megállapíthatjuk, Belgrád a magyar kisebbséget a veszélyesebb kisebbségek közé sorolta a jugoszláv állam iránti kollektív illojális elemnek tekintette őket, mely az anyaországból kiinduló területi revíziós törekvések potenciális ötödik hadoszlopa. E hozzáállásnak megfelelően Belgrád sorozatos támadásokat intézett a magyar kisebbség ellen.
- A jugoszláv állam keretei közé került magyarság száma az állam többi lakosához képest csekély volt – 11 milliós államban még a fél milliót se éri el –, így a belpolitikai küzdelmekben súlytalannak számítottak.
- Gazdasági téren Belgrád Vajdasággal kapcsolatos gazdaságpolitikáját két világosan felismerhető cél vezérelte: 1. A háborúban súlyos veszteségeket szenvedő Szerbia gazdasági rekonstrukciójának fő terheit a Vajdaságra terhelni. 2. Megtörni és megszüntetni az ottani magyarság (és persze a németység) korábbi gazdasági dominanciáját. Belgrád mindkét törekvése sikerrel járt, a magyar birtokos réteget felszámolta az agrárreform, míg az iparosokat és kereskedőket, általában az egész vajdasági gazdasági életet, pedig az adópolitika tette tönkre. Ennek ellenére a Vajdaság egyrészt élelmiszerrel, másrészt készpénzzel (adók formájában) jelentős mértékben hozzájárult a jugoszláv gazdaság működőképességéhez.

A jugoszláv állam keretei közé került magyar nemzetrész, mind politikai, mind gazdasági téren erősen diszkriminált kisebbségként „integrálódhatott” az államba. Ennek következtében a Vajdaság regionális fejlődését negatívan befolyásolták Belgrád politikai és gazdasági lépései. Ez legtisztábban a nemzetiségi szempontoknak alárendelt agrárreformban fogható meg, mely a mezőgazdaság technikai és szakmai bázisának sokat ártott. A nagybirtokok feldarabolása, illetve az alacsony szintű mezőgazdasági termelési kultúrával rendelkező dobrovoljacok betelepítése a termelékenység csökkenésével járt.

1.3. 1938-1945: Német ún. „Nagyter” kísérlet a térség megszervezésére.

Németország a 30-as években hozzáfogott Közép-Európa hozzáláncolásához a német gazdasághoz, azaz a „nagyter-gazdálkodás” megvalósításához. Ez azt jelentette, hogy megjelent egy külső integráló erő, mely átrendezte Közép-Európát.

1941-re Németország délkelet-európai politikai és gazdasági hegemoniája teljessé vált. A térségben mindössze három valóban önálló állam maradt – Bulgária, Románia, Magyarország –, de még ezek politikai és gazdasági mozgástere a lehető legkisebbre

szűkült. Állami szuverenitásukat ugyan megőrizhették, de lépéseikkel német érdekeket nem sérthettek. Az államszerkezeti váltások következtében létrejövő két új állam, Szlovákia és Horvátország csupán látszat- önállósággal rendelkeztek, valójában Németország kénye-kedvétől függő bábállamok voltak.

1.3.1. Szlovákia világháború alatti regionális fejlődése

Az „önálló szlovák állam” megszületésével először nyílt lehetőség arra, hogy Szlovákia politikai és gazdasági életét nemzeti keretek között szervezzék meg. A szlovák gazdasági élet megszabadult a fejlett cseh ipar versenyétől és a német nagytér-gazdaságba beintegrálódva gyors ipari fejlődést produkált. A növekvő háborús konjunktúra a szlovák gazdaság fellendülését eredményezte. Egyes iparágak megkétszerezték, megháromszorozták termelési eredményeiket, miközben megszűnt a munkanélküliség. A háborús konjunktúra a befektetések egész láncreakcióját váltotta ki (üzemek alapítása, út-, és vasútépítések etc.) Ezzel párhuzamosan a német piac felszívta a szlovák mezőgazdaság és élelmiszeripari termékeket.

Ezen fejlődésnek azonban voltak negatívumai is. Egyoldalú függés alakult ki a német hadigazdaságtól. Szlovákia ipari és mezőgazdasági termelése Németország hadiérdekeit szolgálta. A németek meghatározták, hogy Szlovákia mit termeljen, mit bányásszon, mit szállítson soron kívül Németországba. A Csehszlovákiától megörökölt egyoldalú és szűk volumenű ipar fejlődését a német hadigazdaság igényei stimulálták, így a szlovák ipar egyoldalúvá válása törvényszerű volt.

Azaz a szlovák állam a Németország által megvalósított „nagytér-gazdaság”-ban helyezkedett el, ahol pontosan meghatározott helye és feladatai voltak. 1939 és 1944 között jelentős gazdasági fejlődést rögzíthetünk, de ennek komoly árnyoldalai is voltak.

1.3.2. A Vajdaság világháború alatti regionális fejlődése

A Vajdaság - amely a két világháború között súlyos gazdasági diszkriminációt szenvedett el – az 1941-es visszacsatolással új helyzetbe került. Gazdasági élete újjászerveződött és a fellendülés jegeit mutatta.

A területek visszatérése után a magyar kormány a szerbek kitelepítésével és magyarok betelepítésével, és az ehhez szorosan kapcsolódó földbirtokviszony átrendezésekkel (kisajátítás, illetve földosztás) próbálta meg a terület etnikai egyensúlyát helyreállítani.

A vajdasági mezőgazdaság fejlődését ezekben az években a világháború gazdasági igényei határozták meg. Egyrészt, mezőgazdasági termelését a hadigazdálkodásból következő és a német szállítások teljesítését célzó szigorú állami előírások szabályozták.

Az 1941 és 1945 közötti időszakot a Vajdaság fejlődése szempontjából pozitívnak minősíthetjük, mivel lehetősége nyílt az anyaországhoz történő integrálódásra és az 1920-ban megszakadt regionális kapcsolatok és folyamatok újjáépítésére. Úgy véljük, hogy a folyamat zavartalan kifutása esetén – azaz, ha a háború után Magyarország megtarthatta volna a Vajdaság vált volna Magyarország legfejlettebb agrár régiójává.

1.4. A szovjet kísérlet a térség megszervezésére 1945-1989

A II. világháború eredményeképpen a térség közel fél évszázadra (1945-1990) szovjet érdekszférába került. A Szovjetunió megpróbálta a térséget politikailag, katonailag (Varsói Szerződés) és gazdaságilag (KGST) megszervezni. Ezen kísérlettel kapcsolatban az alábbi megállapításokat rögzíthetjük:

- A KGST egy olyan több évtizedes kísérlet volt, mely megpróbálta megteremteni a szocialista tömb – ez alatt értjük a Szovjetuniót, illetve a Köztes-Európa szocialista országait – regionális munkamegosztását. A kísérlet azonban kudarccal zárult. Véleményünk szerint a KGST nem volt valódi multilaterális, szubregionális integráció, sokkal inkább bilaterális együttműködések halmaza volt. Az egyes országok külön-külön lényegesebben szorosabb gazdasági kapcsolatokat építettek ki a Szovjetunióval, mint egymással. Azaz a Szovjetunió 1945 és 1990 között nem volt képes a szocialista tömb valódi – értsd működő – szubregionális munkamegosztásának megteremtésére.
- A Szovjetunió és a csatlós pártok által hirdetett szocialista hazafiság és az ehhez szorosan kapcsolódó internacionalizmus, továbbá a területi integritás, illetve a belügyekbe való be nem avatkozás elvének hangsúlyozása az etnikai- és határproblémák szőnyeg alá söprését jelentette. Így az államhatárok szerepe ebben az időszakban az összekötés helyett elsősorban az elválasztás volt.

Mindezek alapján úgy véljük, hogy egy adott országon belüli régiók fejlődése szempontjából a szovjet uralom hátrányos volt, mivel mind politikai, mind gazdasági okok miatt nőtt a határok izolációs szerepe és ez nem kedvezett a régiók fejlődésének.

1.4.2. Csehszlovákia regionális problémái

A második csehszlovák állam 1945 és 1989 közötti fejlődésével kapcsolatban négy markáns tendenciát rögzíthettünk:

- **Törekvés a szláv-nemzetállam megteremtésére**

Az újjászülető csehszlovák állam egyik alapgondolata a csehszlovák nemzetállam megteremtése a „nem szláv népesség” kitoloncolásával volt. Csehszlovákia egyoldalúan kitelepítette a német nemzetiségű lakosságának 90%-át, majdnem 3 millió embert. A hajdani több mint hárommilliós német kisebbség másfélszázezerre csökkent. Ugyanezt a magyar kisebbség esetében nem sikerült keresztülvinni. Így Szlovákia magyartalanítása a lakosságcsere, a reszlovakizáció és a deportálások révén csak részlegesen sikerülhetett.

A német kisebbség szinte teljes, illetve a magyar kisebbség egy részének eltávolítása következtében a csehszlovák állam nemzetállam jellege, pontosabban szláv jellege erősebbé vált, mint a két világháború közötti Csehszlovákiáé.

- **Törekvés a cseh és szlovák nemzet viszonyának rendezésére**

1948 februárjában hatalomra került cseh kommunista elit a csehszlovákizmus és az ezt megtestesítő unitarista állam elkötelezett híve volt. A szlovák kommunisták azon csoportját, amely autonómista-föderalista igényeket fogalmazott meg az 50-es években zajló koncepciós perek segítségével felszámolták. Az 50-es években a centralizáció intenzívebbé vált, és az aszimmetrikus modell segítségével érvényesülhetett a csehszlovákizmus.

A sztálinista vezetés és a reformkommunisták között a 60-as években kibontakozó küzdelem - az emberarcú kommunizmus megteremtésére irányuló kísérlet - ismét lehetővé tette az államjogi kérdés újbóli felvetését. Az 1968-as föderációs törvény azonban igazi föderáció helyett csupán egy formális föderációt hozott létre, amely ennek következtében egyik felet se elégítette ki.

- **Törekvés a regionális kiegyenlítésre**

A cseh és szlovák nemzet folyamatos politikai küzdelmének volt egy nagyon erős gazdasági vonulata is, mely alapvetően befolyásolta Csehszlovákia regionális fejlődését a második világháború után is. A prágai kommunista vezetés úgy vélte, hogy a szlovák kérdés - értsd ez alatt a rendszeresen jelentkező föderációs és autonómia-igényeket - lényege abban áll, hogy a keleti országrész gazdaságilag elmaradt a cseh országrészek mögött. Azaz, ha sikerülne elérni, hogy Szlovákia gazdasági színvonala a csehországiéval

azonos legyen, akkor a szlovák kérdés automatikusan és tartósan megoldódna. Ezen megfontolásokból került sor az 50-es években Szlovákia iparosítására, melynek eredményeképpen Szlovákia a 60-as évekre számos mutatóban elérte a csehszlovákiai színvonalat.

A föderációs törvény elfogadása (1968) utáni 20 évben folytatódott Szlovákia felzárkóztatásának politikája. A szövetségi költségvetésből Szlovákia az egységes állami tervezés és beruházási politika révén továbbra is jelentős részt hasított ki magának. Így tovább folytathatta az iparosítást, újabb nagy gyárakat emeltek, próbálták fokozni a termelést.

Ezek alapján kijelenthetjük, hogy miközben a szocialista korszakban a csehszlovák gazdaság egyre jobban lemaradt a világ gazdaság fejlődésétől, Csehszlovákián belül egy regionális kiegyenlítődés zajlott le, melynek nyertese egyértelműen Szlovákia volt. Az extenzív fejlesztéssel és a szintkiegyenlítéssel a szlovákok jól jártak. Ennek a regionális kiegyenlítődésnek azonban komoly ára volt, amely hosszú távon rányomta bélyegét a cseh és a szlovák nemzet viszonyára. A csehek egyre inkább úgy érezték, hogy az általuk létrehozott forrásokból történik Szlovákia finanszírozása. Ez gazdasági téren az ún. „ráfizetés kérdésköréért” jelentkezett.

A csehek úgy érveltek, hogy a regionális kiegyenlítődés megvalósításához a forrásokat az egymást követő népgazdasági tervek biztosították, melyekben az anyagi eszközök elosztása során Szlovákia nagyobb részt kapott, mint amennyit maga halmozott fel. Az erőltetett kiegyenlítési politika, azaz a szlovákiai beruházások, kizárólag a csehszlovákiai elvonások árán voltak finanszírozhatóak, azaz a cseh országrészek „ráfizetnek” Szlovákiára. Így, amint 1989-ben a kommunista diktatúra szorítása megszűnt, a szlovák államjogi kérdés ismét felszínre került.

- **A regionális különbségek markánsná válása Szlovákián belül**

Miközben Szlovákia számos gazdasági mutató tekintetében megközelítette, sőt elérte a csehszlovákiai részek színvonalát, magán az országrészen belül komoly területi-fejlettségbeli különbségek alakultak ki. Ennek kárvallottjává a többé-kevésbé egy tömbben élt dél-szlovákiai magyar kisebbség vált. 1968 előtt Prága, 1968 után pedig Pozsony kifejezetten olyan gazdaságpolitikát – regionális politikának – folytatott, mely diszkriminálta a dél-szlovákiai magyar kisebbséget. Ennek következtében a dél-szlovákiai magyar kisebbség társadalmi-gazdasági struktúrája a szocializmus évtizedei alatt kedvezőtlenebbül alakult mint a szlovákságé. Dél-Szlovákia vált Csehszlovákia legfejletlenebb területévé.

1.4.3. A második jugoszláv állam regionális problémái

A második jugoszláv állammal kapcsolatban négy fontos vonást rögzíthettünk:

- **Törekvés a nemzeti kérdések megoldására**

Tito és elvtársai a nemzeti kérdés megoldására két irányban tettek lépéseket. Egyrészt 1944 és 1945 között, illetve az azt követő néhány évben kemény etnikai tisztogatást hajtottak végre az újjászülető állam délszláv jellegének erősítése érdekében.

Másrészt a kudarcot vallott nagyszerb nacionalizmust elutasítva kidolgozták, és alkotmányban rögzítették a föderatív jugoszlávizmust, amelyet az öt délszláv nemzet – szerbek, horvátok, szlovének, macedónok és a crna-goraiak – egyenjogúságaként definiáltak. Úgy véljük Titonak a föderatív kommunista állam modelljét felépítve és azt folyamatosan módosítgatva sikerült a helyzetet hosszú időre stabilizálnia. Ebből a szempontból fontos volt az 1974-es alkotmánymódosítás, amelynek célja az volt, hogy gátat szabjon a központosítás ellen irányuló nemzeti törekvéseknek (lásd „horvát tavasz”). Ezt Tito két eszközzel kívánta elérni. Egyrészt engedményeket tett a tagköztársaságoknak és a többi nemzetnek – lásd albánok jogainak bővítését Koszovóban, illetve a boszniai muzulmánok nemzeti önállóságának elismerését –, amikor jogokkal ruházta fel őket, másrészt megpróbálta korlátozni a szerb dominanciát. Ez a Tito-i megoldás azonban nem válhatott be, egyrészt az engedmények nem elégtették ki a szlovén és horvát nemzetet, illetve nem oldotta meg hosszú távon az albán kérdést sem. Másrészt a szerbek is úgy érezték, hogy a jugoszláv állam velük szemben negatív diszkriminációt alkalmaz.

Egyet kell értenünk Gyilasz találó mondatával, mely szerint „Tito volt a jugoszláv rendszer egyetlen működő intézménye.” Így halála után a nemzeti ellentétek ismét kiéleződtek.

- **Törekvés a regionális problémák kezelésére**

A szocialista jugoszláv államon belül megmaradtak azok a komoly regionális különbségek, melyek a két világháború közötti első jugoszláv államot is jellemezték. A második jugoszláv állam négy „területe”, Bosznia-Hercegovina, Macedónia, Koszovó és Crna-Gora fejletlennek minősíthető. Míg Szlovénia, Horvátország, Vajdaság, és „Szűkebb Szerbia” fejlettnek minősíthető, azaz Jugoszlávián belül beszélhetünk egy fejlett „Északról” és egy fejletlen „Délről”.

Viszont a beruházásokra nem a GDP megtermelésének arányában került sor regionális szinten, azaz a fejlett köztársaságok GDP-jének egy részét a fejletlen köztársaságokra fordították. Azaz a fejlett országrészek – a köztársaságok: Szlovénia és Horvátország és területek például a Vajdaság – a jövedelmek központi újraelosztásának szenvedő alanyai voltak. Ráadásul a Szovjetunióval való szakítás (1948) után Tito és elvtársai szakítottak a sztálini bürokratikus-etatista, államszocialista modellel, helyette a szocializmus újrafogalmazására alkalmas öngazgatás eszméjének és rendszerének bevezetésére került sor.

Ennek következtében a szövetségi szintről egyre több jogkör és döntési lehetőség került át köztársasági és kommunális szintre. Az 1950-es évek végétől az 1980-as évek végéig tartó időszak gazdasági életét a legjobban úgy jellemezhetnénk, mint két véglet közötti folyamatos hullámozást, egyrészt a centralizmus, unitarizmus és a túlzott állami beavatkozás, másrészt a gazdasági szervezetlenség és anarchia között. S mindehhez az öngazgatási rendszer átszervezési kísérletei adják a keretet.

- **A gazdasági, a politikai és a nemzeti kérdés hármasszerű összefonódása**

A Tito-i Jugoszláviában a gazdaság és a politika rendkívül szorosan összefonódott. A képet még tovább bonyolította a nemzeti kérdés, mert egy gyár az Jugoszláviában nem csupán gyár volt, hanem szerb gyár, vagy horvát gyár volt, azaz a gazdasági kérdések mindig erős nemzeti színezetet kaptak. Ráadásul az egyes köztársaságok nemzeti vezetői gyakran nyúltak a nemzeti retorikához gazdasági konfliktusok – például melyik gyárat zárjuk be – esetében is.

A gazdasági, a politikai és a nemzeti kérdés hármasszerű összefonódása komoly feszültségekhez vezetett a jugoszláv államon belül, de ezeket a feszültségeket a Titó-i korszakban végig a felszín alá szorították.

- **A Vajdaság regionális fejlődése a második jugoszláv állam keretei között**

Jugoszlávia 1918-as megalakulásakor – Szlovénia mellett – a Vajdaság volt az új állam legfejlettebb, leggazdagabb, bár kimondottan mezőgazdasági jellegű országrésze. Ezért, és nemzetiségi jellege miatt a két világháború közötti jugoszláv állam fejőstehénnek és éléskamrának tekintette, azaz gazdaságilag kizsákmányolta a Vajdaságot. Az 1945-ben újjászülető jugoszláv állam ugyanezt a kettős szerepet osztotta a Vajdaságra:

- Az éléskamra szereppel kapcsolatban megállapíthatjuk, hogy bár 1945-től napjainkig a Vajdaság töltötte be Jugoszlávia éléskamrájának szerepét, ezt a szerepet két irányból is komoly támadás érte. Egyrészt a földreform végrehajtása során a Vajdaságban etnikai szempontokat érvényesítettek, mintegy 65 ezer szerb családot telepítettek be, azaz a földreform során szétosztott 800 ezer hektárnyi földterület 90%-át ezek a telepesek kapták meg, miközben a magyar kisebbség tagjai mindössze a terület 10%-ból részesülhettek. Mivel ezek a telepeseknek nagy része Szerbia északi hegyvidékeiről származott, nehezen alkalmazkodtak a síksághoz, az ottani éghajlathoz, és főképpen annak termelési és munkaviszonyaihoz. Mindezek a vajdasági mezőgazdasági termelés visszafejlődéséhez, stagnálásához vezettek. Másrészt a Vajdaság mezőgazdaságát súlyosan érintette a 80-as években, hogy az agrárrolló egyre szélesebbre nyílt.
- A fejőstehen szereppel kapcsolatban megállapíthatjuk, hogy a jugoszláv állam az egész második világháború utáni korszakban az elmaradott déli országrészek felzárkóztatását a Vajdaság – és persze Szlovénia és Horvátország – erőforrásaiból oldotta meg. A szövetségi alapba való befizetés túl kevés volt ahhoz, hogy észrevehető változást hozzon létre délen, viszont pont elegendő volt ahhoz, hogy a vajdasági gazdaság lemaradását fokozza.

A jugoszláv állam diszkriminációs regionális politikája következtében gazdasági fejlettség tekintetében a Vajdaság egyre jobban lemaradt az állam fejlett területeitől.

1.5. 1989 után: a térség függetlenné váló országainak kísérlete önmaguk megszervezésére

1.5.1. Csehszlovákia szétesésének konklúziói

A második csehszlovák állam 1989 után gyorsan két önálló államra esett szét. Az okokat vizsgálva Jan Rychlík érvelését tartjuk helyesnek. Szerinte az 1918-ban történetekre – azaz a Csehszlovákia megszületésének körülményeire – vezethető vissza a csehszlovák állam 1993-as szétválása. Amikor Masaryk létrehozta az első csehszlovák államot, azt a csehszlovákizmus eszméje mentén tette, azaz a cseh és a szlovák nemzetből elméletileg létrehozta a csehszlovák nemzetet. Csakhogy a szlovákok „kiszabadulva” a magyar fennhatóság alól, nem csehszlovákok, hanem szlovákok akartak lenni, azt az autonómiát,

amit nem kaptak meg a magyaroktól, ezúttal a csehszlovák állam keretei között kívánták megvalósítani.

Hlinka és társai harca, illetve az 1939 és 1945 között fennálló szlovák állam története erről szólt. Bár 1945 után a nemzetközi helyzet alakulása lehetővé tette a csehszlovák állam újjászületését, a szocialista érában a szlovákok részéről továbbra is a csehszlovákizmus elutasítása volt a jellemző. A korábbi feszültségek megmaradtak a csehek és a szlovákok között, de a kommunista diktatúra miatt nem kerülhettek nyíltan a felszínre.

Így logikus, hogy amikor a kommunista rendszer megszűnt, az ellentétek ismét a felszínre törtek és szétfeszítették a csehszlovák állam kereteit. A cseh politikai elit – különösen V. Klausz – végig alábecsülte a szlovák kérdés jelentőségét, és energiái túlnyomó részét a demokrácia, ill. a gazdaság átalakításának szentelte. Eközben nem vették észre – pontosabban figyelmen kívül hagyták – a szlovákok igényeit egy „újfajta házasságra”, azaz a cseh és a szlovák nemzet viszonyának újradefiniálására. Ugyanakkor a szlovákok nem értették meg, hogy nem kérhetik a cseheket arra, hogy hagyják abba a demokrácia és a piacgazdaság érdekében megindított reformjaikat és először a számukra fontos államjogi kérdésekre koncentráljanak.

Kijelenthetjük, hogy Csehország és Szlovákia megoldandó kérdései nem tudtak szinkronba kerülni. Csehország a gazdasági átalakítás formájára és tempójára összpontosított, míg Szlovákiában a pártok a nemzeti ügyet, a nemzeti emancipációt tűzték zászlajukra. Ez magában hozta az egységes gazdasági reform megvalósíthatatlanságát, és a közös államot célzó politikai konszenzus lehetetlenségét.

Azaz mind a csehek, mind a szlovákok politikacsinálói a közös köztársaság megőrzésének célját egyéb politikai céljaik alá rendelték, és valójában ez vezetett el Csehszlovákia széteséséhez.

1.5.2. Jugoszlávia szétesésének konklúziói

Tito halála után néhány évvel Milosevic nagyszerb koncepciója – azaz a minden szerbet felölelő Nagy-Szerb állam megteremtése – vált domináns programmá és követendő politikává a szerbek körében. Milosevics lépéseivel – lásd antibürokratikus forradalom, a Vajdaság és Koszovó autonómiájának megnyirbálása, a JKP megszüntetése, a hadsereg maga mellé állítása – céltudatosan felszámolta a Tito-i államjogi egyensúlyokat, azaz kiiktatta Jugoszlávia centripetális erőit. Ezen nagyszerb nacionalista program erőszakos

megvalósítása érdekében tett lépések arra ösztönözték a jugoszláv államot alkotó többi nemzetet, hogy fogalmazza meg saját nemzeti programját.

A „nem-szerb nemzetek” ily módon megszülető nemzeti programjai rövidesen összezsaptak a nagyszerb nemzeti programmal. Az egykori tagköztársaságok, Szlovénia, Horvátország, Macedónia és Bosznia sorra elszakadtak Jugoszláviától.

Ha a Vajdaság sorsát az 1988-tól napjainkig terjedő időszakban vizsgáljuk, azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a terület és különösen az ottani magyarság helyzete jelentősen romlott, mert egy soknemzetiségű közösség helyett – a Titó-i Jugoszlávia – az egyre jobban nacionalizálódó és egyre inkább szerb nemzetállammá váló jugoszláv államban kellett élnie. A vajdasági magyarság egyetlen egy dimenziót – a politikai szabadságjogok kibővülése – leszámítva rosszabb helyzetbe került.

Milosevic gazdaságpolitikája a 90-es évek közepére a tönk szélére sodorta az egykor virágzó vajdasági mezőgazdaságot. Az ENSZ embargó ideje alatt – 1992-ben rendelte el az ENSZ a kereskedelmi zárlatot – Belgrád a mezőgazdaság kizsákmányolásával, azaz a felvásárlási árak mesterségesen alacsonyan tartásával, a műtrágya, a mezőgazdasági gép- és élelmiszergyárak karbantartási és fejlesztési munkálatainak elhalasztásával tartotta életben Kis-Jugoszlávia gazdaságát. A manőver sikeres volt, de Vajdaság mezőgazdasága belerokkant, a korábban igen magas szintű gépesítés foka csökkent, szintén csökkentek a hozamok, a mezőgazdasági kártevők elszaporodtak.

Emellett a polgárháborús vérveszteség, a nagy arányú elvándorlás – és ezzel párhuzamosan a nagy arányú szerb bevándorlás –, a szerb-magyar viszony kiéleződése, a NATO pusztító légi háborúja tovább erősítette a Vajdaság fejlődésének negatív spirálját.

1.5.3 A regionális fejlődés tendenciái 1990 után

A „szovjet zóna” összeomlása, és az azzal együtt járó politikai rendszerváltások kedvező helyzetet teremtettek a közép-európai regionális fejlődés számára. Ezt az alábbi változásokban foghatjuk meg:

- **Ismét felszínre törtek a nemzetállam megteremtésére irányuló törekvések**

Államok estek szét, új államok születtek. Jól mutatja ezt az a tény, hogy Köztes-Európa nyolc államából és a Szovjetunióból összesen huszonkettő „új” állam született meg.

- **Megindult a „régiók feltámadása”**

A térség országainak az a törekvése, hogy csatlakozni kívánnak az Európai Unióhoz, nagy lökést adott a regionalizációnak. Hiszen ha az Unió „régióban gondolkodik”, azaz a pénzügyi támogatások alanyai a régiók, akkor Köztes-Európa akkor juthat uniós támogatáshoz, ha megszervezi a különféle támogatások elnyerésére képes régióit. Úgy véljük, Köztes-Európában most alakul ki az a regionális szerkezet, mellyel Nyugat-Európa-hoz csatlakozhat.

- **Megjelentek Közép-Európában is az eurorégiók,**

Kinyíltak a korábban zárt határok és nyugat-európai mintára számos eurorégió született meg Közép-Európában.

Ezek közül a Duna-Körös-Maros-Tisza Eurorégiót vizsgálva megállapítottuk, hogy a DKMT Eurorégió a létrehozásától eltelt időszakban jelentős sikereket könyvelhetett el. Tagjai kialakították a működés szervezeti kereteit, felállítottak egy állandó titkárságot, és ami a legfontosabb, megalkották és elfogadták a „Stratégiai tervet”.

Sajnos azonban komoly negatívumokról is be kell számolnunk. A DKMT egyik legsúlyosabb problémája, hogy a jugoszláviai politikai és gazdasági helyzet miatt – miközben a román-magyar együttműködés többé-kevésbé zökkenőmentesen alakul – az eurorégió harmadik tagja, a Vajdaság, szinte csak jelképes szereplője az eurorégiónak.

Ráadásul még egy rendkívül fontos különbségre is fel kell hívni a figyelmet. Az „eredeti eurorégiók” (az olasz-francia-német határ, vagy a holland-német határmentén) fejlett gazdaságú térségeket kötnek össze, így az együttműködést intenzív határon átnyúló tevékenységek, gyakori interakciók és magas színvonalú kapcsolatépítés jellemzi.

Ezzel szemben általában elmondható a magyar részvételű – sőt az egykori szocialista országok területi egységei által létrehozott - eurorégiókról, hogy a probléma abból adódik, hogy hiányzik a fejlett terület, azaz elavult ipari infrastruktúrájú, alacsony produktivitású, magas munkanélküliséggel sújtott területek álltak össze eurorégióvá.

Ha figyelmünket az első eurorégióra, az Eurorégio Bailiensisre irányítjuk, akkor láthatjuk, hogy mily hatalmas nagy út áll még a DKMT Eurorégió – és a többi közép-európai eurorégió - előtt. Hiszen az Eurorégio Bailiensisben az infrastrukturális fejlesztések (közös repülőtér, speciális egyetemi szakokon közös képzés megszervezése etc.) végrehajtásának és a modern ipari ágazatok meghonosításának közös munkája szoros szálakkal fűzte össze a három tájegységet.

BEVEZETÉS

1. Nyugat-Európa, illetve Oroszország fogalma elég egyértelműen definiálható, ezzel szemben azon területet, mely észak-déli irányban a Baltikumtól az Égei-tengerig, míg nyugat-keleti irányban Csehországtól Moldáviáig terjed, sokan és sokszor próbálták egy névvel definiálni. A definíciós kísérletekről áttekintő képet ad Gyáni Gábor két tanulmánya, lásd Gyáni Gábor: Történeiszviták hazánk Európán belüli hovatartozásáról. Valóság 1988/4. szám illetve egy bő tíz évvel később Gyáni Gábor: Hol tart ma a történeiszzek régióvitája? Limes 1999/3-4. Szám. Emellett fontos tanulmányokat találhatunk az alábbi három folyóirat ezen témával foglalkozó tematikus számaiban: Kell-e nekünk Közép-Európa? Századvég különszám 1989., Világosság 1989/8-9., Limes 1999/3-4.

A számos definíciós kísérletből három fontos elnevezés született meg: I. Kelet-Európa. A „kelet-európai régió” elnevezés gondolatának egyik prominens személyisége Niederhauser Emil, aki több cikkében, tanulmányában ezt kifejtette, lásd Niederhauser Emil: A kelet-európai fejlődés kérdéseirhez. Studio Slavica 1958., továbbá Niederhauser Emil: A kelet-európai fejlődés egysége és különbözősége. Magyar Tudomány, 1988. Niederhauser a kelet-európai régiót három alrégióra osztja, úgymint Nyugat-Kelet-Európa (mások ezt egyszerűen Közép-Európának nevezik), Kelet-Kelet-Európa (mások ezt egyszerűen Kelet-Európának nevezik), Délkelet-Európa (gyakorlatilag a Balkán). A Londonban élő magyar származású történész Péter László szintén a Kelet-Európa elnevezés mellett foglalt állást, lásd Péter László: Az Elbától keletre. Tanulmányok a magyar és a kelet-európai történelemből. Budapest 1988.) II. Közép-Kelet-Európa. A Közép-Kelet-Európa elnevezés mellett a hazai történészek közül Pach Zsigmond Pál két vitacikkében is kiált, lásd Pach Zsigmond Pál: A közép-kelet-európai régió az újkor kezdetén. BUKSZ, 1991 ősz, továbbá Pach Zsigmond Pál: Érvek az elkanyarodás mellett. BUKSZ, 1992 nyár. III. Kelet-Közép-Európa vagy másképpen Köztes-Európa. Az elnevezés kiemelkedő képviselője Galántai József, aki „Trianon és a kisebbségvédelem. Budapest 1989.” című könyvében Köztes-Európa sajátosságai című alfejezetben (7-10. old.) igyekszik pontosítani a fogalmat. Míg Pándi Lajos egy monumentális térképgyűjteményben dolgozta fel a térség történetét, lásd Pándi Lajos: Köztes-Európa 1763-1993. Budapest 1995.

Ezek közül számunkra a Köztes-Európa elnevezés a legelfogadhatóbb. Köztes-Európa (Zwischen-Európa) a mi értelmezésünkben Nyugat-Európa és Oroszország ütköző zónája, mely etnikailag sokszínű, kevert és töredezett, azaz egy kisnemzeti térség, melyet a birodalmi központok (Berlin, Bécs, Moszkva, Isztambul) permanensen megpróbáltak uralmuk alá hajtani. Ez többé-kevésbé sikerrel is járt, így Köztes-Európán hosszú időn keresztül - a 16. század elejétől a 20. század elejéig - négy birodalom (Oroszország, Poroszország, Habsburg Birodalom, Török Birodalom) osztozkodott. A térség újkori történelmét gyakorlatilag az alábbi egy mondatba sűrítethetjük: A kisnemzetek permanensen küzdöttek a birodalmak ellen, a nemzetállami törekvések állandóan szembekerültek a nemzetek feletti birodalmakkal. Ennek a folyamatnak politikatörténeti részére lásd Romsics Ignác: Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép-Európában a 19. és 20. században. Budapest 1998.

2. Itt kell megjegyeznünk, hogy Köztes-Európa egészének vizsgálata szétfeszítené egy tanulmány kereteit, ezért kénytelenek voltunk témánkat szűkíteni. Ezért „csupán” Köztes-Európa egy részének, az Osztrák-Magyar Monarchia, illetve utódállamainak államszerkezeti váltásait és az ehhez szorosan kapcsolódó regionális kérdéseket vizsgáljuk. Kérdésként merült fel, hogy hogyan nevezzük ezt a területet, el kell mondanunk, hogy a címadáskor hosszasan gondolkodtunk a Kárpát-medence fogalom használatán, de végül elvetettük, mivel ennek a fogalomnak a használata esetén Csehország mindenféleképpen kívül került volna vizsgálódásunk hatókörén, pedig az államszerkezeti váltások szempontjából az egyik legérdekesebb megválaszolásra váró közép-európai kérdés, hogy miért szűnik meg nyolcvan év alatt kétszer is Csehszlovákia. Végül is a szakirodalom áttekintése után a Közép-Európa elnevezés mellett döntöttünk. A Közép-Európa elnevezés pontos definiálása, Hanák Péter, Kiss Gy. Csaba és Glatz Ferenc nevéhez köthető, lásd Hanák Péter: Ragaszkodás az utópiához. Budapest 1993., Kiss Gy. Csaba: A magunk Európája. A Közép-Európa vitához. Hítel, 1988/1., Glatz Ferenc: Hová tartozunk? Közép? Kelet? Nyugat? In. Politikai gondolkodás – műveltségi áramlatok. Tanulmányok Irinyi Károly professzor születésének 60. évfordulójára. Szerk. Rácz István. Debrecen 1992. Meg kell jegyeznünk, hogy ez a fogalom sem teljesen egyértelműen definiált. A Közép-Európa fogalmat használó történészek túlnyomó többsége szerint, Közép-Európa a Habsburg-birodalmat, Lengyelországot, és némely porosz területeket foglal magába. Ehhez azonban rögtön hozzá teszik, hogy az így lehatárolt terület keleti határvidéke (Lengyelország felosztásai miatt), illetve nyugati határvidéke (a 19. századi német egyesítés) többször változott, de végül is abban egyetértés van, hogy Közép-Európa

központi magját a Habsburg birodalom területe képezte. A fentieknek megfelelően – némi egyszerűsítéssel - Közép-Európa fogalma alatt Köztes-Európa egykor Habsburg uralom alatt álló területeit értjük. A fentebb említett történészek véleménye mellett, geográfiai szempontból megfontolandónak tartjuk – de teljes mértékben nem fogadjuk el - Beluszky Pál Közép-Európa lehatárolását, lásd Beluszky Pál: Közép-Európa és egy tétova geográfus. Limes, 1999/3-4 19-35. old.

3. Tóth József: Régiók a Kárpát-medencében. In: Papp Norbert-Tóth József (szerk): Európa politikai földrajza. JPTE TTK Általános Társadalomföldrajzi és Urbanisztikai Tanszék és a JPTE TK Kiadói Iroda – University Press, Pécs 1997. 223. old.

4. Államszerkezeti változás alatt az államhatárok változását, azaz területek fennhatóságának egy bizonyos államtól egy másik államhoz való átkerülését értjük. Ily módon államok szűnhetnek meg, illetve új államok születhetnek meg. Véleményünk szerint az államszerkezeti váltás alábbi altípusait különíthetők el:

I. A területet veszítő állam szempontjából:

a) Lengyelország felosztásait (1772, 1793, 1795) ún. teljes államszerkezeti váltásnak tekintjük, mert eredményeképpen a lengyel állam eltűnt a térképről.

b) A Romániával szemben meghozott második bécsi döntést részleges államszerkezeti váltásnak tekintjük, mivel a román állam megcsonkult ugyan, de fennmaradt.

II. A területet nyerő állam szempontjából:

a) Amikor a más államoktól elcsatolt területekből egy új állam keletkezik (lásd Csehszlovákia 1918-as születése) teljes államszerkezeti váltásnak tekintjük.

b) Az 1938-1941-es magyar revíziós területgyarapodásokat részleges államszerkezeti váltásnak tekintjük.

5. Erről bővebben lásd Anthony Alcock: Trentino and Tyrol: from Austrian Crowland to European Region. Id. mű Europe and Ethnicity. Ed. Seamus Dunn and T.G. Fraser. Routledge. London 1998.

6. Lásd Romsics Ignác, Ormos Mária, Ádám Magda, Ránki György ezen témával foglalkozó műveit.

7. Bibó István: A kelet-európai kisállamok nyomorúsága. 148. old. Id. mű . Helyünk Európában I-II. Budapest 1986.

8. Bibó István: A kelet-európai kisállamok nyomorúsága. 150. old.

1. fejezet: A MAGYAR KIRÁLYSÁG ÉS A REGIONALITÁS

1. A különféle térségi szintek elnevezéséről lásd Nemes Nagy József: Régió, regionalizmus. Educatio 1997 VI. szám, Süli Zakar István: Régiók a földrajzi térben. Comitatus 1997. VII. szám, továbbá Papp Norbert-Tóth József: A regionális fejlődés elméleti kérdései a Kárpát-medencében. Limes 1999/3-4. szám.

2. Papp Norbert-Tóth József: A regionális fejlődés elméleti kérdései a Kárpát-medencében. Limes 1999/3-4. szám 138. old.

3. Enyedi György: Regionális folyamatok Magyarországon. Budapest. 1996. 106-109. old.

4. A Habsburg világbirodalmának történetéről lásd Paul Kennedy: A nagyhatalmak tündöklése és bukása. Akadémiai Kiadó. Budapest. 1992. 41-53. old.

5. A Habsburg dunai birodalmának 19. századi történetéről lásd: Robert A. Kann: Das nationalitätenproblem der Hasburger-monarchie I-II. kötet. Graz-Köln 1964. (a továbbiakban Kann), C.A. Macartney: The Habsburg Empire 1790-1918. London. 1970. A.J. May: The Habsburg Monarchy 1862-1916. Cambridge 1960., A.J. Taylor: A Habsburg monarchia 1809-1918. Scolar Kiadó. Budapest 1999.

6. A megyerendszer fejlődéséről a régebbi feldolgozások közül lásd Ereky Imre: A magyar helyhatósági önkormányzat. A vármegyék. Budapest 1910, míg az újabbak közül lásd Szamel Károly: A megyerendszer fejlődésének története Magyarországon. Államigazgatási Szervezési Intézet. Budapest 1981.

7. Hajdú Zoltán: Magyarország közigazgatási földrajza. Dialóg Campus. Budapest-Pécs 2001. 114. old.

8. A felvilágosult abszolutizmusról keletkezéséről és miben létéről lásd Perry Anderson id. művének 389. old-tól a 426. old.-ig terjedő rész a Habsburg birodalom abszolutizmusával foglalkozik.

9. Hajdú id. mű 115. old.

10. A témáról lásd bővebben Hajdú Lajos két könyvét, Hajdú Lajos: II. József igazgatási reformjai Magyarországon. Akadémiai Kiadó. Budapest 1982., Hajdú Lajos: A közjó szolgálatában. A jozefinizmus igazgatási és jogi reformjairól. Kossuth Kiadó. Budapest. 1983.

11. Perry Anderson id. mű 414. old.

12. A Bach Sándorról és rendszeréről lásd Somogyi Éva: Abszolutismus és kiegyezés 1849-1868. Budapest, 1981. 55-66. old.
13. Somogyi Éva id. mű 56. old.
14. Az osztrák-magyar kiegyezés folyamatáról átfogó képet ad Galántai József: A Habsburg Monarchia alkonya. Kossuth Könyvkiadó Budapest 1985. című munkájának (a továbbiakban Galántai I.) „A kiegyezés. Áttérés az alkotmányosságra és a dualizmusra” című fejezete, lásd 76-87. old.
15. A XII. tc. szövegét lásd Magyar Törvénytár 1836-1868. Szerk. Márkus Dezső. Budapest 1896. 333-346. old.
- A hat alaptörvény szövegét lásd Edmund Bernatzik: Die österreichischen Verfassungsgesetze mit Erläuterungen. Wien 1911. 390-453. old. A kiegyezés osztrák vonatkozásairól lásd Kovács Endre: Ausztria útja az 1867-es kiegyezéshez. Kossuth Kiadó. 1968.
16. Hajdú Zoltán: Magyarország közigazgatási földrajza. Dialóg Campus. Budapest-Pécs 2001. 125. old.
17. Uo.
18. A kérdésnek önálló könyvet szentel Palotás Emil, lásd Palotás Emil: Az Osztrák-Magyar Monarchia balkáni politikája a berlini kongresszus után 1878-1881. Akadémiai Kiadó. Budapest 1982.
19. A trónörökös életútjáról és politikai elképzeléseiről lásd Eötvösyi Olivér: Ferenc Ferdinánd. Budapest. 1942. Disszertációkhoz az 1991-es reprint kiadást használtuk.
20. Ferenc Ferdinánd politikai gondolatvilágáról és magyarellenességéről lásd Gonda Imre-Niederhauser Emil: A Habsburgok. Gondolat Kiadó. Budapest 1987. 291-293. old.
21. A „nemzetiségi műhely egyes tagjait röviden jellemzi Eötvösyi id. mű, 156-159. old. A csoport magyar tagja Kristóffy József „Magyarország kálváriája. Az összeomlás útja. Politikai emlékek 1890-1926. (Budapest 1927)” Megírta emlékiratait, melyekben részletesen írt a „nemzetiségi műhely munkájáról is.
22. A „Grossösterreich-csoport” elképzeléseiről lásd Mérei Gyula: Föderációs tervek Délkelet-Európában és a Habsburg-monarchia. Kossuth Kiadó. Budapest. 1965. 120-132. old.
23. Idézi Eötvösyi id. mű 102. old.
24. Aurel Popovici: Die Vereinigten Staaten von Gross-Österreich. Politische Studien zur der nationalen Fragen und Staatsrechtlichen Kriesen in Österreich-Ungarn. Leipzig, Elischer 1906
25. Kann id. mű II. kötet 135. old.
26. Az „egységes magyar politikai nemzet” tételét a magyar országgyűlés törvényként becikkelyezte, lásd 1868. évi XLIV. tc.
27. A magyar uralkodó osztályok álláspontjáról lásd Hanák Péter: A dualizmus válságának problémái a XIX. század végén. Id. mű Magyarország a Monarchiában. Gondolat Kiadó. Budapest 1975.
28. A középkori Magyarország etnikai viszonyairól és ezen belül a szlovákságról lásd Ács Zoltán: Nemzetiségek a történelmi Magyarországon. Kossuth Könyvkiadó. 1986. 90-94. old., 148-151. old., továbbá Együtt élő népek a Kárpát-medencében. Szerk. Ács Zoltán. Auktor Könyvkiadó. Budapest 1994. 99-116. old.
29. A szlovák nacionalizmus 19. századi történetéről lásd továbbá Bonkáló Sándor: A szlávok. A szláv népek és szláv kérdés ismertetése. Athenaeum Kiadó. 110-123. old., továbbá Rátz Kálmán: A pánszlávizmus története. Budapest é.n. 45-65 old., 108-126. old., 201-234. old.
30. Rátz id. mű 116-129. old.
31. Steier Lajos: A tót kérdés fejlődése. Budapest. 1912. 35. old.
32. Steier id. mű 37-38. old.
33. Steier id. mű 42. old.
34. Borsody István: Magyar-szlovák kiegyezés. 204. old. (A továbbiakban Borsody II.) Id. mű Európai évek. Századvég Kiadó. Budapest 1991.
35. Jászi Oszkár nemzetiségi kérdéssel kapcsolatos munkásságáról lásd Hanák Péter monográfiáját „Jászi Oszkár dunai patriotizmusa.” Magvető Kiadó. Budapest. 1985. (A továbbiakban Hanák II.)
36. Jászi Oszkár: Nemzetiségi politikánk iránya. Huszadik Század. 1908. decemberi szám. 584 old. (A továbbiakban Jászi II.)
37. A könyv megszületéséről lásd Hanák II. 45-47. old., továbbá Szarka László: Jászi Oszkár szlovák kapcsolatai
38. Jászi Oszkár: A nemzeti államok kialakulása. Budapest 1912. 24. old. (A továbbiakban Jászi III.)
39. Jászi III. 519. old.
40. Jászi III. 236-237. old., illetve 497. old.
41. Hanák Péter: Jászi Oszkár dunai patriotizmusa. Magvető Kiadó. Budapest. 1985. 55. old.

42. Közép-európai viszonyaink jellemzésére álljon itt zárójelben a térkép további sorsa. 1919-ben a Budapestet megszálló román csapatok a magyar belügyminisztérium többi iratával együtt elvitték az elkobzott Triasmapply-t. Majd 1968-ban egy egyezmény keretében átadták Csehszlovákiának. Az általam használt térképre itt bukkant rá Tóth István, a szegedi múzeum munkatársa, egy pozsonyi tanulmányút alkalmával.)
43. Erről bővebben lásd John Komlós: Az Osztrák-Magyar Monarchia mint közös piac. Ausztriai-Magyarország gazdasági fejlődése a tizenkilencedik században. Maecenas Kiadó. Budapest 1990. Továbbá Paul Kennedy id. mű 206-209. old.
44. Berend T. – Ránki György: Európa gazdasága a 19. században. Gondolat Kiadó. Budapest. 1987 (a továbbiakban Berend I.) 359. old.
45. A Monarchiát alkotó különböző gazdasági fejlettségű és jellegű területről lásd Berend T. – Ránki György: Közép-Kelet-Európa gazdasági fejlődése a 19-20 században. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest 1976. (a továbbiakban Berend II.) 175-177. old.
46. Paul Kennedy id. mű 206. old.
47. Tóth József: Régiók a Kárpát-medencében. Id. mű: Pap Norbert-Tóth József: Európa politikai földrajza. A JPTE TTK Általános Társadalomföldrajzi és Urbanisztikai Tanszéke és a JPTE TK Kiadói Iroda. University Press. Pécs 1997.
48. Beluszky Pál: Egy fél siker hét stációja (avagy a modernizáció regionális különbségei a századelő. Id. mű Dövényi Zoltán (szerk.): Alföld és Nagyvilág. MTA Földtudományi Kutató Központ Földrajztudományi Kutató Intézet. Budapest, 2000.
49. Budapest fejlődéséről lásd Ránki György tanulmányát, Ránki György: Budapest szerepe az ország gazdasági fejlődésében. (a továbbiakban Ránki I.) Id. mű Ránki György: Mozgásterek, kényszerpályák. Válogatott tanulmányok. Magvető Könyvkiadó. Budapest 1983.
50. Az Alföldről lásd Beluszky Pál: A Nagyalföld történeti földrajza. Dialóg Campus. Pécs. 2001.
51. A Felvidék gazdasági fejlődéséről lásd Szarka László: Szlovák nemzeti fejlődés – Magyar nemzetiségi politika 1867-1918. Kalligram Kiadó. Pozsony. 1995. (a továbbiakban Szarka I.), Dusan Kovac: Szlovákia története. Kalligram Kiadó. Pozsony 2001. vonatkozó részeit.
52. Erdély gazdasági fejlődéséről Erdély története. Szerk. Barta Gábor. Akadémiai Kiadó. Budapest 1989. 489-524. old.

2. fejezet: A KISNEMZETI SZÉTTAGOLTSÁGHOZ VEZETŐ ÚT 1914-1920

1. A témakörrel bővebben lásd Hajdú Tibor: A cári Oroszország hadicéljai Magyarországgal szemben az első világháborúban. Id. mű Romsics I.(szerk.): Magyarország és a nagyhatalmak a 20. Században. Teleki László Alapítvány. Budapest. 1995., D. Stevenson: French War Aims against Germany 1914-1918. Oxford. Clarendon Press., Jacques Néré: The foreign policy of France from 1914 to 1945. Boston. Routledge and Kegan. 1975., Pastor Péter: Franciaország hadicéljai Ausztria-Magyarországgal szemben. Id. mű Romsics I.(szerk.): Magyarország és a nagyhatalmak a 20. Században. Teleki László Alapítvány. Budapest. 1995., Arday Lajos: Térkép csata után. Magyarország a brit külpolitikában 1918-1919. Magvető Kiadó. Budapest. 1990. (a továbbiakban Arday I.)
2. Galántai József: Az első világháború. Gondolat Kiadó. Budapest 1980. (a továbbiakban) Galántai József II.) 267-268. old.
3. Galántai József II. –303-305. old.
4. Hajdú Tibor id. mű 32. old.
5. Jeszenszky Géza: A dunai államszövetség eszméje Nagy-Britanniában és az Egyesült Államokban az I. világháború alatt. (a továbbiakban Jeszenszky I.) Id. mű Romsics I.(szerk.): Magyarország és a nagyhatalmak a 20. Században. Teleki László Alapítvány. Budapest. 1995. 52.old., lásd még Harry Hanak: Great-Britain and Austria-Hungary during the First World War. London. 1962. 147. old.
6. Drummond első memorandumát ismerteti Arday I. 13-16. old.
15. Arday I. id. mű 19. old.
8. Stevenson id. mű 59. old.
9. Fejtő I. 188. old., a kérdéskört részletesen feldolgozta Sándor Iván: Tanulmányok a világháború diplomáciájából. Pécs. 1938., az 1945 utáni feldolgozások közül lásd még Galántai József II. Az első világháború. 405-418. old.
10. L. E. Gelfand önálló kötetet szentelt a témának lásd Gelfand: The Inquiry. American Preparation for Peace 1917-1919. New Haven-London 1963.
11. Seymour elképzeléseit ismerteti Jeszenszky I. 57.old.

12. Robert Seton-Watson háború előtti tevékenységéről lásd Jeszenszky Géza: Az elveszett presztízs. Magyar Szemle Könyvek. Budapest. 1994. (a továbbiakban Jeszenszky II.) 218-228.old.
13. Henry Wickham Steed-ről lásd Jeszenszky II. 162-218.old
14. A New-Europáról és hatásáról lásd Harry Hanak: Great Britain and Austria-Hungary during the First World War. London. 1962. 100-105.old, 125-126.old.
15. Az angol Külügyminisztériumon belüli megosztottságról lásd Arday I. 10-44. old.
16. Rácz Kálmán: A pánszlávizmus története. Budapest é.n.
17. Fejtő egy egész fejezete szentel könyvében ennek a témakörnek, lásd Fejtő I. 281-318.old
18. Fejtő I. 323. old.
19. Lásd az antant 1916. december 30-i jegyzékét közli Temperley id. mű I. kötet 172-173. old.
20. Bővebben lásd V. H. Rothwell: British war aims and peace diplomacy 1914-1918. Oxford. 1971. 170-175. old., Jeszenszky I. 51-53.old., és Arday I. 40-55.old.
21. Galántai II. 343. old.
22. Romsics Ignác: A trianoni békekötés. Osiris. Budapest. 2001. (a továbbiakban Romsics III.) 65-66. old
24. Arday I. 69. old.
25. Az eseményeket részletesen ismerteti Galántai I. 344-356.old., Romsics III. 70-105. old. Ormos Mária: Padovától Trianonig 1918-1920. Kossuth Kiadó. 1984. (a továbbiakban Ormos I.) 59-112. old., továbbá Siklósi András: A Habsburg-Birodalom felbomlása 1918. Kossuth Kiadó. 1987 című monográfiája.

2. A versaillesi rendezés és Közép-Európa

1. Itt hívjuk fel a figyelmet arra, hogy jelen disszertáció szerzője a KAPU című folyóiratban ötrészes cikksorozatban dolgozta fel Magyarország trianoni határainak megszületését, lásd:
  1. A magyar-szlovák határ története. Trianoni határaink története I. KAPU 1992. augusztus
  2. Hogyan veszett el a Kárpátalja? Trianoni határaink története II. KAPU 1992. szeptember
  3. A magyar-román határ története. Trianoni határaink története III. KAPU 1992. október
  4. A magyar-délszláv határ története. Trianoni határaink története IV. KAPU 1992. november
  5. A magyar-osztrák határ története. Trianoni határaink története V. KAPU 1992. december
2. Károlyi szerepének megítélése heves vitákat váltott ki a magyar történészek között Ormos Mária Padovától Trianonig című könyvében védelmébe veszi Károlyit és az általa folytatott politikát. Ezzel legnegatívabb, A legkeményebb, legdurvább értékelés lásd Gosztonyi Péter: Károlyi Mihály mai szemmel. Id. Politikusok, katonák, események. Adalékok Magyarország és a kelet-európai népek legújabb történelméhez. Herp Nyomda. München. é.n.
3. Ormos Mária I. 74-75. old.
4. A belgrádi konvenció megszületését részletesen tárgyalja Ormos Mária: Padovától Trianonig. 59-74. old.
5. Ezekről lásd Fogarassy László: Hodza Milán és a Károlyi-kormány. Palócföld 1990. 5. szám 72-87. old., továbbá lásd az alábbi dokumentumot „Jászi Oszkár a szlovákokkal való megegyezés lehetőségeiről”, id. mű Duna-völgyi barátságok és viták. Jászi Oszkár közép-európai dossziéja. Gondolat. Budapest. 1991. 101-102. old
6. Frank Hadler: A prágai kormány fait accompli politikája a Szlovákiáért folytatott küzdelemben 1918 végén. Id. mű Szabadelvű Unió. 1990/Tél. 21-24. old
7. Erről lásd bővebben Szviezsényi Zoltán id. mű 88-89. old.
8. Ormos I. 60. old.
9. Gergely Ferenc-Kőhegyi Mihály: A Pécs-Baranya-Baja háromszög történelmi problémái 1918-21 között. Baja 1974. Városi Tanács. 144-145.old.
10. Az angol béke-előkészületekről lásd Arday I. 128-133. old.
11. Peace Handbooks 3. kötet 16. old.
12. Peace Handbooks 3. kötet 8. old.
13. Peace Handbooks 3. kötet 6-7. old.
14. Peace Handbooks 3. kötet 23-24. old. és 47. old.
15. Peace Handbooks 6. kötet 26-29. old.
16. Az angol hadügyminisztérium javaslatát ismerteti Arday I.128-129.old.
17. L. E. Gelfand önálló kötetet szentelt a témának lásd Gelfand: The Inquiry. American Preparation for Peace 1917-1919. New Haven-London 1963.

18. Gelfand id. mű 185. old, 204-205. old., 220. old.
19. A dokumentumot ismerteti Ormos I. 57-58. old.
20. L. Nagy Zsuzsa: Itália és Magyarország a párizsi békekonferencia idején. 83-84. old Id. mű., továbbá L. Nagy Zsuzsa: Az olasz érdekek és Magyarország. Történelmi Szemle. 1965. 2-3. Szám.
21. Erről bővebben lásd René Albrecht-Carrié: Italy at the Paris Peace Conference. New York. 1938.
22. Erről bővebben lásd Ormos I. 135-136. old.
23. Erről bővebben lásd F.S. Marston: The Peace Conference of 1919. Organization and Prcedure. London. 1944., Lord Hankey: The Supreme Control at the Paris Peace Conference 1919. London. 1963., továbbá Arday I. „A konferencia felépítése és a bizottságok működése” című alfejezetét 146-149. old., Ormos I. „A békekonferencia eljárási kérdései és indoklásai” című alfejezetét 135-155. old.
24. A csehszlovák delegáció békekonferencián történő szerepléséről lásd Strickland: Czechoslovakia at the Paris Peace Conference 1919. Minneapolis 1958., továbbá D. Perman: The shaping of the Czechoslovak state. Leiden. 1962.
25. Raschhoffer forráskiadványa tartalmazza mind a 11 memorandumot lásd, Raschoffer: Die Tchechoslowakischen Denkschriften für dieFriedenskonferenzen von Paris 1919-1920. Berlin 1938. teljes terjedelemben közli az összes csehszlovák memorandumot.
26. Raschhofer id. mű 56-57. old.
27. Raschhofer id. mű 58-66. old.
28. Benes beszédét teljes terjedelmében közli PPC III. kötet 876-887. old.
29. A memorandumot ismerteti Ormos I. 158-159. old.
30. Ivo Léderer: Yugoslavia at the Paris Peace Conference. New Haven-London. 1963. 129-131. old.
31. A jugoszláv szóbeli igények előterjesztését lásd PPC. III. kötet 822-834. old.
32. A két bizottság munkájáról lásd Ormos I. 187-205. old., Arday I. 152-186. old., 107-133. old.
33. Romsics I. 125. old.
34. Harold Nicolson: Peacemaking. 1919. Paris. 1933. id. 273. old.

3. fejezet

REGIONÁLIS FEJLŐDÉS A KISNEMZETI SZÉTTAGOLTSÁG ÁLLAPOTÁBAN 1920-1938

1. Erről bővebben lásd térképpel és magyarázó szöveggel Köztes-Európa 1763-1993. Szerk. Pándi Lajos. Osiris Századvég. Budapest. 1995. (a továbbiakban Pándi I.)
 „A nagyszerb állam létrehozása az első világháború után” 384. old.
 „A magyar nemzetállam az első világháború után” 374. old.
 „A észt nemzetállam az első világháború után” 346. old.
 „A lett nemzetállam az első világháború után” 348. old.
 „A litván nemzetállam az első világháború után” 350. old.
 „Lengyelország helyreállítása az első világháború után” 356. old.
 „Nagy-Románia létrehozása az első világháború után” 402. old.
 „A görög nemzetállam az első világháború után” 424. old.
 „A bolgár nemzetállam az első világháború után” 414. old.
2. A táblázat megszerkesztéséhez felhasználtuk Pándi I. 324. old., Berend T. – Ránki György I., 258. old., Romsics I. 193. old., adatait.
3. A táblázat megszerkesztéséhez felhasználtuk Galántai III. 24-28. old., Pándi I. 330. old., Romsics I. 193. old., és C.A. Macartney: National States and National Minorities. London 1934. 510-532. old. adatait.
4. A táblázat megszerkesztéséhez felhasználtuk Galántai III. 29-32. old., Pándi I. 334-336. old., Romsics I. 198. old. és C.A. Macartney: National States and National Minorities. London 1934. 510-532. old. adatait.
5. Itt jegyezzük meg, hogy C.A. Macartney e kérdésben alpműnek számító könyvében - National States and National Minorities. London 1934. - megkérdőjelezi a homogén albán nemzetállam kategóriáját, mivel 20-22%-os görög kisebbséget tételez fel Albániában.
6. Erről bővebben lásd W. V. Wallace: From Czechs and slovaks to Czechoslovakia, and from Czechoslovakia to Czechs and slovaks. Id mű Europe and ethnicity. World War I and contemporary ethnic conflict. Ed. S. Dunn and T.G. Fraser. Routledge. London 1996.
7. Erről bővebben lásd Ann Lane: The search for a nation state. Id mű Europe and ethnicity. World War I and contemporary ethnic conflict. Ed. S. Dunn and T.G. Fraser. Routledge. London 1996.
8. Galántai József III. 23. old.,

9. Illés Iván: Közép- és Délkelet-Európa az ezredfordulón. Átalakulás, integráció, régiók. Dialóg Campus. Budapest-Pécs 2002. 48-49.old.
10. Galántai III. 1989. 33.old.,
11. Az adatokat lásd Berend T. – Ránki György: Európa gazdasága a 19. században. Gondolat Kiadó. Budapest. 1987. 267. old., Lengyel György: A csehszlovák fejlődés néhány vonása a két világháború között. MTA Világgazdasági Kutató Intézet. Budapest 1980., 3. old., M. Rechcigl (ed.): Czechoslovakia. Past and Present. Vol. I. The Hague, Paris. 1968., Z. P. Pryor: Czechoslovakia.economic development in the interwar period. 188-89. old. Id. mű Victor S. Mamatey and Radomir Luza: A history of Czechoslovak Republic 1918-1948. Princeton University Press, New Jersey 1973.
12. Vadkerty Katalin: A Csehszlovák Köztársaság gazdaságtörténete 1918-1938. Id. mű Fejezetek a csehszlovákiai magyarság történetéből. Kalligram Kiadó. Pozsony 1993. 175. old.
13. Lengyel György: A csehszlovák fejlődés néhány vonása a két világháború között. MTA Világgazdasági Kutató Intézet. Budapest 1980. 3. old., lásd még Z. P. Pryor: Czechoslovakia.economic development in the interwar period. 188-189. old. Id. mű Victor S. Mamatey and Radomir Luza (ed.) 192-193. old.
14. Lásd erre vonatkozóan Illés Iván számításait. Illés Iván: Közép- és Délkelet-Európa az ezredfordulón. Átalakulás, integráció, régiók. Dialóg Campus. Budapest-Pécs 2002. 42.old. 6. számú táblázat.
15. A táblázat megszerkesztéséhez felhasználtuk Joseph Rothschild id. mű adatait.
16. A táblázat megszerkesztéséhez felhasználtuk Rónai András: Közép-Európa Atlasza. Hasonmás kiadás. Szent István Társulat-Püski. Budapest. 1993.
17. Az 1921-es népszámlálás esetében több adatsor ismeretes, melyek kisebb nagyobb mértékben eltérnek egymástól. A német és a magyar szerzők szinte minden esetben megkérdőjelezzik a csehszlovák adatok hitelességét. Jelen táblázatot Joseph Rothschild: East Central Europe between Two World Wars. History of East Central Europe Volume IX. University of Washington Press, Seattle-London 1974. művéből vettük át.
18. A cseh és szlovák nemzet elkülönítését Gyurgyik László végezte el, lásd Gyurgyik László: A csehszlovákiai magyarság a népszámlások tükrében. Id. mű Fejezetek a csehszlovákiai magyarság történetéből. Kalligram Kiadó. Pozsony 1993. 21. old. Fontosnak tartjuk megjegyezni, hogy Joseph Rothschild és Gyurgyik László adatai között mind az 1921-es mind az 1931-es népszámlálást illetően eltérés fedezhető fel. Ez alapvetően abból a tényből fakad, hogy mindkét népszámlálás esetében több végleges, különböző kritériumok alapján összeállított adatsora ismeretes.
19. A táblázat megszerkesztéséhez felhasználtuk Gyurgyik László id. mű 21.old.
20. Itt jegyezzük meg, hogy jelen disszertáció szerzője két hosszabb tanulmányban már feldolgozta az első világháború alatti csehszlovák emigráció történetét, lásd Gulyás László: „Zúzzátok szét Ausztria-Magyarországot” avagy a Masaryk-Benes-féle csehszlovák emigráció érvrendszerének első szintézise. Limes 2000/4., illetve Gulyás László: Egy sikeres emigráció anatómiája. Eduárd Benes első világháború alatti emigrációjának néhány momentuma. Aetas 1996/2-3. 103-139. old.
21. Ennek magyar vonatkozásairól lásd Ziedler Miklós: A revíziós gondolat. Osiris Zsebkönyvtár. Budapest.2001. 50-88.old. illetve 125-129.old.
22. Vadkerty Katalin: A Csehszlovák Köztársaság gazdaságtörténete 1918-1938. Id. mű 175. old. (a továbbiakban Vadkerty I.)
23. A pittsburghi memorandumról és Masaryk első világháború alattitevékenységéről lásd V. S. Mamatey: The establishment of Republic. Id. mű The history of the Czechoslovak Republic. (ed.) Victor S. Mamatey and Radomir Luza.
24. A csehszlovák alkotmányt részletesen ismerteti Nosz Gyula: Csehszlovákia. Budapest. 1932. 4-6. old. és Popély Gyula: Keleti Svájc. Csehszlovákia magyarság politikája 1918-1938. 20-23. old. Id. mű Források és stratégiák. Pro-Print Könyvkiadó. Csíkszereda. 1999.
25. Dusan Kovac: Szlovákia története. Kalligram Kiadó. Pozsony 2001. 179-180. old
26. Vavró Srobar és a teljhatalmú szlovák minisztérium működéséről lásd Boros Ferenc: Magyar-csehszlovák kapcsolatok 1918-1921-ben. Budapest. 1970. 44-60. old.
27. Ezen eseményeket részletesen ismerteti Nosz Gyula id. mű 92-93. old
28. Romsics I. 206. old.
29. V. S. Mamatey: The development of Czechoslovak Democracy 1920-1938. 134. old. Id. mű The history of the Czechoslovak Republic. (ed.) Victor S. Mamatey and Radomir Luza.

30. V. S. Mamatey: The development of ... U.o.
31. Szarka László: A szlovákok története. Bereményi Könyvkiadó. Budapest. 1993. 169. old.
32. V. S. Mamatey: The development of ... 135-137. old.
33. Joseph Rothschild I. 60. old.
34. Bár kétségtelen tény, hogy a magyarság fogyásához hozzájárult a hivatalnok-, kereskedő-, tisztviselő, és egyéb értelmiségi rétegek jelentős hányadának Magyarországra történő kivándorlása a magyar történészek, geográfusok és statisztikusok megkérdőjelezi mind az 1921-es, mind az 1930-as népszámlálás adatsorainak hitelességét. Ennek indoka a népszámlások közben elkövetett számos visszaélés és statisztikai csúsztatás. Ezekről bővebben lásd Popély Gyula: Népfogyatkozás. Budapest 1991., Gyurgyik László: A csehszlovákiai népszámlások tükrében id. mű Fejezetek a csehszlovákiai magyarság történetéből. Kalligram Kiadó. Pozsony. 1993., Révay István: A demográfia tükrében. Id. mű Vagyunk és leszünk. A szlovenszkói magyarság társadalomrajza. Kalligram Kiadó. Pozsony. 1993.
35. A kisebbségvédelmi szerződések megszületéséről Baranyai Zoltán: A kisebbségi szerződések létrejötte. Magyar Szemle. 1931. októberi szám., Galántai József: Trianon és a kisebbségvédelem. Maecenas Kiadó. 1989., Popély Gyula: A nemzetközi kisebbségvédelem és a csehszlovák kisebbségvédelmi szerződés. Régio 1990. 1. szám. Saint Germain Laye-ben aláírt kisebbségvédelmi szerződés teljes szövegét lásd Szarka László: Duna-táji dilemmák. Ister Kiadó. Budapest. 1998. című könyvének mellékletében 298-303. old.
36. A csehszlovák alkotmányt lásd részletesen Dr Pálesch Ervin /szerk./: Cseh-szlovák törvények és rendeletek. 1. kötet 1918-1919. 1921. Presov (Eperjes)
37. Popély Gyula: Keleti Svájc. Csehszlovákia magyarság politikája 1918-1938. 23. old.
38. A csehszlovák kisebbségi politikában meghatározó szerepet vitt T.G. Masaryk a köztársaság elnöke, erről lásd Szarka László: Ember arcú nacionalizmus. T. G. Masaryk kisebbségpolitikájának változásai. Id. mű Szarka László: Duna-táji dilemmák. Ister Kiadó. Budapest. 1998. 170-181. old.
39. A témáról átfogó ismereteket nyújt a régebbi feldolgozások közül Borsody István: Magyarok Csehszlovákiában. Ország Útja. Budapest 1938. A felvidéki magyarság húsz éve 1918-1938. Szerk. Államtudományi Intézet. Budapest 1938, míg az újabbak közül figyelemre méltó Vígh Károly: A szlovákiai magyarság sorsa. Bereményi Könyvkiadó. Budapest 1992., Fejezetek a csehszlovákiai magyarság történetéből. Kalligram Kiadó. Pozsony. 1993.,
40. Ölvedi János: Napfogyatkozás. Magyarok Szlovákiában. Püski. New York 1985 41. old.
41. Ölvedi János id. mű 43. old.
42. Ölvedi János uo.
43. Kovács Endre: Korszakváltás. Magvető Kiadó. Budapest. 1981. 366. old.
44. Vígh Károly id. mű 44. old.
45. Vígh Károly id. mű 45. old.
46. Erről a kérdésről bővebben lásd Popély Gyula: Népfogyatkozás. Budapest 1991., Gyurgyik László: A csehszlovákiai népszámlások tükrében id. mű Fejezetek a csehszlovákiai magyarság történetéből. Kalligram Kiadó. Pozsony. 1993., Révay István: A demográfia tükrében. Id. mű Vagyunk és leszünk. A szlovenszkói magyarság társadalomrajza. Kalligram Kiadó. Pozsony. 1993.,
47. Vígh Károly id. mű 49. old.
48. Erről a kérdésről bővebben lásd Darvas János: Politikai életünk húsz éve. Id. mű Vagyunk és leszünk. A szlovenszkói magyarság társadalomrajza. Kalligram Kiadó. Pozsony. 1993., Borsody István: Magyarok Csehszlovákiában. Ország Útja. Budapest 1938.
49. Erről részletesen lásd Popély Gyula: A kisebbségi magyar politizálás megújulása a harmincas évek első felében, illetve Popély Gyula: A magyar pártok 1936. Évi fűziója Csehszlovákiában. Mindkét tanulmány megjelent Fejezetek a csehszlovákiai magyarság történetéből. Kalligram Kiadó. Pozsony. 1993.
50. A Monarchiától örökölt gazdasági erőről illetve a csehszlovák gazdaság első három évéről lásd Z. P. Pryor: Czechoslovakia economic development in the interwar period. 188-197. old. Id. mű Victor S. Mamatey and Radomir Luza A history of Czechoslovak Republic 1918-1948. Princeton University Press, New Jersey 1973.
51. Ennek érzékeltetésére két adat: 1. A malomipar 1920-ban 65 millió mázsa őrlőkapacitással rendelkezett, viszont a trianoni országhatárok közötti szántó területek a legjobb esetben sem biztosíthattak többet mint évi 20-28 millió mázsa gabona. 2. Nagybánya, Körmöcbánya és Selmezbánya elcsatolásával megszűnt a magyar arany, ezüst, réz, horgany és mangán bányászat. Forrás: Romsics Ignác: Magyarország története a XX. Században. Osiris Kiadó. Budapest. 2000. 152. old.

52. Ennek mikéntjéről lásd Berend T. – Ránki György II. 293-306. old.
53. Erről bővebben lásd Márta Romportlová: A kereskedelmi politika helye a két világháború közötti csehszlovák-magyar kapcsolatokban id. mű: Békétlen évtizedek. 1918-1938. Tanulmányok és dokumentumok a magyar-csehszlovák kapcsolatok történetéből a két világháború között. Szerk. Szarka László. Budapest 1988.
54. Arató Endre: Tanulmányok a szlovákiai magyarok történetéből. Magvető Könyvkiadó. Budapest. 1977. 78 old.
55. A csehszlovák külkereskedelemről lásd Z. P. Pryor: Czechoslovakia economic development in the interwar period. 198-200. old. Id. mű Victor S. Mamatey and Radomir Luza A history of Czechoslovak Republic 1918-1948. Princeton University Press, New Jersey 1973.
56. Lengyel György id. mű 35. old.
57. Vadkerty Katalin I. 206. old.
58. R. Seluczy: The economic equalization of Slovakia with the Czech Lands. Czechoslovak Economic Papers 3. 1964. 7-31. old.
59. Az adatsort Vadkerty I. 206-210. old. R. Seluczy: The economic equalization of Slovakia with the Czech Lands... 7-31. old., Z. P. Pryor: Czechoslovakia economic development in the interwar period... 211-212. old. adatait felhasználva készítettük el.
60. Az adatsor elkészítéséhez a 12-es lábjegyzetnél felsorolt irodalmakat használtuk fel.
61. A csehszlovákiai vasutakról lásd Vadkerty I. 180-181. old.
62. Arató Endre id. mű 100. old.
63. Kimondottan a kisebbségi magyarság gazdasági helyzetéről lásd Hantos László: Gazdasági életünk húsz éve. Id. mű Vagyunk és leszünk. A szlovenszkói magyarság társadalmi rajza. Kalligram Könyvkiadó. Pozsony 1993.
64. A törvényt közli Dr Pálesch Ervin/szerk./: Cseh-szlovák törvények és rendeletek. 1 kötet 1918-1919. 1921. Presov (Eperjes)
65. Szarka László: A szlovákok története. Bereményi Kiadó. Budapest 1993. 164. old.
66. Ölvedi János: Napfogyatkozás. Magyarok Szlovákiában. Püski. New York 1985 41. old.
67. Hantos László: Gazdasági életünk húsz éve. Id. mű Vagyunk és leszünk. A szlovenszkói magyarság társadalmi rajza. Kalligram Könyvkiadó. Pozsony 1993.
68. Vadkerty I. 187. old.
69. Erre vonatkozóan lásd Haltenberg Imre: A parasztság. 152. old. Id. mű Vagyunk és leszünk. A szlovenszkói magyarság társadalmi rajza. Kalligram Könyvkiadó. Pozsony 1993.
70. Lásd Ölvedi János id. mű 41. old, Arató id. mű 89. old., Haltenberg id. mű 152-153. old.
71. Vadkerty I. 189. old.

3. Jugoszlávia regionális problémái

1. A Balkán-háborúkról és Szerbia területi nyereségeiről lásd térképpel és magyarázó szöveggel Pándi I. „Törökellenes nemzeti mozgalmak a Balkánon 1908-1913” 224-225. old., illetve „Macedónia felosztása 1913” 226-227. old.
3. A táblázat megszerkesztéséhez az alábbi adatsorokat használtuk fel Joseph Rothschild II. 109. old., Juhász József I. 326. old., H Sundhassen: Geschichte Jugoslawiens 1918-1980 Stuttgart 1982. 218. old., Bajza József: Jugoszlávia. Budapest 1932. 3. old. Itt kell megjegyeznünk, hogy az 1921. évi népszámlálásra vonatkozóan a különféle szerzők némileg eltérő adatokat sorolnak fel.
4. Lásd Bajza József id. mű 4-5. old.
5. Romsics Ignác I. 209. old.
6. Az 1918 őszi kirobbanó horvát-szerb ellentétekről lásd John R. Lampe: Yugoslavia as a history. Cambridge University Press. Cambridge 1996. 108-111. old. (a továbbiakban Lampe I.), továbbá Sokcevit és tsai id. mű 225. old
7. Az alkotmány szövegét lásd Jugoszlávia 1918-1941. Dokumentumok. /szerk. Sajti Enikő/ JATE Társadalomtudományi Kör. Szeged. 1989. 48. Dokumentum 122-140. old. (A továbbiakban Jugoszlávia 1918-1941. Dokumentumok.
8. 1389. június 28-a a rigómezei csata napja, ezen a napon a török seregek Murád szultán vezetésével legyőzték a szerbeket, de maga a szultán nem élvezhette sokáig győzelmének örömét, mert a csata után egy Vid nevű szerb vitéz leszúrta.
9. Joseph Rothschild: East Central Europe between Two World Wars. History of East Central Europe Volume IX. University of Washington Press, Seattle-London 1974. Ebben a könyvben a 201-től a 280.

oldig terjedő részek foglalkoznak a két világháború közötti Jugoszláviával. A JATE Történész Diákköre a Studium Füzetek 4. Kötetként „Jugoszlávia története a két világháború között” címmel kiadta ezt a részt. Hivatkozásainknál mindig a Studium Füzetek oldalszámát adjuk meg, az alábbi jelöléssel. Joseph Rothschild II.

Ennek megfelelően ezen hivatkozás Joseph Rothschild II. 20-23. old.,

10. Lampe I. 123-125. old., Bajza József id. mű 43-44. old., Joseph Rothschild II. 20-30. old.,

11. Juhász József I. 46. old.

12. Romsics Ignác I. 210. old.

13. A Monarchia hadseregére vonatkozó adatot lásd Joseph Rothschild II. 103. old.

14. A húszas években lezajló szerb-horvát küzdelemről lásd részletesen Lampe I. 126-160. old., Bajza József id. mű 45-57. old., Vaska id. mű 44-74, Joseph Rothschild II. 31-48. old.

15. Sándor király kiáltványának szövegét lásd Jugoszlávia 1918-1941. Dokumentumok. 65. Számú Dokumentum 179-180. old.

16. Sándor királyról és politikájáról lásd Lampe I. 160-173. old., Vaska id. mű 75-95, Joseph Rothschild II. 48-58. old.

17. Sokcsevits és tsai id. mű 230. old

18. A táblázatot „A jugoszláviai magyarság helyzete.” Budapest 1941. adatai alapján szerkesztettük meg.

19. A zágrábi pontokat lásd Jugoszlávia 1918-1941. Dokumentumok. 70. Dokumentum 187-189. old.

20. A merényletről lásd Ormos Mária kismonográfiáját, Ormos Mária: Merénylet Marseille-ben.

Kossuth Kiadó. Budapest. 1974

21. A harmincas években lezajló szerb-horvát küzdelemről lásd, Lampe I. 174-194. old., Juhász József I. 65-68. old., Joseph Rothschild II. 58-88. old.

22. Pavelic-ről és az usztasáról Ladislav Hory-Marius Borszat: Der Kroatische ustasha staat 1941-1945. Stuttgart. 1964.

23. A két világháború közötti Jugoszlávia gazdasági életéről lásd John R. Lampe-Marvin J. Jackson: Balkan economic history. 1550-1950. Cambridge University Press. Cambridge 1976. (a továbbiakban Lampe II.), Berend T. Iván-Ránki György II. 274-275. old., 320-32. old., 356-357. old., 421-423. old., 441-443. old., továbbá Joseph Rothschild II. 88-101. old.

24. A táblázat megszerkesztéséhez Rónai András Közép-Európa Atlaszának adatait használtuk fel.

25. Joseph Rothschild II. 88. old.

26. Juhász József: Volt egyszer egy Jugoszlávia. Aula Kiadó. Budapest 1999. 43. old. (A továbbiakban Juhász József I.)

27. A táblázat megszerkesztéséhez Rónai András Közép-Európa Atlaszának adatait használtuk fel.

28. Vaska Géza: Jugoszlávia. Budapest. 1932. 12. old.

29. Sokcsevits Dénes – Szilágyi Imre – Szilágyi Károly: Déli szomszédaink története. Bereményi Könyvkiadó. Budapest 1993. 258. old.

30. Vaska Géza id. mű 19. old.

31. Joseph Rothschild II. 95. old.

32. Juhász József I. 310. old.

33. Joseph Rothschild II. 96. old.

3.4. A Vajdaság problematikája és a jugoszláv állam

34. A táblázatot A jugoszláviai magyarság helyzete. Budapest 1941. adatai alapján szerkesztettük meg.

35. A többi jugoszláviai magyar az alábbi területeken élt: Muraköz 1904 fő, Muráninnen 14065 fő, Horvátország 70021 fő, egyéb helyeken – pl. Belgrád – 5585. Ez összesen 91575 fő. Ez a számot hozzáadva a vajdasági magyarok 376107-es számához, megkapjuk az 1921-es népszámlálás során rögzített 467575 kisebbségi magyart.

36. A táblázatot „A jugoszláviai magyarság helyzete.” Budapest 1941. Adatai alapján szerkesztettük meg.

37. A kisebbségvédelmi szerződés körüli jugoszláv taktikázást tárgyalja Galántai III. 94-98. old.

38. A két világháború közötti ún. sérelmi irodalomból részletesen tárgyalja ezen szerb politikát, lásd Berkes József: A délvidéki magyarság politikai élete és harcai a megszállás alatt. Bartha Miklós Társaság Évkönyve 1935., A jugoszláviai magyarság helyzete. Budapest 1941. Fekete Lajos: A magyar kisebbség politikai és gazdasági helyzete Jugoszláviában. Kisebbségvédelem. 1938/6. szám.

1989 után a vajdasági magyarság sorsáról két komoly összefoglaló munka jelent meg: Csuka János: A délvidéki magyarság története, 1918-1941. Püski Kiadó, Budapest 1995., Domonkos László: Magyarok a Délvidéken. Zrínyi Kiadó 1992. Emellett A. Sajti Enikő számos kisebb tanulmányban dolgozta fel a korszak egy-egy fontos kérdését, ezen tanulmányok két gyűjteményes kötetben jelentek meg A. Sajti Enikő: Nemzettudat, jugoszlávizmus, magyarság. Szeged. 1991., illetve Kényszerpályán. Magyarok Jugoszláviában 1918-1941. Szeged 1997.

Jelen disszertáció szerzője szintén egy cikkben tárgyalta a témát lásd Gulyás László: Magyarok Jugoszláviában. A határokon túli magyarság története 1. Szeged Kulturális folyóirat 1992. Júliusi szám.

39. Romsics Ignác I. 213. old

40. A. Sajti Enikő: A magyarok helyzete a politikai jogfosztás időszakában 1918-1921. 24. old., Id. mű.

A. Sajti Enikő: Kényszerpályán. Magyarok Jugoszláviában 1918-1941. Szeged 1997.

41. Domonkos id. mű 55-56. old

42. A magyar iskolákra vonatkozó számokat lásd A jugoszláviai magyarság helyzete. Budapest 1941. 14. old, Domonkos id. mű 55. old. Itt jegyezzük meg, hogy a magyar szerzők adatainak ellentmondva C.A. Macartney művében 132 magyar iskolát említ, C.A. Macartney id. mű 419. old. A magyar oktatás működéséről lásd még Domonkos id. mű 55. old., Csuka id. mű 84-91. old

43. Sajti V. 93. old.

44. Sajti V. 94. old.

45. Domonkos id. mű 52. old

46. Domonkos id. mű Uo.

47. Sajti V. 94. old.

48. Csuka id. mű 379. old

49. Csuka id. mű 380. old

4. fejezet

A NÉMET ÚJ REND KÖZÉP-EURÓPÁBAN 1938-1945

1. Az „Új Rend” születése

1. A köztes-európai országok 20-as évekbeli gazdasági életéről lásd Berend T. Iván-Ránki György II. 255-341. old.

2. A felsorolt terveket, elképzeléseket részletesen ismerteti és elemzi Ormos Mária: Franciaország és a keleti biztonság. Akadémia Kiadó. Budapest 1969. 43-118. old.

3. A csehszlovák miniszterelnök Milan Hodza tervének estében ezt plasztikusan bemutatja Ádám Magda: Dunai konföderáció vagy kis antant. Történelmi Szemle 1977/3-4. szám.

4. A kérdéskörrel lásd Hans-Paul Höpfner: Deutsche Südosteuropapolitik in der Weimarer Republik. Frankfurt-Bern 1983. 94-95. old.

5. Romsics IV. 182. old.

6. A németekről lásd Bihari Péter új összefoglaló kötetét „A németek. 2000 év Európa közepén. Műszaki Könyvkiadó. Budapest. 2002.

7. Idézi Romsics IV. 194. old.

8. Erről lásd bővebben Berend T. Iván-Ránki György II. 341-377. old.

9. Ránki György: Hitel vagy piac. 341-382. (A továbbiakban Ránki György II.), Id. mű Mozgásterek, kényszerpályák. Budapest 1983. old.

10. A náci Németország gazdaságpolitikájáról bővebben lásd R. Erbe: Die nationalsozialistische Wirtschaftspolitik 1933-1938. Id. mű Lichte der modernen Theorie. Zürich 1958., A. Schweitzer: Big Business in the Third Reich. Bloomington 1964.

11. Romsics IV. 216. old.

12. Hitler szavait idézi Ránki György: Hitler tárgyalásai kelet-európai államférfiakkal 105-106. old. (Ránki III.) id. mű Ránki György: A Harmadik Birodalom árnyékában. Budapest. 1988.

13. Ránki György: A Duna-völgyi kis országok a nemzetközi gazdaság és politika rendszerében 32. old. (Ránki IV) id. mű Ránki György: A Harmadik Birodalom árnyékában. Budapest. 1988.

14. Az eseményeket részletesen tárgyalják az alábbi művek: Herczegh Géza: A sarajevói merénylettől a potsdami konferenciáig. Magyar Szemle Könyvek. Budapest. 1999. 223-325. old., Ormos Mária-Majoros István: Európa a nemzetközi küzdőtéren. Osiris Kiadó. Budapest 1988. 387-409. old.

15. A csehszlovák állam összeomlását jelen disszertáció szerzője önálló tanulmányban dolgozta fel, lásd Gulyás László: Benes külpolitikájának csődje (1938-1939) LIMES 2001/3. szám

16. A Rajna-vidék militarizálásáról Ádám Magda önálló kötetet írt, lásd Ádám Magda: Az elszalasztott lehetőség. Kossuth Kiadó. Budapest. 1988.
17. Nosz Gyula id. mű 115. old.
18. Idézi Rothschild I. 50. old.
19. A német aktivisták szerepléséről a csehszlovák politikában lásd Erről bővebben lásd Mamatey II. 135-141. old. ill. 145-148. old., továbbá Rothschild I. 47-54. old., Dusan Kovac: Szlovákia története. Pozsony 2001. 181-187. old.
20. A gazdasági válság Csehszlovákiát érintő hatásairól lásd: Mamatey II. 142-145. old., továbbá Pryor id. mű 202-215. old., Dusan Kovac: Szlovákia története. Pozsony 2001. 191-192. old.
21. Dusan Kovac id. mű 193. old.
22. A táblázatot Rothschild I. adatai alapján szerkesztettem
23. Rothschild id. mű 70. old.
24. Shirer: William Shirer: A Harmadik Birodalom felemelkedése és bukása. Budapest. 1996. 221. old.
25. Shirer id. mű 221. old
26. Shirer: id. mű 221. old.
27. Az itt csak vázlatosan tárgyalt eseményeket jelen disszertáció szerzője önálló tanulmányban dolgozta fel, lásd Gulyás László: Benes külpolitikájának csődje (1938-1939) LIMES 2001/3. szám
28. Igor Lukes: Czechoslovakia between Stalin and Hitler. The diplomacy of Edvard Bnes in the 1930s. Oxford University Press 1996. 126-130.old., 139-148.old., Rothschild I. 69. old.
29. Az Égerben történeteket ismerteti az események korabeli szemtanúja Mosley: Az elfecsérelt idő. Budapest 1975. 23- 25. old.
30. A müncheni értekezletet és lefolyását lásd Keith Eubank: Munich. Id. mű Id. mű History of the Czechoslovak Republic 1918-1948. Ed. Viktor S. Mamatey and Radomir Luza. Princeton University Press. 1973.
31. Eubank id. mű 249-250. old.
32. A szerződést és függelékeit közli a Francia sárga könyv. Párizs 1939. 12. számú dokumentum 23-
33. A két világháború közötti lengyel-csehszlovák kapcsolatokról és az 1938-as lengyel revízióról lásd Piotr Wandycz: Polish diplomacy 1914-1945. Ortis Books. London 1988.
34. A részleteket lásd Juhász Gyula: Magyarország külpolitikája 1919-1945. Kossuth Könyvkiadó. 1988. 191-193. old
35. A komáromi tárgyalásokról lásd az egykori résztvevő visszaemlékezéseit Rónai András térképezett történelem. Magvető Kiadó. Budapest. 1989. 145-156. old.
36. A részleteket lásd Juhász Gyula: Magyarország külpolitikája 1919-1945. Kossuth Könyvkiadó. 1988. 234-238. old., Charles Wojtasek: From Trianon to the first Vienna Arbitral Award. Montreal. 1981. 151-169. old.
37. Josef Tiso politikai pályájáról lásd G. Kovács László: Jozef Tiso ill. Ivan Kamenec: Josef Tiso mindkét tanulmány megjelent Arcképek kettős tükörben. Dunaszerdahely 1997.
38. Erről lásd Botlik József: Volosin uralma Kárpátalján. Valóság 2000/12 szám 22-42. old
39. A Szlovákiában lezajló eseményekről lásd Jörg K. Hoensch: The Slovak republic. Id. mű History of the Czechoslovak Republic 1918-1948. Ed. Viktor S. Mamatey and Radomir Luza. Princeton University Press. 1973.
40. Theodor Prochazka: The Second Republic. 270. old. Id. mű History of the Czechoslovak Republic 1918-1948. Ed. Viktor S. Mamatey and Radomir Luza. Princeton University Press. 1973.
41. Romsics V. 216. old.
42. Stojadinovic miniszterelnökségéről lásd Lampe I. 197-213.OLD., Rothschild II. 65-76. old.,
43. Ennek diplomáciai dokumentumait lásd A Wilhelmstrasse és Magyarország (szerk. Ránki György és tsai) 209. számú dokumentum (385-388.old.) illetve 241.számú dokumentum (418-423.old)
44. Juhász Gyula id. mű 244-245-old.
45. Juhász József I. 73. old.
46. A részleteket lásd J.B. Hoptner: Yugoslavia in crisis 1934-1941. Columbia University Prees. New York. 1962. Rothschild II. 84-85. old.
47. A részleteket lásd Lampe 197-213. old. Rothschild II. 86-87. old.,
48. Kocsis Károly: Egy felrobbant etnikai mozaik esete. Teleki László Alapítvány. Budapest. 1993. 18-19.old.

12. A világháború alatti népmozgásokról lásd J.B. Schechtman: European population transfer 1939-1945. Oxford. 1946, a délszláv területekre vonatkozó számokat lásd még Kocsis Károly id. mű 19-20. old.

2. Az önálló szlovák állam avagy Szlovákia regionális fejlődése 1939-1945

1. Az állam születésének részleteiről lásd Jörg K. Hoensch: The Slovak Republic 1939-1945. 271-275. old., Id. mű History of the Czechoslovak Republic 1918-1948. Ed. Viktor S. Mamatey and Radomir Luza. Princeton University Press. 1973.

2. A táblázat megszerkesztéséhez Rónai András Közép-Európa Atlaszának adatait használtuk fel.

3. Karsai László id. mű 176. old.

4. Idézi Kamanec II. 34. old.

5. Hoensch id. mű 276. old.

6. Ránki György III. 105-106. old.

7. Ivan Kamanec: Trauma. Az első szlovák köztársaság (1939-1945) Bp. é. 52. old. (a továbbiakban Kamanec II)

8. A szlovák gazdaságról lásd Hoensch 288-290. old., Kamanec II 103-115. old., Berend-Ránki II. 572. old. és 579-580. old.

9. Berend-Ránki II. 579. old.

10. Kamanec II. 104-105. old.

11. Kamanec II. 107. old.

12. A szlovák állam és a zsidók viszonyáról lásd Karsai László: Holokauszt. Panonica Kiadó. Budapest. 2001.. „Holokauszt Szlovákiában” című fejezetét 167-176. old.

A szlovák állam által ársított zsidó javakról pontos adatokat közöl Sas Andor: A szlovákiai zsidók üldözése 1939-1945. Kalligram Kiadó. Pozsony 1993. 91-104. old.

13. Hoensch id. mű 288. old.

14. Az adatokat közli Kamanec II. 106. old.

15. Berend-Ránki II. 579. old.

16. Kamanec II. 105. old.

17. Hoensch id. mű 288. old.

18. Kamanec II. 105. old.

19. Dusan Kovac 213. old

3. A Vajdaság regionális fejlődése a világháború alatt

1. Juhász Gyula id. mű 244-245. old.

2. Savoyai Jenő a Habsburg Birodalom kiemelkedő hadvezére 1697. szeptember 11-én Zenta mellett mért súlyos vereséget a török hadseregre.

3. Rónai András: Térképezett történelem. Magvető Kiadó. Budapest. 1989. 293. old.

4. Rónai András id. mű 287-290. old.

5. Rónai András id. mű 290. old.

6. Hitler Délkelet-Európára vonatkozó elképzeléseiről lásd Romsics V. 223-233. old.

7. Ezen időszakról lásd bővebben Sajti Enikő: Délvidék 1941-1944. Kossuth Kiadó. Budapest 1987. 17-40. old. (A továbbiakban Sajti VI.)

8. Sajti VI. 40. old.

9. Mindhárom említésre kerülő adat forrása Sajti VI. 43-44. old.

10. A kérdéskörnek Sajti Enikő önálló kötetet szentelt lásd Sajti Enikő: Székelytelepítés és nemzetiségi politika a Bácskában 1941. Nemzetiségi Füzetek 6. Akadémiai Kiadó. Budapest 1984. 71. old. (A továbbiakban Sajti VII.)

11. A táblázat megszerkesztéséhez felhasználtuk Nyigri József id. mű és Balla Pál id. mű adatait.

12. Az adatokat lásd Nyigri József: A visszatért Délvidék nemzetiségi képe. 504. old. Id. mű A visszatért Délvidék. Szerkesztette Csuka Zoltán. Budapest 1941., továbbá Balla Pál: A visszatért Délvidék nemzetiségi viszonyai. Láthatár, 1942. 10. szám 261. old.

13. Domonkos id. mű 84. old.

14. A visszatért délvidéki területeknek az országgal való egyesítését az 1941. december 31-én közzétett, 1941. XX. törvények mondta ki.

15. Erről bővebben lásd Domonkos id. mű 90-92. old

16. Ennek részleteiről lásd Gosztanyi id. mű 55. old, illetve Sajti VI. 128-152. old.

17. A razziák lefolyásáról lásd Gosztanyi id. mű 56-57. old, illetve Sajti VI. 152-168. old.
18. A bűnösök felelősségre vonásáról lásd Gosztanyi id. mű 57-58. old, illetve Sajti VI. 174-188. old.
19. A szerbek meggyerésére irányuló politikáról lásd Sajti VI. 198-216. old.
20. Sajti VI. 70. old.
21. A teljes témakört lásd Ránki György: A II. világháború gazdaságtörténete. KJK Kiadó. Budapest. 1990. (A továbbiakban Ránki György V.)
22. Németország mezőgazdasági terményigényeiről lásd Alan S. Milward: Háború, gazdaság, társadalom 1939-1945. A II. világháború háttérében meghúzódó gazdasági események. Budapest 1999. 300-313. old., Ránki György V. 237-244. old.
23. Berend T. Iván-Ránki György II. 570. old.
24. A magyar állam által meghozott intézkedésekről lásd Magyarország gazdaságtörténete a honfoglalástól a 20. század közepéig. Szerk. Honvári János. Aula Kiadó. Budapest 2001. 413-414. old.
25. Romsics II. 256. old.
26. Sajti VI. 72. old.
27. Domonkos id. mű 86. old.
28. Domonkos id. mű 85. old.

5. fejezet: REGIONÁLIS FEJLŐDÉS A SZOCIALIZMUS IDŐSZAKÁBAN 1945-1990

1. A regionális fejlődés általános jellemzői Köztes-Európában 1945-1990 között

1. A' harcokról lásd Gosztanyi Péter: A vörös Hadsereg. Európa Kiadó. Budapest. 1993. 199-2220. old.
2. Erről bővebben lásd Lásd Gyarmati György tanulmányát Churchill diadala és tragédiája, megjelent Churchill: A második világháború. Európa Könyvkiadó. Budapest 1989. Utószavaként 679-699. old.
3. Berend T. Iván III. 104-110. old.
4. Ezeket előzményeiről lásd Bán D. András: Föderációs és konföderációs tervek Kelet-Közép-és Délkelet-Európában 1939-1947. Id. mű Integrációs törekvések Közép- és Kelet-Európában a 19. és a 20. században. Teleki László Alapítvány. Budapest. 1997. 159-235. old., Gyarmati György: Föderációs tervek a második világháború után. Politikatudományi Szemle 1992/2. Szám 116. old.
5. A Balkán-konföderáció kérdésköréről Gyarmati György tanulmányait: Dilemmák a Dunatájon. Századvég 1986/2. szám 67-87. old., Föderációs tervek a második világháború után. Politikatudományi Szemle 1992/2. Szám 111-121. old.
6. Ezek részleteiről és nagyságrendjéről lásd Nicholas Spulber: The economics of communist Eastern-Europa. Cambridge-New York. 1957. 167-179. old.
7. Márer Pál: A „szovjet blokk” mint integrációs modell: gazdasági, politikai és katonai aspektusok 261-262. old. id. mű Id. mű Integrációs törekvések Közép- és Kelet-Európában a 19. És 20. században. Teleki László Alapítvány. Budapest. 1997.
8. Márer Pál id. mű 240. old.
9. Márer Pál id. mű 240. old.
10. A táblázat forrása Baják László- Somogyi Gyula: A szocialista gazdálkodás fekete könyve. Business Klub. Budapest 2002. 99. old.
11. Berend T. Iván III. 202. old.
12. Bővebben lásd Márer Pál id. mű 253-257. old.
13. A román gazdaságról lásd J. M. Montias: Economic development in communist Romania. Cambridge. 1967.
14. Montias id. mű 267. old
15. Erről bővebben lásd Márer Pál id. mű 244-247. old.
16. Baják László- Somogyi Gyula id. mű 109-110. old
17. Erről részletesen Frank Holzman: Foreign trade behavior of centrally planned economies. 237-263. old. Id. mű Industrialization in two systems. Ed. Henry Rosovski. New York 1970.
18. A magyar gazdaság KGST belüli szerepéről és működéséről lásd Baják László- Somogyi Gyula id. mű 96- 115. old
19. A kérdéskörrel lásd bővebben Kulcsár Viktor: Területfejlesztés a szocialista országokban. Budapest. KJK. 1975.
20. A nemzeti nacionalizmusok elleni fellépésről lásd Berend T. Iván III. 212-215. old.

21. A szocialista hazafiság jellemzőiről lásd Kende Péter: Kommunizmus és nacionalizmus Kelet-Európában. 11-23. old. Id. mű Kende Péter (szerk.): Miért nincs rend Kelet-Európában? (a továbbiakban Kende I.) Osiris-Századvég. Budapest. 1994.
22. Kende Péter: A kisebbségek és a magyar sérelemérzet. ... old. Id. mű : A párizsi toronyból. (a továbbiakban Kende II. Cserépfalvi Kiadó 1999.
23. Tóth József: Régiók a Kárpát-medencében. 232. old. Id. m : Pap Norbert-Tóth József: Európa politikai földrajza. JPTE TTK Általános Társadalomföldrajzi és Urbanisztikai Tanszéke és a JPTE TK Kiadói Iroda. University Press.
24. Aschauer Wolfgang: A földrajzi határterületkutatás témakörei és vizsgálati módjai a magyar határvidék példáján. 236-237. old. Id. m : Határon innen- határon túl. Nemzetközi Földrajzi Tudományos Konferencia. Szerk.: Pál Ágnes – Szónokyné Ancsin Gabriella, Szeged. 1996.
25. Az egyes szocialista országok fejlődésére lásd Nemes Nagy József: A regionális gazdasági fejlődés összehasonlító vizsgálata. Budapest. Akadémia Kiadó. 1987.

2. A csehszlovák regionális fejlődés jellemzői 1945-1990

2.1. A csehszlovák politikai elit első válasza, avagy a kassai kormányprogram

1. E. Benes Második világháború alatti emigrációjáról a feldolgozások közül lásd E. Táborny: President Edvard Benes between East and West. Hoover Institution Press. 1981., Josef Hanzal: Edvard Benes. Arcképek kettős tükörben. Nap Kiadó, Dunaszerdahely 1997. illetve Benes emlékiratait: Memoirs of dr Eduard Benes. From Munich to New War and New Victory. Houghton Mifflin Company, Boston. 1954.
2. A moszkvai csehszlovák kommunista emigrációról lásd Paul E. Zinner: Communist Strategy and Tactics in Czechoslovakia, 1918-1948. Frederick A. Praeger, Publisher, New York, London 1963. 87-99. old. Benes és szovjet vezetés viszonyát jelen disszertáció szerzője egy forrásközléssel próbálta meg feltárni lásd Gulyás László: Az 1943 december Benes-Sztálin-Molotov megbeszélések dokumentumai. Documenta Historica XI. Szeged 1993.
3. A moszkvai egyeztetésekről lásd Karel Kaplan: Csehszlovákia igazi arca 1945-1948. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony 1993 103 old., Janics Janics Kálmán: A hontalanság évei. Hunnia Kiadó Kft. 1989. 95. old., (a továbbiakban Janics I.) és P.E. Zinner id. mű 90-95. old
4. A kormányprogram teljes szövegét közli „Harc a hatalomért 1943-1948. Az európai népi demokratikus forradalmak válogatott dokumentumai I. kötet Bulgária és Csehszlovákia. Szerk. Boršíné Toldy Mária és Szokolay Katalin. Budapest 1979. 82-113. old. A programról lásd Janics Kálmán: A kassai kormányprogram és a magyarság kollektív bűnössége. Pannónia Könyvkiadó. Pozsony, én. (a továbbiakban Janics II.).
5. Erről bővebben lásd Paul E. Zinner 100-167. old.
6. A benesi dekrétumok jelentős részét publikálta a Pannónia könyvkiadó, lásd Edvard Benes elnöki dekrétumai. Bratislava-Pressburg 1996. A benesi dekrétumok jogi alapjáról lásd Balassa Zoltán: A benesi dekrétumokról. Id. mű Eszterházy János emlékkönyv. Budapest 2001. 191-202. old., továbbá F.E. Prinz: Az 1945 évi Benes-dekrétumok nemzetközi jogi szempontból. mű Edvard Benes elnöki dekrétumai Bratislava-Pressburg 1996. 121-131. old.
7. Ludvik Nemec: Solution of the minorities problem. 419. old. Id. mű Id. mű History of the Czechoslovak Republic 1918-1948. Ed. Viktor S. Mamatey and Radomir Luza. Princeton University Press. 1973.
8. Kaplan id. mű 190. old.
9. Ezekről bővebben lásd Fülöp: Fülöp Mihály: A befejezetlen béke. Héttorony Könyvkiadó, Budapest 1996 35. old. R. Süle Andrea: A Közép és Kelet-Európai német kisebbség kitelepítése a második világháború után. Medvetánc 1988/4-89/1 112-115. old.
10. Dusan Kovac id. mű 231-234. old.
11. Számos dokumentumot teljes terjedelmében közöl Polányi Imre: A szlovákiai magyarok helyzete 1944-1948. Dokumentumok. Pécs 1992. A feldolgozások közül lásd Janics I. 135-138. old., Ölvedi id. mű 59-61. old., Gyönyör II. 88-91. old., Vadkerty Katalin: A csehszlovákizáció. Kalligram Könyvkiadó. Pozsony 1993. (a továbbiakban Vadkerty I.) 10-19. old.
12. Kaplan id. mű 110. old.
13. Juhász Gyula id. mű 212. old.
14. A csehszlovák-magyar lakosságcsere egyezményről lásd bővebben Kertész: Magyar békeillúziók. Európa-História Kiadó. Budapest. 1995. (a továbbiakban Kertész I.) ugyanő csak angolul S.D. Kertész:

- Diplomacy in a Whirlpool. Notre-Dame. Indiana 1953. (a továbbiakban Kertész II.), továbbá Balogh Sándor: Magyarország külpolitikája 1945-1950., Fülöp id. mű 72-73. old
- A fontosabb dokumentumokat közli Hungary and the Conference of Paris. 2. kötet Budapest 1947. 30-49. old., 65-87. old.
15. Az adatokat a „Nemzetiségi kérdés – nemzetiségi politika” Kossuth Kiadó. Budapest 1968. című könyvből használtuk fel 20. old.
16. Vadkerty Katalin: A deportálások. A szlovákiai magyarok csehországi kényszeközmunkája 1945-1948 között. Kalligram Könyvkiadó. Pozsony 1996. (a továbbiakban Vadkerty III.) 14. old.
17. Vadkerty III. 15. old.
18. A reszlovakizáció kérdésének Vadkerty Katalin önálló könyvet szentelt, lásd Vadkerty Katalin: A reszlovakizáció. Kalligram Könyvkiadó. Pozsony 1993. (a továbbiakban Vadkerty IV.)
19. Janics I. 218. old.
20. Ölvedi János id. mű 64. old., illetve Kaplan id. mű 134. old.
21. A táblázat megszerkesztéséhez felhasználtuk Ölvedi János id. mű 64. old., illetve Kaplan id. mű 134. old.

2.2. A cseh-szlovák viszony 1948-tól a bársonyos forradalomig

2.1.1. A politikai dimenzió

1. Dusan Kovac id. mű 232. old.
2. Hamberger Judit: Csehszlovákia szétválása. Teleki László Alapítvány. Budapest 1997.
3. A 48-as februári hatalomátvétel eseménytörténetét lásd Fejtő II. 1. Kötet 152-163. old., Zinner id. mű 196-224. old
4. Dusan Kovac id. mű 253 old.
5. Zdenek Suda: Zealots and Rebels. A History of the Ruling Communist Party of Czechoslovakia. Hoover Institution Press. 1980. Stanford, California. 230. old.
6. Az alkotmányt elemzi Suda id. mű 227-229. old.
7. Hamberger Judit id. mű 31. old.
8. Hamberger Judit id. mű 31. old.
9. Husak beszédét idézi Szarka László: A szlovákok története. Bereményi Könyvkiadó. Budapest. 1993. (A továbbiakban Szarka III.) 195. old.
10. A „népi demokráciákban” zajló koncepciós perekről áttekintő képet ad Fejtő II. 1. kötet. 181-215. old.
11. A csehszlovákiai perekről lásd Fejtő II. 1.kötet. 209-215. old., Arthur London: Beismerő vallomás. Magvető Kiadó. Budapest. 1991., és Suda id. mű 233-257. old.
12. Husak peréről lásd Suda id. mű. 255-256. old.
13. Siroky beszédét ismerteti Szarka III. 197-198. old.
14. Az alkotmányt elemzi Suda id. mű 288-290. old.
15. Dusan Kovac id. mű 256. old.
16. Hruscsovról lásd Roy Medvegyev: Hruscsov. Laude Kiadó. 1989.
17. A Csehszlovákiában lezajló „enyhülésről” lásd Suda id. mű 295-301. old, Fejtő II. 2. Kötet 161-162. old.
18. A prágai tavaszról és a hozzávezető folyamatról lásd Suda id. mű 301-353. old, Fejtő II. 2. Kötet 208-242. old., Petr Pithar: Hatvannyolc. Kalligram Kiadó. Pozsony. 1993., Zdenek Mlynar: A prágai tavasz és ősz. Vita Kiadó. 1989.
19. Az Akcióprogramról lásd Petr Pithar id. mű 67-70. old., Zdenek Mlynar id. mű 80-83. old.
20. Lásd Fejtő II., Mlynar id. mű Suda id. mű, Pithar id. mű vonatkozó részeit.
21. A szomolányi konferenciáról lásd Dusan Kovac id. mű 273-274. old., Hamberger id. mű 33. old.
22. Suda id. mű 328-329. old.
23. A bizottság munkája során kibontakozott vitáról lásd Hamberger id. mű 34-35. old.
24. Dusan Kovac id. mű 275. old.
27. Az alkotmánymódosítást bemutatja Suda id. mű 352-353. old., Dusan Kovac id. mű 274-275. old.

2.1.2. A gazdasági dimenzió

1. A szocialista Csehszlovákia gazdasági fejlődéséről magyar nyelven lásd Pécsi Kálmán és szerzőtársai: Az Európai KGST-országok gazdasága. Kossuth Kiadó. Budapest. 1984. című könyvének (a továbbiakban Pécsi et al.) Csehszlovákia című fejezetét 291-343. old., továbbá

Részletesen tárgyalja a szocialista csehszlovák gazdaság fejlődését is a legfrissebb szakirodalom Berend T. Iván: Terelőúton. Közép- és Kelet-Európa 1944-1990. Vince Kiadó. Budapest 1999. (a továbbiakban Berend T. Iván III.)

Az angol nyelvű összefoglalók közül igen használható Jan M. Michal: Postwar economic development. Id mű Id. mű History of the Czechoslovak Republic 1918-1948. Ed. Viktor S. Mamatey and Radomir Luza. Princeton University Press. 1973. 428-461. old.

2. A csehszlovák gazdaság 1945-48 közötti helyzetéről lásd Jan M. Michal 442-443.old

3. Ezekről bővebben lásd Pécsi et al. 293-296. old.

4. Vigh id mű 199.old.

5. Pécsi et al. 294.old.

6. Dusan Kovac id. mű 256. old.

7. A csehszlovák gazdaság területi egyenlőtlenségeiről lásd Enyedy György: Kelet-Közép-Európa gazdaságföldrajza. Budapest. KJK. 1978. 225-226.old.

8. A szocialista országok 1973-ben kezdődő gazdasági válságát részletesen tárgyalja Berend T. Iván III.266-283. old., lásd még Karel Duba: A csehszlovák gazdasági fejlődés értékelése 1968-1988. MTA. Közgazdaságtudományi Intézete. Budepest. 1989. 19-33.old.

9. Dusan Kovac id. mű 287. old.

10. A szlovák-cseh érdekazonosság kérdéskörének felvetődéséről és annak alakulásáról lásd Petr Pithar: Towards a Shared Freedom 1968-1989. – a továbbiakban Pithar I. - Id. mű Jri Musil (ed.): The enf of Czechoslovakia.CEU. Budapest. 1995. 225-245.old.

2.3. A magyar-kérdés Csehszlovákiában 1948-tól a bársonyos forradalomig

1. A táblázat megszerkesztéséhez felhasználtuk Gyurgyík László: Magyar mérleg. A szlovákiai magyarság a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében. Kalligram Kiadó. Pozsony. 1994. és Gyönyör József: Államalkotó nemzetiség. Tények és adatok a csehszlovákiai nemzetiségekről. Madách Kiadó. Bratislava 1989. (a továbbiakban Gyönyör III.)

2. Erről lásd részletesen Fejtő II. 1. kötet 123-2360. old

3. Ennek ideológiájára és szókincsébe tökéletes példa J. Zvara: A magyar nemzetiségi kérdés megoldása Szlovákiában. Pozsony 1965.

4. A szocialista magyar történetírás igen óvatosan foglalkozott a csehszlovákiai magyar kisebbség sorsának alakulásával. Mindössze két komolyabb munkát említhetünk meg: Arató Endre: A magyar-szlovák viszony ötven éve. Budapest. 1969. (a továbbiakban Arató II.) és ugyancsak ettől e szerzőtől Tanulmányok a szlovákiai magyarok történetéből. 1918-1975. Magvető Kiadó. Budapest. 1977. (a továbbiakban Arató I.)

Az emigráns történetírásban született meg a kérdés alapműve: Ölvedi János: Napfogyatkozás. Magyarok Szlovákiában. Püski Kiadó. New York. 1985.

A rendszerváltás után született meg Vigh Károly: A szlovákiai magyarság sorsa. Bereményi Könyvkiadó. 1993.

5. Ölvedi id. mű 70-71. old.

6. Ennek mikéntjéről pontos képet nyerhetünk Duray Miklós: Kutyaszorító I. Püski Kiadó. New York 1983. és Kutyaszorító II. Püski Kiadó. New York 1989. című könyveiből, továbbá a Csehszlovákiai Magyar Kisebbség Jogvédő Bizottságának dokumentumaiból. Ezek közül rendkívül fontos a „Kettős elnyomásban – a csehszlovákiai magyar kisebbség társadalmi önvédelmének tíz éve. Püski 1989.” című dokumentumgyűjtemény és a már fentebb említett a „Magyar Kisebbség Csehszlovákiában” című jelentés, mely megjelent a „Jelentés a határokon túli magyar kisebbségek helyzetéről. Medvetánc Könyvek. Budapest 1988.”

7. A szlovák politikai elit magyarellenességéről lásd Vigh Károly id. mű 165-167. old.

8. Az 1961-es adatokat lásd Jelentés 1988. 199. old., az 1980-as adatokat lásd Ölvedi id. mű 81.old

9. Ismerteti Ölvedi id. mű 81. old.

10. A magyarokkal rokonszenvező publicista Miroslav Kusy egyik cikkében (A kisebbségi jogok és a nemzetiségi kérdés Szlovákiában. – a továbbiakban Kusy I - id, mű M. Kusy: A magyarkérdés Szlovákiában. Kalligram Kiadó. Pozsony. 2002. 45. old.) úgy fogalmazott, hogy a magyar-kérdés adminisztratív kérdés. Ezt alatt az értve, hogy a magyar kisebbség összes gondja sérelme adminisztratív módon megoldható. Kusy álláspontja homlokegyenest különbözik az 1968 és 1989 közötti szlovákiai gyakorlattal, ahol pont az adminisztratív intézkedéseket használták fel a magyar kisebbség ellen.

11. Az átszervezésről lásd Vigh id. mű 156-157. old., az egyes járások etnikai megoszlására lásd Gyurgyík id. mű 23-26. old.
12. Jelentés 1988. 200. old.,
13. Erről részletesen lásd Ölvedi id. mű 99-115. old.
14. A CSEMADOK működéséről lásd Varga László (szerk.) A CSEMADOK 25 éve. 1949-1974. Pozsony. 1974., továbbá Ölvedi id. mű 143-155. old, Jelentés 1988 226-229. old.
15. A CSEMADOK 68-as programját ismerteti Ölvedi id. mű 148. old..
16. Erről bővebben lásd Vigh id. mű 168-170. old., továbbá Duray Miklós két könyvét Kutyaszorító I. Püski Kiadó. New York 1981. és Kutyaszorító II. Püski Kiadó. New York 1989.
17. A táblázat megrajzolásához felhasználtuk lásd Gyurgyík id. mű 118-119. old. adatait, továbbá a Jelentés 1988. 204. old. adatait.
18. A táblázat megrajzolásához felhasználtuk Arató I. adatait.
19. A Gyurgyík id. mű számos egyéb fejlettségi dimenziót mutat be részletesen
20. A vizsgálatot bemutatja Arató I. 412-441. old.
21. Jelentés 1988. 204- 207. old.
22. A szlovákiai iparfejlesztés ilyen jellegű visszáságairól lásd Jelentés 1988. 204. old.

3. Jugoszlávia regionális fejlődésének problematikája 1945-1981

3.1. A jugoszláv politikai elit első válaszai

1. A háború alatti különféle ellenállási mozgalmakról lásd Milazzo Mattec: The Chetniks Movement of the 'Yugoslav Resistance. John Hopkins University Press. Baltimore., Stevan K. Pavlowitsch: Jugoslavia's Great Dictator :Tito. London 1992. 15-30. old. Titó politikai pályájáról számos monográfia született a legfrissebb magyar nyelvű monográfia A. Sajti Enikő: Titó. Pannonica. Budapest. 2000. (a továbbiakban Sajti VIII). A felszabadító harcokról lásd Roberts: Tito, Mihajlovic and the Allies 1941-1945. Rutgers University Press. Newbrunswick. 1973.
2. Anton Bebler: A föderalista kommunizmus jugoszláv modellje. Európai Szemle. 1992/3 szám. 112. old.
3. Kocsis Károly: Egy felrobbant etnikai mozaik este. Teleki László Alapítvány. Budapest. 1993. 21. old.
4. Juhász József : Volt egyszer egy Jugoszlávia. Aula Kiadó. Budapest. 1999. (a továbbiakban Juhász József I.) 312. old.
5. Domonkos László: Magyarok a Délvidéken. Zrinyi Kiadó. Budapest. 1992. 95. old.
6. Rukivona parancsát ismerteti Sajti Enikő: Délvidék 1941-1945. Kossuth Kiadó. Budapest. 1987(a továbbiakban Sajti IX.) 245. old.
7. Idézi Domonkos id. mű 96. old.
8. Matuska Márton: A megtorlás napjai. Budapest 1993.
9. Matuska Márton id. mű 374. old.
10. Matuska Márton id. mű 370-371. old.
11. Juhász József I. 111. old.
12. Juhász József I. 119. old.
13. Sajti IX. 247. old.
14. Sajti IX. 247. old.
15. Kocsis Károly id. mű 21. old.
16. Idézi Domonkos id. mű 99. old.
17. Sajti VIII. 93. old.
18. A határozatok teljes szövegét közli „Az AVNOJ határozatainak dokumentumai. Fórum. Újvidék. 1974. 69-70. old.
19. A kommunisták útját a hatalomhoz lásd Roberts id. mű 87-112. old.
20. Az alkotmányt ismerteti R. J. Kerner: Jugoszlávia. California University Press. Berkley. 1949. 487-512. old.
21. Anton Bebler id. mű 116. old.
22. Anton Bebler id. mű 118. old.
23. Juhász József I. 123. old.
24. A szlovénok helyzetéről lásd Sokcsevits és szerzőtársai id. mű 338-350. old.
25. Juhász József I. 120. old.
26. A horvátok helyzetéről lásd Sokcsevits és szerzőtársai id. mű 308-327. old.

27. A szovjet-jugoszláv viszony alakulásáról áttekintő – bár némileg elfogult – képet ad Milovan Gyilas: Találkozások Sztálinnal. Magvető Kiadó. Budapest 1989.
28. A Balkán-konföderáció kérdésköréről Gyarmati György tanulmányait: Dilemmák a Dunatájon. Századvég 1986/2.szám 67-87.old., Föderációs tervek a második világháború után. Politikatudományi Szemle 1992/2. Szám 111-121. old.
29. Ezeket részletesen ismerteti Bán D. András: Föderációs és konföderációs tervek Kelet-Közép –és Délkelet-Európában 1939-1947. Id. mű Integrációs törekvések Közép- és Kelet-Európában 19. És 20. Században. Teleki László Alapítvány. Budapest. 1997. 159-235.old.
30. Gyarmati György: Föderációs tervek a második világháború után. Politikatudományi Szemle 1992/2. Szám 116.old.
31. Bán D. András id. mű 150. old.
32. A kérdéskört részletesen ismereteti Fejtő II. 1. Kötet 163-181. old., illetve a legfrissebb feldolgozás Berend T. Iván III. 89-97. old.
33. Juhász József I. 130. old.
34. A jugoszláv kommunisták kiűtkereséséről és vívódásairól pontos képet kaphatunk Edvard Kardjel Visszaemlékezések. Fórum. Újvidék. 1981 könyvből, lásd a 149-151. és a 153-154.oldalak
35. A modellt teljes egészében ismerteti Edvard Kardjel: Szocialista öngazgatás. Fórum. Újvidék. 1976.
36. Sokcsevits és szerzőtársai id. mű 276. old.

3.2. A gazdasági a politikai és a nemzeti kérdés hármas összefonódása

1. Juhász József I. 139.old
2. Sokcsevits Dnes és szerzőtársai id. mű 276. old.
3. Lampe I. 279-281.old.
4. Juhász József I. 140. old.
5. A kommunális rendszerről lásd Kocsis Károly id. mű 26-32. old
6. Az öngazgatási rendszer reformjairól lásd Boskó Kolundzia: Az öngazgatási rendszer néhány elméleti és gyakorlati kérdése. Művelődési Minisztérium. Budapest. 1980. old
7. Juhász József I. 149.old
8. Pavlowitsch id. mű 67-71. old.
9. Sokcsevits Dénes és szerzőtársai id. mű 279. old.
10. Az öngazgatási rendszer reformjairól lásd Boskó Kolundzia id. mű old
11. A jugoszláv gazdaság működéséről lásd Beck Béla: Jugoszlávia gazdasága. KJK. Budapest. 1975.
12. A táblázat megszerkesztéséhez felhasználtuk Arday Lajos: Reformok és kudarok. Jugoszlávia utolsó évtizede és ami utána következett. BIP Kiadó. Budapest. 2002. (a továbbiakban Arday II.) 17-18.old., 21.old.
13. Az adatsor összeállításához felhasználtuk Juhász József I. 151.old továbbá Sokcsevits Dénes 313-314.old.
14. A horvátországi tavaszról lásd Lampe I. 299-302.old.
15. Lampe I. 301.old.
16. Juhász József I. 152-153.old
17. Sokcsevits Dénes és szerzőtársai 314. old.
18. Juhász József I. 163.old
19. Bebler id. mű 216. old.
20. Bebler id. mű 220. old.
21. Bebler id. mű Uo.

3.3. A Vajdaság problematikája 1948-1987

1. A táblázat megrajzolásához felhasználtuk Kocsis Károly id. mű 11. old.
2. A népszaporulatról lásd Mirnics I. 18-19.old.
3. Mirnics I. 21-22. old.
4. Erről bővebben lásd. Mirnics Károly: A szórványmagyarságtól a szigetmagyarságig. A nemzeti kisebbség jogi fogal a és az asszimiláció politikai kerete. 54-58.old. mű Id. mű Mirnics Károly: Kisebbségi sors. Forum Kiadó. Újvidék. 1993.
5. Erről bővebben lásd. Mirnics Károly: A népszámlálások és a vajdasági magyarok identitása. 80-82.old., és 89-91. old. id. mű Id. mű Mirnics Károly: Kisebbségi sors. Forum Kiadó. Újvidék. 1993.
6. A szerbek Jugoszlávián belüli migrációjáról lásd Kocsis Károly id. mű 20-32. old.

7. Arday VI. 83-84.old.
8. A JSZSSZK Alkotmánya. Fórum Kiadó. Újvidék. 1974.
9. Tipikus példája ennek a szemléletnek Juhász József: Volt egyszer egy Jugoszlávia. Aula 1999. Budapest. Lásd a 303-304. oldalakat.
10. A vajdasági magyarság helyzetéről valós képet fest „A jugoszláviai magyar nemzetiség helyzete” című jelentés id. mű Jelentések a határokon túli magyar kisebbség helyzetéről. Medvetánc Könyvek. Budapest.1988.
11. Arday Lajos: Magyarok a szerb-jugoszláv Vajdaságban. 226.old. (a továbbiakban Arday III.) Id. mű Arday Lajos: Magyarok a Délvidéken, Jugoszláviában. BIP Kiadó. Budapest. 2002.
12. A külföldi munkavállalásról lásd Mirnics Károly: Demográfiai jellegzetességek a jugoszláviai magyar nemzetiség életében. 21-22. old. (a továbbiakban Mirnics I.) Id. mű Mirnics Károly: Kisebbségi sors. Forum Kiadó. Újvidék. 1993.
13. Arday IV. 185.old.
14. Arday Lajos: A mai Vajdaság rövid története. 36. old. (a továbbiakban Arday V.) Id. mű Arday Lajos: Magyarok a Délvidéken, Jugoszláviában. BIP Kiadó. Budapest. 2002.
15. Arday Lajos: A jugoszláviai magyar nemzetiség helyzete az 1970-es években. Arday VI. 75. old. és 108.old
(a továbbiakban Arday VI.) Id. mű Arday Lajos: Magyarok a Délvidéken, Jugoszláviában. BIP Kiadó. Budapest. 2002.
16. Arday VI. 75. old.
17. A táblázatot a „T. Bandin: A Vajdaság gazdasága és az egységes piac” című cikke alapján szerkesztettük. Megjelent Létünk. 1970/1.szám
18. Arday VI 108. old.
19. Arday III. 226. old.

6. fejezet: RENDSZERVÁLTÁSOK UTÁN, AVAGY A REGIÓK FELTÁMADÁSA

1. Csehszlovákia felbomlása

1. A bársonyos forradalom lefolyásáról, főbb eseményeiről lásd Charles Gáti: Füstbe ment tömb. Századvég-Atlanti Kiadó. Budapest. 1991. 190-195. old.
2. A Polgári Fórum és a Nyilvánosság az Erőszak Ellen programját közli Pándi II. 59. Dokumentum, illetve 60. Dokumentum 233-238. old.
3. A „bársonyos forradalom” történéseit lásd Charles Gáti id. mű 190-195. old.
4. Havel újévi beszédét teljes terjedelemben közli Pándi II. 62. Dokumentum. 240-245. old.
5. Grendel Lajos: Egy viharos év végén. Beszélő. II. évfolyam 50-51. Szám. 30-31. old.
6. Hamber Judit: Csehszlovákia szétválása. Teleki László Alapítvány. Budapest. 1997. 53. old.
7. A választások eredményét közli Electoral system, political stability and viable in Europe's new democracy. Friedrich-Naumann-Stiftung 1999.
8. A folyamatot részletesen bemutatja Sharon L. Wolchik: The politics of Transition and the break-up of Czechoslovakia. 225-245.old. Id. mű The end of Czechoslovakia. Ed. Jiri Musil. Central University Press. Budapest 1997.
9. A kötőjel-háborút részletesen tárgyalja Dusan Kovac id. mű 303-304. old
10. A szlovákok államfelfogásáról és a szlovák-cseh viszonyról lásd Miroslav Kusy: Slovak exceptionalism című tanulmányát, id. mű The end of Czechoslovakia. Ed. Jiri Musil. Central University Press. Budapest 1997. 139-159. old.
11. Jan Rychlic: National consciousness and the common state. Id. mű The end of Czechoslovakia. Ed. Jiri Musil. Central University Press. Budapest 1997. 97-106. old
12. A kompetencia-vitát ismerteti Hamberger Judit id. mű 54-56. old
13. Az alkotmányozási vitákról lásd Václav Zák: The Velvet divorce. Id. mű The end of Czechoslovakia. Ed. Jiri Musil. Central University Press. Budapest 1997. 245-271. old.
14. Ezeket ismerteti Hamberger Judit id. mű 66-69. old.
15. A cseh és szlovák pártosodásról lásd Kárpáti János: Cseh és szlovák pártstruktúra- eltérő koordináták. Id. mű A többpártrendszer kialakulása Kelet-Közép-Európában. Kossuth Könyvkiadó. Budapest. 1993. 334-356. old.
16. A szlovák pártstruktúráról lásd Zora Butorova: A szlovák demokrácia nehéz szülése. Id. mű Id. mű A többpártrendszer kialakulása Kelet-Közép-Európában. Kossuth Könyvkiadó. Budapest. 1993. 356-371. old.

17. Meciar politikai pályájáról lásd Marián Lesko könyvét Meciar és a meciarizmus. Balassi-Kalligram. 1998.
18. A választások eredményét közli Electoral system, political stability and viable in Europe's new democracy. Friedrich-Naumann-Stiftung 1999.
19. Klauszról és törekvéseiről lásd Hamberger id. mű 83-85. old. 99-100. old
20. Meciar-ról és törekvéseiről lásd Hamberger id. mű 86-87. old. 105-110. old
21. Sharon L. Wolchik id. mű 231-233. old.
22. Lásd Dusan Kovac id. mű 305-307. old.
23. Václav Zák id. mű 265-267. old.
24. Meciar politikai pályájának az 1992. júniusi választásuktól az 1994. márciusi lemondásig tartó időszakáról lásd Marián Lesko id. mű 95-129. old.
25. A választások eredményét közli Dusan Kovac id. mű 316. old.
26. Meciar 1994 és 1998 közötti kormányzásáról lásd Marián Lesko id. mű 131-183. old.
27. A választások eredményét közli Dusan Kovac id. mű 321-322. old.
28. Miroslav Kusy: A kisebbségi jogok és a nemzetiségi kérdés Szlovákiában. 32. old. (a továbbiakban Miroslav Kusy I.) Id. mű Miroslav Kusy: A magyar kérdés Szlovákiában. Kalligram Kiadó. Pozsony 2002.
29. A kérdéskörrel lásd Boros Ferenc három tanulmányát: „Szlovákia elmúlt néhány évének mérlege és kapcsolataink”, „A szlovákiai magyarság helyzetének alakulása a magyar-szlovák alapszerződés aláírása után”, „A magyar-szlovák kapcsolatok és az integráció”. Mindhárom tanulmány megjelent Boros Ferenc: Szomszédunk Szlovákia. Kalligram. Pozsony. 2000.
30. Lásd Alexander Duleba: A Kárpátok Eurorégió és Szlovákia. Külpolitika, 1997. 2. szám. 61-68. old.
31. Erről bővebben lásd Boros Ferenc: A szlovák kormányzat nemzetiségi politikája a szlovákiai magyar oktatás és kultúra támogatásának s állami dotációjának kontextusában. Id. mű Boros Ferenc: Szomszédunk Szlovákia. Kalligram. Pozsony. 2000. 102-152. old.
32. Illés Iván id. mű 114. old.
33. A Dzurinda-kormány első évéről lásd Boros Ferenc: Szlovákia az integráció útján és a magyar-szlovák viszony. Id. mű Boros Ferenc: Szomszédunk Szlovákia. Kalligram. Pozsony. 2000. 346-357. old.

3. A jugoszláv állam felbomlása

1. Koszovó tartomány történelméről lásd Kapronczay Péter: A koszovói konfliktus történelmi, politika és kulturális háttere id. mű A Balkán háborúk és a nagyhatalmak Budapest 1999. 23-37. old., továbbá Kakuk György: Koszovó-tűzfészek. Atheneum. Budapest. 2000. Az albánok mozgalom 60-as és 70-es évekbeli előzményeiről lásd J. Reuter könyvét Die Albaner in Jugoslavien. Südost-Europa Institute. Odenberg 1982.
2. Az adatokat közli Juhász József: Az albán kérdés Jugoszláviában (a továbbiakban Juhász III. id. mű A Balkán háborúk és a nagyhatalmak Budapest. 1999. 94. old.
3. Sokcsevits Dénes és szerzőtársai id. mű 305. old.
4. A Memorandumot ismerteti Pándi Lajos: A Kelet-Európai diktatúrák bukása. Szeged 1993. A továbbiakban Pándi II.) 269. old.
5. Milosevic 1941-ben született, már 18 évesen belépett a Jugoszláv Kommunista Szövetségébe (JKSZ), majd jogot tanult a belgrádi egyetemen, ahol már a JKSZ ideológiai felelőse lett. 1984-ben a belgrádi pártszervezet vezetője lett, 1986-ban foglalta el a Szerb Kommunista Szövetség elnöki székét. Milosevicsről és politikai pályájáról lásd Dukic Svavoljub: A Milosevics-klán. Atheneum. Budapest. 2000.
6. A beszédet ismerteti Laura Silbert- Allan Little: Jugoszlávia halála. Budapest. Zrínyi Kiadó 1996. 45. old
7. Sokcsevits Dénes és szerzőtársai id. mű 305. old. 294-295. old
8. A bürokratikus forradalomról lásd Laura Silbert- Allan Little id. mű 74-78. old.
9. Ennek a témakörnek önálló kötet szentelt Kisimre Ferenc: A joghurt forradalom. Szeged. 1991.
10. Laura Silbert- Allan Little 50. old.
11. Ezekről lásd bővebben Juhász József: A többpártrendszer kialakulása Jugoszláviában (A továbbiakban Juhász IV.) id. mű A többpártrendszer kialakulása Kelet-Közép-Európában 1989-1992 Bp. 1993. 446-467. old.

12. Lásd Balogh László-Benkes Mihály: Az európai fejlődés politikai alternatívái című könyvének Budapest. 1997 "A JKSZ széthullása" című alfejezetét 192-194.old.
13. Erről bővebben lásd Juhász IV. 446-467. old.
14. Az eredményeket közli Pándi II. Pándi II. 320. old.
15. Juhász József: A délszláv háborúk. Budapest. 1997 (A továbbiakban Juhász V.) 62-70.old
16. Jugoszlávia széthullását jelen disszertáció szerzője a Kapu című folyóiratban egy 9 részes sorozatban dolgozta fel, lásd Gulyás László: A JUGOSZLÁV ÁLLAM SZÉTHULLÁSA
I. rész Jugoszlávia széthullásának 80-as évekbeli előzményei, KAPU 1999. december
II. rész Szlovénia születése KAPU 2000. január
III. rész Horvátország születése KAPU. 2000. február
IV. rész Bosznia-Hercegovina a 90-es években KAPU. 2000. március
V. rész Montenegró (Crna-Gora) a 90-es években. KAPU. 2000. május
VI. rész Macedónia a 90-es években. KAPU 2000. június-július
VII. rész Tíz év Koszovó történetéből (1989-1999). KAPU 2000. augusztus
VIII. rész Koszovó 1999: avagy a NATO koszovói háborúja. KAPU 2000. október
17. Erről bővebben lásd Sokcsevits és szerzőtársai id. mű 336-342.old.
18. Szlovéniáról fejlettségéről lásd Kocsis Károly: Jugoszlávia. Egy felrobbant etnikai mozaik esete (Bp. 1993) vonatkozó részeit. Szlovénia önállóságának Szilágyi Imre önálló kötet szentelt, lásd Az önálló és demokratikus Szlovénia létrejötte. Teleki László Alapítvány. Budapest. 1998.
19. Anton Bebler id. mű 120. old.
20. A szlovéniai pártosodásról lásd Juhász József IV. 451-452. old
21. Ismerteti Pándi II. 298-300. old.
22. Szilágyi Imre id. mű
23. Szilágyi Imre id. mű
24. Juhász József V. 70-73. old
25. Az eredményt közli Pándi II. 92. dokumentum 321. old.
26. A szlovén függetlenségi nyilatkozatot közli Pándi II. 201. dokumentum 633-635. old.
27. Lásd Juhász József V. 74-75. old és Szilágyi Imre id. mű
28. Bővebben lásd Gulyás László: Horvátország születése KAPU. 2000. február
29. A horvátországi pártosodásról lásd Ivan Gresic: Horvátország: átalakulás választások útján I.d. mű: A többpártrendszer kialakulása Kelet-Közép-Európában 1989-1992 Bp.1993. 467-473old.
30. Pándi II. 295. old
31. Pándi II. 295. old
32. Pándi II. 296. old
33. Az eredményeket közli Pándi id. mű 83. dokumentum 312. old.
- 34 Sokcsevits és szerzőtársai id. mű 321. old.
35. Horvátország etnikai viszonyairól lásd Kocsis Károly id. mű .old
36. Juhász József V. 74-75. old
37. Sokcsevits Dénes és szerzőtársai 324. old.
38. A frontvonal változásait és a háborus eseményeket részletesen ismerteti Kocsis Károly id. mű 33.-46. old.
39. A Carrington-tervről lásd Juhász József-Tálas Péter-Valki László: Mégis kinek a békéje? Háború és béke a volt Jugoszláviában. Zrinyi Kiadó. Budapest. 2003. 56-58.old Juhász József-Tálas Péter-Valki László: Mégis kinek a békéje? 68-70. old.
40. A békefenntartók tevékenységéről lásd
41. Itt jegyezzük meg, hogy a jugoszláv közigazgatás az opcina szót használta a több tucat települést magába foglaló közigazgatási egységek elnevezésének, ennek magyar fordítása község lenne, de mivel ez félreérthető, jobb híján a kommuna elnevezést használjuk.
42. Az etnikai adatok közli Kocsis i.d. mű 29-30. old
- 43 A Bosznia-Hercegovinában lezajló pártosodásról lásd Juhász József IV. 455-456. Old
44. Bisera Turkovic: Bosnia and Hercegovina in the Changing Worl Order. Sarajevo. 1996. 41. old.
45. Bisera Turkovic id. mű 45-50. old.
46. A daytoni egyezmény szövegét lásd Review of International Affairs 1996. február 15.
47. A montenegrói pártosodásról lásd Juhász József IV. 455-456 oldalak
48. Juhász József I. 284. old.

49. Az eredményeket lásd Electoral system, political stability and viable in Europe's new democracy. Friedrich-Naumann-Stiftung 1999. p.154
50. A macedón pártosodásról lásd Juhász József IV. 467-473. old.
51. Az eredményeket lásd Electoral system, political stability and viable in Europe's new democracy. Friedrich-Naumann-Stiftung 1999. p.154
52. Erről lásd bővebben Juhász József V. 69-70. old
53. Az eredményeket lásd Electoral system, political stability and viable in Europe's new democracy. Friedrich-Naumann-Stiftung 1999. p.154
54. Koszovó 90-es évekbeli történetéről lásd Hg Ulrich Albrecht- P. Schafer: Der Kosovo-Krieg: Fakten-Hintergründe-Alternativen. PapyRossa Verlag. Köln. 1999.
55. Szabó László: A koszovói válság néhány aspektusa. Magyar Külügyi Intézet. Budapest. 1999. 5-65. old.
56. Juhász József V. 113. old.
57. Az UCK-ról lásd Borsányi András: A Koszovói Felszabadítási Hadsereg (UKC) rejtélye. Bona Kiadó. Budapest. 2000., továbbá Németh András-Tóth László: Halálos tavasz a Balkánon (Bp. 1999) 68-72. oldalakat
58. Borsányi id. mű 102. old
59. Juhász József I. 211. old.
60. A ramboulliet-i béketárgyalásokról lásd Bayer József: A délszláv háború-a szép új világ nyitány? 111-112. oldalakat Id. mű A Balkán-háborúk és a nagyhatalmak (Bp. 1999)
61. Lásd Bayer József id. mű 113. oldal
62. A 78 napos háborúról az eltelt rövid idő ellenére már több elemző tanulmány is született Bayer József: A délszláv háború-a szép új világ nyitánya", „Krausz Tamás: A nagyhatalmak és a Jugoszlávia elleni háború okai", mindkét tanulmány megjelent „A Balkán-háborúk és a nagyhatalmak” című tanulmánykötetben ill. a Németh András-Tóth László szerzőpáros könyv formájában „Halálos tavasz a Balkánon” címmel a háború kronológiai áttekintését adja, a hadászati vonatkozásokról lásd Sorosy Tamás: A Jugoszlávia elleni légiháború alapvető tapasztalatai. Kodolányi János Főiskola. Székesfehérvár. 2001.
63. A háború utolsó napjáról lásd Németh-Tóth id. mű 274-275. oldalakat.

2.3. A Vajdaság és a jugoszláv állam széthullása

1. Ezt a tipikus érvrendszert a maga teljes egészében tanulmányozható Rehák László könyveiben, lásd „A kisebbségek Jugoszláviában. Forum. Újvidék. 1967.”, „Kisebbségtől a nemzetiségig. Forum. Újvidék. 1978.”, „Nemzet, nemzetiség, kisebbség Jugoszláviában. Budapest 1988.”
2. A VMDK megalakulásáról és kezdeti tevékenységéről lásd Arday Lajos: A mai Vajdaság rövid története. 43-47. old. (a továbbiakban Arday VII. id. mű Arday Lajos: Magyarok a Délvidéken, Jugoszláviában. BIP Kiadó. Budapest. 2002.
3. Arday VII. 46. old.
4. Az autonómia kérdésköréről lásd az Ágoston Vilmos által szerkesztett „Autonómia. Kihívás és/vagy megoldás” című konferencia kötet (Bp. 1994)
5. MTI augusztus 21
6. A háborúk lefolyásáról lásd Juhász József önálló monográfiáját Juhász József: A délszláv háborúk. Budapest. 1997 (A továbbiakban Juhász V.).
7. A helyzetről lásd Grajlah Emma-Keszég Károly-Tóth Livia: Menni vagy maradni? című interjú kötetét - megjelent Újvidék 1997. -, melyben számos vajdasági magyar vall arról, hogy milyen létkérdéseket vetett fel számára a jugoszláv állam háborús széthullása.
8. A jogi hercehurcákról, a perekről és a bebörtönzésekről lásd. Téves csatatéren II. Újvidék 1995. 49-54. old.
9. A „hét parancslatot” ismerteti Békés Sándor: Lángol a határ. Pécs 1999. 18. oldal
10. HVG 1999. június 26. Melléklet. Vajdasági helyzetkép.
11. Juhász József V. 115. old.
12. Lásd a „Délmagyarország” című újság gazdasági mellékletének, a minden csütörtökön megjelenő „1%-nak a vonatkozó cikkei.
13. A 2001-es népszámlálás előzetes adatait ismerteti Sebők László: A délvidéki magyarság az újabb népszámlálások tükrében. Pro Minoritate 2002/Tél 87-97. old.

14. Ezekről a tendenciákról lásd Kocsis Károly: A Kárpát-medencei magyar kisebbség jelenlegi települési és társadalmi szerkezete. 31-47.old. id. mű Magyarország és a magyar kisebbségek. MTA. Budapest. 2002.
15. A háború lefolyását ismerteti Németh András-Tóth László: Halálos tavasz a Balkánon (Bp. 1999)
16. Erről lásd Németh-Tóth id. mű 48. old
17. A levelet teljes terjedelmében közölte a Magyar Nemzet 1999. július 17.-i száma lásd a 16.old
18. Lásd a HVG április 24-i számában.
19. Erről bővebben lásd Szecei Mihály: A Délvidék vagyronvesztése. 183-187. old. id. mű Nemzetstratégia a harmadik évezred küszöbén. Szerk. Kurucz Gyula. Magyarok Világszövetsége. 1996.
20. Szecei Mihály id. mű 184.old.
21. Szecei Mihály id. mű 185.old.
22. HGV Melléklet: Balkán esélyek. 1999. június 26.
23. Délmagyarország 1999. július 17. Jugoszlávia: béke de milyen?

4. A regionális fejlődés általános tendenciái a rendszerváltó Közép-Európában

4.1. Köztes-Európa és Nyugat-Európa regionális fejlődésének eltérő vonásai

1. Közép-Európai folyamatról és magyar vonatkozásairól lásd Enyedi György: Regionális folyamatok Magyarországon. Budapest. 1996. 106-109. old (A továbbiakban Enyedi II.)
2. A Nyugat-Európai folyamatról lásd Horváth Gyula könyvét Európai regionális politika. Dialog-Campus. Budapest-Pécs 1998.
3. Európa föderalizált államainak regionális jellemzőit részletesen tárgyalja Pálné Kovács Ilona: Regionális politika és közigazgatás (Dialóg Campus Pécs-Bp. 1999) 79-83. old
4. Eger György: Az eurorégió mint az európai integráció sajátos térbeli vetülete. Külpolitika IV. évfolyam (1998) 4.szám 76-88. old.
5. Süli-Zakar István: Regionalizmus integráció. Limes 1999/3-4 153-172. old
6. A kibontakozó folyamatokról lásd Gruber Károly tanulmányit, melyeket egy kötetbe gyűjtve is megjelentek, Gruber Károly (szerk.: Európai identitások, régió, nemzet, integráció. Pro Minoritate Könyvek. Budapest. Osiris Kiadó. 2002.
7. Enyedi II. 105. old.
8. A csoportba sorolást lásd Illés Iván id. mű 114. Old, az egyes országokban konkrétan megvalósított regionális átszervezésekről lásd Pálné Kovács Ilona id. mű 84-86. old.
9. Az 1990 utáni magyar regionális átszervezési törekvésekről lásd Hajdú .....
10. Delli Zotti G.: Transfrontier co-operation at the external borders of the European Union: Implications for sovereignty. O' Down, L.-Wilson, Th. M. (szerk.) 51-71. old
11. Anderson, M.: The Political Problems of Frontier Regions. West European Politics, 5 (1982) pp 1-17
12. Horváth Gyula id. mű 254. old
13. LACE kézikönyv. Gyakorlati útmutató a határokon átnyúló együttműködésekhez. Association of European Border Regions. European Commission 1997.
14. LACE kézikönyv 1-14. old
15. LACE kézikönyv 1-14. old
16. Az Alpok-Adria Munkaközösség munkájáról lásd Horváth Gyula id. mű 256-263. old.
17. Ezen eurorégiók felsorolásához felhasználtuk LACE Kézokönyv 1-14. old, Hardi Tamás: A határ és a határmenti együttműködések a kialakuló határ régiókban. Phd. Disszertáció Pécs 2001., továbbá Illés Iván id. mű 42 táblázat 223-224.old.
18. Ezeket részletesen bemutatja Hardi Tamás: A határ és a határmenti együttműködések a kialakuló határ régiókban. Phd-Disszertáció Pécs 2001.
19. Az alapító okiratot közli a „Csongrád Megye. Helyzetkép az ezredfordulón” Szeged 1999. című könyv 441. old . A DKMT Eurorégió fejlődéséről lásd Gergely Attila: Integráció, globalizáció, regionális fejlődés: A Kárpátok és Duna-Körös-Maros-Tisza- eurorégiók, makro-politikai összefüggések. Teleki László Alapítvány. Budapest. 1998., továbbá Zámbo Géza:Célegyenesben a DKMT Eurorégió szervezése. Comitatus. 1997. November.
20. Lásd a DKMT honlapját www.dkmt.csongrad-megye.hu
21. A DKMT Eurorégió Stratégiai Tervét a DKMT Iroda munkatársától kaptuk meg.
22. Stratégiai Terv 4-6. old
23. Stratégiai Terv 7-17. old

BIBLIOGRÁFIA

1. KÖNYVEK ÉS TANULMÁNYOK

- Ablonczy Balázs 2000
 Ádám Magda I. 1977
 Ádám Magda II. 1988
 Ács Zoltán I. 1986
 Ács Zoltán(szerk.) II. 1994
 Hg. Ulrich Albrecht-
 P. Schafer 1999
- Anthony Alcock 1998
- Perry Anderson 1989
 Arató Endre I. 1977
- Arató Endre II. 1969
 Arday Lajos I.
- Arday Lajos II. 2002
- Arday Lajos III. 2002
- Arday Lajos IV. 2002
- Arday Lajos V. 2002
- Arday Lajos VI. 2002
- Arday Lajos VII 2002
- W. Aschauer 1996
- Baják László-
 Somogyi Gyula 2002
 Bajza József 1932
 Balogh Sándor 1988
 Balogh László-
 Balla Pál 1942
 Balassa Zoltán 2001
- Bán D. András 1997
- T. Bandin 1970
 Baranyai Zoltán 1931
- Bayer József 1999
- Anton Bebler 1992
- Teleki Pál. Elektra Kiadóház. Budapest.
 Dunai konföderáció vagy kis antant. Történelmi Szemle 1977/3-4. szám.
 Az elszalasztott lehetőség. Kossuth Kiadó. Budapest.
 Nemzetiségek a történelmi Magyarországon. Kossuth Kiadó. Budapest.
 Együtt élő népek a Kárpát-medencében. Auktor Könyvkiadó. Budapest.
- Der Kosovó-Krieg: Fakten-Hintergünde-Alternativen. PapyRossa Verlag. Köln.
- Trentino and Tyrol: from Austrian Crowland to European Region. Id. mű Europe and Ethnicity. Ed. Seamus Dunn and T.G. Fraser. Routledge. London
- Az abszolutista állam. Gondolat Kiadó. Budapest.
- Tanulmányok a szlovákiai magyarok történetéből. Magvető Könyvkiadó. Budapest.
- A magyar-szlovák viszony ötven éve. Budapest.
- Térkép csata után. Magyarország a brit külpolitikában 1918-1919. Magvető Kiadó. Budapest.
- Reformok és kudarcok. Jugoszlávia utolsó évtizede és ami utána következett. BIP Kiadó. Budapest.
- Magyarok a szerb-jugoszláv Vajdaságban. Id. mű Arday Lajos: Magyarok a Délvidéken, Jugoszláviában. BIP Kiadó. Budapest.
- A jugoszláviai magyarság demográfiai, gazdasági és társadalmi helyzete 1944 és 1989 között. Id. mű Arday Lajos: Magyarok a Délvidéken, Jugoszláviában. BIP Kiadó. Budapest
- A mai Vajdaság rövid története. Id. mű Arday Lajos: Magyarok a Délvidéken, Jugoszláviában. BIP Kiadó. Budapest
- A jugoszláviai magyar nemzetiség helyzete az 1970-es években. Id. mű Arday Lajos: Magyarok a Délvidéken, Jugoszláviában. BIP Kiadó. Budapest
- A mai Vajdaság rövid története. id. mű Arday Lajos: Magyarok a Délvidéken, Jugoszláviában.
- A földrajzi határterületkutatás témakörei és vizsgálati módjai a magyar határvidék példáján. Id. mű: Határon innen- határon túl. Nemzetközi Földrajzi Tudományos Konferencia. Szerk.: Pál Ágnes – Szónokyné Ancsin Gabriella, Szeged.
- A szocialista gazdálkodás fekete könyve. Business Klub. Budapest Jugoszlávia. Budapest
- Magyarország külpolitikája 1945-1950. Kossuth Kiadó. Budapest.
- A visszatért Délvidék nemzetiségi viszonyai. Láthatár, 1942. 10. szám
- A benesi dekrétumokról. Id. mű Eszterházy János emlékkönyv. Budapest.
- Föderációs és konföderációs tervek Kelet-Közép –és Délkelet-Európában 1939-1947. Id. mű Integrációs törekvések Közép- és Kelet-Európában 19. És 20. Században. Teleki László Alapítvány. Budapest.
- A Vajdaság gazdasága és az egységes piac. Létünk. 1970/1.szám
- A kisebbségi szerződések létrejötte. Magyar Szemle. 1931. októberi szám.,
- A délszláv háború-a szép új világ nyitány? Id. mű A Balkán-háborúk és a nagyhatalmak. Napvilág Kiadó
- A föderalista kommunizmus jugoszláv modellje. Európai Szemle. 1992/3 szám.

- Beck Béla 1975
 Beluszky Pál I. 1999
 Beluszky Pál II. 2000
- Benkes Mihály 1997
 Berend T. –
 Ránki György I. 1987.
 Berend T. Iván-
 Ránki György II. 1976
- Berend T. Iván III. 1999
 Berkes József 1935
- Bibó István 1986
- Bihari Péter 2002
 Bisera Turkovic 1996
 Bonkáló Sándor é.n.
- Borsányi András 1999
- Boros Ferenc 2000
 tanulmányai
- Borsody István I. 1991
- Borsody István II. 1938
 Botlik József 2000
 J.W. Brugel 1973
- Zora Butorova 1993
- J.W. Brugel 1973
- René Albrecht-Carrié 1938
 Csuka János 1995
 Darvas János
- Diószegi István 1984
- Domonkos László 1992
 Alexander Duleba 1997
 Duray Miklós I. 1983
 Duray Miklós I. 1989
 Éger György 1998
- Jugoszlávia gazdasága. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest.
 Közép-Európa és egy tétova geográfus. Limes, 1999/3-4. szám
 Egy fél siker hét stációja (avagy a modernizáció regionális különbségei a századelő Magyarországon. Id. mű Dövényi Zoltán (szerk.): Alföld és Nagyvilág. MTA Föltudományi Kutató Központ Földrajztudományi Kutató Intézet. Budapest.
 Az európai fejlődés politikai alternatívái. Budapest.
- Európa gazdasága a 19. században. Gondolat Kiadó. Budapest.
- Közép-Kelet-Európa gazdasági fejlődése a 19-20 században.
 Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest.
 Terelőúton. Közép- és Kelet-Európa 1944-1990. Vince Kiadó. Budapest
 A délvidéki magyarság politikai élete és harcai a megszállás alatt. Bartha Miklós Társaság Évkönyve 1935.,
 A kelet-európai kisállamok nyomorúsága.
 Id. mű. Helyünk Európában I-II. Magvető Kiadó. Budapest.
 A németek. 2000 év Európa közepén. Műszaki Könyvkiadó. Budapest.
 Bosnia and Hercegovina in the Changing World Order. Sarajevo.
 A szlávok. A szláv népek és szláv kérdés ismertetése. Athenaeum Kiadó. Budapest
 A Koszovói Felszabadítási Hdsereg (UKC) rejtélye. Bona Kiadó. Budapest.
- Szlovákia elmúlt néhány évének mérlege és kapcsolataink.
 A szlovákiai magyarság helyzetének alakulása a magyar-szlovák alapszerződés aláírása után.
 A magyar-szlovák kapcsolatok és az integráció.
 A szlovák kormányzat nemzetiségi politikája a szlovákiai magyar oktatás és kultúra támogatásának s állami dotációjának kontextusában.
 Szlovákia az integráció útján és a magyar-szlovák viszony
 Ezen öt tanulmány egy helyen jelent meg id. mű Boros Ferenc: Szomszédunk Szlovákia. Kalligram. Pozsony. 2000.
 Magyar-szlovák kiegyezés. Id. mű Európai évek. Századvég Kiadó. Budapest.
 Magyarok Csehszlovákiában. Ország Útja. Budapest.
 Volosin uralma Kárpátalján. Valóság 2000/12. szám
 The Germans in Pre-War Czechoslovakia. Id. mű The history of the Czechoslovak Republic. Victor S. Mamatey and Radomir Luza (ed.).
 A szlovák demokrácia nehéz szülése. Id. mű Id. mű A többpártrendszer kialakulása Kelet-Közép-Európában. Kossuth Könyvkiadó. Budapest.
 The Germans in Pre-War Czechoslovakia. Id. mű The history of the Czechoslovak Republic. Victor S. Mamatey and Radomir Luza (ed.)
 Italy at the Paris Peace Conference. New York. 1938.
 A délvidéki magyarság története, 1918-1941. Püski Kiadó, Budapest.
 Politikai életünk húsz éve. Id. mű Vagyunk és leszünk.
 Id. mű A szlovéniai magyarság társadalomrajza. Kalligram Kiadó. Pozsony.
 Etnikum és politika az Osztrák-Magyar Monarchiában. 1-2.
 Id. mű Gólyavári esték. Előadások a magyar történelemből. RTV-Minerva, Budapest.
 Magyarok a Délvidéken. Zrínyi Kiadó. Budapest.
 A Kárpátok Eurorégió és Szlovákia. Külpolitika, 1997. 2. Szám.
 Kutyaszorító I. Püski Kiadó. New York.
 Kutyaszorító II. Püski Kiadó. New York
 Az eurorégió mint az európai integráció sajátos térbeli vetülete.
 Külpolitika IV. évfolyam (1998) 4.szám 76-88. old.

- Erekly Imre 1910
 Eötvösy Olivér 1942
 Enyedi György I.
 Enyedi György II. 1996
 R. Erbe 1958.
 Keith Eubank 1973
 Fekete Lajos 1938
 A felvidéki.. 1938
 Fejtő Ferenc I. 1990
 Fejtő Ferenc II. 1991
 Fogarassy László 1991
 Fülöp Mihály 1996
 Galántai József I. 1985
 Galántai József II. 1980
 Galántai József III. 1989
 Charles Gáti 1991
 L. E. Gelfand 1963
 Gergely Attila 1998
 Gruber Károly (szerk). 2002
 Glatz Ferenc 1992
 Grendel Lajos
 Ivan Gresic 1993
 Gonda Imre-
 Gosztönyi Péter 1992
 Gosztönyi Péter 1993.
 Gosztönyi Péter én.
 Milovan Gyilas 1989
 Gyáni Gábor 1988
 Gyáni Gábor 1999
 Gyarmati György 1986
 Gyarmati György 1992
 Gyarmati György 1989
 Gyurgyik László 1993
 Gyönyör József I. 1992
 Gyönyör József II. 1996
- A magyar helyhatósági önkormányzat. A vármegyék. Budapest
 Ferenc Ferdinánd. Budapest.
 Kelet-Közép-Európa gazdaságföldrajza. KJK. Budapest.
 Regionális folyamatok Magyarországon az átmenet időszakában.
 Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület. Budapest.
 Die nationalsozialistische Wirtschaftspolitik 1933-1938. Id mű Lichte der
 modernen Theorie. Zürich
 Munich. Id. mű Id. mű History of the Czechoslovak Republic 1918-
 1948. Ed. Viktor S. Mamatey and Radomir Luza. Princeton University
 Press.
 A magyar kisebbség politikai és gazdasági helyzete Jugoszláviában.
 Kisebbségvédelem. 1938/6.szám.
 A felvidéki magyarság húsz éve 1918-1938. Szerk. Államtudományi
 Intézet. Budapest.
 Rekviem egy hajdanvolt birodalomért. Ausztria-Magyarország
 szétrombolása. Minerva-Atlantisz. Budapest.
 A népi demokráciák története. Magvető Kiadó, Budapest.
 Hodza Milán és a Károlyi-kormány. Palócföld 1990. 5. Szám.
 A befejezetlen béke. Héttorony Könyvkiadó, Budapest.
 A Habsburg Monarchia alkonya. Kossuth Könyvkiadó Budapest.
 Az első világháború. Gondolat Kiadó. Budapest.
 Trianon és a kisebbségvédelem. Maecenas Kiadó. Budapest.
 Füstbe ment tömb. Századvég-Atlanti Kiadó. Budapest.
 The Inquiry. American Preparation for Peace 1917-1919. New Haven-
 London.
 Integráció, globalizáció, regionális fejlődés: A Kárpátok és Duna-Körös-
 Maros-Tisza- eurorégiók, makro-politikai összefüggések. Teleki László
 Alapítvány. Budapest. 1998.
 Európai identitások, régió, nemzet, integráció. Pro Minoritate Könyvek.
 Budapest. Osiris Kiadó.
 Hová tartozunk? Közép? Kelet? Nyugat? In. Politikai gondolkodás –
 műveltségi áramlatok. Tanulmányok Irinyi Károly professzor
 születésének 60. évfordulójára. Szerk. Rácz István. Debrecen.
 Egy viharos év végén. Beszélő. II. évfolyam 50-51. Szám.
 Horvátország:átalakulás választások útján. I.d. mű A többpártrendszer
 kialakulása Kelet-Közép-Európában 1989-1992. Budapest.
 A Magyar Honvédség a második világháborúban. Európa Kiadó.
 Budapest.
 A Vörös Hadsereg. Európa Kiadó. Budapest.
 Károlyi Mihály mai szemmel. Id. Politikusok, katonák, események.
 Adalékok Magyarország és a kelet-európai népek legújabb
 történelméhez. Herp Nyomda. München. é.n.
 Találkozások Sztálinnal. Magvető Kiadó. Budapest 1989.
 Történészviták hazánk Európán belüli hovatartozásáról.
 Valóság 1988/4. szám
 Hol tart ma a történészek régióvitája? Limes 1999/3-4. szám.
 Dilemmák a Dunatájon. Századvég 1986/2.szám 67-87.old., Gyarmati
 Föderációs tervek a második világháború után.
 Politikatudományi Szemle 1992/2. Szám 111-121. old.
 Churchill diadala és tragédiája. Id. mű Churchill: A második
 világháború. Európa Könyvkiadó. Budapest.
 A csehszlovákiai magyarság a népszámlások tükrében. Id. mű Fejezetek
 a csehszlovákiai magyarság történetéből. Kalligram Kiadó. Pozsony.
 Határok születtek. Madách Kiadó. Pozsony 1992.
 A kassai kormányprogramtól a jogtipró benesi dekrétumokig.
 id. mű Edvard Benes elnöki dekrétumai . Bratislava-Pressburg.

- Gyönyör József III. 1989
 Gyurgyík László 1994
 Frank Hadler 1990
 Hajdú Zoltán 2001
 Hajdú Lajos I. 1982
 Hajdú Lajos II. 1983
 Hajdú Tibor 1995
 Haltenberg Imre 1993
 Hamberger Judit 1997
 Hanák Péter I. 1985
 Hanák Péter II. 1975
 H. Hanak 1962
 Lord Hankey 1963
 Hantos László 1993
 Josef Hanzal 1997
 Herczegh Géza 1999
 Jörg K. Hoensch
 Frank Holzman 1970
 Honvári János (szerk.) 2001
 Horváth Jenő 1920
 Horváth Gyula 1998
 Ladislav Hory-
 Marius Borszat 1964
 J.B. Hoptner 1962
 Hans-Paul Höpfner 1983.
 Illés Iván 2002
 Janics Kálmán I. 1989.
 Janics Kálmán II.
 Jászi Oszkár I. 1983
 Jászi Oszkár II 1908
 Jászi III. 1912
 Jászi Oszkár IV. 1918
 Barbara Jelavich 1996
 Jeszenszky Géza II. 1994
 Juhász József I. 1999
 Juhász József III. 1999
- Államalkotó nemzetiségek. Madách Kiadó. Pozsony.
 Magyar mérleg. A szlovákiai magyarság a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében. Kalligram Kiadó. Pozsony.
 A prágai kormány fait accompli politikája a Szlovákiáért folytatott küzdelemben 1918 végén. Id. mű Szabadelvű Unió. 1990/Tél.
 Magyarország közigazgatási földrajza.
 Dialóg Campus. Budapest-Pécs 2001.
 II. József igazgatási reformjai Magyarországon. Akadémiai Kiadó. Budapest.
 A közjő szolgálatában. A jozefinuzmus igazgatási és jogi reformjairól. Kossuth Kiadó. Budapest.
 A cári Oroszország hadicéljai Magyarországgal szemben az első világháborúban. Id. mű Romsics I. (szerk.): Magyarország és a nagyhatalmak a 20. Században. Teleki László Alapítvány. Budapest. 1995.
 A parasztság. Id. mű Vagyunk és leszünk. A szlovenszkói magyarság társadalmi rajza. Kalligram Könyvkiadó. Pozsony.
 Csehszlovákia szétválása. Teleki László Alapítvány. Budapest.
 Jászi Oszkár dunai patriotizmusa. Magvető Kiadó. Budapest.
 A dualizmus válságának problémái a XIX. század végén.
 Id. mű Magyarország a Monarchiában. Gondolat Kiadó. Budapest.
 Great-Britain and Austria-Hungary during the First World War. London.
 The Supreme Control at the Paris Peace Conference 1919. London.
 Gazdasági életünk húsz éve. Id. mű Vagyunk és leszünk. A szlovenszkói magyarság társadalmi rajza. Kalligram Könyvkiadó. Pozsony.
 Edvard Benes. Arcképek kettős tükörben. Nap Kiadó, Dunaszerdahely
 A szarajevói merénylettől a potsdami konferenciáig. Magyar Szemle Könyvek. Budapest.
 The Slovak Republic 1939-1945.
 Id. mű History of the Czechoslovak Republic 1918-1948. Ed. Viktor S. Mamatey and Radomir Luza. Princeton University Press. 1973.
 Foreign trade behavior of centrally planned economies. Id. mű Industrialization in two systems. Ed. Henry Rosovski. New York.
 Magyarország gazdaságtörténete a honfoglalástól a 20. század közepéig. Szerk. Aula Kiadó. Budapest.
 Magyarország és a nemzetiségi kérdés 1815-1920 Budapest.
 Európai regionális politika. Dialog-Campus. Budapest-Pécs
 Der Kroatische ustasha staat 1941-1945. Stuttgart.
 Yugoslavia in crisis 1934-1941. Columbia University Press. New York.
 Deutsche Südosteuropapolitik in der Weimarer Republik. Frankfurt.
 Közép- és Délkelet-Európa az ezredfordulón. Átalakulás, integráció, régiók. Dialóg Campus. Budapest-Pécs.
 A hontalanság éve. Hunnia Kiadó Kft.
 A kassai kormányprogram és a magyarság kollektív bűnössége. Pannónia Könyvkiadó. Pozsony.
 A Habsburg monarchia felbomlása. Gondolat Kiadó. Budapest.
 Nemzetiségi politikánk iránya. Huszadik Század. 1908. Decemberi szám.
 A nemzeti államok kialakulása. Budapest 1912.
 A Monarchia jövője. A dualizmus bukása és a Dunai Egyesült Államok. Budapest 1918
 A Balkán története. Osiris Kiadó. Budapest. 1996. I.-II. kötet
 Az elveszett presztízs. Magyar Szemle Könyvek. Budapest.
 Volt egyszer egy Jugoszlávia. Aula Kiadó. Budapest.
 Az albán kérdés Jugoszláviában. id. mű A Balkán háborúk és a nagyhatalmak Budapest.

- Juhász József IV. 1993
- Juhász József V. 1997.
- Juhász Gyula 1988
- Kakuk György 2000
- Ivan Kamenec I. 1997
- Ivan Kamanec: II. é.n.
- Robert A. Kann 1964
- Edvard Kardjel 1976
- Edvard Kardjel 1981
- Karsai László 2001
- Karel Kaplan 1993
- Kárpáti János 1993
- Kapronczay Péter 1999
- Kemény G. Gábor I.
- Kemény G. Gábor II. 1946.
- Paul Kennedy 1992
- R J. Kerner 1949
- Kertész István I. 1995
- Kertész István II. 1953
- S.D. Kertész néven)
- Kiss Gy. Csaba 1988
- Kende Péter I. 1994
- Kende Péter II. 1991
- Krausz Tamás 1999
- Kocsis Károly I. 1993
- Kocsis Károly II.
- Boskó Kolundzia 1980
- G. Kovács László 1997
- G. Kovács László 1993
- Dusan Kovac 2001
- Kristóffy József 1927
- John Komlós 1990
- Kulcsár Viktor: 1975
- Miroslav Kusy I. 2002
- Miroslav Kusy 1997
- John R. Lampe I. 1996
- A többpártrendszer kialakulása Jugoszláviában. id. mű A többpártrendszer kialakulása Kelet-Közép-Európában 1989-1992. Budapest.
- A délszláv háborúk. Budapest.
- Magyarország külpolitikája 1919-1945. Kossuth Könyvkiadó.
- Koszovó-tűzfészek. Atheneum. Budapest.
- Josef Tiso. Arcképek kettős tükörben. Dunaszerdahely.
- Trauma. Az első szlovák köztársaság (1939-1945) Bp. én.
- Das nationalitätenproblem der Hasburger-monarchie I-II. kötet. Graz-Köln.
- Szocialista öngazgatás. Fórum. Újvidék.
- Visszaemlékezések. Fórum. Újvidék.
- Holokauszt. Panonica Kiadó. Budapest.
- Csehszlovákia igazi arca 1945-1948. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony
- Cseh és szlovák pártstruktúra- eltérő koordináták. Id. mű A többpártrendszer kialakulása Kelet-Közép-Európában. Kossuth Könyvkiadó. Budapest.
- A koszovói konfliktus történelmi, politika és kulturális háttere id. mű A Balkán háborúk és a nagyhatalmak Budapest 1999.
- Lásd a segédkönyveknél
- A magyar nemzetiségi kérdés története. Budapest.
- A nagyhatalmak tündöklése és bukása. Akadémiai Kiadó. Budapest
- Yugoszlávia. California University Press. Berkley.
- Magyar békeillúziók. Európa-História Kiadó. Budapest.
- Diplomacy in a Whirlpool. Notre-Dame. Indiana.
- A magunk Európája. A Közép-Európa vitához. Hitel, 1988/1.
- Kommunizmus és nacionalizmus Kelet- Európában. Id. mű
- Kende Péter (szerk.): Miért nincs rend Kelet-Európában? Osiris-Századvég. Budapest.
- A kisebbségek és a magyar sérelemérzet. Id. mű: A párizsi toronyból. Cserépfalvi Kiadó.
- A nagyhatalmak és a Jugoszlávia elleni háború okai. Id. mű A Balkán-háborúk és a nagyhatalmak. Napvilág Kiadó. Budapest.
- Egy felrobbant etnikai mozaik esete. Teleki László Alapítvány. Budapest.
- A Kárpát-medencei magyar kisebbség jelenlegi települési és társadalmi szerkezete. id. mű Magyarország és a magyar kisebbségek. MTA. Budapest.
- Az öngazgatási rendszer néhány elméleti és gyakorlati kérdése. Művelődési Minisztérium. Budapest.
- Jozef Tiso. Arcképek kettős tükörben. Dunaszerdahely.
- A szlovákiai magyarság a második világháború éveiben 1939-1945. Id. mű Fejezetek a csehszlovákiai magyarság történetéből. Kalligram Kiadó. Pozsony.
- Szlovákia története. Kalligram Kiadó. Pozsony
- Magyarország kálváriája. Az összeomlás útja. Politikai emlékek 1890-1926. Budapest
- Az Osztrák-Magyar Monarchia mint közös piac. Ausztria-Magyarország gazdasági fejlődése a tizenkilencedik században. Maecenas Kiadó. Budapest.
- Területfejlesztés a szocialista országokban. Budapest. KJK.
- A kisebbségi jogok és a nemzetiségi kérdés Szlovákiában. Id. mű M. Kusy: A magyarkérdés Szlovákiában. Kalligram Kiadó. Pozsony.
- Slovak exceptionalism című tanulmányát, id. mű The end of Czechoslovakia. Ed. Jiri Musil. Central University Press. Budapest
- Yugoslavia as a history. Cambridge University Press. Cambridge

- John R. Lampe II.
John R. Lampe-
Marvin J. Jackson 1976
Balkan economic history. 1550-1950. Cambridge University Press. Cambridge
- Ann Lane 1996
The search for a nation state. Id. mű Europe and ethnicity. World War I and contemporary ethnic conflict. Ed. S. Dunn and T.G. Fraser. Routledge. London.
- Ivo Léederer 1963
Yugoslavia at the Paris Peace Conference. New Haven-London.
- Lengyel György 1980
A csehszlovák fejlődés néhány vonása a két világháború között. MTA Világgazdasági Kutató Intézet. Budapest 1980.
- M. Lesko 1998
Meciar és a meciarizmus. Balassi-Kalligram.
- Igor Lukes 1996
Czechoslovakia between Stalin and Hitler. The diplomacy of Edvard Beneš in the 1930s. Oxford University Press.
- C. A. Macartney I. 1970
The Habsburg Empire 1790-1918. London.
- C. A. Macartney II. 1934
National states and national minorities. London.
- V. S. Mamatey I. 1973
The establishment of Republic. Id. mű The history of the Czechoslovak Republic. (ed.) Viktor S. Mamatey and Radomir Luza.
- V. S. Mamatey II. 1973
The development of Czechoslovak Democracy 1920-1938. Id. mű The history of the Czechoslovak Republic. (ed.) Viktor S. Mamatey and Radomir Luza.
- Márton Pál 1997
A „szovjet blokk” mint integrációs modell: gazdasági, politikai és katonai aspektusok. Id. mű Id. mű Integrációs törekvések Közép- és Kelet-Európában a 19. és 20. században. Teleki László Alapítvány. Budapest.
- F.S. Marston 1944
The Peace Conference of 1919. Organization and Procedure. London.
- Matuska Márton 1993
A megtorlás napjai. Budapest.
- A. J. May 1960
The Habsburg Monarchy 1862-1916. Cambridge
- Milazzo Mattec 1975
The Chetniks Movement of the Yugoslav Resistance. John Hopkins University Press. Baltimore.,
- Jan M. Michal 1973
Postwar economic development. Id. mű Id. mű History of the Czechoslovak Republic 1918-1948. Ed. Viktor S. Mamatey and Radomir Luza. Princeton University Press.
- A. S. Milward 1999
Háború, gazdaság, társadalom 1939-1945. A II. világháború háttérében meghúzódo gazdasági események. Budapest.
- Mirnic Károly I. 1993
Demográfiai jellegzetességek a jugoszláviai magyar nemzetiség életében. Id. mű Mirnic Károly: Kisebbségi sors. Forum Kiadó. Újvidék.
- Mirnic Károly II. 1993
A szóránymagyarságtól a szigetmagyarságig. A nemzeti kisebbség jogi fogalma és az asszimiláció politikai kerete. Id. mű Mirnic Károly: Kisebbségi sors. Forum Kiadó. Újvidék.
- Mirnic Károly III. 1993
A népszámlálások és a vajdasági magyarok identitása. Id. mű Mirnic Károly: Kisebbségi sors. Forum Kiadó. Újvidék. 1993.
- Roy Medvegyev 1989
Hruscsov. Laude Kiadó. Budapest
- Mérei Gyula 1965
Föderációs tervek Délkelet-Európában és a Habsburg-monarchia 1840-1918. Kossuth Kiadó. Budapest.
- Mészáros Rezső(szerk.) 1999
Csongrád Megye. Helyzetkép az ezredfordulón. Szeged.
- Zdenek Mlynar 1989
A prágai tavasz és ősz. Vita Kiadó. Budapest.
- Leonard Mosley 1975
Az elfecsérelt idő. Zrínyi Kiadó. Budapest.
- J. M. Montias 1967
Economic development in communist Romania. Cambridge.
- Arthur London 1991
Beismerő vallomás. Magvető Kiadó. Budapest. 1991.
- L. Nagy Zsuzsa I.
L. Nagy Zsuzsa: Itália és Magyarország a párizsi békekonferencia idején. Id. mű Id. mű Romsics I.(szerk.): Magyarország és a nagyhatalmak a 20. Században. Teleki László Alapítvány. Budapest. 1995.
- L. Nagy Zsuzsa II. 1965
Az olasz érdekek és Magyarország. Történelmi Szemle. 1965. 2-3. Szám.
- Ludvik Nemec 1973
Solution of the minorities problem. 419. old. Id. mű Id. mű History of the Czechoslovak Republic 1918-1948. Ed. Viktor S. Mamatey and Radomir Luza. Princeton University Press.

- Nemes Nagy József 1987 A regionális gazdasági fejlődés összehasonlító vizsgálata. Budapest. Akadémia Kiadó.
- Nemes-Nagy József 1997 Régió, regionalizmus. Educatio. 1997. VI. 3. old.
- Németh András-
Tóth László 2000 Halálos tavasz a Balkánon. Budapest.
- J. Néré 1975 The foreign policy of France from 1914 to 1945. Boston. Routledge and Kegan. 1975.
- Niederhauser Emil 1958 A kelet-európai fejlődés kérdéseihez. Studio Slavica
- Niederhauser Emil 1988 A kelet-európai fejlődés egysége és különbözősége. Magyar Tudomány.
- Niederhauser Emil 1987 A Habsburgok. Gondolat Kiadó. Budapest.
- Nyigri József 1941 A visszatért Délvidék nemzetiségi képe. Id. mű A visszatért Délvidék. Szerkesztette Csuka Zoltán. Budapest 1941.
- Nosz Gyula 1932 Csehszlovákia. Budapest.
- Ormos Mária I. 1984 Padovától Trianonig 1918-1920. Kossuth Kiadó. Budapest
- Ormos Mária II. 1974 Merénylet Marseille-ben. Kossuth Kiadó. Budapest.
- Ormos Mária III. 1969 Franciaország és a keleti biztonság. Akadémia Kiadó. Budapest
- Ormos Mária IV. 1998 és Majoros István Európa a nemzetközi küzdőtéren. Osiris Kiadó. Budapest
- Ölvedi János 1985 Napfogyatkozás. Magyarok Szlovákiában. Püski Kiadó. New York.
- Pach Zsigmond Pál 1991 A közép-kelet-európai régió az újkor kezdetén. BUKSZ, 1991 ősz,
- Pach Zsigmond Pál 1992 Érvek az elkanyarodás mellett. BUKSZ, 1992 nyár.
- Pálné Kovács Ilona 1999 Regionális politika és közigazgatás. Dialóg Campus Pécs-Bp.
- Palotás Emil 1982 Az Osztrák-Magyar Monarchia balkáni politikája a berlini kongresszus után 1878-1881. Akadémiai Kiadó. Budapest 1982.
- Papp Norbert-
Tóth József 1999 A regionális fejlődés elméleti kérdései a Kárpát-mednencében. Limes 1999/3-4. szám
- Pastor Péter 1995 Franciaország hadicéljai Ausztria-Magyarországgal szemben. Id. mű Romsics I.(szerk.): Magyarország és a nagyhatalmak a 20. Században. Teleki László Alapítvány. Budapest. 1995.
- Stevan K. Pavlowitsch 1992 Jugoszlavia's Great Dictator : Tito. London.
- Péter László 1988 Az Elbától keletre. Tanulmányok a magyar és a kelet-európai történelemből. Budapest.
- F.E. Prinz 2001 Az 1945 évi Benes-dekrétumok nemzetközi jogi szempontból. mű Edvard Benes elnöki dekrétumai Bratislava-Pressburg 1996.
- Petr Pithar I. 1993 Lásd a könyveknél
- Petr Pithar II. 1995 Towards a Shared Freedom 1968-1989. Id. mű Jri Musil (ed.): The enf of Czechoslovakia.CEU. Budapest
- Pécsi Kálmán et. al 1984 Az európai KGST-országok gazdasága. Kossuth Kiadó. Budapest.
- D. Perman 1962 The shaping of the Czechoslovak state. Leiden.
- Petr Pithar I. 1993 Hatvannyolc. Kalligram Kiadó. Pozsony.
- Popély Gyula I. 1991 Népfogyatkozás. Budapest.
- Popély Gyula II. 1999 Keleti Svájc. Csehszlovákia magyarság politikája 1918-1938. Id. mű Források és stratégiák. Pro-Print Könyvkiadó. Csíkszereda.
- Popély Gyula III. 1990 A nemzetközi kisebbségvédelem és a csehszlovák kisebbségvédelmi szerződés. Régió 1990. 1. szám.
- Popély Gyula IV. 1993 A kisebbségi magyar politizálás megújulása a harmincas évek első felében. Fejezetek a csehszlovákiai magyarság történetéből. Kalligram Kiadó. Pozsony. 1993.
- Popély Gyula V. 1993 A magyar pártok 1936. évi fúziója Csehszlovákiában. Fejezetek a csehszlovákiai magyarság történetéből. Kalligram Kiadó. Pozsony.
- Theodor Prochazka 1973 The Second Republic. 270. old. Id. mű History of the Czechoslovak Republic 1918-1948. Ed. Viktor S. Mamatey and Radomir Luza. Princeton University Press.
- Z. P. Pryor 1973 Czechoslovakia economic development in the interwar period. Id. mű Victor S. Mamatey and Radomir Luza A history of Czechoslovak Republic 1918-1948. Princeton University Press, New Jersey.

- Aurel Popovici 1906 Die Vereinigten Staaten von Gross-Österreich. Politische Studien zur der nationalen Fragen und Staatsrechtlichten Kriesen in Österreich-Ungarn. Leipzig, Elischer
- Rátz Kálmán é.n. A pánszlávizmus története. Budapest é.n.
- Ránki György I. 1983 Budapest szerepe az ország gazdasági fejlődésében. Id. mű Ránki György: Mozgásterek, kényszerpályák. Válogatott tanulmányok. Magvető Könyvkiadó. Budapest.
- Ránki György II. 1983 Hitel vagy piac. Id. mű Mozgásterek, kényszerpályák. Budapest.
- Ránki György III. 1988 Hitler tárgyalásai kelet-európai államférfiakkal. id. mű Ránki György (szerk.): A Harmadik Birodalom árnyékában. Budapest.
- Ránki György IV. 1988 A Duna-völgyi kis országok a nemzetközi gazdaság és politika rendszerében id. mű Ránki György: A Harmadik Birodalom árnyékában. Budapest.
- Ránki György V. 1990 A II. világháború gazdaságtörténete. KJK Kiadó. Budapest.
- Ránki György 1990 A II. világháború gazdaságtörténete. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest.
- M. Rechcigl (ed.) 1968 Czechoslovakia. Past and Present. Vol. I. The Hague, Paris.
- Rechnitzer János, 1997 Az osztrák-magyar határmenti együttműködések tapasztalatai. MTA RKK NYUTI Közlemények 50. Győr,
- Rechnitzer János, 1999 Határ menti együttműködések Európában és Magyarországon. Id. mű: Elvlaszt és összeköt a határ. Társadalmi és gazdasági változások az osztrák-magyar határmenti térségben. Szerk.: Nárai Márta és Rechnitzer János. MTA RKK. Győr.
- Rehák László 1967 A kisebbségek Jugoszláviában. Forum. Újvidék.
- Rehák László 1978 Kisebbségtől a nemzetiségig. Forum. Újvidék.
- Rehák László 1988 Nemzet, nemzetiség, kisebbség Jugoszláviában. Budapest.
- Révay István 1993 A demográfia tükrében. Id. mű Vagyunk és leszünk. A szlovenszkói magyarság társadalomrajza. Kalligram Kiadó. Pozsony.
- Márta Romportlová 1988 A kereskedelmi politika helye a két világháború közötti csehszlovák-magyar kapcsolatokban id. mű: Békétlen évtizedek. 1918-1938. Tanulmányok és dokumentumok a magyar-csehszlovák kapcsolatok történetéből a két világháború között. Szerk. Szarka László. Budapest.
- J. Reuter 1982 Die Albaner in Jugoslavien. Südost-Europa Institute. Odenberg
- Roberts 1973 Tito, Mihajlovic and the Allies 1941-1945. Rutgers University Press. Newbrunswick.
- Romsics Ignác I. 1998 Nemzet, nemzetiség és állam. Napvilág Kiadó. Budapest.
- Romsics Ignác II. 2000 Magyarország története a XX. században. Osiris. Budapest 2000.
- Romsics Ignác III. A trianoni békeszerződés. Osiris Kiadó. Budapest.
- Romsics IV. 1996 Magyarország helye a német Délkelet-Európa politikában. Id. mű Helyünk és sorsunk a Duna-medencében. Osiris Kiadó.
- Jan Rychlic 1997 National consciousness and the common state. Id. mű The end of Czechoslovakia. Ed. Jiri Musil. Central University Press. Budapest.
- Rónai András 1989 Térképezett történelem. Magvető Kiadó. Budapest. 1989.
- Joseph Rothschild 1974 East Central Europe between Two World Wars. History of East Central Europe Volume IX. University of Washington Press, Seattle-London.
- Joseph Rothschild I. 1995 Csehszlovákia története a két világháború között. Studium Füzetek 2. Szeged.
- Joseph Rothschild II. 1996 Jugoszlávia története a két világháború között. Studium Füzetek 4. Szeged.
- V. H. Rothwell 1971 British war aims and peace diplomacy 1914-1918. Oxford. 1971.
- Sas Andor 1993 A szlovákiai zsidók üldözése 1939-1945. Kalligram Kiadó. Pozsony
- Sajti Enikő I. 1997 A magyarok helyzete a politikai jogfosztás időszakában 1918-1921. Id. mű Sajti Enikő: Kényszerpályán. Magyarok Jugoszláviában 1918-1941. Szeged.
- Sajti Enikő II. 1997 Oktatáspolitikai és magyar iskolaügy. Id. mű Sajti Enikő: Kényszerpályán. Magyarok Jugoszláviában 1918-1941. Szeged

- Sajti Enikő III. 1997
 Sajti Enikő IV. 1997
 Sajti Enikő V. 1997
 Sajti VI. 1987.
 Sajti VII. 1984
 Sajti VIII. 2000
 R. Seluczky 1964
 J.B. Schechtman 1946
 Siklósi András 1987
 Laura Silbert-
 Allan Little 1996
 Sorosy Tamás 2001
 H. Sundhassen 1982
 Süli-Zakar István 1997
 Süli-Zakar István 1999
 R. Süle Andrea 1988
 William Shirer 1996
 Spira György 1980
 Nicholas Spulber 1957
 A. Schweitzer 1964
 Somogyi Éva 1981
 Sokcsevits Dénes –
 Szilágyi Imre –
 Szilágyi Károly 1993
 H Sundhassen
 Steier Lajos 1912
 D. Stevenson 1965
 Strickland 1958
 Zdenek Suda 1980
 Dukic Svavoljub 2000
 Szamel Károly 1981
 Szarka László I. 1995
 Szarka László II. 1985
 Szarka László III. 1993.
 Szarka László IV. 1998
 Szarka László V. 1998
 Szarka László VI. 1998
 Szabó László 1999
 Szakály Ferenc 1991
 Századvég különszám 1989
- A Magyar Párt megalakulása és tevékenysége 1922-1929. Id. mű Sajti Enikő: Kényszerpályán. Magyarok Jugoszláviában 1918-1941. Szeged
 A magyarság helyzetének alakulása a királyi diktatúra után. Id. mű Sajti Enikő: Kényszerpályán. Magyarok Jugoszláviában 1918-1941. Szeged.
 Gazdasági helyzet. Id. mű Sajti Enikő: Kényszerpályán. Magyarok Jugoszláviában 1918-1941. Szeged 1997.
 Délvidék 1941-1944. Kossuth Kiadó. Budapest.
 Székelytelepítés és nemzetiségi politika a Bácskában 1941. Nemzetiségi Füzetek 6. Akadémiai Kiadó. Budapest 1984.
 Titó. Politikai életrajz. Pannonica. Budapest.
 The economic equalization of Slovakia with the Czech Lands. Czechoslovak Economic Papers 3. 1964.
 European population transfer 1939-1945. Oxford.
 A Habsburg-Birodalom felbomlása 1918. Kossuth Kiadó.
 Jugoszlávia halála. Budapest. Zrínyi Kiadó. Budapest.
 A Jugoszlávia elleni légiháború alapvető tapasztalatai. Kodolányi János Főiskola. Székesfehérvár.
 Geshichte Jugoslawiens 1918-1980 Stuttgart 1982.
 Régiók a földrajzi térben. Comitatus 1997. VII. március-április
 Regionalizmus integráció. Limes 1999/3-4 153-172. old
 A Közép és Kelet-Európai német kisebbség kitelepítése a második világháború után. Medvetánc 1988/4-89/1.
 A Harmadik Birodalom felemelkedése és bukása. Budapest.
 A nemzetiségi kérdés a negyvennyolcas forradalom Magyarországn. Budapest.
 The economics of communist Eastern-Europa. Cambridge-New York.
 Big Bussiness in the Third Reich. Bloomington
 Abszolutismus és kiegyezés 1849-1868. Budapest, 1981.
 Déli szomszédaink története. Bereményi Könyvkiadó. Budapest
 Geshichte Jugoslawiens 1918-1980. Stuttgart
 A tót kérdés fejlődése. Budapest. 1912.
 French War Aims against Germany 1914-1918. Oxford. Clarendon Press.
 Czechoslovakia at the Paris Peace Conference 1919. Minneapolis 1958.
 Zealots and Rebels. A History of the Ruling Communist Party of Czechoslovakia. Hoover Institution Press. 1980. Stanford, California.
 A Milosevics-klán. Atheneum. Budapest.
 A meggyerendszer fejlődésének története Magyarországon. Államigazgatási Szervezési Intézet. Budapest.
 Szlovák nemzeti fejlődés – Magyar nemzetiségi politika 1867-1918. Kalligram Kiadó. Pozsony.
 Jászi Oszkár szlovák kapcsolatai 1918 végéig. Századok, 1985 5-6. szám. 11168-1194. old
 A szlovákok története. Bereményi Könyvkiadó. Budapest.
 Duna-táji dilemmák. Ister Kiadó. Budapest.
 Ember arcú nacionalizmus. T. G. Masaryk kisebbségpolitikájának változásai. Id. mű Szarka László: Duna-táji dilemmák. Ister Kiadó. Budapest. 1998. 170-181.
 Revízió és kisebbségvédelem. Id. mű Duna-táji dilemmák. Ister Kiadó. Budapest.
 A koszovói válság néhány aspektusa. Magyar Külügyi Intézet. Budapest.
 Szerbek Magyarországon – szerbek a magyar történelembenold. Id. mű Szerbek Magyarországon. Szeged. 1991.
 Kell-e nekünk Közép-Európa?

- Szecsei Mihály 1996 A Délvidék vagyionvesztése. 183-187. old. id. mű Nemzetstratégia a harmadik évezred küszöbén. Szerk. Kurucz Gyula. Magyarok Világszövetsége. 1996.
- Szilágyi Imre 1998 Az önálló és demokratikus Szlovénia létrejötte. Teleki László Alapítvány. Budapest.
- Roman Szporluk 1981 The political thought of Thomas G. Masaryk. New York
- Szviezsényi Zoltán 1921 Hogyan vészett el a Felvidék? Franklin. Budapest
- E. Táborny 1981 President Edvard Benes between East and West. Hoover Institution Press.
- Tilkovszky Lorán I. 1969 Teleki Pál. Legenda és valóság. Kossuth Kiadó. Budapest.
- Thim József 1935 A magyarországi 1848-49-i szerb felkelés története I.-III. kötet. Budapest.
- Jozo Tomasevich 1975 The Chentniks. Stanford University Press.
- Tóth József, 1997 Régiók a Kárpát-medencében. Id. mű: Pap Norbert-Tóth József: Európa politikai földrajza. JPTE TTK Általános Társadalomföldrajzi és Urbanisztikai Tanszéke és a JPTE TK Kiadói Iroda. University Press.
- Vadkerty Katalin I. 1993 A Csehszlovák Köztársaság gazdaságtörténete 1918-1938. Id. mű Fejezetek a csehszlovákiai magyarság történetéből. Kalligram Kiadó. Pozsony.
- Vadkerty II. 1999. A belső telepítések és lakosságcsere. Kalligram Könyvkiadó. Pozsony.
- Vadkerty III 1996. A deportálások. A szlovákiai magyarok csehországi kényszereközmunkája 1945-1948 között. Kalligram Könyvkiadó. Pozsony.
- Vadkerty IV. 1993. A reszlovakizáció. Kalligram Könyvkiadó. Pozsony
- Vaska Géza 1932 Jugoszlávia. Budapest.
- Varga László (szerk.) 1974 A CSEMADOK 25 éve. 1949-1974. Pozsony.
- Vígh Károly I. 1992 A szlovákiai magyarság sorsa. Bereményi Könyvkiadó. Budapest
- W. V. Wallace 1996 From Czechs and slovaks to Czechoslovakia, and from Czechoslovakia to Czechs and slovaks. Id. mű Europe and ethnicity. World War I and contemporary ethnic conflict. Ed. S. Dunn and T.G. Fraser. Routledge. London.
- Charles Wojtasek 1981 From Trianon to the first Vienna Arbitral Award. Montreal.
- Sharon L. Wolchik 1997 The politics of Transition and the break-up of Czechoslovakia. Id. mű The end of Czechoslovakia. Ed. Jiri Musil. Central University Press. Budapest.
- Václav Zák 1997 The Velvet divorce. Id. mű The end of Czechoslovakia. Ed. Jiri Musil. Central University Press. Budapest.
- Zámbó Géza 1997 Célegyesben a DKMT Eurorégió szervezése. Comitatus. 1997. novemberi szám
- Paul E. Zinner 1963 Communist Strategy and Tactics in Czechoslovakia, 1918-1948. Frederick A. Praeger, Publisher, New York, London
- J. Zvara 1965 A magyar nemzetiségi kérdés megoldása Szlovákiában. Pozsony.
- Ziedler Miklós 2001 A revíziós gondolat. Osiris Zsebkönyvtár. Budapest.
- Paul E. Zinner Communist Strategy and Tactics in Czechoslovakia, 1918-1948. Frederick A. Praeger, Publisher, New York, London 1963.
- Erich Zöllner 2000 Ausztria története. Osiris Kiadó. Budapest

2. SEGÉDKÖNYVEK (A címek ABC-sorrendjében)

- Autonómia. Kihívás és/vagymegoldás. Szerk. Ágoston Vilmos. Budapest 1994.
- Az AVNOJ határozatainak dokumentumai. Fórum. Újvidék. 1974.
- A jugoszláviai magyarság helyzete. Az Államtudományi Intézet kiadványa. Budapest 1941.
- A Wilhelmstrasse és Magyarország 1933-1944 (szerk. Ránki György és tsai) Kossuth Kiadó. Budapest.
- E. Benes elnöki dekrétumai. Bratislava-Pressburg 1996.
- Edmund Bernatzik: Die österreichischen Verfassungsgesetze mit Erläuterungen. Wien 1911.

Electoral system, political stability and viable in Europe's new democracy. Friedrich-Naumann-Stiftung 1999.

A DKMT Eurorégió Stratégiai Terve. Kiadja a DKMT Iroda. Szeged 2001.

Francia sárga könyv. Diplomáciai okmányok 1938-39. Párizs 1939. Francia Külügyminisztérium Hungary and the Conference of Paris. Vol. 1-3. Budapest 1947.

Jelentés a határokon túli magyar kisebbségek helyzetéről. Medvetánc Könyvek. Budapest 1988.

Grajlah Emma-Keszég Károly-Tóth Livia: Menni vagy maradni? Interjú kötet. Újvidék 1997.

Jugoszlávia 1918-1941. Dokumentumok.) szerk. Sajti Enikő/ JATE Társadalomtudományi Kör. Szeged. 1989.

A JSZSSZK Alkotmánya. Fórum Kiadó. Újvidék. 1974.

Kemény G. Gábor: Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez. I-V. kötet. Budapest 1952-1971.

Kettős elnyomásban – a csehszlovákiai magyar kisebbség társadalmi önvédelmének tíz éve. Dokumentumgyűjtemény Püski 1989.

LACE kézikönyv. Gyakorlati útmutató a határokon átnyúló együttműködésekhez. Association of European Border Regions. European Commission 1997.

Magyar Törvénytar 1836-1868. Szerk. Márkus Dezső. Budapest 1896.

Harold Nicolson: Peacemaking. 1919. Paris. 1933.

Pálesch Ervin /szerk./: Cseh-szlovák törvények és rendeletek. 1 kötet 1918-1919. 1921. Presov.

Pándi Lajos I. (szerk.): Köztes-Európa 1763-1993. Térképgyűjtemény. Osiris Századvég. Budapest. 1995.

Pándi Lajos II (szerk.): A Kelet-Európai diktatúrák bukása. Szeged 1993.

Peace Handbooks 1-3. Kötet. Kiadta az Angol Külügyminisztérium. 1920. London.

PPC Paper relating to the relations of United States 1919 the Paris Peace Conference vol I-XII. Washington. 1942-1947.

Raschoffer: Die Tchechoslowakischen Denkschriften für die Friedenskonferenzen von Paris 1919-1920. Berlin 1938

Rónai András: Közép-Európa Atlasza. Hasonmás kiadás. Szent István Társulat-Püski. Budapest. 1993.

Téves csatátér II. Interjú kötetét Szerk. Keszég Károly. Újvidék 1995.

Történeti és statisztikai idősorok 1867-1992. 1 kötet Népeség- népmozgalom. Budapest. 1992.

